

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BASIN HÜRRİYETİ

ABDULLAH VEFA KARATAŞ

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLÜL 2017

TEZ ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Yusuf Ziya Taşkan
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kılınç
Danışman

Jüri Üyeleri (ilk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

_____
_____
_____

ETİK BEYAN

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Abdullah Vefa Karataş

İmza :

ÖZET

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BASIN HÜRRIYETİ

Karataş, Abdullah Vefa

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kılınç

Hukuk tarihi ve genel kamu hukuku ilkeleri nazara alınarak hazırlanan bu çalışmada II. Abdülhamid döneminde basın hürriyeti incelenmiştir. Çalışmada, dönemin gazete, dergi ve kitaplarından ve o devirde yapılan mevzuat düzenlenmelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca literatür taraması yapılmıştır. Kendi döneminin özellikleri göz önünde tutularak ve yer yer anakronizme düşmeden günümüz ile karşılaştırmalar yapılarak ortaya konan çalışma, konuyu hukukî bir bakış açısıyla ele almak suretiyle farklılık arz etmektedir. Gerek Avrupa'da gerek Amerika'da matbaanın ülkeye girişi ile devletlerin basına ve basın hürriyetine ilişkin müdahaleleri olmuş ve devlet aleyhine yayın yapanlara yönelik idama varan cezalar öngörülmüştür. Tanzimat sonrası, Osmanlı Hukuku açısından yerli ve iktibas edilen kanunların bir arada bulunduğu ve bu nedenle mevzuat karmaşasının yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ise basın ve basın hürriyetine yönelik oluşturduğu gelenek, izin sistemi üzerinden kurulmuştur. Basın faaliyetleri için ön görülen izin şartı, II. Abdülhamid döneminden önce süregelen ve bu dönemde de devam eden bir içtihat haline gelmiştir. II. Abdülhamid döneminde basın organlarının kurulması ve geliştirilmesi desteklenmiş, yayın faaliyetlerinin yapılmasına müsaade edilmiştir. Nitekim bu dönemde yayıncılık faaliyetlerinin artması ve çeşitlenmesi, basın hürriyeti açısından olumlu gelişmelerdir. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı uygulamada basın hürriyetine sınırlamalar getirilmiş ve gazete, dergi, kitap gibi yayınların kontrolünü ve denetimini yapan memurların düzensiz, keyfi ve maksadı aşan tutumları basın hürriyetini olumsuz etkilemiştir.

Eylül 2017

x + 195 sayfa

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, basın, basın hürriyeti

ABSTRACT
PRESS FREEDOM
DURING THE REIGN OF ABDULHAMID II

Karataş, Abdullah Vefa
LLM, Department of Public Law
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ahmet Kılınc

In this study, press law at the period of Abdulhamid II was investigated by taking into consideration the history of law and general public law principles. Newspapers, magazines, books, and legislations made in that period contributed the whole part of the thesis. In addition, literature review was made. The study was confessed by considering the characteristics of its period and comparisons with the present, and some results were obtained by a legal viewpoint. With the entry of press into the countries in both Europe and America, governments interfered in regarding press and freedom of the press and punishment had been envisaged up to the administration for those who published against the state. The period, which was after Tanzimat, was which national and adaptation laws were coexist in terms of Ottoman Law, and for this reason, there was a legislation complexity. The tradition of the Ottoman State towards the freedom of the press and the press was based on the authorization system. The preliminary permission conditions for press activities became an ongoing and continuing view before the period of Abdulhamid II. The establishment and development of press organs during the period of Abdulhamid II were supported and publishing activities were permitted. As a matter of fact, the increase and diversification of publishing activities in this period were favorable developments in terms of press freedom. However, due to various reasons, restrictions had been imposed on press freedom in practice and the irregular, arbitrary and excess attitudes of the officials who controlled the publications such as newspapers, magazines and books negatively affected press freedom.

Septemper 2017

x + 195 pages

Keywords: Ottoman Empire, Abdulhamid II, press, press freedom

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın meydana gelmesinde doğrudan ve dolaylı katkısı olan herkese müteőekkirim. Bilgeliği, titizliği, sabrı ve fedakârlığıyla hem akademik gelişimime hem de bu çalışmanın őekillenmesine büyük katkı sunan Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kılınç hocama içtenlikle teşekkür ediyorum. Maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz őükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BASIN HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

VE GENEL OLARAK OSMANLI HUKUKUNDA BASIN HÜRRİYETİ

A. BASIN HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR	7
1. Dünya Basın Tarihine Kısa Bir Bakış	7
2. İletişim – Kitle iletişimi – Medya	11
3. Matbuat – Basın.....	13
a. Matbuat	13
b. Basın	15
4. Hürriyet	19
5. Basın Hürriyeti – Düşünceyi Açıklama Hürriyeti	20
6. Basın Hürriyeti	22
7. Basın Hürriyetini Ortadan Kaldıran Haller	26
a. Sansür	27
b. Tekelleşme	30
8. Basın Hürriyetinin Sınırlandırılması.....	35
B. GENEL OLARAK OSMANLI HUKUKUNDA BASIN HÜRRİYETİ.....	40
1. İslâm Hukukunda Basın Hürriyeti	41
a. İslâm Hukukunda Düşünceyi Açıklama Hürriyeti.....	41
b. İslâm Hukukunda Basın Hürriyeti	45

c. İslâm Hukukunda Düşünceyi Açıklama ve Basın Hürriyetinin Sınırları.....	46
2. Klasik Dönemde Basım ve Yayım	50
a. Azınlıklarca Yapılan Faaliyetler	50
b. Türk Matbaacılığının Doğuşu	56
3. Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukukuna Genel Bakış	61
4. Tanzimat Sonrası Basın Alanında Yaşanan Gelişmeler	68
5. Üç Çağdaş Devlet Örneği.....	73
a. İngiltere	74
b. Fransa.....	76
c. Amerika Birleşik Devletleri	79

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

MATBAACILIKLA İLGİLİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMA

A. 1839-1857 Yılları Arasında Matbaalara Getirilen Düzenlemeler	82
B. Matbaalar Nizamnameleri	85
1. 1857 Tarihli Matbaalar Nizamnamesi (Basmahane Nizamnamesi)	86
2. 1888 Tarihli Matbaalar Nizamnamesi	89
3. 1894 Tarihli Matbaalar Nizamnamesi (Matbaalara ve Kitapçılara ve Bunlara Bağlı Konulara Dair Nizamname).....	94
C. Matbaaların, Kitapçıların, Kitapların İzni ve Denetimi.....	102
1. Uygulamada Matbaaların Kurulmasında İzin	102
2. Matbaaların ve Kitapçıların Denetlenmesi	103
3. Uygulamada Kitap İzinlerinin İncelenmesi	106
4. İstatistiksel Veriler	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

BASIN ALANINDAKİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMA

A. 1864 Tarihli Matbuat Nizamnamesi	117
B. Kararname-i Âli	125
C. Kanun-i Esasî Düzenlemesi.....	132

D. 1877 tarihli Matbuat Nizamnamesi Tasarısı.....	137
E. 1877 Tarihli İdare-i Örfiye (Sıkıyönetim) Kararnamesi.....	142
F. Gizli Genelge / Talimatname Meselesi	145
G. Uygulama ve Sansür Meselesi	150
1. Sansür Mekanizması	153
2. Sansür Uygulaması	156
3. Yasaklı Kelimeler Mevzusu.....	159
4. Jön Türkler ve Gazetelere Yapılan Yardımlar	162
5. Süreli Yayın Sayısı	167
H. II. Abdülhamid Sonrası Mevzuat Düzenlemeleri	171
1. Abdülhamid Sonrası Siyasî Ortamın Basına Etkisi	171
2. 1909 Tarihli Matbaalar Kanunu	173
3. 1909 Tarihli Matbuat Kanunu.....	174
SONUÇ	179
KAYNAKÇA.....	186

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhis Selam
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
Hızl.	: Hazırlayan
m.	: Madde
M.Ö.	: Milatta Önce
r.a.	: Radıyallahu Anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TL	: Türk Lirası
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

Düşünme melekesi, insana özgü bir niteliktir. İnsan, düşündüklerini çoğu zaman başkalarıyla paylaşmak, “ötekine” duyurmak ihtiyacı hisseder. Tarihin ilk devirlerinde, insanoğlu bu gereksinimini birebir ilişkilerle, aracısız ve sözlü bir şekilde gidermiştir. Daha sonraları, nüfusun artmasıyla ve yaşanan coğrafyanın genişlemesiyle düşüncelerin sözlü dolaşımı yeterli olmamıştır. Çok sayıda insana ve farklı coğrafyalara ulaşmak için çeşitli vasıtalarla başvurulmuştur. Matbaa, bu araçların en önemlilerindedir. Matbaanın icadı ile birlikte “*basın*” dediğimiz iletişim olgusu ortaya çıkmış ve bu yolla düşünceler, duygular, haberler, bilgiler kolay bir şekilde çoğaltılarak farklı mecralara iletilebilmiştir. Buradan hareketle basını kısaca, düşüncenin yazı ve / veya şekille toplumun farklı katmanlarına matbaa vasıtasıyla iletilmesi olarak tanımlayabiliriz.

Basın, sahip olduğu özellikler nedeniyle toplumsal hayatta önemli bir yere sahiptir. Basın, her şeyden önce bir kuvvettir. Çok bilinen bir ifade ile dördüncü bir erktir. Günümüzde televizyon, sinema, internet gibi farklı kitle iletişim araçları icat edilmiş olsa da, basın bu niteliğini kaybetmemiştir, hâlâ korumaktadır. Diğer erkleri her zaman denetleyen, eleştiren; onların doğru ve yanlışlarını topluma gösteren bir araç olmuştur. Hüseyin Cahit “*Matbuat şekl-i hazırıyla dehşetli bir silahtır.*” diyerek (Karoğlu, 2011, s. 512) basının ne derece güçlü ve etkili bir araç olduğunu vurgulamıştır. Öyle ki basın, doğru kullanılması halinde devlet işleyişindeki yanlışlıkları düzeltecek, eksikleri giderecek ve bireyin yaşadığı yahut yaşayabileceği haksızlıkları ortadan kaldıracak bir güçtür. Basının amacı dışında kullanıldığı takdirde, devleti ve bireyi zarara uğratabilecek bir hüviyete bürüneceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Basın, kamuoyunun oluşmasında ve şekillenmesinde büyük önemi haizdir. Aynı zamanda kamuoyu da, basını besleyen en mühim kaynaktır. Nitekim İsmail Hakkı “*Matbuat mı efkâr-ı umûmîye tercüman olur yoksa efkâr-ı umûmîye mi matbuata?*” sorusunun “*yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan*” sorusu ile benzeştiğini aktarmaktadır (Karoğlu, 2011, s. 527). Her ikisinin de karşılıklı, sürekli ve eşit bir şekilde birbirlerinden etkilendikleri söylenebilir. Yani basın olmadan kamuoyu oluşamaz; kamuoyu olmaksızın basın var olamaz. Basının birçok önemli işlevi vardır. Her şeyden önce basın, hak ve hürriyetlerin koruyucusu ve güvencelerinden biridir. Toplumun hak ve hürriyetlerini akamete uğratacak halleri ve ihlalleri tespit ederek halka duyuran basındır. Basın hür olduğu sürece bu işlevini yerine getirebilecektir; aksi halde

üzerine düşeni yapamadığı gibi tüm hak ve hürriyetler de tehlikede olabilir. Bunlarla beraber basın bir okul, bir danışman, bir yardımcı gibi işlev gördüğü ve zaman zaman insanları eğlendirdiği de söylenebilir. Kısacası basının hem devlet hem de toplum nezdinde mühim bir yeri olmasının yanı sıra birçok yönü ve vazifesi vardır.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde, matbaanın toplumsal hayata girmesi ve basın faaliyetlerinin başlaması, matbuata yönelik düzenlemeleri ve müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Duygu ve düşüncelerin hiçbir baskı altında kalmadan basın yoluyla serbest bir biçimde açıklanması olarak ifade edilen basın hürriyeti, hiçbir devletçe doğrudan kabul edilmemiştir. Basın hürriyeti, ancak yüzyıllarca süren mücadelelerin sonucunda kazanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de matbaa, 15. asırda ülkeye girmiş olsa da, basın faaliyetlerinin yaygınlaşması ve basına ilişkin düzenlemelerin getirilmesi ancak Tanzimat döneminde ve sonrasında olmuştur. II. Abdülhamid, bu dönemin en önemli hükümdarıdır ve matbuatla olan ilişkisinden dolayı birçok eleştiriye maruz kalmış ve bu bağlamda ismi sıkça gündeme gelmiştir.

II. Abdülhamid ve dönemi ile ilgili yapılan çalışmalar, yeterli sayıda değildir. Hatta bir adım daha ileriye götürmek gerekirse, bu çerçevede yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, söz konusu dönemi, tek bir pencereden, öznel bir bakış açısıyla değerlendirerek “*istibdat devri*” olarak tanımlamaktadır. Yapılan araştırmaların büyük kısmında, II. Abdülhamid döneminde basın hürriyetine ilişkin hiçbir emare olmadığı aktarılmakta ve II. Abdülhamid'in sansürcü bir padişah olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşlerin dayanak noktalarının neler olduğu ve mevzuat ve pratik ile ne derece örtüştüğü, objektif bir biçimde incelenmelidir. Ortaya konan çalışmalarda genellikle kullanılan “*II. Abdülhamid döneminde basında sansür*”, “*II. Abdülhamid döneminde sansür rejimi*” veya “*II. Abdülhamid döneminde sansür*” gibi başlıklar yerine “*II. Abdülhamid döneminde basın hürriyeti*” başlığını tercih etmek daha doğru gözükmektedir. Çünkü *basın hürriyeti* teknik olarak üst kavram veya başlıktır. *Sansür*, basın hürriyetini azaltan yahut ortadan kaldıran bir alt başlıktır. Yani basın hürriyeti, sansürü de kapsayan bir üst kavramdır. Basın hürriyetinin ne olduğu, hangi hak ve hürriyetleri içerdiği, sınırlandırılmasının ne şartlara tabi olduğu incelenmeksizin basın hürriyetini ortadan kaldıran bir durumu başlangıç noktası kabul etmek uygun değildir. Basın hürriyetine ait tüm unsurlar değerlendirildikten sonra hangi nedenlerle basın hürriyetinin olduğunu ya da olmadığını ortaya koymak daha doğru olacaktır. Ayrıca Abdülhamid dönemi yalnızca sansür ve yasaklamaların mevcut olduğu bir devir dahi olsa,

bu yasaklamalara ilişkin düzenlemeler incelenmeli, tahlil edilmeli ve söz konusu yasaklama hükümlerine yorum getirilmelidir. Yasaklamaların tümü eksiksiz olarak tespit edilmeli; her bir yasaklama dönemin şartları içerisinde tek tek incelenmeli ve yorumlanmalıdır. Ali Birinci'nin de üzerinde durduğu gibi, bir dönemi anlamak adına yasaklamalar, çok kıymetli ve mühim bilgi kaynaklarıdır. Çünkü her yasağın toplumsal ve / veya siyasî nedenleri vardır; bu yasaklardan hareketle sebepleri tespit ederek ve sebep sonuç ilişkisi içerisinde kalarak devletin ve toplumun yapısı hakkında bilgilere ulaşılabılır (Birinci, 2006, s. 291).

Bunların yanında, II. Abdülhamid dönemindeki basın rejimine ilişkin çalışmaların birçoğunun¹ Osmanlı'nın son devriyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapıldığı görülmektedir. Bu yıllarda meselenin sıcaklığı ve zamanın ruhu gereği, yapılan çalışmaların tarihi gerçeklikten ve nesnellikten uzak olduğu söylenebilir. Sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda da, kaynak olarak bu çalışmalar gösterildiği için benzer tespitler ve hükümler tekrar edilegelmiştir.

Ayrıca bu tür araştırmaları yapan kişilerin neredeyse tamamının tarihçi ve edebiyatçı olduğunu söyleyebiliriz. Edebiyatçıların yaptığı çalışmaların çoğu anı niteliğinde olması ve tabiatıyla sebebiyle objektiflikten uzaktır. Tarihçilerin araştırmaları ise sebep sonuç ilişkisi kurularak inşa edilmeye çalışıldığı için nispeten daha nesnel bir yapıya sahiptir. Ancak bu çalışmalarda da hukukî bir olgu, hukukî açıdan değerlendirilemediği için o dönemde yaşanan vakaların toplumsal düzeni temin açısından oluşturulan normlara uygunluğunun ve buna bağlı olarak meşruiyetinin analizi zayıf kalabilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde basın hürriyeti meselesini, hukukî açıdan ele alan akademik çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Esasen hukukî bir kavram olan basın hürriyetinin bu açıdan incelenmemesi bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiye kadar söz konusu döneme ait mevzuatların, düzenlemelerin ve belgelerin hukukî değerlendirmesinin yapılmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle dönemin hem hukukî düzenlemelerine hem de bunların basın üzerindeki uygulamalarına bilimsel ölçütlerle bakılacak ve mümkün olduğunca doğru neticeler ortaya konmaya gayret gösterilecektir. Böylece II. Abdülhamid dönemindeki basın hürriyeti meselesi, hukukî açıdan incelenmeye tabi tutulacaktır.

---

¹ Ahmet İhsan Tokgöz'ün *Matbuat Hatıralarım*'ı, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Edebiyat Anıları*, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırk Yıl*'ı, Mehmet Rauf'un *Edebî Hatıralar*'ı, Server Rifat İskit'in *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları* bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca 33 yıl büyük bir devleti ayakta tutan bir liderin basın hürriyetine ilişkin düzenlemelerinden ve uygulamalarından dersler çıkarmak ve bu tecrübelerden faydalanmak çalışmadan beklenen yararlar arasındadır.

Son çeyrek asırda basının ve basın hürriyetinin ne derece önemli olduğunu daha da açık bir şekilde görülmektedir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihli askerî müdahalelerde, basın pasif bir tutum takınmış böylece darbeler başarılı bir şekilde neticelenmiştir. Hâlbuki basın ve diğer kitle iletişim araçları, darbenin önlenmesinde aktif bir rol oynasalardı, söz konusu askerî müdahaleler de başarısızlıkla sonuçlanabilirdi. II. Abdülhamid'in de bir darbe sonucu tahttan indirildiği göz önüne alındığında meselenin bu yönüyle ne derece kıymetli olduğu anlaşılır. Ortaya çıktığından beri dünyada dördüncü bir erk olarak önemini yitirmeyen ve bu etkiyi / gücü süreklile geliştiren basın, II. Abdülhamid döneminde de bahsettiğimiz hususlardan dolayı hukukî açıdan araştırılmaya değerdir.

Çalışmamızın konusunu, II. Abdülhamid döneminde basın hürriyeti oluşturmaktadır. Tezimizin konusunu, devirdeki mevzuat ve örnek vakaları inceleyerek hukukî açıdan sonuçlarını ortaya koymak ile sınırlandırdık.

II. Abdülhamid döneminde basın ve basın hürriyeti, birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bizim için konunun önemi, hukukî bir olgu olan basın hürriyetinin hukukî bir bakış açısıyla ele alınmasıdır. Konuyu, hukuk ilmi ve hukuk tarihi açısından bir incelemeye ve irdelemeye tâbi tutmak gerekmektedir. Bu bağlamda siyaset bilimcilerin, toplum bilimcilerin ve edebiyatçıların usulleri ve baktığı yerden değil, hukuk ilminin imkânları ve yöntemleriyle meseleyi ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

Bu kapsamda çalışmamızın ilk bölümü iki kısım halinde inceleyecektir. İlk kısımda, basın ve basın hürriyetine ilişkin temel kavramlar üzerinde durulacaktır. İkinci kısımda da ise genel olarak Osmanlı hukukunda basın ve basın hürriyeti incelenecektir. Böylece ilk başlıkta araştırdığımız olguyu, ikinci başlıkta ise o olgunun somut alt yapısını oluşturmaya çalışacağız. Birinci bölümde, basın ve basın hürriyeti kavramından ne anlamamız gerekir? Basın kavramının Osmanlı'da karşılığı neydi? Basın ile diğer kitle iletişim araçları arasındaki farklar nelerdir? Basın hürriyeti ile düşüncüyü açıklama hürriyeti, iki ayrı hürriyet midir? Basın hürriyetini ortadan kaldıran durumlar nelerdir? Basın hürriyetinin sınırları var mıdır? gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. Ayrıca konumuz itibarıyla önem arz ettiği için

İslâm hukukunun basın ve basın hürriyetine bakışı, Osmanlı'nın çağdaşı devletlerde basına ilişkin düzenlemeler, Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunun durumu ve klasik dönemde basım ve yayıncılıkla ilgili genel bilgiler de verilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde matbaalara, üçüncü bölümde ise süreli yayınlara ilişkin getirilen mevzuat düzenlemeleri ve uygulama incelenecektir. Bu şekilde bir bölümlenme yapmamızın nedeni, o dönemki mevzuatta böyle bir ayrıma gidilmesidir. Yani matbaalar ve matbuat ayrı ayrı nizamnamelerde düzenlenmiştir. Bu sebeple ikinci bölümde, II. Abdülhamid döneminde uygulanan matbaalarla ilgili nizamnameler bir arada tetkik edilecek, başka mevzuatlar araya girmeden matbaacılığa ilişkin mevzuat topyekûn değerlendirilecek ve nizamname hükümlerine karşılaştırmalı olarak bakılarak mevzuatta ve pratikte ne gibi değişmelerin ve gelişmelerin olduğunu tespit edilecektir. Üçüncü bölümde ise, basınla ilgili düzenlemeler araştırılarak gazetelerle alakalı mevzuatın ve uygulamanın seyri ve gelişimi değerlendirilecektir.

Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde II. Abdülhamid döneminde matbaaların hukukî durumu incelenecektir. Basın ve basın hürriyetiyle olan alakasından dolayı matbaaların kurulması, işletilmesi ve kitapların neşredilmesine ilişkin mevzuat düzenlemeleri ve uygulama üzerinde durulacaktır. Tanzimat dönemi içerisinde matbaalara ilişkin ne gibi düzenlemeler getirildi? II. Abdülhamid devrinde matbaacılıkla ilgili yapılan kanunlar nelerdi? Bunlar arasında ne tür farklar vardı? Kanun maddeleri ile uygulama örtüşüyor muydu? Matbaaların ve kitapçıların denetiminden hangi kurumlar sorumluydu? Kitap basımına hangi şartlarda izin veriliyordu? Sorularına ise, ikinci bölümde cevap bulunmaya çalışılacaktır. Böylece basın hürriyeti için önem arz eden matbaaların kurulması ve işletilmesi ve kitap basımı konuları üzerinde durularak tahlillerde bulunulacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, basın denilince anlaşılan süreli yayınlar özellikle de gazetelerle ilgili yapılan mevzuat düzenlemeleri ve uygulama üzerinde durulacaktır. Basına ilişkin mevzuat düzenlemelerinin yapılmasına iten etkenler nelerdi? II. Abdülhamid öncesinde yürürlüğe giren 1864 Matbuat Nizamnamesi ve Kararname-i Âli ne gibi hükümler ihtiva etmekte idi? II. Abdülhamid döneminde bu düzenlemeler uygulandı mı? Kanun-i Esasî'de basın hürriyetinin düzenlendiği madde hükmünün mahiyeti neydi? II. Abdülhamid devrinde basın ile ilgili yeni bir kanun hazırlandı mı? Gerek klasik dönem gerekse Abdülhamid öncesi Tanzimat döneminde basına yönelik getirilen sınırlamalar ve basına verilen izinler ile Abdülhamid dönemi arasında ne gibi benzerlik ve farklılıklar vardı?

Sorularına üçüncü bölümde cevap aranarak konu yalnızca II. Abdülhamid ve yaptıkları çerçevesinde ele alınacaktır. Bu dönem öncesi ve sonrasındaki düzenlemelere bakılarak Osmanlı Devleti'ndeki yaklaşımlar karşılaştırılmalı olarak incelenecektir. Nihayetinde II. Abdülhamid devrindeki basın hürriyetine ilişkin daha kabul edilebilir veriler elde edilmeye çalışılacaktır. II. Abdülhamid döneminde mevzuat hükümleri uygulamaya nasıl yansıdı? Uygulamaya yönelik ne gibi tepkiler ve eleştiriler vardı? Bu tepkiler hukukî miydi yoksa siyasî miydi? Hazine yardımı gibi basını destekleyici faaliyetler söz konusu muydu? Jön Türk basını günümüz tekelleşme sorunuyla ilişkilendirilebilir mi? Abdülhamid döneminde sansür varsa bu türden uygulamaların boyutları nasıldı? Devrinde basın hürriyetinin önündeki biricik engel II. Abdülhamid miydi, yoksa başka sorumlular ve sebepler de mevcut muydu? II. Abdülhamid dönemindeki hukukî düzenlemeler ve uygulamalar incelendiğinde devrin şartlarına göre basın hürriyetinin varlığı söz konusu muydu? Türünden sorulara yine üçüncü bölümde cevap bulunulacaktır. II. Abdülhamid dönemindeki uygulamalara ve daha spesifik konulara değinilerek böylece konu çeşitli yönleriyle incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BASIN HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

VE GENEL OLARAK OSMANLI HUKUKUNDA BASIN HÜRRİYETİ

A. BASIN HUKUKUNA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde basın ve basın hürriyeti olguları incelenecektir. Bu kavramların ne manaya geldiği açıklanacaktır. Bu bağlamda söz konusu kavramlarla ilgili olan hususlar hakkında da bilgiler verilecektir.

1. Dünya Basın Tarihine Kısa Bir Bakış

Çalışmamıza basının nasıl bir süreç sonucunda doğup geliştiğini izah ederek başlamak uygun olacaktır. Üç tekniğin icadı basının gelişiminde büyük rol oynamıştır. Bu teknik imkânlar, tarih sahnesine çıkış sırasına göre yazı, kâğıt ve matbaadır.

Yazının keşfi, basının doğuşundaki ilk evredir. Düşüncelerimizi, duygularımızı, isteklerimizi başkalarına iletmek ve / veya kalıcı hale getirmek adına kullanılan işaretler sistemi olarak tanımlanan yazı, M.Ö. 4000 ile 3000 yılları arasında icat edilmiştir. Kutsal yazı anlamına gelen, *resim-yazı* türü *hiyeroglifinin*, M.Ö. 3000 yıllarında Mısır'da kullanıldığı bilinmektedir. Bu ilk resim-yazı, papirüsler üzerine yazılmıştır. Yazmak için ince kilden yapılmış levhalar (tabletler) kullanan Sümerler ise, heceleri belirten işaretleri kullanarak resim-yazıdan *şekil-yazıya* geçmişlerdir. Bu yazı biçimine, *çivi yazısı* denilmektedir. Sümerlerin çivi yazısı, daha sonraları Mısırlıların hiyeroglif yazısı ile karışarak, Arapların, Yunanlıların ve İbranîlerin ilk yazılarını oluşturmuştur. Yazının icat edildiği çağlarda ortaya çıkan ve günümüze değin varlığını ve işlevini korumuş bulunan bir yazı da, *Çin yazısıdır*. Çin yazısının bulunan en eski örnekleri ise M.Ö. 2000 yıllarının ikinci yarısına aittir (Türkmen, 1995, s. 16-22).

Yazının keşfi ile birlikte İlkçağlarda basına ilişkin emarelerin varlığını görmeye başlamaktayız. En eski örneklere, yazının bulunduğu yerlerde yani Mısır ve Çin'de rastlanmaktadır. Louvre Müzesi'nde bulunan bazı papirüslerden, Mısır'da M.Ö. 1750 yılında III. Thoutmes döneminde, bir çeşit resmî gazetenin çıkarıldığı anlaşılmaktadır

(Cankaya ve Yamaner, 2012, s. 98). Çin’de de çok eski zamanlardan beri gazetenin var olduğu bilinmektedir. Basın tarihçisi Rene Mazedier, Çin’in Pekin şehrinde 911 senesinde *King-Pau* isimli bir gazetenin yayımlandığını ifade etmiştir (F. Yıldız, 2013, s. 52). Ayrıca Roma İmparatorluğuna baktığımızda, o zamana ait birçok ünlü eserin el yazısı ile çoğaltılarak dağıtıldığı ifade edilmektedir (İçel, 2013, s. 123). Yine Roma’da, senato görüşmelerine ilişkin zabıtların yayımlandığı *Acta Senatus*, genel kamuoyunu ilgilendiren haberlerin yayımlandığı *Acta Publica* ve *Acta Urbis* adlarında resmi gazeteye benzeyen bültenlerin varlığı bilinmektedir. Bunların dışında resmî haberlerle birlikte seçim, doğum, idam, yangın, iflâs, cenaze töreni, spor oyunu gibi önemli olayları halka duyurabilmek için *Acta Diurna* adı verilen bültenlerin yüzlerce yazıcı tarafından çoğaltılarak bütün imparatorluğa dağıtıldığı tarihçiler tarafından haber verilmektedir (Ertuğ, 1955, s. 6).

Yazı yazmaya ve baskı yapmaya yarayan en kullanışlı ve yaygın madde olan kâğıdın en ilkel biçimleri, kamış cinsi bir bitkiden yapılan papirüs ve kil tabletlerdir. Eski zamanlarda görülen bir diğer yazı yazılan madde ise Arapların sıklıkla kullandığı “rak” dedikleri deri, özellikle ceylan derisidir (Balkanlı, 1961, s. 15). Bugünkü anlamda ilk kâğıdı, milattan 200 yıl önce Çinlilerin bulduğu sanılmaktadır. Diğer milletler, kâğıt yapabilmeyi ancak milattan sonra 7. yüzyıldan itibaren öğrenmeye başlamışlardır. 712 yılında Semerkant’ı fetheden Müslüman Araplar, Çinlilerle karşılaştıktan sonra kâğıt yapımını öğrenmişler ve 794 yılında Bağdat’ta ilk kâğıt imalathanesini kurmuşlardır. Böylece İslâm medeniyeti, kâğıdın tüm dünya devletlerince keşfedilmesinde aracı bir rol oynamıştır. Müslüman Araplar sayesinde 950’de İspanya’da, 1100’de Bizans’ta, 1102’de Sicilya’da ve nihayet tüm Batı’da kâğıt keşfedilmiştir (Danişmend, 2015, s. 18).

Ortaçağ Avrupa’sında, ilkçağlarda az da olsa görülen basın faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Şifahî / sözlü habercilikten başka bir hareketten bahsedemeyiz (Ertuğ, 1955, s. 8). Bunun nedenini kilise tarafından yapılan baskıların yanı sıra kâğıt gibi önemli bir icadın geç ulaşmasına da bağlayabiliriz. Ortaçağda daha çok Doğu özellikle İslâm ülkelerinde kitapçılık faaliyetleri hız kazanmıştır diyebiliriz.

Matbaanın icadına ilişkin ise farklı görüşler bulunmaktadır. 9. yüzyılda Uygur Türkleri tarafından bulunan, 11. yüzyılda Çinliler tarafından geliştirilen, oynar / hareketli

harfli baskıların² varlığından bahsedilmektedir. Almanların oynar harfli teknikle oluşturulan tahta kalıplarla baskı usulünü Moğollardan öğrendiği ve bu nedenle matbaanın Gutenberg'den en az 200 yıl önce Avrupa'ya Moğollar tarafından getirildiği ifade edilmektedir (Ertuğ, 1955, s. 14). Yine matbaanın icadında İslâm Medeniyetinin etkili olduğu da söylenmektedir. Hem Risler'in *La Civilisation Arabe* isimli eserinde hem de Philip Hitti'nin *Pecis d'Historie des Arabes* ismiyle Fransızcaya tercüme edilen eserinin 1950 baskısında, Kurtuba'da Abdurrahman'ın kâtiplerinden birinin henüz mekanizması keşfedilmemiş ilkel bir matbaa sayesinde resmi evrakları çoğalttığından bahsedilmektedir (Danişmend, 2015, s. 20-21). Ayrıca Mısır'da kapsamlı araştırmalar yapmış olan Howard Carter, 1300'lü yıllarda Türk-Memlûk döneminde Mısır'da *Kur'an-ı Kerim* basıldığını ifade etmektedir (Kabacalı, 2000, s. 3). Muhtelif iddialar olsa da genel olarak kabul edilen görüş, matbaanın 1430 ile 1450 yılları arasında, bir kuyumcunun yanında oyma işlerinde çalışan Alman asıllı Johann Gutenberg tarafından keşfedildiği ve daha sonrasında bütün Avrupa'ya yayıldığı yönündedir (Cankaya ve Yamaner, 2012, s. 98; İçel, 2013, s. 124; F. Yıldız, 2013, s. 54; Ertuğ, 1955, s. 14). Johann Gutenberg'in kurduğu matbaa, gezici Alman ustalar vasıtasıyla 15. yüzyılın ikinci yarısında tüm Avrupa'da ve daha sonra tüm dünyada hızla yayılmıştır. İtalya'da 1465'de, Fransa'da 1469-70'de, Hollanda'da ve Avusturya-Macaristan'da 1473'de, İngiltere'de 1474'de, İspanya'da 1475'de, Danimarka'da 1482'de, İsveç'te 1483'de, Çekoslovakya'da 1488'de, Rusya'da 1564'te, Meksika'da 1566'da, Çin'de 1603'te, Amerika'da 1639'da, Malta'da 1647'de, Norveç'te 1656'da ilk basımevleri kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır (Kabacalı, 2000, s. 3-4; Balkanlı, 1961, s. 17-18).

Düşüncelerin, duyguların, haberlerin geniş kitlelere kolayca ulaşmasını sağlayan matbaanın icadı ile basın kavramının gerçek anlamda doğumunu tamamladığını söyleyebiliriz. Matbaanın icadı ile Yeniçağda kitap basımı artmıştır. Matbaanın Kara Avrupası'nda yayılması, Yunan klasiklerinin tekrardan gündeme gelerek çok sayıda basılmasına yol açmıştır. Ayrıca birçok Doğu klasiği batı dillerine çevrilerek yayımlanmış böylece Doğu'nun bilgi birikimi Batı'ya intikal etmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda ise Avrupa'da Reform ve Rönesans hareketleri meydana gelmiştir.

Bugünkü anlamıyla süreli yayınlara geçmek ise uzun zaman almıştır. İlk olarak İngilizlerin *news-letter*, Fransızların *nouvelles manuscrites* adını verdikleri *haber mektupları*

---

² 9. yüzyılda görülmeye başlanan harflerin bir blok üzerine kazınıp basılmasını sağlayan araca blok matbaa denilmektedir. Ancak bir yazıyı hareketli harflerle yani oynar harflerle çoğaltmaya yarayan vasıtalar, gerçek manada matbaa olarak değerlendirilmektedir (Ekinci, 2013, s. 17).

veya *havadis mektupları* ortaya çıkmıştır (Ertuğ, 1955, s. 9). Önceleri el yazısı ile oluşturulan yazma haber mektuplarının ne zaman çıktığı; yazma haber mektuplarından basma haber mektuplarına tam olarak ne zaman geçildiği bilinmese de bu gelişmeler süreli yayıncılığın oluşmasında önemli merhalelerdir. Söz konusu haber mektuplarının Osmanlı ülkesinde de var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Ausbourglu banker Fugger'e gönderilen haber mektupları arasında İstanbul'dan yazılanların da mevcut olduğu görülmektedir (Ertuğ, 1955, s. 12).

İlk düzenli süreli yayın örnekleri ise 16. yüzyılın başlarında karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, *almanak (yıllık)* olarak adlandırılmaktadır. 16. yüzyılın sonlarına doğru ise altı ayda bir yayımlanan mevkuteler, Almanya'nın Köln şehrinde ortaya çıkmıştır. Bunu, Alman İmparatoru II. Rudolph döneminde aylık olarak yayımlanan *havadis dergileri* ve sonrasında haftalık dergiler izlemiştir. Her gün düzenli bir şekilde çıkan süreli yayınların ilk örneklerine ise, 17. yüzyılda rastlamaktayız (Ertuğ, 1955, s. 19). Bu anlamda 1605 yılında, Hollanda'da Abraham Yerhoeven tarafından çıkarılan *Nieuwe Tizdingen* adlı gazete (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 42), 1609 yılında Augsburg'da yayımlanan *Der Aviso* ve aynı yıl Strasburg'da yayımlanan *Die Strassburger Relation* ilk gazeteler olarak kayda geçmişlerdir (İçel, 2013, s. 124). Bu gazeteleri 1610 yılında İsviçre'de *Ordinari Wochen-Zeitung*, 1631 yılında Fransa'da *La Gazette*, 1655'te İngiltere'de *Oxford Gazette* ve 1703'te Amerika'da *Boston Newsletter* izlemiştir (Cankaya ve Yamaner, 2012, s. 98). Fransız Théophraste Renaudot tarafından, 30 Mayıs 1631 tarihinde kurulan *La Gazette*, 1900 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüş ve "gazete" tabiri neredeyse bütün dillere geçerek kullanılmıştır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 42). 19. yüzyılda ve sonrasında ise artık çok basılan ve satılan gazeteler basın dünyasında kendini göstermiştir.

Keşifleri ne zaman ve kim tarafından yapılmış olursa olsun; yazı, kâğıt ve matbaa araçları, basının doğuşunu sağlayan ayrı ayrı kademelerdir. Son kertede matbaanın bulunup yaygınlaşması ile düşüncelerin, haberlerin, duyguların geniş kitlelere yayılması kolaylaşmış ve basın kavramı ortaya çıkmıştır. Bu olgunun doğmasıyla süreli yayınlar çıkmaya başlamış ve düşüncelerin / fikirlerin umuma aktarılması hız kazanmıştır.

2. İletişim – Kitle iletişimi – Medya

Günümüzde çoğu zaman basın ile *iletişim*, *kitle iletişimi* ve *medya* kavramlarının aynı anlamı taşıdığı düşünülmemekte ve bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılabilir. Bu nedenle basın kavramını açıklamadan evvel bu duruma açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Her insan hayatını, toplumda bulunan çeşitli gruplar içerisinde geçirmektedir. Toplumun oluşturan bu topluluklar ise, sürekli birbirleriyle etkileşim halindedir. Gruplar arasındaki etkileşim sonucunda taraflar duygu, düşünce, haber, yorum ve kanaatlerini ortak semboller yoluyla karşı tarafa aktarırlar. İşte toplumsal hayatta sürekli ve zorunlu gerçekleşen bu değiş - tokuş süreci iletişimin kaynağını oluşturmaktadır (Çolak, 2010, s. 3). O halde iletişimin özünde, yalnız bir ileti alıp vermesinden çok, toplumsal nitelikli bir etkileşim ve paylaşımın yattığını söyleyebiliriz (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 22). Öyleyse iletişim, bir toplumun var olabilmesi için zorunlu bir unsur olmakla birlikte yine o toplumun sürekliliği için de olmazsa olmazdır.

İletişim kavramı yerine, Fransızca kökenli *komünikasyon* sözcüğünün yanı sıra *muhabere*, *münakale*, *mükâleme*, *irtibat*, *ulaştırma*, *haberleşme* gibi sözcükler de kullanılmıştır (Türkmen, 1995, s. 2). Ancak günümüz literatüründe daha yaygın bir şekilde iletişim ve haberleşme kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Haberleşme, Arapça *muhaberenin* eklerle Türkçeleşmiş biçimidir. Haberleşme için “*Teknik iletişim; kişiler veya kişiler ile teknik cihazlar arasındaki bilgi aktarımı*” tanımı yapılırken³; iletişimin sözlük anlamı “*Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması*” şeklindedir⁴. Her iki tanımın birbirine oldukça yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, haberleşmenin iki kişi arasında ya da bir kişi ile birden çok kişi arasında haber aktarımı anlamını taşıdığı; iletişimin ise daha yaygın ve toplumsal bir etkileşim oluşturarak her türlü duygu, düşünce veya bilgi aktarımı manasına sahip olduğunu ifade edebiliriz (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 11). Haberleşme daha özel ve teknik bir anlam taşırken; iletişim daha genel ve sosyal bir anlam taşımaktadır. Bu

³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56892dd6b5a3c5.0552015, erişim tarihi: 3 Ocak 2016

⁴http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5677fdd2d16e36.54064946, erişim tarihi: 21.12.2015

nedenlerle iletişim sözcüğü, haberleşmeyi de kapsayan daha geniş, daha kapsamlı bir ileti alış verişi anlamını taşımaktadır (Zıllıoğlu, 2014, s. 22).

İnsanlar ilkçağlardan itibaren uzun yıllar, aralarındaki iletişimi, birebir ve yüz yüze ilişkilerle yürütmüşlerdir. Daha sonraları hayat tarzlarının, zamanın ve şartların değişmesiyle olayları, bilgileri, haberleri ulaştırmada çeşitli araçlar kullanmaya başlamıştır. Böylece yüz yüze olan iletişimin karşıtı olarak “yüz yüze olmayan” veya “ikincil iletişim” kavramı ortaya çıkmıştır. Uygarlık ve teknolojideki gelişmelerin etkisi ve bazı tekniklerin uygulanması suretiyle ikincil iletişimin gücü artırılarak kitleleri tesiri altına alacak bir şekle getirilmesine *kitle iletişimi*; bu konuda yararlanılan vasıtalara da *kitle iletişim araçları* denilmektedir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 4).

Kitle iletişimin izahında “*kitle*” kelimesinin kazandığı anlam önemli rol oynamaktadır. Genel anlamda kitle, belirli bir yerde buldukları kabul edilen çok sayıda insandan meydana gelen her türlü topluluğu belirtir. Kitle iletişimi, işte bu geniş anlamda kitlelere yönelik iletişimdir (Korkmaz, 2005, s. 3). Bu kapsamda kitle iletişimi, eğlenceden eğitime, kültürden ticarete pek çok alanda kitleleri -yani çok sayıda ve dağınık insanları ve kurumları- etkileyerek kamuoyunun oluşmasında ve düzenlenmesinde etkin rol oynayabilmektedir.

Medya kelimesi ise, Latince “*araçlar, aracılar*” anlamı taşıyan ve *medium*’un çoğulu olan İngilizce *media* sözcüğünden dilimize geçmiştir (Nişanyan, 2004, s. 286). Medyanın sözlük anlamı ise “*iletişim ortamı ve araçlar bütünü*”dür⁵. Kısaca, kitle iletişim araçlarının tümüne, medya denilmektedir. Medyanın içinde barındırdığı kitle iletişim araçlarına örnek olarak gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon, sinema filmleri, plak, bant, bilgisayar ve internet sayılabilir.

Görüldüğü üzere iletişim, kitle iletişimi ve medya birbirinden farklı kavramlar olmakla birlikte basınla aynı anlamı taşımamaktadırlar. İletişim bu kavramlar arasında en kapsayıcı niteliğe sahip olanıdır; ve neredeyse insanlığın başlangıcından beri, insan toplulukları ve toplumlar arasında bilgi, fikir, duygu alış verişini ifade eder. Kitle iletişimi ise iletişimin adeta bir kolu mahiyetindedir; büyük topluluklara ve /veya kitlelere çeşitli araçlar ile iletişimin gerçekleştirilmesi olarak karşımıza çıkar. Medya ise kitle iletişimini

---

⁵http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.567fdad760f6f2.57209457, erişim tarihi: 27.12. 2015

sağlayan araçlara verilen addır. Öyleyse bu üç kavram, birbirlerinden ayrı anlamlara gelmektedir ve “basın”dan farklı terimlerdir.

3. Matbuat – Basın

Bu başlıkta, birbirine benzeyen ancak aralarında bazı farklılıklar bulunan iki kavramı inceleyeceğiz. Bunlardan ilki matbuat, ikincisi basın olacaktır. Matbuat, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrası ortaya çıkan bir mefhum olup bu kavramın kullanımı Cumhuriyetin ilânından sonra da bir süre devam etmiştir. 20. Yüzyılın ortalarında ise yerini artık yavaş yavaş basın kavramına bırakmıştır. Günümüzde de kabul gören ve kullanımı yaygın hale gelen kelime, basındır. Bu nedenle biz de çalışmamızda basın sözcüğünü kullanmayı tercih ettik. Bu kapsamda, başlık altında Osmanlı’da kullanımından dolayı ilk olarak matbuat kavramı açıklanacak sonrasında matbuat ve basın arasındaki benzerlikler üzerinde durulacaktır. Nihayetinde basın olgusundan ne anlamamız gerektiği ortaya konacaktır.

a. Matbuat

Basın, Türkçenin uzun tarihine bakıldığında yeni bir kavramdır. 1850’lerden 1950’lere kadar yaklaşık yüzyıllık bir dönemde basın değil, *matbuat* kavramı kullanılmıştır. Matbuat için Şemseddin Sami (2015, s. 759) “1. *Tabolunmuş şeyler, matbaa mahsulâtı*. 2. *Evrâk-ı havâdis mecâmî’-i mevkute*.” açıklamasına yer vermektedir. Ferit Devellioğlu (1993, s. 586) matbuat kavramını “*basılmış şeyler, kitaplar, (en çok) gazeteler*” olarak izah ederken; benzer şekilde Kestelli (2011, s. 291) de matbuatı “*Tabolunmuş şeyler. Gazete ve mecmualar*.” şeklinde izah etmektedir. “Milletin Menâbı-ı Kudreti II: Matbûât” başlıklı makalesinde Ahmet Salâhaddîn ise, matbuatı şöyle tanımlamaktadır: “*Âsâr-ı edebîye, müellefât, eşkâl ve tesâvîr gibi tabâat vâsıtasıyla enzâr-ı âmmeye vaz’olunan şeylere ‘matbuat’ denilmektedir*.” (Karoğlu, 2011, s. 518). Öyleyse Osmanlı Türkçesinde basına karşılık gelen matbuat tanımlarından öne çıkan ilk nokta “*tabolunma*” yani basılmış olmasıdır. İkinci önemli husus ise, özellikle gazete ve dergi gibi “*sürelî yayın*”ların matbuat kabul edildiğidir. Yani kitap gibi basılan diğer eserlerin de matbuatın geniş yelpazesi altına girdiğini, ancak daha çok gazete ve dergi için matbuat sözcüğünün kullanıldığını söylemek yerinde olacaktır.

Bir matbuat ürünü olan *gazete* kelimesinin Osmanlı döneminde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca aynı dönemde “*günlük*” anlamını taşıyan Fransızca *jurnal* veya

curnal sözcüğü de gazetenin yerine kullanılmıştır. Bu meseleye ilişkin Ali Suavi, *Ulûm* gazetesinde “Tab ve Jurnal” başlıklı bir makale kaleme almıştır. Konumuz ile ilgili olan bölüm ise şöyledir:

“Sa’nat-ı tab’ın kavaid ve muhassenatı beyandan müstağnidir. Ancak mearif-i beşeriyeyi şimdiki gördüğümüz dereceye isal ile isna bir yeni âlem teşkil eden matbuat içre nazar-ı ehemmiyetle bakılacak te’lif ve tahrir periyodik dedikleri muayyenet’ul evkat âsârdır. Yani vakt-i tab ve neşri muayyen olan gazete ve curnaldır.

Jurnal kelimesi fil-asl yevmiye manasına ise de matbuat mustalahında vakti muayyen matbu ve menşure denir. Rûznâme olsun, üsbûi olsun, şehri olsun ve ne şekilde olursa olsun neden bahsederse etsin. Bugünkü istilâh budur...” (A. Suavi, 1869, s. 874-875).

Ali Suavi, matbuatın mahiyetini açıklamak ve varlığından bahsedebilmek için iki temel özelliğin bulunması gerektiğini vurgulamaktadır: tab edilmiş / basılmış olma ve muayyen / belirli vakitlerde çıkarılma. Ali Suavi, jurnalın asıl olarak “günlük” anlamına geldiğini ancak belirli vakitlerde basımı ve yayımı yapılan matbu eserlere de verilen isim olduğunu ifade etmektedir. Günlük, haftalık veya aylık ne şekilde olursa olsun ve neden bahsederse bahsetsin kullanılan terimin jurnal olduğunu belirtmektedir. Suavi’nin, aslında o dönemde günlük gazetenin Osmanlı’da çok görülmemesinden dolayı böyle bir yoruma gittiğini söyleyebiliriz. Ayrıca jurnal teriminin daha sık kullanılmasını sağlamak için böyle bir çıkarımda bulunmuş olabilir. Her ne şekilde yorum yaparsak yapalım, burada bizim için önemli olan husus, jurnal kelimesinin Osmanlı’da gazete ile aynı manada kullanılıyor olmasıdır.

Osmanlı döneminde, matbuatın bir başka mahsulü olan dergiye karşılık olarak ise özellikle, *Mecmua-i Maarif*, *Mecmua-i Sark*, *Mecmua-i Fünun*, *Mecmua-i İberi İntibâh*, *Mecmua-i Âsâr*, *Mecmua-i Ulûm* vs. birçok dergi adında da yer almış, *mecmua* kelimesi kullanılmıştır.

Bunların dışında Osmanlı’da hem gazete hem de dergi için ortak olarak kullanılan birçok kelimenin varlığından haberdarız. Osmanlı Devleti’nde basının ülkeye girdiği ilk dönemler günlük gazeteler yaygın olmadığı için hem iki üç günde bir çıkan gazeteler hem de haftada ya da on beş günde bir yayımlanan dergiler için Arapça *ceride* kelimesi kullanılmıştır. Bu kullanım *Ceride-i Havadis*, *Ceride-i Askeriye* gibi gazete ve dergi

isimlerine de yansımıştır. Yine daha çok Osmanlı Devlet bürokrasisinde gelir veya giderlerin yazıldığı defterlere verilen ad olan Farsça *ruznâmen*in gazete veya dergi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ceride sözcüğünde olduğu gibi *ruznâme* de gazete ve dergi isimlerinde kullanılmış; mesela *Ruznâme-i Âyine-i Vatan* gibi. Bunların haricinde küçük kitap veya broşür anlamına gelen Arapça asıllı *risâle* ve yine Arapçadan dilimize geçen ve süreli yayın veya periyodik manasına gelen *mevkuteden* yararlanıldığı bilinmektedir. Özellikle ileriki bölümlerde inceleyeceğimiz, Osmanlı Devleti'nde matbuata ilişkin getirilen yasal düzenlemelerde, risale ve mevkute kavramları sık sık kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde matbuat, yazıların konularına / içeriklerine göre farklı farklı adlandırılabilirdi: *matbuat-ı edebiye*, *matbuat-ı fenniye*, *matbuat-ı siyasiye*. Bu türlerden bizim için daha çok önemi haiz olan matbuat-ı siyasiye, *hâtırât-ı meşâhîr*, *protokoller*, *risâleler*, *hicviyât ile resâil-i mevkûte* ve *cerâid-i yevmiye* gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilen, politik içerikli yazıların neşredildiği matbuattır. Osmanlı'da kitaplar, resâil-i mevkute, protokoller, küçük risaleler az sayıda / sınırlı kişiler tarafından okunmakta ve bunlar üzerinde etki doğurmaktadır. Ancak günlük gazeteler bütün halka hitap etmektedir ki bu yönüyle matbuat önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca matbuata ilişkin düzenlemeler daha çok siyasî yönde yayın yapan gazeteler göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Ahmet Salâhaddîn, hükümet politikalarını / siyasî meseleleri konu alan matbuatın üç muhtelif şekilde çıkabildiğini söylemektedir. Aslında, Osmanlı döneminde gazetelerin üç farklı usulde çıkarıldığını izah etmektedir. Bunlar: *resmî*, *nîm-i resmî* (yarı *resmî*) ve *gayr-i resmî* (*serbest*) gazetelerdir. Ancak aynı yazar, yarı resmî gazetelerin belirsiz bir mahiyete sahip oldukları ve renksiz, tereddütlü, kararsız olarak haberleri / olayları aktardıkları için bunun doğru bir usul olmadığını ifade ederek İngiltere'de olduğu gibi gazetelerin resmî ve serbest olarak iki usul ile çıkarılması gerektiğini savunmuştur (Karoğlu, 2011, s. 518-521). Osmanlı döneminde bu üç usulde gazete yayını uzun müddet devam etmiştir ancak Ahmet Salâhaddîn'in savunduğu ve öngördüğü gibi bir süre sonra yarı resmî gazeteler çıkmamaya başlamıştır. Günümüzde de bu türden gazete yayını yapılmamaktadır.

b. Basın

Günümüze geldiğimizde, matbuatın artık yerini basın kavramına bıraktığı görülmektedir. Basın ise, TDK'nın sözlüğünde "*Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan*

yazılı yayınların bütünü, matbuat.” şeklinde tanımlanmıştır⁶. Yine D. Mehmet Doğan’ın (2008, s. 152) *Büyük Türkçe Sözlüğü*’nde basın “Belirli zamanlarda yayımlanan, muhtevası haber ve fikir teşkil eden baskı makineleriyle çoğaltılan yazılı ürünlerin tamamı (gazete, bülten, vb.). Haber ve fikirleri toplama, değerlendirme, işleme ve bunların başkalarına iletilerek kamuoyu meydana getirme sanatını mümkün kılan yazılı kitle haberleşme vasıtası, matbuat.” şeklinde açıklanıyor. Her iki tanım da matbuat eş anlam olarak gösterilmiş ve matbuat tanımlarında olduğu gibi iki özellik öne çıkarılmıştır: basma işlemi ve belirli aralıklarla yayımlanma.

Ayrıca Türkçedeki basın kelimesinin karşılığı İngilizcede “the press”, Fransızcada “la presse”, Almancada “die presse” ve İtalyancada “la stampa”dır. Bu kelimeler ancak gazete, dergi gibi basılmış eserler için söz konusu olabilecek “basmak” fiilinden gelmektedir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 24).

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere basın kavramından bahsedebilmemiz için ilk olarak bir basım işleminin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. O halde hem Osmanlı dönemi için hem de günümüz için basım faaliyetinin varlığı, basından söz edebilmemizin için ilk koşuldur.

Kılıçoğlu (2008, s. 20), basın kavramını açıklarken dar ve geniş anlamda olmak üzere ikili bir ayrıma gitmektedir. Basının sadece belirli zaman aralıklarıyla yayımlanan gazete ve dergi gibi basılmış eserleri ifade etmek üzere kullanımına dar anlamda basın ya da “günlük basın” derken; düşüncelerin bazı aletler vasıtasıyla, yazı ve resim şeklinde kâğıt gibi maddeler üzerinde sınırlı olmayan sayıda basılması ve kamuoyuna açıklanmasına geniş anlamda basın demektedir. Genellikle basın, dar anlamıyla kabul edilmekte ve “belirli zaman aralıklarıyla yayımlanma” basının varlığı için ikinci şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece basın dendiğinde ilk aklımıza gelen, süreli yayınlar özellikle de gazete olmaktadır.

Basın kavramını biraz daha geniş yorumlayarak matbaa vasıtasıyla basılan ve kamuoyu oluşturan fikri eserleri, yani tüm kitapları, basın kavramı içerisine dâhil edip etmemek tartışılabilir bir meseledir. Osmanlı Türkçesindeki kullanımıyla matbuat teriminin, özellikle gazeteleri kapsadığı şerh düşülmekle birlikte, tab’olunan kitapları da içerdiği

---

⁶ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5665ef35274c18.90661100, erişim tarihi: 07. 12. 2015.

anlaşılmaktadır. Bu konuya ilişkin bir başka durum ise, Osmanlı Devleti'ndeki gazete ve dergilerde birçok yazının, tefrika şeklinde yani birbirini tamamlayan bölümlerden oluşan yazı dizisi olarak yayımlanmasıdır. Bu tefrikaların birçoğu daha sonra kitap haline getirilmiştir. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nde gazete ile kitap arasında organik bir bağın var olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Kitap basma ve yayma kültürünün, gazetecilik ve dergicilikle geliştiğini söyleyebiliriz. Bu nedenlerle kitapların da geniş anlamda matbuat ve basın çatısı altında yer edindiği yorumunda bulunabiliriz. Çalışmamızı daha çok belirli aralıklarla çıkarılan gazeteler ve dergiler üzerinden yürütecek olsak da kitaplara ilişkin getirilen düzenlemelere ve uygulamalara da yer vereceğiz.

Kitle iletişim araçları, yazı, resim, ses veya ışık gibi çeşitli yollarla olayları ve düşünceleri çok sayıda insana ulaştıran araçlardır. Basın da, olayları ve düşüncelerin basılmış eserlerle yazılı olarak kamuoyuna açıklandığı bir kitle iletişim aracıdır. Günümüzde basın dışında radyo, televizyon, film, plaklar ve bantlar gibi düşüncelerin basılı olarak değil de söz ya da görüntüyle açıklandığı kitle yayım araçları da vardır (Kılıçoğlu, 2008, s. 21-22). Basında olaylar, düşünceler, bilgiler, haberler yazı ve / veya şekil ile aktarılırken; diğer kitle iletişim araçlarında ses ve / veya ışıkla aktarılır. Radyo, sinema, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçları basın kavramı altında değerlendirilmemeli; basılan ve basılarak çoğaltılan gazete, dergi veya kitap gibi yayınlar basın kapsamında ele alınmalıdır (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 24).

Bu kapsamda tartışmalı olan meselelerden biri de basının sınıflandırılması noktasındadır. Literatürde basın *yazılı basın*, *görsel basın*, *işitsel basın* gibi sınıflandırılarak; yazılı basını, süreli ve süresiz yayınların basımının yapılarak yayımlandığı kitle iletişim faaliyetlerinin tamamı olarak tanımlamaktadırlar (Çolak, 2010, s. 35; S. Yıldız, 2013, s. 51). Böyle bir sınıflandırma ve tarif, tüm kitle iletişim araçlarını basın olarak göstereceği ve uçsuz bucaksız bir basın kavramı algısı oluşturacağı için kanaatimizce doğru bir yaklaşım değildir. Söz konusu ayırımın kabul edildiği varsayıldığında, gerek görsel gerek işitsel özellikleri olan internet hangi kategoriye sokulacak; gazete ve derginin görsel yönlerinin veya televizyon ve sinemanın işitsel yönleri nasıl izah edilecektir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 23). Bu nedenle basını yazılı, görsel ve işitsel olarak kümelere ayırmak isabetli görünmemektedir. Aynı zamanda basını gruplara ayırmak, bu kavramın içine tüm kitle iletişim araçlarını dâhil etmek anlamına geldiğinden doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Öyleyse kitle iletişim araçlarının tümünü basın terimi altında incelemeye çalışmak yanlış bir bakıştan kaynaklanıyor diyebiliriz. Nitekim bugün basın hürriyeti olarak isimlendirilen serbesti, yüzyıllarca sadece gazete, dergi ve kitap göz önünde tutularak geliştirilmiş olup bu çeşit yayınların özelliklerini içinde taşımaktadır (Gölcüklü, 1970, s. 7). AİHS'in 10. maddesinde ve benzer şekilde de Anayasanın 26. maddesinde, matbaa kurmanın ve işletmenin izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamayacağı ilkesinin radyo, televizyon, sinema ve benzeri araçlarda geçerli olmadığına açıkça düzenlenmesi, basının diğer kitle iletişim araçlarından ayrı tutulduğunun bir göstergesidir (Baykan, 2011, s. 14). Her kitle iletişim aracının kendine has özellikleri ve teknikleri mevcuttur. Bu nedenle her bir araç ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmalı ve düzenlenmelidir. Nitekim günümüzde *basın hukuku, radyo ve televizyon hukuku, sinema hukuku, internet hukuku* olmak üzere her bir kitle iletişim aracının farklı bir hukukî rejime bağlı olduğunu görebilmekteyiz. Öyleyse hem basın kelimesinin terminolojik ve etimolojik anlamı hem de basın hürriyetinin kendine özgü gelişimi, basın kavramının yalnızca kitap, gazete ve dergi gibi basılarak çoğaltılan kitle iletişim araçları için kullanılması gerektirdiğini bizlere açıklamaktadır (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 24).

Çalıştığımız dönem itibariyle bu çerçevede daha çok gazete ve dergi faaliyetlerinin var olduğunu söyleyebiliriz. II. Abdülhamid'in son dönemlerinde az da olsa sinema etkinliklerinin olduğunu, radyo ve televizyon yayınlarının ise olmadığı görülmektedir. Yukarıda izah ettiğimiz nedenlerden dolayı sinemayı basın başlığı altında değerlendirmeyeceğiz. Araştırma alanımızın içine almayacağız.

O halde, genelden özele doğru bir sıralama yapmak gerekirse bu alanda yapılan faaliyetler iletişim → kitle iletişimi → basın şeklinde olacaktır. Ortak simgelerle muhabata bilgi, birikim, duygu, düşünce aktarımı iletişim; iletişimin çeşitli araçlar ile yapılması kitle iletişimi; kitle iletişimin ise özel olarak gazete, dergi gibi basılı yayınlar ile belli aralıklarla sağlanması, basındır. Basından söz edebilmemiz için ilk ve mühim unsur, basılı bir yayının var olmasıdır. Diğerleri ise belirli zaman aralıklarıyla yayımlanmasıdır. Sonuç itibariyle bize göre basın, daha çok gazete ve dergi gibi basılıp çoğaltılabilen süreli yayınlardan oluşmaktadır. Ancak kitaba ilişkin düzenlemelere ve uygulamalara, Osmanlı Türkçesindeki karşılığı ve kullanımından dolayı ve yine gazete, dergi ile olan bağı gereği, kısmen de olsa yer vereceğimizi bir kez daha ifade etmiş olalım. Basın ile onun dışındaki kitle iletişim araçlarını farklı değerlendirmemizin nedeni hem çok daha eski bir geçmişinin bulunması

nedeniyle süregelen geleneği ve ona mahsus düzenlemeler zincirinin olması hem de çalışmamızın konusu itibariyle II. Abdülhamid döneminde basın dışındaki diğer kitle iletişim araçlarının (sinema gibi) dikkate değer ölçüde var olmamasındandır. Bizim ele alacağımız ve üzerinde duracağımız çerçevede basın; özellikle gazete gibi basılı yayınlardan oluşacaktır.

4. Hürriyet

Günümüzde *özgürlük* kavramı, *hürriyet* mefhumuna nazaran çok daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bilimsel çalışmalarda da genellikle “*basın hürriyeti*” yerine “*basın özgürlüğü*” tercih edilmektedir. Bu nedenle basın hürriyetinin ne demek olduğunu anlatmaya geçmeden önce, çalışmamızda neden özgürlük değil de hürriyet kavramını kullandığımızı izah edeceğiz.

Hürriyet, Arapça hür olmak, kölenin azat olması, soyun şerefli olması gibi anlamlara gelen “*har-re*” kök fiilinden türetilen bir kelimedir. Bu doğrultuda Şemseddin Sami (2015, s. 478) hürriyeti “*Esir ve köle olmayıp kendine malik ve müstakil olma, azatlık*” olarak tanımlıyor. Devellioğlu (1993, s. 391) da benzer şekilde “*hürlük, serbestlik, azatlık*” diye karşılık vermiş kelimeye.

Montesquieu “*hürriyet nedir*” sorusuna cevaben “*Hiçbir kelime yoktur ki, hürriyet kelimesi kadar kendisine değişik anlamlar verilmiş ve düşüncelere çeşitli şekillerde yansımış olsun.*” demektedir. Bunun nedeni hürriyet kavramının bağımsızlık, gizlilik, eşitlik, iktidar gibi kişiden kişiye değişen anlamlar barındırmasındandır. Abraham Lincoln’ün “*Dünya hiçbir zaman hürriyet kelimesinin iyi bir tarifine kavuşamamıştır.*” düşüncesine katılan Kapani, yapılacak herhangi bir tarifi bu çok yönlü kavramı açıklamaya yetmeyeceği kanaatindedir (Kapani, 1993, s. 3-5). Ayrıca hürriyet anlayışı, zamana ve topluma göre değişebilmektedir. Bundan dolayı sürekli aynı anlamda kalan bir hürriyet anlayışından da bahsedemeyiz (Tunaya, 1980, s. 188). Bunların haricinde hürriyet, din, felsefe, sosyoloji, psikoloji, hukuk gibi çeşitli disiplinleri ilgilendiren bir mefhum olduğundan her sahada ayrı bir renk ve mana kazanabilmektedir (Abandan, 1940, s. 502-503).

Hak ve hürriyet kavramları genelde aynı anlamda kullanılmaktadır ancak insan, hürriyeti doğumla birlikte kazanırken, hakları hukuk metinleri tanıdığı ölçüde elinde bulundurur (Tunaya, 1980, s. 187). Yani hürriyet mefhumun özelliklerinden biri, doğuştan gelmesidir. Hürriyetin bir diğer önem arz eden özelliği ise, hududunun başkalarının

hürriyetleri olmasıdır. Hürriyet, kişinin başkalarının hürriyetine dokunmadan / zarar vermeden istediğini yapabilmesidir.

Bizim kültür tarihimizde şekillenen, kıvam bulan ve toplumsal algımızı içeren kavram, hürriyettir. Hürriyet, her ne kadar Arapçadan türetilmiş bir kelime olsa da –tıpkı cumhuriyet gibi- Arapçada “hürriyet” diye bir kelime yoktur. Bu kelimeler bizim mütefekkirlerimiz tarafından üretilmiş, bizim coğrafyamızda anlam zenginliğine kavuşmuş ve yine onlar tarafından özümsemiş ve benimsenmiştir. Bunların haricinde, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan 1982 Anayasamızın 28. maddesini incelediğimizde *basın hürriyeti* kenar başlıklı düzenlemenin varlığını hâlen koruduğu görülmektedir.

Çalışmamızın adında tercih ettiğimiz “hürriyet”, devlet ve hukuk geleneğimiz içinde yerleşmiş bir kavramdır. Mefhumu zengince karşılayan bir kelimedir. Tarih içerisinde kullanıla gelişi ile daha doğru ve isabetli olacağı kanaatinde olduğumuz için çalışmamızda basın özgürlüğünü değil; basın hürriyeti kavramını kullanmayı tercih etmiş bulunmaktayız.

5. Basın Hürriyeti – Düşünceyi Açıklama Hürriyeti

Düşünme ve düşünceyi açıklama, insanın sahip olduğu en temel hürriyetlerdendir. Basın kavramı var olmadan önce de insanlar karşılıklı fikir, bilgi, haber alış-verişinde bulunup, düşüncelerini açıklayabilmekteydiler. Yani basın ve basın hürriyeti kavramları henüz yokken düşünceyi açıklama hürriyeti vardı ve ona ilişkin verilen mücadele çok daha uzun zaman önce başlamıştı. Bu nedenle basın hürriyetini tanımlamadan önce düşünceyi açıklama (ifade) hürriyeti üzerinde kısaca durmak ve basın hürriyeti ile ilgisini ortaya koymak gerekmektedir.

İfade hürriyeti, düşünce hürriyeti ile düşünceyi açıklama hürriyetini kapsayan bir üst başlıktır denebilir. İfade hürriyeti, iki hürriyeti içine alan belli bir sürecin tezahürüdür. İlk olarak kişi, bir fikir oluşturabilmek için inceleme, araştırma, serbestçe öğrenme ve haber alma haklarını kullanmalıdır. Daha sonra, bu yollarla elde ettiği bilgilerle kişi, düşünceye ait bir yargı oluşturur yani bir kanaat sahibi olur. Son kertede ise oluşan düşünce, kanaat, tutum, inanç veya duygunun dışa vurumu gerçekleşir. İfade hürriyetinin ilk iki aşamasına düşünce hürriyeti; son aşamasına ise düşünceyi açıklama hürriyeti denir (Akkurt, 2014, s. 33). Esasında düşünce hürriyeti ile düşünceyi açıklama hürriyeti birbirinden ayrı düşünülemez; birbirlerine bağlıdır ve birbirlerinin tamamlayıcısı konumundadırlar (Sunay, 2001, s. 7). Bir düşünce, ifade edilmezse / açıklanmazsa hiçbir anlamı olmayacaktır; yine bir düşüncenin

açıklanabilmesi için de belli bir düşüncenin var olması gerekir. Bazı yazarlar, düşünce hürriyetinin pratikte herhangi bir şey ifade etmediği için çok anlamlı bir hürriyet olmadığını söylemektedirler. Esas olan düşünceyi açıklama hürriyetidir demektedirler. Ancak burada şunu belirtmek gerekir; düşünme, salt akılda oluşan fikirden ibaret değildir, onun öncesinde bir hazırlık aşaması da vardır. Bu hazırlık aşamasında düşünceyi oluşturacak araçlara, verilere ulaşamaz isek ne düşünce oluşabilir ne de oluşamayan bir düşünce açıklanabilir.

Düşünce ve onu açıklama hürriyeti, kullanılan alana ve başvurulan yöntemlere göre birçok hak ve hürriyetin kaynağını oluşturmaktadır; bu hak ve hürriyetlerin ortaya çıkmasının ön koşulunu oluşturmaktadır. Düşünceyi açıklama gazete, dergi gibi basılmış eserler yoluyla yapılırsa *basın hürriyeti*; radyo, televizyon, internet yoluyla gerçekleşirse *görsel-işitsel iletişim hürriyeti*; örgütlü kuruluşlar aracılığıyla toplu bir şekilde yapılırsa *toplantı ve gösteri yapma hürriyeti*, *dernek kurma hürriyeti*, *siyasi parti kurma hürriyeti* ya da *sendika kurma hürriyeti*; dinî konularda olursa *din ve vicdan hürriyeti* ortaya çıkmaktadır (Sunay, 2001, s. 129). Bu hak ve hürriyetler, düşünce hürriyeti için araç işlevi görürken; düşünce hürriyeti de söz konusu hak ve hürriyetler için besleyici bir özellik göstermektedir (Kaboğlu, 2009, s. 286).

İnsanlar, düşüncelerini çeşitli yollarla ve / veya araçlarla açıklayabilmektedir. Basın da düşüncelerin açıklanmasında en önemli araçlardan biridir. Basının düşünceleri açıklama ve yayma noktasında sahip olduğu güç ile geniş kitlelere duyurma fonksiyonu, düşünceyi açıklama hürriyetinin yanında basın hürriyetinin doğumuna yol açmıştır (Gölcüklü, 1970, s. 6). Bu nedenle düşünceyi açıklama hürriyetinden doğan basın hürriyeti, onunla yakından ilgilidir. Öyle ki bu iki hürriyet neredeyse iç içe geçmiş durumdadır. Düşünceyi açıklama hürriyeti var olmadan basın hürriyeti söz konusu olamayacaktır.

Basın hürriyeti ile düşünceyi açıklama hürriyeti birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş olmasına rağmen basın hürriyetinin daha ayrıcalıklı ve özel bir alana sahip olup olmaması noktasında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, basın hürriyeti düşünceyi açıklama hürriyetinin kapsamında değerlendirilmelidir. Basın, gerek düşüncenin oluşması gerekse açıklanmasında yalnızca bir araç niteliğindedir. Dolayısıyla bu görüşe göre, farklı isimlerle belirtilebilir de gerçekte, basın hürriyeti ile düşünceyi açıklama hürriyeti özdeş kavramlardır (Kılıçoğlu, 2008, s. 123; Özek, 1978, s. 32). Baskın olan diğer görüşe göre ise, her ne kadar basın hürriyetinin kaynağını düşünceyi açıklama hürriyeti oluşturuyor ve bir bakıma basın hürriyeti, düşünceyi açıklama hürriyetinin alt başlığı gibi görünüyorsa da, basın hürriyetinin

kendine özgü yönleri, özellikleri ve sorunları vardır. Bu nedenle, basın hürriyetinin sağlanabilmesi için düşünceyi açıklama hürriyetinden ayrı ve özel bir takım düzenlemeler yapılması gerekir. Ayrıca söz konusu durum, yalnızca teknik ve yapısal zorunluluklardan değil, her iki hürriyetin farklı işlevleri ve görevleri ifa etmelerinden de kaynaklanmaktadır (Sunay, 2001, s. 129)

Bizce de, basın hürriyetinin salt düşüncelerin serbestçe açıklanması anlamına gelmediğini söylemek yerinde olacaktır. Basın hürriyetinin kendine özgü özellikleri ve sorunları vardır. Basın hürriyeti, ifade hürriyetine nazaran daha toplumsal ve kamusal bir hürriyettir. İfade hürriyeti, daha çok bireyin kendisini etkilerken basın hürriyeti umumu etkiler. Bazı durumlar, düşünceyi açıklama hürriyetini doğrudan etkilemediği halde aynı durumlar basın hürriyetinin kullanımı açısından büyük öneme haiz olabilmektedir. Matbaa kurmanın izin alma ve malî teminat yatırma şartlarına bağlanamaması, yayımlanacak eserler için sansür şartının getirilememesi, basın alanında tekelleşmenin önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınması, basın çalışanlarının iş güvencelerini sağlayarak işverenin etkisinden kurtarılması bu hallere örnek olarak gösterilebilir (Baykan, 2011, s. 29; Salihpaşaoğlu, 2007, s. 26). Netice itibarıyla basın hürriyeti, düşünceyi açıklama hürriyetinden doğup onunla ilişkili olmakla birlikte kendine has niteliklere sahip müstakil bir hürriyettir.

6. Basın Hürriyeti

Basın hürriyeti yukarıda ifade ettiğimiz gibi, öncelikle düşünceyi açıklama hürriyetinden doğmuştur. Onunla sıkı sıkıya bağlıdır, ancak bir takım özellikleriyle ondan ayrılan bir hürriyettir. İkinci önemli husus ise, yine evvelce izah etmeye çalıştığımız üzere, iletişim ve basının aynı anlamlara gelmediği, dolayısıyla iletişim hürriyeti ile basın hürriyetinin bir olmadığıdır. Basın hürriyeti, iletişim hürriyetinin bir kısmıdır; iletişim hürriyeti daha genel ve kapsayıcıdır.

Osmanlı döneminde, basın değil matbuat kavramı var olduğundan “*hürriyet-i matbuat*” kullanımıyla karşılaşmaktayız. Söz konusu tabir, daha çok II. Meşrutiyet sonrası başlamış ve 1950'lere kadar devam etmiştir. Yine Osmanlı'da “*serbestî matbuat*” şeklinde başka bir ifade de görülmektedir. 1950'lerden sonra basın teriminin yaygınlaşması ile bu ifadeler yerini basın hürriyetine bırakmıştır. Her ne kadar “matbuat hürriyeti”, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılmış olsa da, söz konusu mefhum

güncelliğini kaybettiği ve günümüz düzenlemelerinde var olmadığı için biz de “basın hürriyeti” kavramını kullanmayı tercih ettik.

Basın hürriyetinin ne olduğuna ilişkin çeşitli tanımlar getirilmiştir:

Balkanlı (1961, s. 22) matbuat hürriyeti olarak ele aldığı kavramı “*bir kimsenin istediği şeyi yazıp, gazete, yahut kitap vasıtasıyla (daha doğru bir tâbirle) bir matbuat ile neşretmek hürriyetidir.*” şeklinde tanımlamaktadır.

Sayılgan (1992, s. 270) basın hürriyetini “*kişinin, düşüncelerini yazılı ya da basılı olarak ve devlet makamlarının iznine ya da sansürüne bağlı olmaksızın yayması hakkı*” olarak tarif etmektedir.

Özkorkut (2002, s. 67) “*basın açısından habere ulaşma ve toplama, düşünce ve kanaatleri açıklama ve tüm bunları yayabilme, okuyucu açısından ise haber alma serbestisini içeren*” bir hürriyet olarak görmektedir.

Salihpaşaoğlu (2007, s. 27) basın hürriyetini genel olarak “*haberlerin, düşüncelerin, yorumların, analizlerin, eleştirilerin serbestçe basılması, yayımlanması ve dağıtılması*” olarak izah etmektedir.

Dönmezer ve Bayraktar (2013, s. 49) “*Basın özgürlüğü genellikle haber ve düşünceleri, basım araçları ile serbestçe açıklayabilmek özgürlüğüdür*” şeklinde kısa ve öz bir tanım yapmıştır.

Yine Kılıçoğlu (2008, s. 172) “*Basın özgürlüğü, kısaca, düşüncelerin basılmış eserlerle açıklanması özgürlüğüdür.*” diyerek basın hürriyetine ilişkin daha da kısa bir tanım yapma yoluna gitmiştir.

F. Yıldız (2013, s. 7) de benzer şekilde “*Genel anlamda basın özgürlüğü, ifade özgürlüğünün basın yoluyla kullanılması olarak tanımlanabilir.*” demektedir.

Tüm bu tanımlar, açıklamalar birkaç kelime farklılığı ile benzerlik göstermektedir. Alıntıladığımız bu görüşleri ve önceki açıklamalarımızı göz önünde tutarak daha geniş ve tatminkâr bir tarif yapacak olursak *basın hürriyeti*; düşünceyi açıklama hürriyetinden doğan ancak ondan farklı ve kendine has özellikleri içerisinde barındıran, haber, yorum, eleştiri, görüş, analiz, fikir ve düşünce gibi zihin dünyasına hitap eden mefhumları basın yolu ile

hiçbir baskı ve engellemeye maruz kalmadan serbestçe açıklayabilme, yayabilme ve dağıtabilme hürriyetidir.

Basın hürriyetinin sınırlarını bu şekilde çizdikten sonra bu hürriyetin hangi temel hak ve hürriyetler kategorisi içerisinde yer aldığı izah etmek gerekir. Jellinek'in tasnifine göre temel hak ve hürriyetler, negatif, pozitif ve aktif statü hakları olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Birçok ülkenin anayasasında temel hak ve özgürlükleri kısmında kendine yer bulan basın hürriyeti, negatif statü hakları ya da koruyucu haklar arasında yer almaktadır. Yani devlet tarafından aşılmaması, dokunulmaması gereken bir hak ve hürriyettir. Ancak ileriki bölümlerde üzerinde duracağımız üzere, bazı durumlarda, basın hürriyetinin sağlanabilmesi için devletin müdahalesi gerekli olabilmektedir. Bu yönüyle devletten olumlu bir davranış, bir yardım istenildiği için pozitif statü haklarına da yaklaşmaktadır. Öyleyse basın hürriyetinin hem negatif hem de pozitif statü haklarına giren karma bir hürriyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başka bir açıdan temel hak ve hürriyetler birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak olmak üzere üç grupta incelenmektedir (Kaboğlu, 2009, s. 283). Bu ayrıma göre ise basın hürriyeti, hem düşünceyi açıklama hürriyeti ile olan yakın ilişkisinden dolayı birinci kuşak haklar olan kişi hürriyetleri ve siyasal haklar kategorisi altında; hem de ikinci kuşak haklar olarak nitelendirilen iktisadi, sosyal ve kültürel haklar arasında değerlendirilmektedir.

Basın hürriyetinin içerdiği bir takım haklar mevcuttur. Literatüre baktığımızda genel olarak 5187 sayılı Basın Kanununun 3. maddesinin ilk fıkrasındaki “*Bu özgürlük: bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir.*” hükmü göz önüne alınarak tasnifler yapıldığı görülmektedir. Nitekim Dönmezer / Bayraktar (2013, s. 108-110) basın hürriyetinin içerdiği hakları haber, düşünce ve görüşleri bilme ve toplama hakkı; yorumlama, inceleme ve eleştirme hakkı; yayınlama ve dağıtma hakkı olarak üç başlık altında toplamıştır. Özek (1978, s. 34 -36) ise haber vermek hakkı, eleştiri ve inceleme hakkı, yaratma hakkı olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Dönmezer ve Bayraktar, daha kapsayıcı ve tatmin edici bir şekilde basın hürriyetinin içerdiği hakları sıralasa da Özek'in üzerinde durduğu yaratma hakkını görmezden gelmiştir. Bu noktada Salihpaşaoğlu (2007, s. 27) haber, düşünce ve bilgilere ulaşma hakkı; haber, düşünce ve bilgileri yorumlama ve eleştirme hakkı; düşünce ve bilgileri basabilme ve dağıtabilme hakkı ve yaratma hakkı olmak üzere basın hürriyetinin içerdiği hakları dört başlık altında toplayarak söz konusu eksikliği gideren bir tasnif yapmıştır.

Basın hürriyetinin yalnızca yazar ve yayıncılara yönelik olup olmadığı tartışmalıdır. Bir görüşe göre, okuyucunun haber ve bilgi alması, daha genel kavram olan iletişim hürriyeti ile ilişkilendirilmelidir; diğer bir görüşe göre ise bu durum, kamusal bir hak olarak bilgilenme hakkının kullanılması olarak değerlendirilmelidir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 49). Kanaatimizce okuyucunun sahip olduğu hürriyet, iletişim hürriyetidir. Haber, görüş ve bilgiyi toplama, basma ve dağıtma amacı ile hareket etmeyen okuyucu, yalnızca haber alma, fikir edinme, bilgilenme gayesindedir.

Devlet ile vatandaş arasındaki ilişkide en önemli rolün basına ait olduğu görülmektedir. Basın tüm toplumu temsil ederek idarenin suiistimallerini, yolsuzluklarını ve kanunsuz hareketlerini önleyebilmektedir. Bir birey kendi hürriyetini doğru kullanmaz ise yine kendisi sorumludur fakat basın, basın hürriyetini doğru kullanmaz veya kullanamaz ise halkın vekâletini suiistimal etmiş olur ve tüm toplumun göreceği zarardan sorumlu tutulur (Balkanlı, 1961, s. 23-24). Bu yönüyle basın hürriyeti, bütün toplumu ilgilendiren sosyal ve kamusal bir hürriyettir.

Hüseyin Cahit, “Hürriyet-i Matbuata Dair” başlıklı makalesinde, söz konusu hürriyetin öneminden ve işlevlerinden şöyle bahsetmektedir: “*Hürriyet-i matbuat şüphe yok ki meşrutiyetin, adalet ve hürriyetin en büyük bir istinatgâhıdır. Hürriyet-i matbuat olmayan bir memlekette kanuna mugayir her türlü hareket vukua gelebilir. Hürriyet-i matbuat yoksa efkâr-ı umumiye yoktur, hürriyet-i matbuat yoksa hükümetten fikr-i mesuliyet kalkmış demektir. Binaenaleyh hürriyet-i matbuatı bütün gayretimizle, fedakârlığımızla muhafazaya çalışmalıyız.*” (Yılmaz, 2013, s. 546). Benzer şekilde Fuat Köprülü 13 Ağustos 1947 tarihli *Kudret* gazetesindeki yazısında basın hürriyetinin, diğer bütün hürriyetlerin teminatı ve koruması olduğunu belirtmektedir. Çünkü başka herhangi bir hürriyete yapılacak tecavüzü topluma bildirmek ve yine daha sonra olabilecek tecavüzleri önlemek ancak basın hürriyeti ile mümkün olabilecektir (Balkanlı, 1961, s. 26). O halde basın hürriyetinin diğer bütün hak ve hürriyetlerin güvencesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, ülkemizde gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet sonrasında böyle görülmüştür. Günümüzde de aynı durum geçerlidir. Basın hürriyeti olduğu sürece, hükümetin kanuna aykırı davranışları kamuoyunca bilinebilir. Basın hürriyeti var olduğu müddetçe, diğer hak ve hürriyetlere ilişkin yapılan müdahaleler halka duyurulabilir ve daha sonra oluşabilecek müdahalelerin önüne geçilebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir, her basın organı bu misyonla hareket etmeyebilmektedir. Hak ve hürriyetlerin koruyucusu olmanın aksine basın hürriyeti adı altında hak ve

hürriyetleri ihlal edebilmenin alt yapısını oluşturabilmekte; umuma tesir edebilme gücünü hukuku ihlal etmekte kullanabilmektedir. Devlet ve memleketin menfaatine yerine kendi veya dış güçlerin çıkarları için basın hürriyetini kullanabilmektedirler.

Basın hürriyeti, içende barındırdığı haklarla, tüm toplumu ilgilendiren konumuyla ve diğer hürriyetlerin teminatı olması hasebiyle çok önemli bir hürriyettir. Bu nedenle demokratik devletlerde basın hürriyetinin var olması ve süreklilik arz etmesi mühimdir. Çalışmamızda kendine has özelliklere sahip ve ifade hürriyetinin uzantısı olan basın hürriyetinden anladığımız, zihin dünyasına hitap eden mefhumları, serbestçe basılı bir şekilde açıklama, yayma ve dağıtmadır. II. Abdülhamid döneminde, bu olguyu bu sınırlar kapsamında inceleyeceğiz.

7. Basın Hürriyetini Ortadan Kaldıran Haller

Basın hürriyetinin demokratik devletlerde varlığının ve sürekliliğinin önemli bir husus olduğunu ifade ettik. Bu bağlamda basın hürriyetini engelleyen, ortadan kaldıran hatta yok eden bazı durumların var olduğu da görülmektedir. Bu hallerin neler olduğuna da bakmak gerekmektedir.

Bunlardan ilki daha çok 18. ve 19. yüzyıllarda uygulama alanı bulan, eski bir yol olan matbaa kurmanın ve işletmenin izin alma ve malî teminat yatırma şartlarına bağlanmasıdır. Matbaa kurmanın, yayım yapmanın izin alma ve malî teminat şartlarına bağlanması, basın hürriyetini kısıtlanmakta aynı zamanda malî imkânları daha geniş olan kişilerle daha dar olan kişiler arasında da bir ayrıma sebep olmaktadır (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 33). Basının dördüncü bir erk olarak kendini göstermesinin ardından devletler, bu gücü kontrol ve denetim altında tutmak amacıyla bu tarz düzenlemeler yapmışlardır. Günümüzün demokratik devletlerinde, artık böyle düzenlemelere rastlanmamaktadır. Nitekim 1982 Anayasamızın 28. maddesinin ilk fıkrasının ikinci cümlesinde “*Basımevi kurmak izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz.*” denilmiştir. Yine Anayasamızın 29. Maddesinin ilk fıkrasında “*Sürelî veya süresiz yayın önceden izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz.*” ifadesine yer verilmiştir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, AİHS’in 10. maddesiyle paralel olarak, Anayasanın 26. maddenin ilk fıkrasının son cümlesinde “*radio, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.*” hükmüne rastlamaktayız. Nitekim Radyo ve

Televizyon Üst Kurulu Kablolü Yayın Lisans ve İzin Yönetmeliđi⁷ kablolu yayın yapmak isteyenlerin ancak RTÜK'ün değerlendirmesi sonucu vereceği izin ve lisans ile bunu gerçekleştirebilecekleri belirtilmiştir (m.15). Öyleyse hem basınla diğer kitle iletişim araçlarının ayrı değerlendirildiğini hem de basın için artık tarih olan kısıtlamanın daha yeni olan kitle iletişim araçları için devam ettiğini söyleyebiliriz. İşte Osmanlı Devleti'nde de yine çağdaşı diğer devletlerde, basın çok yeni bir kavram olduğu için basımevi kurmanın, yayın yapmanın izin ve malî teminat şartına bağlanmasına yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu nedenle söz konusu engel, çalıştığımız dönem itibariyle önem arz etmektedir. Osmanlı'da bu duruma ilişkin getirilen düzenlemeler ve yapılan uygulamalara ilişkin ayrıntılı izahları, ilerleyen bölümlerde yapmaya çalışacağız.

Basın hürriyetini azaltan, hatta engelleyen veya ortadan kaldıran diğer iki hal ise; basının ortaya çıktığı ilk günden bugüne varlığını koruyan *sansür* ve son yıllarda görülen *tekelleşme*dir. Daha önce de ifade edildiği üzere demokratik toplumlarda devletin basın hürriyeti karşısında negatif ve pozitif yükümlükleri vardır. Devletin basın hürriyetini sağlamak için gerekli önlemleri alması, pozitif yükümlülüğünü ifade eder ve devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirmemesi tekelleşmeye neden olacaktır. Diğer yandan devlet, haklı nedenler dışında, basın özgürlüğünü sınırlayacak / daraltacak tedbirler almamalıdır; bu da bize devletin basın hürriyeti karşısındaki negatif yükümlülüğünü anlatır ve devletin negatif yükümlülüğünü yerine getirmemesi basında sansür olarak karşımıza çıkmaktadır (F. Yıldız, 2013, s. 56). Tekelleşme son yıllarda daha belirgin olarak ortaya çıktığı halde II. Abdülhamid döneminde Jön Türk basının varlığı konuya ilişkin bir parantez açmayı gerektirecektir. Sansür ise, yalnızca II. Abdülhamid döneminde değil, basının ortaya ilk çıktığı dönemden beri var olan ve önemini hiçbir zaman yitirmeyen bir meseledir.

a. Sansür

İngilizce'de "*cancel*", Fransızca'da "*cancel*", İtalyanca ve İspanyolca'da "*cancel*" biçiminde karşımıza çıkan sansür kelimesi Latince kökenlidir. "*Değer biçmek, takdir etmek, nüfus sayımı yapmak*" anlamına gelen "*cancel*" sözcüğünden türetilmiştir. Ayrıca Eski Roma'da sayım ve ahlak işlerinden sorumlu olan kişilere "*cancel*" denilmekteydi (Nişanyan, 2004, s. 393).

---

⁷ Yönetmelik için bkz.

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.15046&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>, erişim tarihi: 21.08.2013

TDK'nın sözlüğünde sansür“1. Her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi, sıkı denetim. 2. Her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin yayınının ve gösterilmesinin izne bağlı olması, sıkı denetim.” şeklinde tanımlanmıştır⁸.

Ana Britannica'da (1994, s. 146) ise sansür “kamu yararını koruma gereğiyle söz, yazı, resim ve filmlere uygulanan ön denetim, basım ve yayım yasağı” olarak ifade edilirken; Büyük Larousse'da (1986, s. 10162): “Bir makamın, bir hükümetin az çok geniş bir kitleye yönelik basın ve yayın ürünleri üzerinde yaptığı ve bu ürünlerin yayılması, dağıtımı, yayınlanması konusunda izin verme ya da yasaklamayla sonuçlanan ön inceleme” şeklinde kapsamlı bir tanım yapılmıştır.

Elkin (1960, s. 71) sansürü “Dergi, kitap, film, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının basımı, yayımı, dağıtımı veya satışından önceki denetimdir” olarak tanımlamıştır.

Tikveş'e (1968, s. 7) göre sansür dar ve geniş anlamli olarak ikiye ayrılır: dar anlamda sansür “her türlü yayımlar üzerindeki önleyici Devlet kontrolü” iken; geniş anlamda sansür “fikirlere ve haberlerin toplanması, açıklanması ve yayılması hareketlerine karşı yöneltilen bütün engellemeleri ifade eder.” demektir.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere sansür terimi her türlü kitle iletişim aracı için kullanılmaktadır. Ancak konumuz itibarıyla basına ilişkin bir tanım yapacak olursak; sansür, henüz yayımlanmamış gazete, dergi, kitap gibi bir eserin devlet veya hükümet tarafından önceden denetlenmesi ya da yayımlanmışsa dağıtımının engellenmesidir diyebiliriz.

Yukarıdan beri aktarmaya çalıştığımız izahlarda, tanımlarda sansüre ilişkin iki temel unsur ön plana çıkmaktadır: ön / önleyici denetim ve yasaklamayı yapacak kurum veya otoritenin devlet veya hükümet olması (Öztürk, 2006, s. 52).

Sansür bir ön denetimdir. Bu nedenle “denetim” ile “sansür” aynı kavramlardır diyemeyiz. Denetim TDK'nın sözlüğünde denetleme ile aynı anlamda olduğu belirtilmiş; denetleme ise “bir görevin yolunda yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan

---

⁸http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5820658930e454.74899658
erişim tarihi: 07.11.2016

araştırma, denetim, bakı, teftiş, murakabe, kontrol” olarak açıklanmıştır⁹. Özönur’a göre (2005, s. 19), “Denetim, bir işin uygunluğu açısından yapılan daha genel bir işlemi anlatmaktadır. Sansür ise hem yapılan işin belirlenmesi, türün belli olması açısından (yayın, sinema, tiyatro yapıtı gibi) hem de bu işin nasıl sınırlanacağıının tanımlanması açısından (ön denetim, izne tabi olma gibi) denetimin daha katı bir başlığı olarak tanımlanabilir”. Öyleyse denetim, sansürü de içine alan daha genel bir kavramken; sansür denetimin özel bir görünümüdür. Kısacası sansür, önleyici bir denetimdir.

İfade ettiğimiz üzere, gazete veya dergilerin basıldıktan sonra dağıtımının engellenmesi de ön denetim kapsamındadır. Çünkü basın amacı olan düşünce, bilgi veya haberlerin aktarılması işlemi, gerçekleşmemiş olacaktır. Örneğin; AİHM’in *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreich and Gubi* kararında, Avusturya’daki askeri bir kışlada askeri bir derginin dağıtımının yasaklanması, 10. maddenin ihlali olarak değerlendirilmiştir (Baykan, 2011, s. 45). Hatta AİHM dağıtılmış eserlerin piyasadan toplatılmasını da basın hürriyetine ilişkin bir müdahale olarak değerlendirmektedir. Örneğin *Alınak* davasında Mahkeme, Türk yetkililerince verilen toplatma kararının yazılı kitap ve kitap bastırma hürriyetine yönelik bir müdahale teşkil ettiğini belirtmiştir (Baykan, 2011, s. 47).

Sansür, iki şekilde karşımıza çıkabilmektedir: *açık* ve *otosansür*. Açık sansürde, devlet tarafından oluşturulan bir sansür kurulu veya komisyonu tarafından basın organlarına karşı aleni bir biçimde ön denetim uygulanmaktadır (Temiz, 2007, s. 30). *Otosansür* ya da *yazarın kendi kendini özdenetime tabi tutması* ise son yıllarda gün yüzüne çıkan bir sansür türüdür. Otosansür, basın kurumunun kendi içinde ya da yazarın zihninde tezahür eden bir durumdur. Otosansür, bir nevi yazarın kendi kendisiyle hesaplaşmasıdır. Kişinin yazısının topluma veya kendisine vereceği yarar ile zararı karşılaştırdıktan sonra zarar yönünün ağır bastığını düşünerek yazıyı yayımlamama kararı almasına otosansür denir (Kızıllı, 1998, s. 27-28).

İki sebepten dolayı yazar ya da basın kurumları kendi kendini sansüre tabi tutabilmektedir. İlk neden, yazarın ya da kurumun belli düşünceleri, görüşleri ifade etmesinin sonucunda devlet tarafından yaptırıma tabi tutulacağı kaygısını taşımasıdır. Bu kapsamda, AİHM’in Aslı Güneş kararı örnek verilebilir. Başvuran, *Emeğin Bayrağı* isimli bir dergide yayımlanan makalesinden dolayı hapis ve para cezasına çarptırılmış ancak hapis

---

⁹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.582312348fc148.16966754 erişim tarihi: 09.11.2016

cezası üç yıl ertelenmiştir. Her ne kadar hapis cezası ertelense de, kişi ertelenme sırasında basın faaliyetleri yaparken ertelenmenin kalkacağı ve cezasını çekeceği kaygısı ve baskısıyla, kendini sansürleyeceği düşünüldüğü için sözleşmenin 10. maddesinin ihlal edildiği ifade edilmiştir (F. Yıldız, 2013, s. 63-64).

Diğer neden ise, kurumun ve / veya patronun siyasî, sosyal ve en önemlisi ekonomik çıkarlarından dolayı hem yayın yönetiminin hem de gazetecinin objektiflikten vazgeçerek kendi kendini sansür etmesidir. Bu nedene dayanan bir otosansür, basın hürriyetini zedeleyen en tehlikeli durumdur diyebiliriz. Çünkü sansür, doğrudan devlet ya da başka bir kurumdan kaynaklanıyor olsa, bunun tespiti kolay olacaktır. Ancak müdahale işverenden, yayın yönetiminden yahut kişinin bizatihi kendisinden geliyorsa bunun tespiti çok zordur hatta imkânsıza yakındır (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 36).

Otosansürü ayrı tutarsak, genel olarak sansür uygulaması, devletin ya da hükümetin koyduğu bir takım yasaklayıcı hükümlerle gerçekleşmektedir. Yani sansür kurumunda bizatihi aktör olarak karşımıza devlet çıkmaktadır. Sansür uygulamasıyla, devlet, düşünce, haber veya bilgilerin muhataplarına ulaşmasının önüne geçmektedir. Devlet veya hükümet dışındaki grupların ya da kurumların basın hürriyetini engelleme faaliyetlerini sansür başlığı altında inceleyemeyiz. Bunun için basın hürriyetini yok eden diğer kurum olan tekelleşme kavramına bakmamız gerekmektedir.

b. Tekelleşme

Basın hürriyeti yalnızca devlet eliyle yapılan uygulamalarla engellenmez. Devletin haricindeki güçler de basın hürriyetini ortadan kaldıracaktır. Devlet ya da hükümet dışı *medya patronları, sermaye şirketleri veya reklam veren kuruluşlar* gibi güçlerin basın pazarını ele geçirerek tekelleşmesi de basın hürriyetini sınırlayan, ortadan kaldıran bir başka durumdur (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 37).

Tekel sözlükte “1. Bir malın yapımının yalnızca bir kuruluşun elinde bulunduğu durum, inhisar, monopol. 2. Devletin herhangi bir üretim alanını elinde tutması, satışı tek elden yönetmesi ve fiyata hâkim olması durumu, inhisar, monopol. 3. Bir kişi veya kuruluşun

herhangi bir alanda kazandığı büyük güç” şeklinde tanımlanmaktadır¹⁰. Tekelleşme ise “tekelleşmek işi, tekel duruma gelmek” olarak ifade edilmektedir¹¹.

Danışman (1982, s. 14) basın alanındaki tekelleşmeyi *“işletmelerin büyümesi, başka bir söyleyişle, üretim birimlerinin büyümesi ve buna bağlı olarak işletme sayılarının azalmasıdır”* diye tanımlar.

Dönmezer ve Bayraktar (2013, s. 121) tekelleşme eğilimini *“iletişim endüstrisinin belirli ellerde toplanmış bulunması dolayısıyla, haberleri yaymak veya yaymamak, istenilen düşüncelerin yayılmasını sağlamak ya da sağlamamak, belirli gerekçeleri halka ulaştırmak veya gizlemek gücünün gruplar elinde toplanmış olmasıdır”* diyerek izah etmektedir.

O halde bir alanda, konumuz itibarıyla basında, *ekonomik olarak sürekli büyüyen bir kuruluşun, diğer kuruluşların piyasadan çekilmelerine yahut piyasaya hiç girememelerine doğrudan ya da dolaylı sebep olması ve tekel olma yolunda ilerlemesi sürecine tekelleşme diyebiliriz.*

Basın faaliyetleri ilk zamanlar daha çok bireysel gayrete dayalı küçük işletmelerce yapılırken teknolojinin ve imkânların gelişmesi ile bu durum değişiklik göstermiştir. Teknolojiye ayak uydurmak adına büyük yatırımlar yapmak zorunlu hale gelmiş ve basın sermaye problemi yaşamaya başlamıştır (Danışman, 1982, s. 16). Söz konusu sermaye sorunu ve malî sıkıntılar, birçok basın işletmesinin satın alma ve birleşme yollarıyla basına ait piyasadan en fazla payı almak isteyen büyük sermaye gruplarının eline geçmesine neden olmuştur (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 38; F. Yıldız, 2013, s. 58). Böylece küçük çaplı basın işletmeleri yerini artık yavaş yavaş büyük çaplı basın işletmelerine, basın zincirlerine ve hatta uluslararası basın tekellerine bırakmaya başlamıştır. Bu durum yalnızca basında değil diğer kitle iletişim araçlarında da ortaya çıkmıştır. Bunlara *medya tekelleri*; ulusal ve uluslararası medya tekellerine ise *medya baronları (media moguls)* denilmiştir (Tokgöz, 2013, s. 35).

Tekelleşme *yatay, dikey ve çapraz* olmak üzere üç biçimde karşımıza çıkabilir. *Yatay tekelleşme*, ilk bakışta farklı işletmelerce yayımlandıkları izlenimini veren ancak yazı işlerinin yanı sıra idarî, malî ve teknik servisleri ortak olan gazete ve dergilerin aynı elde

---

¹⁰http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58a373b3423156.36565168, erişim tarihi: 09.11.2016

¹¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58a37453e6ecb7.74120799, erişim tarihi: 09.11.2016

toplanmasını ifade ederken; *dikey tekelleşme* haberin, bilginin ulaşmasından basılıp dağıtılmasına kadar gazete ve dergi çıkarılmasına ilişkin çeşitli hizmetlerin tek elde toplanmasıdır (Danışman, 1982, s. 23; Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 122). *Çapraz tekelleşme* ise başta tek bir alanda faaliyet gösteren bir işletmenin daha çok kişiye ulaşmak adına radyo, televizyon, internet gibi diğer alanlara da girerek farklı kitle iletişim araçlarını tek elde toplanmasıdır (Tokgöz, 2013, s. 38).

Tekelleşme sorunu neredeyse bütün ülkelerde karşımıza çıkmaktadır. Mesela Amerika'da farklı şehirlerde yayımlanan gazeteler zincir halinde aynı kişilerin elinde toplanmaktadır ki buna *zincirleme mülkiyet (chain ownership)* adı verilmiştir. Örneğin; *Hearts, Scripps-Howard* ve *Mc Cormick-Paterson* zincirlerinin yayımlanan gazetelerin %53'ünü denetim altında tuttuğu görülmektedir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 120). Ayrıca 2000 yılında, ABD'de faaliyet gösteren toplam 25 bin gazete, dergi, televizyon ve sinemanın 23 şirketin hâkimiyeti altında olduğu tespit edilmiştir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 39). Yine İngiltere'de 1921'de 169 olan gazete sayısının, 1948'de 128'e ve 1955'te 122'ye düştüğü söylenmektedir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 123).

Danışman (1982, s. 18-21), tekelleşmenin nedenlerinin daha çok ekonomik olduğunu belirterek teknik harcamaların veya maliyetin artışı, geleceğe yönelik büyük yatırımların zorunluluğu, ilan ve reklamlardan sağlanan gelirlerin yetersizliği, okuyucuların giderek daha çok titizlik göstermeleri, çağımızda okuyucuların alışkanlıklarına fazla bağlı olmaları, uluslararası rekabet zorunluluğu şeklinde sıralamıştır. Dönmezer ve Bayraktar (2013, s. 129) da temelde ekonomik nedenlerin olduğunu dile getirerek şu şekilde sıralamıştır: 1) ekonomik ve malî; teknolojiyi kullanmak suretiyle geniş çapta üretimin ortaya koyduğu büyük kazançlar. 2) kişisel güç ve eğilimler; büyük kazançtan dolayı rekabeti her türlü araca, hatta hukuk dışı yollara, başvurarak yok etmek eğiliminin olması. 3) gazete kurmak için gerekli olan makinelerin ve araçların çok maliyetli olması bu nedenle yeni girişimcilerin büyük zorluklar yaşaması. 4) gazete sahipleri ile çalışanları arasındaki ilişkiyi düzenleyen objektif hukuk kurallarının bulunmaması. Kısaca, tekelleşmenin ilk ve en temel nedenin, ekonomik olduğunu söylemek isabetli olacaktır.

Basın organlarının çeşitli ve sayıca fazla olmaları, nesnel ve tarafsız bir biçimde vatandaşın aydınlanmasına yardımcı olacaktır. Bu anlamda basın hürriyeti, bireyin mümkün olduğunca farklı fikirlerle karşılaşabilmesi, olayların önceden elde edilmiş düşüncelerden sıyrılmış ve tarafsız bir şekilde kendine sunulabilmesi hususunda vatandaşın bir hakkıdır.

Tekelleşme, vatandaşın bu hakkına aykırı sonuçlar doğurmaktadır. Tekelleşme ile halka hitap eden iletişim kanalları daralmakta veya yok olmakta ve böylece halkın çeşitli düşüncelere ulaşması veya kendi düşüncelerini belirtme olanağı sınırlanmaktadır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 127). Bu kapsamda tekelleşmenin sebep olduğu olumsuz etkilerin başında çoğulcu, çok sesli bir basın anlayışının ortadan kalkması gelir (Danışman, 1982, s. 10). Tekelleşmeyle basın, her bireyin gazete veya dergi çıkararak düşüncelerini hür bir şekilde ifade edebileceği bir pazar yeri olmaktan uzaklaşmaktadır (Akkurt, 2014, s. 15).

Günümüzde gazete ve dergilerin gelir kaynağını artık satıştan ziyade ilan ve reklamlar oluşturmaktadır (Perin, 1974, s. 135-136) Bu nedenle ilan ve reklam gelirleri de, tekelleşme kapsamında önem arz eden bir olgudur. Yapılan araştırmalarda ülkemizde reklam sektörünün, 2016 yılı ilk altı ayında, 2015'in ilk altı ayına göre %14 büyüdüğünü ve reklam yatırımlarının toplam 3.662 milyon TL'yi bulduğu görülmektedir. Yatırımların ise %53.2'sini televizyon, %22.07'sini dijital, %14.75'ini basın, % 6.42'sini açık hava, % 2.27'sini radyo ve % 1.3'ünü ise sinema reklamları oluşturmaktadır¹². Görüldüğü üzere reklam piyasasında diğer kitle iletişim araçlarının yanı sıra basının yeri de çok önemlidir. Bu nedenle pastadan daha çok pay almak isteyen şirketler tekelleşme yoluna gitmektedir. Bu kapsamda tekelleşmenin diğer olumsuz sonuçları karşımıza çıkmaktadır. Basın kuruluşları ya da şirketleri, basın faaliyetini bir ticari iş olarak görmektedir. Basının amacı olan haber, bilgi, düşünce iletme vasfı ortadan kalkmakta tamamen kâr amacıyla hareket edilmektedir. Öte yandan ilan veya reklam veren şirketler, kuruluşlar, siyasî partiler vs. basın kuruluşu üzerinde ciddi baskılara sebebiyet vermektedir. Kendi düşüncelerini kabul ettirmek, kendi ideolojilerini aktarmak, toplumu yönlendirmek isteyen kişiler, gruplar veya siyasî güçler basını bu şekilde sevk ve idare edebilmektedir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 40).

Tekelleşmenin olumsuz sonuçlarından biri de düşünce gazeteciliğinden sadece haber verme gazeteciliğine dönüşe sebebiyet vermesidir. Bunun nedeni ise yine yukarıda bahsettiğimiz meseleyle bağlantılı olarak ideolojik ve politik gazeteler yerine okuyucuların objektif haber veren ya da tamamen boyalı yani magazin haberleriyle dolu gazeteleri tercih etmelerindedir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 130).

Basın hürriyetinin içinde barındırdığı hak ve hürriyetlerden birisi bahsettiğimiz gibi serbestçe dağıtım hakkıdır. Tekelleşmeyle dağıtım şirketlerinin yalnızca birkaç tane basın

---

¹² <http://rd.org.tr/medya-yatirimlari-2016.html>, erişim tarihi: 29.11.2016

kuruluşunun eline geçmesi serbestçe dağıtım hakkını engelleyecek, zedeleyecektir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 34). Öyle ki dağıtım tekeline sahip kurumlar, rakip firmaların ürünlerine daha ağır şartlara tabi farklı tarifeler uygulayabilir yahut rakip firmaların ürünlerini hiç de dağıtmayabilirler. Bu da apaçık bir şekilde basın hürriyetine aykırı bir tutumdur ve tekelleşmenin bir başka olumsuz tarafıdır.

Öyleyse devletin basın hürriyeti karşısında yalnızca tarafsız bir tutum sergilemesi yeterli değildir. Ayrıca basın hürriyetini sağlamak için olumlu bir takım adımlar atmalıdır. Çünkü basın hürriyeti tüm toplumu ilgilendiren ortak ve sosyal bir hürriyettir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 115). Devlet aktif bir rol olarak tekelleşmenin önüne geçmelidir. Bu da iki aşamada gerçekleştirilebilecektir. İlk olarak tekelleşmeyi engelleyecek anayasal ve yasal düzenlemeler getirilmeli; ikinci aşamada ise basına yardımda bulunulmalıdır.

Nasıl ki sansür basın hürriyetini ortadan kaldıran ciddi bir tehlikeyse tekelleşme de aynı şekilde basın hürriyeti karşısında bir tehdittir. Bu nedenle anayasalarda ve yasalarda sansüre ilişkin gösterilen hassasiyet tekelleşme için de gösterilmeli ve düzenlemeye tabi tutulmalıdır. Bu kapsamda son derece titiz ifadeler kullanılmalıdır. Çünkü devletin her müdahalesine yol açacak bir düzenleme bu sefer tekelleşmeyi önleme amacı dışına çıkacak sansüre sebebiyet verebilecektir. Özellikle yeni basın kuruluşlarının yolunu açan devasa kurumlara ise sınırlamalar getiren anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca yapılacak düzenlemeler ile basın kuruluşları ve basın çalışanlarının statüleri özel olarak belirlenmeli, işverenle çalışan arasındaki ilişki basın çalışanı lehine düzenlemelidir (F. Yıldız, 2013, s. 59).

AİHS’de herhangi bir hüküm olmamasının yanı sıra birçok devletin anayasasında da tekelleşmenin önlenmesine ilişkin alınması gereken tedbirler düzenlenmemiştir. Her ne kadar 1982 anayasasının 26. maddesinin 2. fıkrası “*Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır.*” ile basın hürriyeti karşısında devletin edilgen tutumunun yetersiz olduğu, aktif bir tutum sergilemesi gerektiği söylenmişse de söz konusu hükmün içi doldurulmamıştır. Gerekli tedbirlerin ne olacağı, tedbirlerin nasıl alınacağına ilişkin yasal düzenleme yapılmamıştır. Nitekim 5187 sayılı Basın Kanunumuz basın hürriyetini klasik anlamı ile ele almıştır ve devletin pasif bir tutum takınması gerektiğini söylemiştir. Basın Kanununun 3. maddesinin 2. fıkrasında yalnızca basın hürriyetinin sınırlanabileceği hallere değinilmiş; basın hürriyetini sağlamaya yönelik herhangi bir tedbir alınmasından söz edilmemiştir.

Basın hürriyetinin sağlanması açısından ideal olan, özel mülkiyet rejimine tabii olan basın organlarının devletten hiçbir yardım ve destek almadan faaliyetlerini sürdürmesidir. Ancak özellikle günümüzde basın organlarının kendine düşen işlevi yerine getirebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi devletin olumlu müdahalelerine ve nihayetinde ondan yardım almasına bağlıdır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 115). Ayrıca basına yapılan yardımlarda bir takım objektif ölçütler de nazara alınmalıdır. Hükümet ya da siyasal iktidarın keyfi uygulamaları ve çıkarları doğrultusunda bir yardım, basın hürriyetini sağlamayacaktır aksine basın hürriyetini ihlal eden bir duruma sebebiyet verecektir.

Matbaa kurup işletmenin izin ve malî teminat yatırma şartlarına bağlanması daha eski zamanlarda uygulanmıştır. Bu şartlar artık günümüz demokratik devletlerinde hemen hemen hiç görülmemektedir. Sansür ise güncelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş bir usuldür. Kısaca yayınların basımdan evvel denetime tabi tutulmasına sansür denir. Ön denetim, basın hürriyetini engellemeye çalışırken en çok kullanılan yöntem olmuştur. Tekelleşme ise son yıllarda ortaya çıkmıştır. Tekelleşme, bazı basın organlarının, özellikle de güçlü sermayeye sahip olanların, diğerleri üzerinde hâkimiyet kurması veya onların piyasadan çekilmesine sebep olma halidir. Matbaa kurmanın ve yayın yapmanın izin ve malî teminat şartına bağlanması, sansür, tekelleşme basın hürriyetini kimi zaman azaltan, kimi zaman engelleyen, hatta kimi zaman ortadan kaldıran durumlardır. Devletin söz konusu durumları oluşturacak düzenlemeleri veya uygulamaları yapması halinde, basın hürriyetinin engellendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Peki devlet hiçbir şekilde basın hürriyetini sınırlayamaz mı? Bu sorunun cevabını başka bir başlık altında incelemek gerekmektedir.

8. Basın Hürriyetinin Sınırlandırılması

Öncelikle hiçbir temel hak ve hürriyetin sınırsız olmadığını ifade etmemiz gerekir. Sınırsız bir hürriyet anlayışı, anarşizmi doğurur. Hiçbir toplumda ya da hiçbir devlette sonsuz bir hürriyet anlayışı söz konusu olamaz; sınırı olmayan bir hürriyet, hürriyetleri topyekûn ortadan kaldıracaktır (Kapani, 1993, s. 217). Düzenli bir toplum hayatı ve devletin varlığını sürdürülebilmesi için hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması gerekmektedir. Devletin ve toplumun bekası, güvenliği, sıhhati söz konusu olduğunda hiçbir hak ve hürriyet vazgeçilmez değildir. Bu nedenle diğer tüm hürriyetler gibi basın hürriyeti de sınırlandırılabilir.

Nitekim Osmanlı Devleti’nde, Meşrutiyet döneminde yazılan “Cemiyeti-i Matbuat-ı Osmâniye” başlıklı Hüseyin Cahit imzalı makalede de bu husus üzerinde durulmaktadır. Meşrutiyet ile meydana gelen hürriyet ortamında, basın hürriyetini sonuna kadar savunan Hüseyin Cahit dahi hiçbir hürriyetin sınırsız / uçsuz bucaksız olmadığını dile getirmiştir. “*Mamañih hadsiz, kontrolsüz kalan her kuvvet suiistimale müsâiddir, istibdâda meyyâldir.*” diyerek her hürriyetin dolayısıyla basın hürriyetinin de belli hudutlarının olduğunu ifade etmiştir. Kontrolsüz ve sınırları belli olmayan bir hürriyetin ise tehlikeli bir durum yaratacağını; toplumu istibdada yahut anarşizme kadar götüreceğini vurgulamıştır. Ona göre hürriyetler ancak kanunla sınırlanmalıdır. “*Matbuatın hürriyeti zamanında korkulacak noktalardan biri ahlak ve adâb-ı umûmiyeye mugâyir sûrette tecâvüzât-i şahsiyede bulunmasıdır.*” (Karoğlu, 2011, s. 509) ifadesi ile en başta basın hürriyeti şemsiyesi altında, genel ahlaka ve adaba aykırı bir şekilde kişilerin haklarına tecavüz edilemeyeceğinin altını çizmiştir. Aslında Hüseyin Cahit, basın hürriyetinin sınırı olan iki olguya işaret etmiştir: genel adap ve ahlak; başka kişilerin hakları. Hüseyin Cahit, “Matbuat-ı Cerâime” isimli makalesinde de aynı mesele üzerinde durmuştur. “*Matbuat hürdür, demek gazeteciler akıllarına, ağızlarına ne gelirse yazacaklar demek midir?*” diye soran Hüseyin Cahit cevabını da kendisi verir: “*...hürriyet bir başka adamın hakkı başladığı noktada nihâyet bulur. Herkes hürdür. Fakat âherin hukukuna tecâvüz etmemek şartıyla... Matbuat da hukuka tecâvüz etmeyecek. Matbûât kendi hürriyetini ileriye sürerek başkalarının hürriyetini ihlâl eylemeyecek*” (Karoğlu, 2011, s. 515). Başkalarının şöhretinin, onurunun, hakkının başladığı noktada basın hürriyetinin son bulacağını böylece izah etmiştir.

Günümüzde, basın hürriyetinin sınırlandırılması, mücadeleci demokrasi ile ilişkilendirilebilir. “Hürriyetleri yok etme hürriyeti” şeklinde bir telakkinin olamayacağı savunan mücadeleci demokrasi anlayışı gereği, basın hürriyeti sınırlandırılabilir (Uran, 2015, s. 91).

Elbette temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekçeleri vardır. Bunlardan ilki, *eşitlik ilkesiyle* ilgilidir. Eşitlik ve hürriyet birbirleriyle yakından ilgilidir. Biri olmadan diğerrinin var olmasından söz edilemez. Eşitliğin olmadığı yerde, sadece “bazıları”nın hürlüğünden bahsedebiliriz. Bu nedenle eğer toplumdaki herkesin eşit olarak hak ve hürriyetlerden yararlanmasını istiyorsak bu sınırlı bir yararlanmayı gerektirecektir. Bir diğerr durum ise *hakkın kötüye kullanılmamasıdır*. Hak ve hürriyet, amacı dışında, kötüye yorularak kullanılamaz. Bir başka gerekçe ise *kamu düzenidir*. Hak ve hürriyetleri kullanımı

kamu düzenini bozmamalı, güvenlik yönünden tehlike yaratmamalı, halkın sağlığını, huzurunu ve ahlakını tehdit etmemelidir (Kaboğlu, 2009, s. 248).

Bu sınırlamayı gerektiren gerekçeler haricinde günümüzde, hem uluslararası belgelerde hem de anayasalarda temel hak ve hürriyetler için getirilen sınırlama nedenleri vardır. Temel hak ve hürriyetler, uluslararası metinlerde ve anayasalarda genel olarak üç farklı şekilde sınırlandırılmaktadır: İlki anayasaya konulan genel sınırlama nedenleriyle, ikincisi her bir temel hak ve hürriyetin düzenlendiği maddede ortaya konan özel sınırlama nedenleriyle ve üçüncüsü hem genel sınırlandırma nedenleri hem de özel sınırlandırma nedenleridir. Gerek AİHS gerek 2001 yılındaki değişiklik sonrası 1982 Anayasası, düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması için genel sınırlandırma nedenleri öngörmemiştir. Her bir hak ve hürriyetin ne gibi durumlarda sınırlandırılacağı, ilgili maddede belirtilen özel sınırlandırma nedenleri ile ortaya konmuştur (Hazar, 2013, s. 1537).

AİHS’de de temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılacağı durumlar düzenlemiştir. AİHS’in 10. maddesinin 2. fıkrasındaki “... yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.” düzenlemesi ile basın hürriyetinin sınırlandırılacağı nedenleri ifade etmiştir.

1982 Anayasamızın 28. maddesinin 3. fıkrasında basın hürriyetinin sınırlanmasında, Anayasanın 26. ve 27. maddelerinin uygulanacağı ifade edilmiştir. 26. Maddenin 2. fıkrasında “... milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulince belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla...” basın hürriyetinin sınırlanabileceği düzenlenmiştir. Ayrıca 27. maddenin 2. fıkrası gereği basın hürriyetinin “...Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla...” kullanılmayacağı belirtilmiştir. 5187 sayılı Basın Kanunu’nun 3. maddesinin 2. fıkrasında ise hem AİHS hem de Anayasaya koşturularak “Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir

toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlakının, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir.” şeklinde düzenlenmiştir.

Gerek 5187 sayılı Basın Kanun 3. maddesi, gerek 1982 Anayasasının 28. maddesi, gerek AİHS'nin 10. maddesi, gerekse AİHM ve Amerika Yüksek Mahkemesinin vermiş olduğu kararlar dikkate alındığında basın hürriyetinin sınırları *“başkalarının şöhret ve haklarının korunması”, “devletin ve toplumun korunması”* ve *“ahlakın korunması”* olmak üzere üç kategori altında toplanabilir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 44). Yukarıda üzerinde durduğumuz üzere, bu sınırlama nedenlerinin yalnızca günümüzde değil, Osmanlı döneminde de benzer şekilde mevcut olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Bunların dışında ayrıca basının kamuya bilgi, düşünce, haber aktarırken uyması gereken bazı ilkeler de vardır (Güneş Peschke, 2016, s. 9). Mesela verilen haberlerin gerçek olması yani yalan içerikli haber yapılmaması gerekliliği bu ilkelerden biridir. Bu kapsamda şu şekilde bir ilkenin varlığı görülmektedir: *“Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olmaksızın yayınlanamaz.”* Bu ve bunun gibi ilkeler, günümüzde *“basın meslek ilkeleri”* olarak düzenlenmiştir¹³. Söz konusu ilkelerin varlığı da basın hürriyetinin sınırlarını gösteren başka bir durumdur.

Diğer hak ve hürriyetlerde olduğu gibi, basın hürriyeti de yalnızca yasayla sınırlandırılabilir. Dolayısıyla getirilen sınırlamalar, normlar hiyerarşisi gereği, anayasaya da aykırı olamayacaktır. Bunlardan başka sınırlamalar ortaya konulurken orantılı olunmalıdır. Korunmak istenen menfaatler ne kadar önemli olsa da basın hürriyeti ile arasında bir nispet olmalıdır. Basın hürriyetini tamamen ortadan kaldıracak sınırlama yoluna gidilmemelidir.

Bu noktada, basın hürriyetinin sınırlandırılmasının ön denetimle yani sansürle gerçekleştirilebilir mi, sorusu akıllara gelebilir. Bu durum tartışmalı olmakla birlikte genel kabul, sansür ile basın hürriyetinin sınırlanamayacağı yönündedir. Bir yazı, bir suçun konusunu oluşturuyorsa bu ancak yayımlandıktan sonra yargıda tartışılacak bir konu olmalıdır. Bu nedenle haber henüz kaynağındayken, devlet tarafından idarî yollarla ne denetlenebilmeli ne de engellenebilmelidir (Hafizoğulları, 1999, s. 19-20). Yukarıda da ifade

¹³ <http://basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleri/>, erişim tarihi: 11.02. 2017

ettiğimiz gibi, düşünceler henüz yayımlanmadan yahut buna hazır hâle getirilse de dağıtılmadan önce bir müdahalede bulunduğumuz takdirde, artık orada sansürün varlığından bahsederiz. Bu durumda henüz yayımlanmamış bir eserin tehlike oluşturacağını öngörerek tedbir uygulamak basın hürriyetini ortadan kaldıracaktır.

Olağanüstü hal ve sıkıyönetim olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkabilen olağanüstü dönemlerde ise hak ve hürriyetler, yukarıda bahsettiğimiz olağan dönemlerden çok daha ağır sınırlama rejimlerine tabi tutulabilmektedir. Çünkü olağanüstü dönemler, olağan hukuk düzeni ile tehlikelerin önlenmesinin ve toplum düzeninin sağlanmasının mümkün olmadığı dönemlerdir. Bu dönemde hak ve hürriyetler daha çok sınırlanır, kullanım alanı daha çok daraltılır, hatta kimi zaman askıya alınır yani durdurulur (Kaboğlu, 2009, s. 251). Nitekim AİHS'in 15. maddesinde olağanüstü dönemlerde yükümlülüklerin askıya alınması düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin birinci fıkrasında *“Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmecî Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir.”* denmiştir. Yine benzer şekilde 1982 Anayasamız 15. maddenin 1. fıkrasındaki *“Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.”* düzenlemesiyle temel hak ve hürriyetlerin olağanüstü dönemlerde durdurulabileceğini hüküm altına almıştır. Ayrıca söz konusu maddenin ikinci fıkrasında *“Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.”* durdurma hallerinin sınırı da ortaya konmuştur. Öyleyse, olağanüstü hal ve sıkıyönetimde, olağan dönemlerden farklı uygulamalar mevcut olabilmektedir. Bu dönemlerde, temel hak ve hürriyetler, sınırlandırılmanın ötesinde durdurulabilmektedir. Bunun sebebi ise, devletin tamamen yok olma tehlikesinin ve temel hak ve hürriyetlerin tümünden kaybedilmesinin önüne geçmektir. Günümüzde görülen olağanüstü dönemlerde uygulanan farklı düzenlemeler ve uygulamalar Osmanlı döneminde de mevcut olmuştur. Nitekim II. Abdülhamid döneminde de sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu rejime yönelik

düzenlemeler ve uygulamalar yapılmıştır. İleriki bölümlerde daha da ayrıntılı olarak bu durum üzerinde durulacaktır.

Öyleyse olağanüstü dönemleri ayrı tutarsak, basın hürriyetini engelleyen, ortadan kaldıran haller ile basın hürriyetinin sınırlandırılabilceği durumları birbiriyle karıştırmamız gerekir. Kişinin, toplumun ve devletin maddi ve manevi bütünlüğünü korumaya yönelik getirilen düzenlemeler basın hürriyetini ortadan kaldıran haller değildir aksine basın hürriyetinin tamamen yok olmasını bertaraf etmek adına getirilen sınırlamalardır. Özellikle sansür ve basın hürriyetinin sınırlandırılması farklı niteliktedir. Basın hürriyetinin sınırlandırılması ancak belirli nedenlerin varlığında söz konusu olmaktadır. Sınırlamada amaç, kamu düzeni, devletin ve kişinin güvenliği gibi daha önemli bir menfaatin korunmasını sağlamaktır. Nihayetinde, bütün hürriyetleri dolayısıyla basın hürriyetini de muhafaza etmek için söz konusu sınırlandırmalar getirilir. Sansür de ise amaç, tamamen basın faaliyetinin yapılmamasına yöneliktir. Ayrıca basın hürriyetine getirilen sınırlamalar, genellikle yayın yapıldıktan sonra, ortaya çıkan tehlikeli durumu bertaraf etmek için getirilir. Sansür uygulaması ise düşüncelerin henüz yayımlanmadan veya neşredilip dağıtılmadan önce önüne set çekilmesi, yasaklanmasıdır. Bu sebeplerden dolayı sansür ile basın hürriyetinin sınırlanması birbirinden ayrılmaktadır.

Devletin ve toplumun güvenliğini korumak, bireylerin onurunu, şerefini, şöhretini ve haklarını muhafaza etmek ve genel ahlakın bozulmasının önüne geçmek gibi sebeplerle basın hürriyetinin sınırlandırılabilceği görülmektedir. Her hürriyet gibi basın hürriyetinin de sınırları vardır. Bu sınırların ihlal edilmemesi gerekir. Edilmesi halinde tedbir ve cezanın uygulanması olağandır. Basın hürriyeti kendi sınırları içerisinde, kontrollü şekilde kullanılmalıdır. Sözü edilen sınırlar ve sınırlandırma nedenleri, hem tarih içerisinde hem günümüzde kabul görmüş ve uygulama alanı bulmuştur.

B. GENEL OLARAK OSMANLI HUKUKUNDA BASIN HÜRRIYETİ

Birinci bölümün ilk kısmında basın ve basın hürriyeti açıklandıktan sonra bu kısımda, söz konusu olguların somut alt yapısı oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda İslâm hukukunda basın hürriyeti ve klasik dönemde basın ve yayımcılığın durumu incelenecektir. Ayrıca Tanzimat sonrası Osmanlı hukuku ve basını incelenerek genel tablo ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak Osmanlı'nın çağdaşı devletlerde basın alanındaki gelişmelere bakılacak ve dönemdeki devletlerin basına yaklaşımı tespit edilecektir.

1. İslâm Hukukunda Basın Hürriyeti

Osmanlı Devleti'nin hukuk düzeni *şer'i hukuk* ve *örfi hukuk* olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Şer'i hukuk, İslâm hukuku kural ve kurumlarıyla oluşmuşken; örfi hukuk ulu'l-emrin yani padişahın ve ilgili kurulların koyduğu kurallarla meydana gelmiştir. Örfi hukuk daha çok şer'i hukukun düzenleme getirmediği alanlarda gelişmiştir. Netice itibariyle şer'i hukuk yani İslâm hukuku, Osmanlı Devleti için büyük öneme sahip olmuştur. Bu nedenle İslâm hukukunun basına ve basın hürriyetine nasıl yaklaştığını incelemek adına böyle bir başlık açmayı uygun gördük.

İslâm'ın doğduğu ve geliştiği dönemlerden çok sonraları basın kavramı ortaya çıktığı için İslâm hukukunda basın hürriyetine ilişkin doğrudan hükümler bulamayız. Ancak İslâm hukukunda, basın hürriyetine kaynaklık eden düşünce hürriyetine ilişkin bilgiler, düzenlemeler mevcuttur. Bu nedenle İslâm'da düşünce ve düşünceyi açıklama hürriyetlerine değinecek daha sonra da iletişim hürriyeti kapsamında basın hürriyeti ile ilişki kurmaya çalışacağız.

a. İslâm Hukukunda Düşünceyi Açıklama Hürriyeti

İslâm dinindeki *tevhid inancı*, hak ve hürriyetlerin hem temelini hem de çerçevesini ortaya koymaktadır (Türkmen, 1995, s. 383). Çünkü yalnızca Allah'ın varlığına ve birliğine inanan ve yalnızca O'ndan korkan ve O'na itaat eden bir insan, başka bir insandan veya varlıktan yahut düşünceden korkmayacak ve çekinmeyecektir. Kur'an'da¹⁴ “...*Bana, yalnızca Bana karşı sorumluluk bilinci taşıyın...*” (Bakara, 2/41); “...*onlardan korkmayın, Ben'den korkun [Bana itaat edin]...*” (Bakara, 2/150); “*Kendi dostlarınızdan korkmayı [içinize] yerleştiren Şeytandan başkası değildir: Öyleyse, onlardan değil, yalnızca Benden korkun, eğer gerçek müminler iseniz!*” (Âl-i 'İmrân, 3/175); “... *Öyleyse, onlardan korkmayın, yalnız Benden korkun...*” (Mâide, 5/3); “...*insanlardan korku duymayın, yalnız Benden korkun...*” (Mâide, 5/44); “...*öyleyse artık Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyın...*” (Şu'arâ, 26/108,110,126,131,144) gibi birçok ayetin içerisinde Müslümanların Allah'tan başka kimseden korkmaması ve yalnızca O'na karşı sorumluluk bilinci taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Kimseden korkmama ve /veya çekinmeme hürriyetin var olması

¹⁴Çalışmamızda kullandığımız Kur'an mealleri, Muhammed Esed'in (1999) *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)* eserinden alıntılanmıştır.

için olmazsa olmazdır. Öyleyse İslâm, insanların hür bir iradeye sahip olduklarını ortaya koymuş ve bu mefhumu büyük önem vermiştir.

Düşünme ve düşünceyi ifade etme hürriyeti de bu kapsamda İslâm hukukunda kendine yer edinmiştir. Nitekim İslâm'da, tek istisna dışında, insanlar dilediği şekilde düşünme ve düşüncelerini ifade etme hürriyetine sahiptir. Allah'ın zatını düşünme, İslâm'ın düşünmeyi yasakladığı tek husustur (Türkmen, 1995, s. 383). Söz konusu husus zaten İslâm'ın hürriyet anlayışının bir tezahürüdür.

İslâm hukukunun bütün İslâm hukukçuları tarafından kabul edilen dört tane ana / esas kaynağı vardır. Bunlar *Kur'an, Sünnet, icma ve kıyastır*. Bu dört aslî kaynağa, *edille-i şer'iyye* denir (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 50). Asli kaynaklardan en önemlisi Kur'an'dır. Sünnet, Kur'an'a aykırı olamaz; icma ve kıyas ise, Kur'an ve Sünnete aykırı hüküm içeremez. Bu nedenle, asli kaynaklar arasında günümüzdekine benzer şekilde bir normlar hiyerarşisinin olduğundan bahsedebiliriz.

Kur'an'da *düşünme* kelimesi ile yakın anlamlı yahut ilgili olan "*fikir, nazar, tezekkür, akl, makul, teemmül, re'y, zikr*" gibi zihni çaba gerektiren sözcüklerin geçtiği ayet sayısı 707'dir. Bu ayetlerin 300'ünde ise Kur'an, insanları düşünmeye davet etmekte veya teşvik etmektedir (Kurucan, 2006, s. 20). Bu hususta şu ayetler örnek verilebilir: "...Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?" (Bakara, 2/44); "...göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde inceden inceye düşünürler..." (Âl-i 'İmrân, 3/191); "... De ki: Gören ile görmeyen bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?" (En'âm Suresi, 6/50); " O halde, (düşünün, bütün bunları) yaratan (Allah), hiçbir şey yaratamayan herhangi bir [varlıkla] kıyaslanabilir mi? Hâlâ aklınızı başınıza toplamayacak mısınız?" (Nahl, 16/17); "O, göklerde ve yerde olan her şeyi, Kendinden [bir bağış olarak] emrinize vermiştir: bunda, düşünen bir topluluk için mesajlar vardır!" (Câsiye, 45/13); "Bu nedenle Biz Kur'an'ı akılda kolay tutulur kıldık: öyleyse, yok mudur ondan ders almak isteyen?" (Kamer 54/17, 22, 32, 40). Kur'an'da var olan bu ve buna benzer diğer ayetlerle Allah, insanları akıllarını kullanmaya, düşünmeye, incelemeye ve araştırmaya teşvik etmektedir. Ayrıca Kur'an, başkalarını şuursuzca taklit edenleri, hurafelere inanları, akıl ve mantık ölçülerine sığmayan eski âdet ve ananelere sarılanları, kısaca, aklî muhakeme yapmadan hareket edenleri şiddetle eleştirmektedir (Armağan, 2015, s. 136).

Bir diğ er aslî kaynak olan Sünnette de benzer şekilde Müslümanların, her mesele hakkında hür düşünebilme hak ve hürriyetine sahip olduğu vurgulanmıştır. Yukarıda örnek verdiğimiz “...göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde inceden inceye düşünürler...” (Âl-i ‘İmrân, 3/191) ayeti indiğinde rivayet edilir ki Hz. Peygamber tüm gece ağlayarak ibadet etmiş Hz. Bilâl (r.a) “*Ya Resulullah (s.a.s)! Geçmiş ve gelecek bütün günahlarınız affedildiği halde, sizi ağlatan nedir?*” deyince, inen ayeti hatırlatıp “*Bu ayeti okuyup da üzerinde tefekkürde bulunmayan, düşünmeyen kişilere yazıklar olsun!*” demiştir. Yine Hz. Peygamber “*Hangi cihâd daha faziletlidir?*” sorusuna karşılık, “*Zâlim bir sultanın karşısında hakkı söylemek*” diye cevap vermiştir. Yani İslâm hukukuna göre, her birey despot bir otoriteye karşı korkmadan zulmü reddettiğini ilan etme hak ve hürriyetine sahiptir (Akgündüz, 1997, s. 116). Böylece muhalif olabilme ve düşünceleri herkese karşı ifade edebilme hürriyeti, Sünnet ile de ortaya konmuştur. Sünnet, dinî, siyasî, askerî, hukukî birçok alanda düşünce hürriyetinin varlığını savunmuştur (Kurucan, 2006, s. 39-62).

İslâm hukukunun en önemli özelliklerinden biri, ferdî içtihatlarla teşekkül etmiş olmasıdır. *İçtihat*, bir mesele hakkında Kur’an ve Sünnette hüküm olmadığı zaman müçtehitlerin yeni hüküm koymasıdır. Yani eğer İslâm hukukçuları, Kur’an’da ve Sünnette bir meseleye ilişkin herhangi bir hüküm bulunamazsa, içtihat yoluna başvurularak o meseleyi çözüme kavuşturulabilmektedir. Üstelik içtihatlar değişebilmekte ve hiçbir içtihat başka bir içtihadı ortadan kaldıramamaktadır. Bu kapsamda, bir meseleye ilişkin ortak bir içtihadın, aynı dönemin bütün müçtehit İslâm hukukçuları tarafından kabul etmesine icma denir (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 56). Yine bir çeşit içtihat yapma faaliyeti olan kıyas, Kur’an ve Sünnette hakkında hüküm bulunan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak gerekçeden (illet) veya benzerlikten dolayı hakkında Kur’an ve Sünnette hüküm bulunmayan meseleye uygulanmasıdır (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 57). Kıyasa hangi sıklıkla başvurulacağı *Ehl-i rey* ve *Ehl-i hadis* okullarını ortaya çıkarmıştır. Ehl-i hadis, Kur’an’a ve Sünnete sadık kalmak gerekliliğini savunmuştur. Ehl-i rey ise, Hz.Peygamber’in Yemen valisi Muâz’a söylemiş olduğu “*Kur’an ve Sünnete göre hareket et, bunlarla çözülmemiş sorunlarda ise kendi reyinle davran.*” hadisine dayanarak bazı meselelerin çözümü için kıyasın zaruri olduğunu dile getirmiştir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2015, s. 68). Reyi yani aklı ön plana çıkaran Ehli Rey okulunun gelişmesi ve sonucunda kıyasın asli kaynak olarak kabul edilmesi ve bütün mezheplerce sıkça başvurulmuş bir kaynak olması, konumuz itibariyle öneme haizdir. Çünkü akla ve düşünmeye önem veren İslâm hukuku, akıl ile elde edilen kaynağı asli kaynak olarak kabul etmektedir.

Yine İslâm hukukunun aslî kaynaklarının yanı sıra tali kaynaklarının da olduğu bilinmektedir. Nelerin tali kaynak olup olmadığı noktasında tartışmalar söz konusu olsa da, sahabe fetvası, dört mezhepçe kabul edilen bir tali kaynaktır (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 62). Müminlerin düşüncelerini açık ve hür bir şekilde ifade ettiklerini, meseleler hakkında yorum yapıp eleştiri getirdiklerini hem Hz. Peygamber döneminde hem de dört büyük halife döneminde görebilmekteyiz. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) de ondan sonra gelen devlet başkanları da insanların hür bir şekilde düşünmeleri ve düşüncelerini açıklamalarını teşvik etmiş ve onlara bu yönde tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Bu bağlamda Hz. Ebubekir (r.a.), halife seçildikten sonra yaptığı konuşmada, İslâm kamu hukuku ve düşünce hürriyeti açısından son derece önemli olan şu cümleleri dile getirmiştir: *“Aranızda en hayırlınız olmadığım halde üzerinize yönetici oldum... Eğer doğru hareket edersem, bana yardım edin. Yanlış yaparsam, beni düzeltin. Şurası muhakkaktır ki, doğruluk bir emanet, yalan ise bu emanete hıyanettir... Allah’a ve resulüne itaat ettiğim sürece bana itaatle mükellefsiniz. Eğer bu yolu terk eder, sınırların dışına çıkarsam bana itaat etmek zorunda değilsiniz. Ben, ancak Allah ve Resulünün yolunun takipçisiyim.”* (Kurucan, 2006, s. 64).

Hz. Ömer (r.a.), *“Kadınlara dört yüz dirhemden fazla mihir parası takdir etmeyin”* şeklinde sözlü bir talimat verdiğinde, dinleyicilerden bir kadın, hiç çekinmeden bu talimatı eleştirir ve Kur’an’a aykırılığını (Nisa 4/20) ileri sürerek genelgeyi geri aldirtir. Hz. Ömer (r.a.), kadının bu sözlü uyarısına karşısında: *“Vallahi Ömer hata etti; kadın da onun hatasını düzeltti!”* demekten kendisini alamamıştır. Bir defasında bir adam: *“Allah’tan kork ey Ömer!”* diye hitap edince olaya şahit olan biri müdahale etmek istemiş, Hz. Ömer (r.a.) ise: *“Bırak onu, söylesin. Şayet, biz, bu tür sözlere tahammül etmezsek, bizden hayır gelmez. Eğer bu tür uyarılarda bulunmanız gereken yerlerde, siz susarsanız, sizden de hayır gelmez!”* demiştir. Yine Hz. Ömer (r.a.), bir hutbesinde *“Ey insanlar! Bende bir eğrilik görürseniz ne yaparsınız?”* diye sorduğunda dinleyicilerden bir adam ayağa kalkarak: *“Vallahi sende bir hata görürsek seni kılıçlarımızla doğrulturuz.”* cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): *“Ömer’in eğriliğini kılıcıyla düzelterek kimseler var.”* diyerek Allah’a şükretmiştir (Türkmen, 1995, s. 381-382).

Raşid Halifeler devrinde yaşanan bu ve bunun gibi hadiseler ve sahabe fetvaları, Müslümanların devlet başkanına en ufak konularda dahi ulaşabildiğini, düşüncelerini hür bir şekilde ifade ettiklerini ve onları nasıl eleştirebildiklerini göstermektedir.

Öyleyse İslâm'da hem dinî hem siyasî hem de hukukî açıdan farklı farklı düşüncelerin var olduğunu görebilmekteyiz (Karaman, 2004, s. 23). Dinî açıdan mezheplerin varlığı; siyasî açıdan halife olacak kişi konusunda çıkan ayrışmalar; hukukî açıdan olaylara getirilen birbirinden farklı içtihatlar buna örnek gösterilebilir. Yine İslâm hukuku, akli ve düşünmeyi ön plana çıkaran seçme hakkı, aday olma hakkı, devlet yönetimini eleştirme hakkı, şûra prensibi gibi hak ve hürriyetleri içerisinde barındırmaktadır (Armağan, 2015, s. 139-146). Tüm bu izahlardan yola çıkarak İslâm hukukunun düşünceyi açıklama hürriyetini belirli sınırlar koyarak kabul ettiğini ifade edebiliriz.

b. İslâm Hukukunda Basın Hürriyeti

İslâmî hükümlerce yasaklanmayan herhangi bir konuda insanların hak ve hürriyetleri vardır (Şimşir, 2011, s. 53). Basın hürriyeti de İslâm hukuku hükümlerince yasaklanmamıştır. Dolayısıyla İslâm hukukunun basın hürriyetini tanıdığı yorumu getirilebilir. İslâm'ın doğduğu zaman dilimine baktığımızda, iletişim kaynaklarının günümüze oranla son derece az olduğunu görüyoruz. Basın kavramının ise hemen hiç oluşmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle İslâm hukukunun en önemli iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnette, özel olarak, basın ve basın hürriyetine ilişkin hükümlerle karşılaşılması normaldir. Öyleyse söz konusu kaynaklar incelenirken basın hürriyeti biraz daha geniş anlamda yorumlanarak iletişim hürriyeti üzerinden açıklamalar yapmak daha makul olacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, İslâm hukukunun aslî kaynaklardan en önemlileri Kur'an ve Sünnettir. Kur'an vahiy yoluyla indirilmiştir ve Allah'ın hükümlerinin insanlara iletilmesinin aracı olmuştur. Kur'an'da *haber* sözcüğü iki ayette, çoğulu *âhbar* üç ayette; "*Her şeyin iç yüzünden haberdar olan*" manasındaki *habîr* kelimesi ise kırk dört ayette geçmektedir (Şimşir, 2011, s. 52). Ayrıca Kur'an'da geçen "*Ulaştır*", "*Tebliğ et*", "*İlet*", "*Çağır*", "*Söyle*", "*Bildir*", "*Haber ver*", "*Öğüt ver*", "*Anlat*" gibi ilahî hitapların çokluğu, Kur'an'ın baştan sona bir iletişim ağı ile örülmüş olduğunu göstermektedir (Türkmen, 1995, s. 1).

Yine Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söz ve davranışları, Allah'ın bildirdikleriyle uyumlu, ona uygun bir şekilde insanlara ışık tutmuştur. Hz. Âdem'den (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar tüm peygamberler döneminin bütün iletişim imkânlarını kullanarak Allah'tan aldıkları haberi iletmek için çalışmışlardır (Şimşir, 2011, s. 51). Hz. Muhammed'in (s.a.v.)

Hâtemü'l-Enbiyâ (Nebîlerin Hâtemi) yani, Allah'tan haber getirenlerin sonuncusu olduğu (Ahzâb, 33/40); onun yalnızca bir elçi olduğu (Âl-i 'İmrân, 3/144); bu elçinin vazifesinin Allah'tan aldığı haber ve bilgileri insanlara iletme yani tebliğ etmek olduğu (Mâide, 5/67) Kur'an ayetlerinde böylece geçmektedir. Kur'an'da var olan bu ayetler tebliğ ve iletişimin önemini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber, 23 yıllık peygamberlik görevi boyunca, bir tür tebliğ ve iletişim faaliyetini birlikte yürütmüştür diyebiliriz (Türkmen, 1995, s. 70). Bu vazifesini o günkü şartlarda var olan bütün iletişim araçlarıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Elçiler ve haber mektupları vasıtasıyla diğer bölgelerdeki insanlara ulaşmayı amaçlamıştır. O halde İslâm dininin özünde haber verme, iletme yatmaktadır, diyebiliriz.

İslâmî tebliğin sürekliliği esas olduğu için İslâm âlimleri, kıyamete kadar tebliğ faaliyetini devam ettirmekle yükümlüdürler (Türkmen, 1995, s. 70). Bu noktada, günümüzde devam eden bir tebliğ faaliyetinin varlığından bahsetmekteyiz. Yani İslâm, mesajını bütün insanlığa sunmayı amaçladığından, kitlesel iletişim İslâm dini açısından büyük öneme sahiptir. O halde kitle iletişimi, İslâm'ın yayılmasında ve İslâmî değerlerin süreklilik arz etmesinde en önemli araçlardan biridir. İslâm'ın ilkelerini ve kültürel değerlerini bütün insanlığa duyurmak; İslâm toplumunu aydınlatmak, eğitmek için tüm kitle iletişim araçlarının kullanılması mantık gereğidir (Türkmen, 1995, s. 376).

Yukarıda izah ettiğimiz üzere, İslâm dini akla ve düşünmeye oldukça fazla önem verilmektedir. Ayrıca İslâm'ın yayılması ve İslâmî değerlerin süreklilik arz etmesi mühim bir meseledir. Bu sebeplerle İslâm'ın, basın kullanılmasına izin verdiği ve beraberinde basın hürriyetini tanıdığı akla yatkın bir yorum olacaktır.

c. İslâm Hukukunda Düşünceyi Açıklama ve Basın Hürriyetinin Sınırları

Yukarıda anlatıldığı üzere insan için hürriyet asıl, sınırlandırılması ise istisnadır. Yine hürriyetlerin sınırlandırılması ancak makul ve objektif gerekçelerle mümkün olabilmektedir. İnsan, hürriyet nimetini kullanırken gerek kendi nefesine, gerek başkalarına ve gerekse topluma zarar vermeme hususunda dikkat ve ihtimam göstermek zorundadır. Bu kapsamda, Buhârî'de geçen, hürriyetlerin sınırı bakımından önem arz eden Hz. Peygamber'in anlattığı *Gemi Kıssası* şöyledir: “*Bir grup insan seyahat için bir gemiye binmişler ve gemideki mevkileri ve odaları aralarında taksim etmişler. Gemi seyir halindeyken, yolculardan biri elindeki bir kesici âletle bulunduğu yeri delmeye başlamış. Bunu gören diğer yolcular: ‘Ne yapıyorsun?’ diye çıkışınca, adam: ‘O benim mevkiimdir,*

dilediğimi yaparım, size ne?’ cevabını vermiş. Bu durumda, diğer yolcular, o adamın elindeki kesici âleti, ne pahasına olursa olsun alırlarsa, hem o, hem de kendileri boğulmaktan kurtulmuş olurlar. Ama, ilgisiz kalırlar da, onu kendi hâline terk ederlerse, hep birlikte boğulmuş olurlar!..” (Türkmen, 1995, s. 384). Hz. Peygamber, bu kıssa ile hürriyetlerin sınırsız olmadığını; sınırlarının olduğunu ifade etmektedir. Başkalarının hürriyetlerine müdahale veya başkalarına zarar verme başladığı an, hürriyetlerin sınırı başlamaktadır.

Öyleyse hürriyet, insanın her aklına geleni yapabilmesi demek değildir. Yazılılarıyla halkı meşru nizama karşı isyana teşvik eden bir gazeteci, basın hürriyetini kullandığını iddia edemez. Keza bir fikri, bir düşüncüyü, bir inancı başkalarına zorla kabul ettirmeye kalkışmanın ve bu yönde maddî ya da manevî baskı yapmanın, basın hürriyeti ile bir ilgisi olmayacaktır (Türkmen 1995: 384).

Her şahıs, İslâm hukukunun çizdiği genel sınırlar içerisinde kaldığı müddetçe, kimsenin müdahalesi ve engellemesiyle karşılaşmaksızın, düşünce ve düşüncüyü açıklama hürriyetine sahiptir (Akgündüz, 1997, s. 115). Şayet bir fikir, bir düşünce, bir haber gerek bireysel ve gerekse toplumsal alanda, ahlakî ve hukukî normlara ters düşecek bir sonuç doğuracaksa, o takdirde düşüncüyü açıklama hürriyeti kısıtlanabilir (Bayraktar, 1995, s. 41). Nitekim İslâm hukukunda, düşüncüyü açıklama hürriyetinin bir takım sınırları belirlenmiş ve bu sınırları ihlal edenler için cezalar öngörülmüştür. Günümüzle muvazi bir şekilde İslâm hukuku, küçük görme / ayıplama, hakaret etme, yalan söyleme gibi genel ahlakî ihlal eden; bozgun çıkarma, devlete isyan etme şeklinde kamu düzeni bozan düşünce açıklamalarını kabul etmemiştir.

Bu bağlamda, *mürted* konusu tartışmaya değer niteliktedir. Arapça asıllı *irtidad* kelimesi, red kökünden türemiş olup dini (İslâm’ı) reddetme veya dini (İslâm’ı) terk etmek anlamına gelmektedir. Mürted ise, dinden (İslâm’dan) çıkan kimseye denilir. İslâm ceza hukukuna göre suç ve cezalar had, kısas ve diyet ve tazir olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Had suçları, Allah’ın sınırlarını ve hududlarını belirterek ortaya koyduğu suçlardır. İrtidad da dört mezhepçe had suçu olarak kabul edilmektedir. İrtidad suçunun cezasının ne olduğu tartışmalıdır. Kur’an’da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bazı hadislerde dinden çıkmamanın cezasının ölüm olduğu rivayet edilmektedir. Bu nedenle Hanefî mezhebi dışındaki diğer üç mezhep, fail kadın da olsa erkek de olsa cezasının ölüm olduğunu kabul etmektedir. Hanefî mezhebi ise, kadınlara dine geri dönene kadar hapis, erkeklere ise ölüm cezasının

uygulanacağı görüşündedir (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 267). Her ne kadar mürtedin cezasının tayini konusunda görüş ayrılıkları bulunsada, mürtedin cezalandırılması konusunda görüş birliği söz konusudur (El-Kardavî, 2005, s. 260). Burada kişinin düşüncesinden vazgeçmesi, dinini değiştirmesiyle bir yaptırımla karşılaştığı görülmektedir. Bu, İslâm hukukunun düşünciyi açıklama hürriyetini sınırlandırdığı bir durumdur. Bu sınır, İslâm hukuku bağlamında iki açıdan açıklanabilir. İlki, yukarıda ifade ettiğimiz, Müslümanın hür olmasının genel sınırı, tevhid inancı yani Allah'ın varlığına ve birliğine inanma ve yalnızca ondan korkma, ona itaat etme anlayışıdır. Müslüman kişi tevhid inancı altında, düşünme ve düşünciyi açıklama hürriyetlerine sahiptir. Allah'ın birliğini inkâr eden mürted bu nedenle böyle bir yaptırımla karşılaşabilmektedir. İkinci neden ise, yine yukarıda belirttiğimiz, toplum düzenini korumakla alakalıdır. İslâm hukukunda, Müslümanlık ile vatandaşlık eşit tutulduğu için Müslümanlığı terk eden kişinin bir nevi “devlete ve vatana ihanet” suçu işlediği kabul edilmiştir (Özçelik, 2000, s. 350). Bu nedenle, toplumun kimliğini korumak ve varlığını muhafaza etmek amacıyla toplumun düzenini bozan mürted cezalandırılmıştır (El-Kardavî, 2005, s. 265).

Kur'an'da “*Siz ey imana ermiş olanlar! [Birbiriniz hakkında] yersiz zanda bulunmaktan kaçınınız; çünkü [bu şekildeki] zannın bir kısmı [da] günahdır; birbirinizin gizli yönlerini araştırmayınız, ve arkanızdan birbirinizi çekiştirmeye kalkışmayınız. Aranızda, hiç ölmüş kardeşinin etini yemek isteyen çıkar mı? ...*” (Hucurât, 49/12) buyrulmuştur. Açıkça görülür ki, Kur'an'da, doğru olup olmadığı bilinmeyen, gerçek dışı ve yalan düşünce açıklamalarını kabul etmemiştir ve yasaklamıştır. Öyle ki Kur'an'da *yalancılık* ve *yalancı şahitlik* haram kılınmıştır (Nisâ, 4/135; Hacc, 22/30; Furkan, 25/72; Ahzâb, 33/58; Bakara, 2/283). İslâm ceza hukukuna göre yalancı şahitlik, bir *tazir* suçudur. Yalancı şahitliğin cezası ise teşhir olmuştur. İmam-ı Azam, yalancı şahitlik durumunda verilecek teşhir cezasının uygulamasını şöyle açıklamıştır: “*Kadı olan zat; eğer o yalancı şahid çarşı ehlinden ise, O'nu, çarşıya gönderip, çarşı ehlinden değilse, kendi kavmi ve mahallesine gönderip 'Bu adam, yalancı şahiddir. Bundan sakınınız' diye tenbih eder*”. Yani bir kimsenin yalancı şahit olduğu, tanındığı bölgedeki insanlara duyurulmaktadır (Kılınç, 2014, s. 278).

İslâm savaş hukukuna ilişkin “*Savaş hile ve tatbikten ibarettir*” şeklinde bir hadis mevcuttur (Şimşir, 2011, s. 57). Bu hadis, yalan beyana ilişkin istisnai bir durum olarak değerlendirilebilir. Yahut yine daha üstün bir menfaat için yani ülkenin birliğini sağlamak,

savaşı kazanmak için bir başka hürriyetten bu olağanüstü halde vazgeçildiği ya da bu hürriyetin durdurulduğu yorumu yapılabilir.

İslâm hukukunda, devletin ve toplumun emniyetine zarar vermediği sürece her türlü haber ve düşüncenin yayılmasında bir sakınca yoktur (Akgündüz, 1997, s. 116). Ancak aksi durum, düşüncüyü açıklama ve basın hürriyetinin sınırınıdır. Bu kapsamda Kuran’da düşüncüyü açıklama hürriyetinin sınırlanabileceğine ilişkin şu dolaylı ayet vardır: *“Onlar savaş veya barış ile ilgili herhangi bir [gizli] konuda bilgi sahibi olduklarında onu dışarıya yayarlar; halbuki onu Peygamber’e ve müminler arasından kendilerine otorite emanet edilmiş olanlara arzemiş olsalardı, gizli bilgi elde etmekle uğraşanlar onu[nla ilgili olarak ne yapılması gerektiğini] mutlaka bilirlerdi...”* (Nisâ, 4/83). Burada bir ön denetimin yani sansürün var olup olmadığı tartışılabilir. Haber, Hz. Peygamber ve yöneticilerin onayından geçtikten sonra yayılmalıdır gibi bir mana çıkartılabilir. Ancak bu ayet de yine savaş döneminde, haberlerin yayılmasına ilişkin konulan istisnai bir hükümdür. Amaç yine gerçek dışı, yalan haberin yayılmasının önüne geçmek ayrıca böyle olağanüstü bir dönemde daha üstün menfaatlere hizmet etmektir.

Bir tarafta hileyle dolaylı olarak yalan beyanla bozulan yahut bozulacak toplumsal düzeni koruma; diğer tarafta yalan haberle topluma korku getirecek ve toplumun güvenliğini zedeleyecek bir durumu bertaraf etme amacı vardır. Aslında amaçlar aynı olsa da iki zıt durum, düşünce hürriyetini sınırlandırarak kullanılmaktadır.

Basın hürriyeti açısından konuya yaklaşacak olursak yine gerçek dışı haber aktarmanın, yalan haber yapmanın men edildiği görülmektedir. Kur’an’da bu kapsamda *“Siz ey imana ermiş olanlar! Yoldan çıkmışın biri size [yalan] bir haber getirirse, muhakemenizi kullanın; yoksa istemeden insanları incitir ve sonra yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız.”* (Hucurât, 49/6) buyrulmuştur. Öyleyse bu hükmü amacına göre yorumlarsak, İslâm hukukuna göre kaynağı ne olursa olsun, her tür haber, bilgi ve düşünce, doğruluğu ve gerçekliği araştırılmaksızın yayılmamalı; yalan haber neşredilmemelidir (Türkmen, 1995, s. 430).

Kur’an’da geçen bir başka ayette yine düşüncüyü açıklama hürriyetine ve basın hürriyetine sınırlama getirildiği görülmektedir. *“İşte böyle, eğer ikiyüzlüler, kalplerinde hastalık olanlar ve yalan haberler yayarak [Peygamber’in] kent[in]de huzursuzluk çıkarırlar [düşmanca hareketlerinden] vazgeçmezlerse [ey Muhammed,] onlar üzerinde*

üstünlük kurmanızı sağlarız, o zaman bu [kentte] sana çok az bir süre komşu kalacaklardır.” (Ahzâb, 33/60). Yine bu ayette de gerçek dışı beyanların neşri yasaklanmış olup İslâm toplumunu küçük düşüren ya da fuhşiyata teşvik eden fikir, bilgi, haber yayını yasaklanmış, doğru bulunmamıştır (Akgündüz, 1997, s. 115).

İslâm hukuku, düşünceyi açıklama hürriyetini tanımış olup düşünmeye çok büyük önem vermiştir. İletişim ve kitle iletişimi ise, İslâm dininin yayılması ve sürekliliğini koruması açısından büyük ehemmiyeti haizdir. Bu kapsamda basın ve basın hürriyeti de İslâm hukuku için çok büyük değere sahiptir. Basın hürriyetinin Kur’an ve Sünnette tanınmadığına ilişkin herhangi bir hüküm yoktur. Yalnızca günümüze benzer şekilde genel ahlakı, kamunun ve kişilerin mevcudiyetini korumak adına haber ve bilgi iletiminin yapılamayacağı söylenmiştir. Böylece düşünceyi açıklama ve basın hürriyetinin sınırları ortaya konmuştur. Sonuç olarak İslâm hukukunda, bazı sınırlar içerisinde basın hürriyetinin kabul edildiğine ilişkin emarelerin var olduğunu söyleyebiliriz.

2. Klasik Dönemde Basın ve Yayın

Tanzimat döneminde basına ve basın hürriyetine ilişkin açıklamalara geçmeden evvel klasik dönemde, basım ve yayım faaliyetlerine yönelik ne gibi düzenlemelerin ve gelişmelerin mevcut olduğu üzerinde durmak gerekiyor. Bu kapsamda sınırlı da olsa klasik döneme ait olan bilgileri aktarmaya ve yorumlamaya çalışacağız.

a. Azınlıklarca Yapılan Faaliyetler

Osmanlı Devleti, yaygın olarak bilinenin aksine, İbrahim Müteferrika’dan çok daha önceleri matbaa ile tanışmıştır. Avrupa’da matbaanın kullanılmaya başladığı 15. yüzyılda, Osmanlı Devleti’ne de matbaanın girdiği bilinmektedir. Osmanlı’nın matbaa ile buluşmasında önemli rolü ise, azınlıklar oynamıştır.

Avram Galanti (1947, s. 100), 1494’de İspanya’dan Osmanlı Devleti topraklarına göç eden Yahudilerin yanlarında matbaayı da getirdiklerini ve İstanbul’da bir matbaa kurduklarını söylemektedir. Yahudilerin İspanya’dan göç etme sebebi, dönemin yöneticileri tarafından uygulanan baskıdır. 1492 senesinde İspanya kralı, Yahudilere iki seçenek sunmuştur: Hristiyanlık dinine geçmek ya da ülkeyi terk etmek. Bu tutum karşısında Yahudilerin bazıları dinini değiştirmek¹⁵, bazıları göç etmek zorunda kalmıştır (Meral, 2017,

¹⁵ Bazıları ise dinini değiştirmiş gibi yapmışlar; görünüşte Hristiyan gibi yaşamışlardır. Bu kimselere “converso (dönmeler)”, “confeso (itirafçılar)” ve “christianos nuevo (Yeni Hristiyan)” gibi isimler verilmiştir. Söz konusu

s. 179). Göç edilen topraklardan biri ise, din ve vicdan hürriyetinin bulunduğu Osmanlı ülkesi olduğu görülmektedir. Selim Nüzhet Gerçek (1939, s. 26) de, Yahudilerin 1492 yılında Osmanlı'ya geldiklerini ve yanlarında matbaa tekniği getirdiklerini, Galanti'nin eserine atıf yaparak aktarmaktadır. Bu bilgi daha sonraları, başka yazarlarca Galanti'ye veya Gerçek'e atıf yapılarak günümüze kadar ulaşmıştır (Ersoy, 1959, s. 18; Topuz, 2011, s. 75). Niyazi Berkes (2012, s. 58) ise, Peddie'nin verdiği bilgiye dayanarak Osmanlı'da ilk matbaanın, Yahudiler tarafından 1495 senesinde kurulduğunu aktarmaktadır. Romanyalı Ionescu'ya göre ise, Osmanlı'da ilk basımevi daha önceleri, 1483 yılında Haham Gerson tarafından kurulmuş ve işletilmiştir (Kabacalı, 2000, s. 9). Matbaanın tam olarak hangi tarihte Osmanlı Devleti'ne getirildiğine ilişkin tartışmalar olsa da, kesin olarak bilinen, 15. asrın sonlarında matbaa aracının Osmanlı'da görüldüğüdür. Yani Osmanlı Devleti'nde ilk Türk matbaası kurulmadan iki yüzyıldan daha fazla bir süre önce, azınlıklarca matbaa tesis edilmiş ve işletilmiştir. O halde, Osmanlı'nın matbaa ile tanışması II. Bayezid (1481-1512) dönemine tekabül etmektedir¹⁶.

İstanbul'daki Musevi matbaalarında basılan ilk eserin *Tevrat ve Tefsiri* olduğu, II. Bayezid döneminde 19-20; I. Selim (1512-1520) döneminde ise 33 kitap basıldığı tespit edilmiştir. II. Bayezid döneminde basılan eserlerin çoğunda "*Sultan Bayezid'in gölgesi altında basılmıştır*"; I. Selim zamanında basılan kitaplarda ise "*Sultan Selim'in gölgesi altında basılmıştır*" anlamına gelen İbranice cümlelerin yer aldığı bildirilmiştir (Galanti, 1947, s. 100; Gerçek, 1939, s. 27). Bu kayıtlar, II. Bayezid ve I. Selim döneminde, basım faaliyetlerinin devletin gözetimi ve denetimi altında yapıldığını göstermektedir.

Rum tarihçi Mystakidis Efendi (2001, s. 437), "Hükümet-i Osmaniye Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa ve Bunun Neşriyatı" başlıklı makalesinde, Firmin Dido'ya atıf yaparak azınlıkların matbaacılık faaliyeti yapmalarının yasaklandığını ve Padişah'ın bu işlerle meşgul olanları idam ile cezalandıracağını ifade etmiştir. Bu nedenle, azınlıkların faaliyetlerini gizlice yaptıkları belirtilmiştir. Ayrıca 1483'te II. Bayezid tarafından çıkarılan fermanın 1515 yılında I. Selim tarafından yenilendiği de iddia edilmiştir. Matbaa işiyle

---

kişiler hep tehlike altında yaşamak zorunda kalmışlardır. En ufak bir şüphe üzerine engizisyon mahkemesine şikâyet edilenler ya işkenceye maruz kalmış ya da öldürülmüştür (Meral, 2017, s. 178-179).

¹⁶ II. Bayezid'den önce tahta bulunan II. Mehmed (1451-1481), şüphesiz Osmanlı Devleti'nin en önemli padişahlarından biridir. İstanbul'da ilk Osmanlı kütüphanelerini kurduran, kendi portresini yaptırmak için Avrupa'dan ressam getiren, bilime ve sanata önem atfeden, âlime ve sanatçıya destek veren bir padişah olan II. Mehmed'in, matbaa olgusunu duymadığını veya bilmediğini düşünmek rasyonel olmayacaktır (Kabacalı, 2000, s. 5). Ancak II. Mehmed döneminde, matbaa ya da basımevi kurulmasına ve işletilmesine yönelik teşvik edici yahut yasaklayıcı bir düzenlemenin varlığına rastlamamaktayız (Adıvar, 1982, s. 31-57).

uğraşanların ölümle cezalandırıldığına ilişkin söz konusu fermanın sıhhati tartışmalıdır. Çünkü bahsedilen fermana şu ana kadar ulaşılamamış olup böyle bir fermanın olduğunu söyleyen ise tek bir kaynak vardır. Buna ek olarak hem basım faaliyeti yaptığı için herhangi bir azınlığın idam edildiğine ilişkin bir belgenin olmaması hem de azınlıklıklarca basılan 50’den fazla kitabın varlığı sözü edilen fermanın yokluğuna delil olarak değerlendirilebilir. Yine basılan kitapların girişinde yer alan “*Sultan Bayezid’in gölgesi altında basılmıştır*” ibaresinin varlığı da bu faaliyetlerin gizlice değil aksine Padişah’ın bilgisi dâhilinde yapıldığına delil sayılmalıdır. Hatta bu ifadeyi “Sultan Bayezid’in sayesinde” yapılmıştır diye okumak mümkündür. Firmin Dido’nun böyle bir fermanın olduğu iddiasında bulunmasının nedeni, belki de o dönemde İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletlerinde basım işiyle uğraşanlara uygulanan idam cezasının Osmanlı Devleti’nde de görüldüğünü söyleyerek, söz konusu devletlerin yaptıklarını normalleştirmek olabilir. Bunların dışında yukarıda bahsettiğimiz üzere, Yahudiler uğradıkları din baskısından dolayı İspanya’dan kaçmışlardır ve din ve vicdan hürriyeti olan Osmanlı Devleti’ne sığınmışlardır. Nasi Ailesi buna bir örnektir. Gördükleri dinî baskılara dayanamayan aile, I. Süleyman (1520-1566) döneminde, Osmanlı topraklarına gelerek din ve vicdan hürriyetlerine sahip olmuşlardır. Sünnet olabilmişler, kullandıkları sahte isimden kurtularak gerçek isimlerine kavuşabilmişler, matbaa açabilmişler hatta ülke yönetiminde etkili hale gelebilmişlerdir. Aile üyelerinden Reyna Nasi matbaa açmış ve 1593-1598 yılları arasında matbaayı işleterek dinî, ahlakî ve hukukî konularda 15 farklı kitap basmıştır (Meral, 2017, s. 189-190) Böyle bir politikaya sahip olan bir devletin söz konusu fermanı çıkardığını söylemek gerçekçi gözükmemektedir.

İstanbul’daki Yahudi matbaaları incelendiğinde, bunların üç farklı yerde konuşlandığı görülmektedir: Kuşta ya da Kuştantina (bugünkü sur içi), Ortaköy ve Kuruçeşme (Meral, 2017, s. 178). Ayrıca 16. ve 18. yüzyılları arasında Selanik, Halep, Şam ve İzmir’de Yahudilere ait 36 matbaanın çalıştırıldığı bilinmektedir. Bu matbaalarda o dönem için geniş sayılabilecek yayın faaliyetinde bulunulduğu; din ve dil bilgisi kitaplarının yanı sıra sosyoloji, felsefî ve tarihî eserlerin de azımsanmayacak sayıda basıldığı aktarılmaktadır (Ersoy, 1959, s. 19). Yahudilere kitap basımevi işletme ve kitap basma konusunda tanınan bu serbestînin yanında, bazı kısıtlamalar da söz konusu olmuştur. Galanti’nin (1947, s. 100-101) aktardığı bilgiye göre, Yahudilerin 1494 ile 1728 yılları arasında, İspanyolca, İtalyanca, Yunanca, Almanca kitap basmalarına izin verilmişken; Arapça ve Türkçe lisanında herhangi bir eser basmalarına müsaade edilmemiştir.

II. Selim (1566-1574) döneminde, 1567 yılında, Topkapı'nın Kefeli mahallesindeki Surp Nigoğayos kilisesinde ilk Ermeni matbaasını kuran Apkar Tıbir'in (Tokatlı / Sivashlı Apkar), 1567-1569 yılları arasında beş ya da altı kitap bastığı bilinmektedir (Gerçek, 1939, s. 28-29; Birinci, 2014, s. 2). Basımevinde basılan ilk kitap *Pokır Keraganutiun (Küçük Gramer)*'dir. Kitapta Osmanlı padişahı Selim'in ikinci saltanat yılında basımın yapıldığı kayıtlıdır ve basım faaliyetine ilişkin izin yahut yasaklayıcı bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir. Ermenilerce basılan ikinci kitap *Donatzutiz (Yortu Takvimi)*'da da yasaklayıcı yahut izne ait bir ibarenin yer almadığı görülmektedir (Kabacalı, 2000, s. 10-11). 1677 yılında ikinci Ermeni matbaası Eremya Çelebi Kömürciyan tarafından kurulmuştur. Kısa ömürlü olan matbaa, 1677-1678 seneleri arasında çalıştırılarak sadece iki kitap basılabiştir. Üçüncü Ermeni matbaasını ise Merzifonlu Kirkor kurmuş ve ilk kitabı 1698 yılında basmıştır (Birinci, 2014, s. 2). Ermeniler tarafından kurulan matbaalarda yalnızca kitap basımı gerçekleşmemiş gazete ve dergi de çıkartılmıştır. *Ohteémaran Bidani Kideliatz* dergisi ile *Archalouis Araradian* günlük gazeteleri buna örnektir (Ersoy, 1959, s. 20). Daha sonra 17. asırda Ermeniler tarafından çok sayıda matbaanın açıldığını ve basım faaliyetlerinin yapıldığını ve böylece İstanbul'un Ermeni yayıncılık ve matbaacılık merkezi haline geldiği görülmektedir (Birinci, 2014, s. 2)¹⁷. 1794-1858 yılları arasında Osmanlı toprakları içinde 14'ü İstanbul'da, 5'i İzmir'de olmak üzere 19 Ermenice gazete yayımlandığı bilinmektedir (Topuz, 2011, s. 73).

III. Murad (1574-1595) döneminde, bir yabancıya Türkçe harflerle kitap basmak ve gümrük vergisinden muaf tutulmak üzere ferman verilmesiyle 1577-1578 yılında *Vâsıf Tarihi* adında bir kitap basılmıştır (Kabacalı, 2000, s. 13). Yine III. Murad zamanında, yabancı uyruklu iki tüccara, yurt dışında Türk harfleri ile kitap bastırıp gümrük vergisi alınmadan Osmanlı Devleti'nde satma iznini içeren bir ferman verildiği görülmektedir. Söz konusu ferman, 1594 yılında Euklides'in Roma'da basılan "*Tahriri Usul-ül Üklides*" eserinin baş kısmına eklenmiştir. Fermana "*Frëngistan'dan gelen Türkçe, Arapça ve Farsça kitapların alım satımına engel olunmaması*" buyurulmaktadır (Koloğlu, 2015, s. 13). Türkçe ve Arapça eserlerin basımı ülke içinde yasak iken; yurt dışında basılıp ülke içine sokulması mezkûr ferman ile mümkün hale gelmiştir.

---

¹⁷ İstanbul'da 1912 senesine kadar açılan matbaalar ve matbaalarda basılan kitaplar Teotig'in *Ermeni Matbaacılık Tarihi* adlı eserinden Birinci (2014, s. 3-4) tarafından aktarılmaktadır.

Osmanlı'da ilk Rum basımevi ise, IV. Murad (1623-1640) zamanında, rahip Nikodemos Metaksas tarafından 1627 yılında kurulmuştur (Gerçek, 1939, s. 29). *Court traité contre les juifs (Museviler Aleyhine Bir Risale)*, söz konusu matbaada basılan ilk kitaptır (Kabacalı, 2000, s. 12).

Osmanlı Devleti'nde 18. asırda da gayrimüslimlerin matbaa ve kitap basımı ile uğraştıklarını hatta gerçek anlamda ilk basın faaliyetinin Fransızlarca yapıldığı görülmektedir. I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde, Fransa Elçisi Choiseul le Gauffier tarafından kurulan ve Jean Simon Disrand tarafından çalıştırılan Fransız Elçiliği Matbaası'nda, Osmanlı topraklarında yayımlanan ilk gazete basılmıştır (Kabacalı, 2000, s. 28). Osmanlı'da çıkan ilk gazete, 1795 yılında yayın hayatına başlayan *Bulletin de Nouvelles (Haber Bülteni)*'dir¹⁸. Osmanlı'da ikinci gazeteyi yine *Gazette Française de Constantinople (İstanbul'un Fransız Gazetesi)* adıyla, 1796 senesinde Fransızlar çıkarmıştır (Topuz, 2011, s. 36). Osmanlı Devleti'nde Türkçe haricindeki basının hem nicelik hem de nitelik bakımından en önemli kesimini Fransız gazetelerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz (Koloğlu, 2015, s. 36). Osmanlı topraklarında 1908'e kadar 150 civarında Fransızca gazete yayımlanmıştır¹⁹. Öyleyse, matbaa kurup kitap basmalarına müsaade edilen gayrimüslimlerin 18. yüzyılda da gazete ve dergilerini serbest bir şekilde çıkarabildiklerini söyleyebiliriz.

Görüldüğü üzere, II. Bayezid dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'ne giren matbaa, ülkenin çeşitli bölgelerinde yaygınlaşmış ve muhtelif kitapların basımı gerçekleşmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarındaki basım ve yayım girişimlerinden haberdar olduğunu ve daha da önemlisi bu faaliyetlere izin verdiğini göstermektedir. Ancak klasik dönemde, basım ve yayım faaliyetlerini konu edinen genel ve soyut hukukî bir düzenleme yapılmamıştır. Döneme ait hukukî belgeler ise daha çok matbaa kurmak, kitap basmak ve satmak isteyen kişilerin izin talepleri ve padişahlarca bunlara verilen izin fermanlarından oluşan bireysel işlemlerdir (Ceylan, 2006, s. 142).

¹⁸ Yayımlanan ilk gazeteye ait hiçbir örnek günümüzde bulunmasa da arşivde gazetenin çıktığına dair belgeler tespit edilmiştir (Topuz, 2011, s. 35).

¹⁹ Çıkan Fransızca gazetelerin bazıları şunlardır: *Le Spectateur Oriental (Doğulu İzleyici, 24 Mart 1821)*, *Le Smyrnéen (İzmirli, 1824)*, *Le Courrier de Smyrne (İzmir Postası, 1828)*, *Le Moniteur Ottoman (1831)*, *Journal de Constantinople (İstanbul Gazetesi, 1846)*, *La Turquie (1866)*, *Impartial (Yansız, 1841)*, *La Réforme (1869)*, *Le Phare du Bosphore (Boğaziçi Feneri, 1870)*, *Levant-Herald (1867)*, *Stamboul (İstanbul, 1875)*, *Presse Orient (1849)*, *Courrier d'Orient (1854)*, *Gazette Médicale d'Orient (1857)*, *Revue d'Orient (1871)*, *Indépendant (1918)*, *Le Levant (1919)*, *La Liberté (1919)*, *Echo de la France (1919)*, *Le Journal d'Orient (1918)* (Topuz, 2011, s. 36-39).

I. Bayezid ve I. Selim'in fermanları ile basımevi kurmanın ve işletmenin yasaklandığına ilişkin iddialar, yukarıda zikrettiğimiz gerekçelerle yerinde gözükmemektedir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde matbaa işiyle meşgul olduğu için bir zimmîye idam cezası verdiğine ilişkin bir belge şu ana kadar gün yüzüne çıkmamıştır. Azınlıklar serbest bir şekilde basın faaliyetlerini yapabilmişlerdir. Fakat şurası var, gayrimüslimler, klasik dönemde, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Türkçe ve Arapça eser basamamışlardır. Azınlıkların matbaa faaliyetlerine getirilen tek sınırlama budur. Ancak Türkçe, Farsça ve Arapça kitapları yabancı ülkelere İstanbul'a getirilerek satılabilme imkânı azınlıklara tanınmıştır. Bu da dolaylı olarak söz konusu sınırlamayı ortadan kaldıran fiili bir durum oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin matbaa olgusuna karşı herhangi bir ön yargısı olmadığı anlaşılıyor. Wahid Gdoura, İspanya Engizisyonun zulmünden kaçarak Osmanlı ülkesine sığınan Yahudilerin 1494'de, Ermenilerin 1567'de, Marunî Arapların 1610'da, Rumların 1627'de matbaa açabilmeleri ve kitap, gazete, dergi basabilmeleri azınlıkların geniş ve rahat bir şekilde matbaa işleriyle uğraşabildiklerini buna bir delil olarak göstermiştir (Birinci, 2014, s. 1)²⁰. Osmanlı klasik döneminde, devletin millet sistemi anlayışı içerisinde hayatlarını sürdüren azınlıklar veya zimmîler birçok hak ve hürriyete sahip olabilmişlerdir. Söz konusu hak ve hürriyetlerin dönemin şartlarında hiçbir devlet için söyleyemeyeceğimiz boyutlara vardığını görebilmekteyiz. Zimmîler, din ve vicdan hürriyetinin yanı sıra onun uzantısı olarak görülebilecek inanç hürriyeti, dinî ayin ve ibadet hürriyeti, öğretim ve eğitim hürriyeti ve hukukî ve kazaî muhtariyet (kişiler, aile ve miras gibi konularda kendi hukuklarını koyabilme ve bu konularda kendi mahkemelerinde / cemaat mahkemelerinde yargılama yapabilme) gibi birçok hak ve hürriyete sahip olabilmıştır (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 206-207). Azınlıkların Osmanlı'da matbaa kurabilmeleri ve işletebilmeleri de onlara tanınmış bir başka hak ve hürriyet kalemi olarak sayılabilir.

“İslâm dininin matbaaya müsaade etmediği, bu nedenle Osmanlı'da çok geç vakitlerde görüldüğü” yönündeki tezler de yerinde değildir diyebiliriz. Nitekim azınlıklarca yapılan basım faaliyetleri, öyle bir iddiayı çürütüyor. Osmanlı Devleti'nin kendi eserlerini çoğaltmak için bu tekniğe karşı önceleri bir ilgi duymamış olmaması, gayrimüslimleri de bu faaliyetten alıkoymasına yol açmamıştır (Ersoy, 1959, s. 47). Ayrıca matbaacılığın

---

²⁰ Ancak bazı zamanlar Ermeni, Rum ve Cizvit matbaalarının politik faaliyete giriştikleri, dinî propaganda yaptıkları ve mezhep çatışmalarını körükledikleri gerekçeleriyle, devlet tarafından kapatıldıkları ifade edilmektedir (Ceylan, 2006, s. 142).

Yahudiler daha sonra Ermeni ve Rumlar arasındaki yayılma ve gelişme sürecini incelediğimiz zaman Osmanlı devlet adamlarının matbaa karşısındaki tutumlarının ve Türkçe basımın gecikmesindeki nedenlerin dinî olmadığını anlayabiliriz (Berkes, 2012, s. 58-61). İslâm dinin matbaayı yasakladığını ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nde de caiz görülmediğini bildiren herhangi bir genel hüküm söz konusu değildir. Bunun dışında, diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı'da da yeni bir kurum olan ve fazla bir gelişim göstermeyen matbaacılığın, genel hukuk kuralları ile düzenlenmesine gerek duyulmamıştır diyebiliriz.

b. Türk Matbaacılığının Doğuşu

Yukarda açıkladığımız gibi hem azınlıkların yürüttüğü faaliyetlerin varlığı hem de yurt dışında basılan kitapların yurt içinde dağıtımının yapılabilmesi, Osmanlı'nın matbaa olgusuna yabancı olmadığını bize göstermektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk Türk matbaası ise, 1729 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuştur. Matbaa kurma konusunda İbrahim Müteferrika'yı destekleyen ve onun yanında olan isim ise, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Sait Efendi'dir²¹. Müteferrika Türkçe eserler basmak adına İstanbul'da bir matbaa kurulması gerektiğini *Vesiletü't-tibâa* isimli bir broşürde dercetmiş ve söz konusu broşürü 1726 yılında Sait Efendi aracılığıyla Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunmuştur. On maddelik broşürde matbaanın neden gerekli olduğu, sağlayacağı kolaylıklar, topluma ve devlete kazandıracığı yararlar üzerinde durulmuştur²².

Basılan eserlerde resmî adı "*Darü't-tıbaatü'l Mâmure*" ya da "*Darü't-tıbaatü'l-Âmire*" olarak geçen ilk Türk matbaasında (Kabacalı, 2000, s. 19), basılan ilk eser Arapça-Türkçe bir sözlük mahiyetini taşıyan *Vankulu Lûgati*'dir. *Vankulu Lûgati*'nin başlangıç kısmına, dönemin padişahı III. Ahmed'den (1703-1730) alınan ferman ve Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin verdiği şer'i fetvanın yanı sıra İstanbul'da bulunan ulemanın takrizleri de eklenmiştir (Ersoy, 1959, s. 33). Yani hem şer'i hukuk açısından hem de örfî hukuk açısından matbaa açılması konusunda bir problemin olmadığı ortaya konmuştur. Matbaacılık faaliyetleriyle ilgili Osmanlı-Türk toplumuna yönelik ilk soyut hukukî düzenleme de, matbaa kurmak için verilen izin fermanıyla ortaya çıkmıştır. Şeyhülislamdan alınan fetvada

²¹ Henry Omont, "*matbaanın Sait Efendi nezaretinde*" kurulduğunu ve Sait Efendi'nin "*Padişahlık Matbaası Müfettişi*" olduğunu iddia etmiştir (Ersoy, 1959, s. 34). Ancak İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi'nin matbaayı birlikte kurmuş oldukları gibi onu ortaklaşa işlettikleri tarihçiler tarafından tespit edilmiştir (Berkes, 2012, s. 56). Henry Omont'un bu şekilde bir çıkarımda bulunması yerinde gözükmemektedir.

²² *Vesiletü't-tibâa* için bkz. (Ersoy, 1959, s. 32-33).

ise, mezkûr matbaada dinî ilimler içerikli kitap basılamayacağı hüküm altına alınmıştır (Ceylan, 2006, s. 143). Bu yasak fiilî olarak III. Selim (1789-1807) dönemine kadar devam etmiştir. 1805 yılında, Osmanlı ülkesi içerisinde basılan İslâm dinine ilişkin ilk kitap olma özelliğini taşıyan *Birgivi Risalesi* neşredilmiştir (Birinci, 2006, s. 294).

İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaa, ilk kitabı yayımlandığı 1729'dan kapandığı 1794'e kadar 66 yıllık bir zaman diliminde ancak 18 sene çalıştırılabilmiştir. Matbaanın çalıştığı bu 18 yıl içerisinde toplam 23 kitap basılabilmektedir. Kitapların baskı sayısının ise 27 bini geçmediği aktarılmaktadır (Kabacalı, 2000, s. 23-26).

III. Selim zamanında (1789-1807) Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlar sırasında Nizam-ı Cedit hareketi için gerekli olan resmî ve askerî ihtiyaçları karşılamak ve aynı zamanda Deniz Mühendisliği öğrencilerine kitap basmak adına 1796 veya 1797 yılında "*Basmahane Odası*" olarak adlandırılan Mühendishane Matbaası kurulmuştur (Birinci, 2006, s. 294; Kabacalı, 2000, s. 34). Daha sonra kurulu bulunduğu yerin dar olduğu düşüncesi ile matbaa Üsküdar'a taşınmıştır ve bundan sonra "*Üsküdar Matbaası*" olarak anılmıştır. Anılan matbaada 1797-1824 yılları arasında 66 kitap basıldığı tespit edilmiştir (Beydilli, 1995, s. 254-259).

Darü't-tıbaatü'l-Âmire ve Üsküdar Matbaası dışında Osmanlı'da basın ve yayımın gelişmesinde önemli bir yere sahip olan diğer bir matbaa ise Mısır'da kurulan "*Bulak Matbaası*"dır. Bulak Matbaasında çok sayıda kitap dışında ilk Türkçe-Arapça gazetenin de basıldığı bilinmektedir²³. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa döneminde 1828 senesinde *Vakayi-i Mısriye* ismiyle bir gazete çıkarılmıştır. Yarı Türkçe, yarı Arapça olan *Vakayi-i Mısriye*, ilk yerli gazete olma özelliğini taşımaktadır (Koloğlu, 2015, s. 24; Duman, 1995, s. 21-22). Mehmet Ali Paşa, *Vakayi-i Mısriye*'nin dışında 1830'da Girit'te *Vakayi-i Giridiye* adında bir gazete daha yayımlatmıştır. Bu gazetede ise, Türkçenin yanında Yunanca eşit olarak kullanılmıştır (Koloğlu, 2015, s. 29).

14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Anlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne yeni bir düzen vermek adına "İslahat Meclisleri" toplanmaya başlanmıştır. Osmanlı hükümetinin bir gazete çıkarması gerektiği fikri ilk olarak bu toplantılarda atılmıştır.

---

²³ Bianchi'nin yaptığı kataloğa göre 1822-1842 yılları arasında 125'i Türkçe, 112'si Arapça, 6'sı Farsça olmak üzere Bulak Matbaasında toplam 243 kitap basılmıştır (Kabacalı, 2000, s. 48). İlk Türk matbaasından sonra 1729-1842 yılları arasında Osmanlı'da basılan kitap sayısı ise 536'dır (Baysal, 2010, s. 29-41). Bu durum bize Bulak Matbaasının çok daha verimli çalıştırıldığını göstermektedir.

Dönemin padişahı II. Mahmud (1808-1839) bu öneriyi olumlu karşılamıştır hatta gazetenin adını da kendisi koymuştur: *Takvim-i Vakayi* (Topuz, 2011, s. 16). II. Mahmud *Takvim-i Vakayi*'ye ilişkin fermanında şöyle demektedir: “*Gazete konusunun düzene konması çoktan beri emelimdi. Ancak zamanı gelmemiş olduğundan susuyordum. İşte şimdi sırası geldi. Bunun din kurallarına ve düzene karşı bir yanı olmadığı gibi, ülkeye pek çok yararı olacağını herkes kabul ediyor...*” (Topuz, 2011, s. 15). Yani fermanla padişah, hükümetin gazete denilen aracın varlığından haberdar olduğunu ve bu araçtan yararlanmak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca gazete konusunda örfi hukuktan ve şer’i hukuktan kaynaklı herhangi bir yasağın ya da sınırlamanın olmadığı da vurgulanmıştır. Böylece ilk resmî ve Türkçe gazete olan *Takvim-i Vakayi*, 1831 yılında yayın hayatına başlamıştır²⁴.

Gazetenin yöneticiliğine daha önce Mekke kadılığı da yapan vak’anüvis Esad Efendi getirilmiştir. Esad Efendi *Takvim-i Vakayi*'i halka tanıtmak için “*Mukaddime-i Takvim-i Vakayi*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Esad Efendi, söz konusu yazısında, böyle bir gazetenin niçin çıkarıldığına ilişkin şu cümleleri kurmuştur: “*...Eskiden vak’anüvis denen resmî tarih yazarları, kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alsalar da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtılırdı. Halk gerçekleri zamanında öğrenmediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun devlete zararı olurdu. Gazete bütün bunları önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır...*” (Topuz, 2011, s. 16).

Burada bir parantez açarak olayları duyuran gazete ile ilişkisi nedeniyle, *vak’anüvislik*, üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Vak’anüvislik müessesesi, Osmanlı’da basının tarihi kökenleriyle ilgilidir. Vak’anüvis, Arapçada “olay” anlamına gelen “vaka” ile Farsça asıllı “yazan / yazıcı” manasındaki “nüvis” kelimelerinin birleşimi ile ortaya çıkmış bir kelimedir. Vak’anüvis, Osmanlı Devleti’nde “*tarihî hâdiselerin kayd ve zaptı için tayin olunan resmî memurun unvanıdır.*” (Pakalın, 1993, s. 574). Vak’anüvisliğin tam olarak hangi dönemde çıktığı bilinmese de, bu kurumun temelini Kanunî döneminde var olan “şehnâmenüvislik”in oluşturduğu ifade edilmektedir. Vak’anüvislik ise ilk defa 17. yüzyılda Divan-ı Hümayun’a bağlı bir kurum olarak kendini göstermiştir (Kütükoğlu, 2012, s. 457-458). Her ne kadar periyodik aralıklarla ve güncel olmasa da olayları, haberleri, bilgileri kaydeden ve insanlara aktaran vak’anüvislerin, bir bakıma gazetecilik görevini üstlendiğini

---

²⁴ *Takvim-i Vakayi*, basmak üzere Takvimhane-i Âmire kurulmuştur. Takvimhane de yalnızca *Takvim-i Vakayi* basılmamış; ayrıca birçok kitap basımı da gerçekleştirilmiştir (Kabacalı, 2000, s. 47-49). Ayrıca resmî nitelikteki bu gazete bütün vatandaşlar yararlanabilsin diye Türkçe dışında Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça dillerinde de basılmıştır (Ceylan, 2006, s. 141).

söyleyebiliriz. Nitekim Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk Türk gazetesinin yönetici pozisyonuna da bir vak'anüvis olan Esad Efendi getirilmiştir. Yine gerek daha sonra çıkan gazetelerin yöneticilerinin gerek matbuat müdürlüğü memurlarının çoğunlukla vak'anüvislerden oluştuğu görülmektedir. Memur-gazeteci ancak 1870'li yıllarda, yerini meslektan gazeteciliğe bırakmaya başlamıştır. Bu kapsamda, *Basiret* gazetesi ve "Basiretçi" olarak ünlenen Ali Bey gazeteciliğın tek başına meslek olması yolunda büyük çabalar sergilemiştir (Koloğlu, 2015, s. 52). Bu arada, ilk resmî Türkçe gazetesinin ismi olan *Takvim-i Vakayi*, vakaların takvimi ya da olayların düzenli bir şekilde tespit edilip yazıldığı yayın manasına gelmektedir (Kabacalı, 2000, s. 49). Yani vak'anüvislik geleneğinin bir devamı gibi böyle bir adın seçildiği yorumu yapılabilir. Bunların dışında, basının can alıcı işlevlerinden biri, bilgi aktarımını sağlamasıdır. Vak'anüvisliğin de esas görevi, döneme ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirmek olmuştur. Yani her ikisinin ortak özelliği ve gayesi, bilgi paylaşımında bulunmaktır diyebiliriz. Bu nedenlerle vak'anüvislik, Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetlerinin köklerini oluşturan, Osmanlı basınına yön veren bir müessesedir tespitini yapmak yanlış olmayacaktır.

İlk Türk matbaasının kurulmasından Tanzimat dönemine olan süreci değerlendirecek olursak, en başta Osmanlı Devleti'nin matbaa açılmasına karşı herhangi bir hukukî düzenleme ortaya koymadığını söylememiz gerekir. Hukuk kuralları ihtiyaca istinaden oluşturulur. Çok fazla talebin olmaması, çok yoğun bir basın faaliyetin yürütülmemesi basın ile ilintili genel kural oluşturulmamasına neden olmuştur. Ancak talep edilmesi halinde ferdî izinler verilmiş ve kitap basımına özendirilmiştir. Hatta matbaanın Osmanlı topraklarına ilk girdiği dönemler de dahi, "gölge" kelimesi "saye" olarak anlaşılırsa, kişiler basın faaliyetlerine teşvik edilmiştir denebilir. Ayrıca azınlıklarca kurulan ve daha sonra 18. asırda Türklerce açılan matbaalar da, bu konuda herhangi bir yasaklama olmadığını bir kanıttır.

Kitap, gazete ve dergi basmanın şeriata aykırı olduğu ve bu nedenle ulemanın matbaa açılmasına karşı çıktığı yönündeki görüşler²⁵ yerinde değildir. Çünkü ulemanın matbaa kurulmasını istemediğine ve ona karşı çıktığına dair bir belge bulunmamaktadır. Aksine yukarıda ifade ettiğimiz gibi *Vankulu Lûgati*'nin başında, o zaman İstanbul'da bulunan

---

²⁵ O dönemde ulemanın matbaaya karşı olduğunu söyleyen bir görüş: "Bu memlekette tarîk-i ilmiyye ricâli zî-nüfus olmağla bu ihtar-ı cedîde bir dürlü cevaz vermediler. Matbaanın Müslümanlar arasında istimâl olunmamasını sadrazam alettekrar arzettiler ve lüzumundan fazla kitapların meydan-ı tedavüle vaz edilmesi ile asayiş-i umumî ve muamelât-ı diniyyeye ihtira-ı mezkûrun tehlikeli olacağını zikretmişlerdir." (Berkes, 2012, s. 57).

seçkin on bir ulemanın takrizi yer almıştır. Bu yazılarda âlimler, matbaaya övgüde bulunan görüşlerini dile getirmişlerdir. Bunların haricinde ilk Türk matbaası kurulduktan kısa bir süre sonra çıkan Patrona Halil İsyanında da, basımevinin kapatılmasına yahut kitap basılmamasına yönelik herhangi bir talep dile getirilmemesi önemli bir ayrıntıdır (Berkes, 2012, s. 57).

Bu dönemde yalnızca dinî kitapların basımına yönelik bir yasaklamanın var olduğunu daha evvelce de belirttik. Bunun sebebi Koloğlu'na (2015, s. 14) göre, din alanında uzman olmayan kişilerin onayından geçmemiş dinî eserlerin yanlış bilgiler içereceği düşüncesindedir. Berkes'e (2012, s. 57-58) göre ise, bu sınırlamanın sebebi, şeriattan kaynaklı olmayıp Osmanlı devlet düzenine özgü *loca sistem*indedir²⁶. Kur'an, hadis, tefsir gibi dinî konularda elle kitap yazan esnaf ya da hattatların mesleklerinden olmamaları ve onların isyana sürüklenmemesi amaçlanmıştır. Yine Arap harflerinin kullanımındaki ufak nüans farklılıklarının çok büyük anlam değişikliğine neden olması da, ilk etapta, bir gerekçe olarak görülmüş olabilir.

İbrahim Müteferrika Matbaası'nın ilk kitabı bastığı yıl olan 1729'dan Tanzimat'a yani 1839'a kadar Türklerce 434 kitap ve *Takvim-i Vakayi* olmak üzere bir gazete basıldığı görülmektedir (Kabacalı, 2000, s. 53; Baysal 2014, s. 29-41). Osmanlı'da Türk matbaacılığının başladıktan sonra çok ağır ilerlemesinin Berkes'e (2012, s. 61) göre üç nedeni bulunmaktadır: Teknik ilerlemelerin yokluğu, kâğıt yetersizliği ve yeterince okuyucu olmaması²⁷. Ersoy (1959, s. 2-3) ise "1. Yahudilerin XV. Yüzyılın sonunda İstanbul'a matbaayı getirmeleri, daha sonra Ermeni ve Rum matbaalarının kurulması; 2. Azınlık matbaalarının Türk matbaasına etkisi; 3. Batı'ya yönelişimizin ve bilhassa Fransa ile temasımızın matbaanın gelişine tesiri; 4. Devlet ve fikir adamlarımızın matbaa konusundaki davranışları ve Türk cemiyetinin matbaaya karşı hazırlıksız oluşu; 5. Ekonomik sebepler: Kâğıt ve matbaa malzemesinin temininin güç oluşu, hele yazma kitapların revaçta oluşu ve yazma eser istinsahı ile geçinen belirli bir sınıfın mevcudiyeti." meseleyi beş maddede değerlendirmektedir. Bu yavaş gelişimi siyasî, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlamaktadır.

---

²⁶ Bu sisteme göre basılacak kitap sayısını ve fiyatını matbaa sahibi değil; hükümet belirlemiştir. Matbaa açma hakkı ise, beratla "mâlikane" yani daha sonraki terimle "gedik" olarak verilmiştir. "Gedik" bir mülk olarak malikin mirasçısına geçer. Yani yeni çıkan matbaa müessesesinin de eski Osmanlı esnaf sisteminin yönetimine bağlanmışlardır. Berkes'e göre ilk yüz yıllık dönemde matbaacılığın ve basın gelişmemesindeki asıl önemli rolü bu durum oynamıştır. Basımcılık II. Mahmud dönemine kadar devletçe verilen bir tekel olarak kalmış ve ancak gazeteciliğin başlamasından sonra özel bir girişim işi olabilmiştir (Berkes, 2012, s. 58).

²⁷ Bununla birlikte yeterli talep olmaması, fiyat sorununu ortaya çıkarmıştır. Mesela ilk kitap *Vankulu Lûgati* yaklaşık on altın değerinde 35 kuruşa satılmıştır (Berkes, 2012, s. 62).

Birinci'ye (2006, s. 293) göre ise söz konusu durum, bu dönemde matbaanın hem toplum nezdinde tam manasıyla bir ihtiyaç olarak görülmemesinden hem de matbaa için gerekli olan iktisadî alt yapı sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti için erken gelen bir kültür unsuru olarak görmektedir. Bizce de matbaacılık faaliyetlerinin yaygınlaşmasının yavaş olması tek bir nedene bağlanamaz. Özellikle el yazması kitaplardan basılı kitaplara geçiş sürecine toplumun ayak uydurması (sosyal), matbaa tekniğine hâkim olmak için gerekli olan malzeme, bilgi ve tecrübe (teknik)²⁸ ve malî açıdan yeterli imkânlarla sahip olma (ekonomik) konuya ilişkin ön plana çıkan sebeplerdir.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetlerini başlatanlar şüphesiz yabancılar veya azınlıklardır. Ancak Türkçe gazetelerin batıların isteği ve yönlendirmesi ile çıkarılmaya başlandığını söylemek oryantalist bir yaklaşım olacaktır (Kızılcıca, 2016, s. 75). Yalnızca Batı'nın mükemmelliğine, onların üstünlüğüne dayalı yapılacak bu tür çıkarımlar doğru kabul edilemez. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız üzere çok farklı merhalelerden geçerek Türk basını doğmuş ve doğumunda tek bir faktör rol oynamamıştır. Birbirinden farklı dinamiklerin birleşimiyle basın faaliyetleri başlamış ve devam etmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede, basım ve yayım faaliyetlerinin azınlıklarca başlatılmış ve sürdürülmüştür. On sekizinci asırdan sonra ise yavaş yavaş Müslüman ve Türk olan Osmanlı tebaasının basın hareketlerine katıldığı görülmektedir. 1729-1839 seneleri arasındaki bir asırdan fazla olan süreç, Türk basının emekleme evresi olarak değerlendirilebilir (Kabacalı, 2000, s. 54).

3. Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukukuna Genel Bakış

Tanzimat Dönemi, Türk basını açısından büyük önem arz etmektedir. Öyle ki bu dönem, nitelik ve nicelik itibariyle, Türk basım ve yayımının gerçek manada başlangıç noktası olarak kabul edilebilir (Ceylan, 2006, s. 139). Basım ve yayım faaliyetleri, hem Türklerce hem de Türk halkı için ciddi anlamda Tanzimat devrinde görülmeye başlamıştır. Basına ve basın hürriyetine ilişkin ilk hukukî düzenlemeler de bu dönemde yapılır. Bu nedenle Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunu genel hatlarıyla incelemek yerinde olacaktır.

---

²⁸ Örneğin teknik zorluklardan dolayı *Bulletin des Nouvelles* gazetesi Osmanlı Türkçesi ile basılamamış ayrıca düzenli aralıklarla yayımını gerçekleştirememiştir (Baykal, 2013, s. 16).

Tanzimat'ın ilanından sonraki dönemde yalnızca basına yönelik değil tüm Türk Hukuk sistemini etkileyen yenilikler ve değişiklikler yapılmıştır. Cin ve Akgündüz (2011, s. 757) “yeniden düzenlemeler” anlamına gelen Tanzimat'ı, Osmanlı'nın kendi isteği ve kendi yararına göre değil, Avrupa'nın isteği ve yararı doğrultusunda yapılan yeni düzenlemeler dönemi olarak görmektedir. Fendoğlu (2000, s. 651), Tanzimat dönemini, şer'i hukuktan laik hukuka geçiş süreci olarak değerlendirmektedir. Üçok, Mumcu ve Bozkurt (2015, s. 316) ise Tanzimat'ı, bugünkü hukukumuzun temellerinin atıldığı bir dönem olarak açıklamaktadır. Ne şekilde değerlendirilirse değerlendirsin söz konusu dönem, getirdiği yeniliklerle (kanunlar, mahkemeler, yargı kurumları), mevcut müesseselerde yapılan köklü değişikliklerle ve günümüze kadar uzanan etkileriyle Türk hukuk tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle Osmanlı hukuku, hukuk tarihçilerince genellikle *Klasik dönem* veya *Tanzimat öncesi Osmanlı hukuku* ve *Tanzimat sonrası Osmanlı hukuku* olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir.

Klasik dönem Osmanlı hukuku genel olarak şer'i ve örfî hukuk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İslâm hukuku kısmını oluşturan şer'i hukuk, Osmanlı'nın kuruluşundan 19. yüzyılın ortalarına kadar hem adlî müesseseler hem de uygulanan hukuk normları açısından köklü bir değişiklik geçirmemiş ve klasik yorumu içinde -hatta 16. yüzyıldan sonra sadece Hanefî mezhebi içtihatlarıyla sınırlı kalıp daha da katılaşıp- uygulanmıştır. Padişahın emir ve fermanlarıyla oluşan örfî hukuk da, Batı'nın etkisinde kalmadan, belirli bir düzen içerisinde gelişim göstermiştir. Buna mukabil 19. yüzyılda Batı dünyasında Sanayi inkılabı ile büyük ticarî ve iktisadî değişiklikler olmuş ve bu değişikliklerin yansımaları olarak Batı'nın sosyal ve hukukî yapısında da yenilikler ve farklılıklar söz konusu olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde de 19. asırda önemli siyasî, iktisadî, sosyal, hukukî değişimlerin görülmesi şaşırıcı değildir. Özellikle hukuk alanında yapılan değişiklikler sadece Osmanlı hukukuna tesir etmekle kalmamış; Osmanlı sonrası hukukî yapımızı da derinden etkilemiştir. Hatta Tanzimat döneminde, en önemli ve kalıcı değişikliklerin hukuk alanında yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Aydın, 2014, s. 415).

Tanzimat döneminde yapılan hukuk reformları, kodifikasyon faaliyetleri ve eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar Osmanlı hukukunu ve Osmanlı yargı teşkilatını çok farklı bir yapıya büründürmüş ve yeniden şekillendirmiştir (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 181).

Osmanlı Devleti'nin hukukî yapısını değiştiren reformların başlangıcı Tanzimat döneminin biraz daha öncesinde III. Selim (1789-1807) zamanında başlamıştır. III. Selim, üst düzey yöneticiler ile halk temsilcilerini *şura meclisi* adında bir meclis çatısında toplayarak devlet işlerinin burada görölmesini amaçlamıştır (Fendoğlu, 2000, s. 652). 1808 yılında, Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasal belge olarak görölen *Sened-i İttifak*'ın kabulüyle padişahın mutlak egemenliği ilk defa sınırlandırılmıştır. II. Mahmud (1808-1839) döneminde yayımlanan bu belge ile padişah tarafından ayanların can ve mal güvenlikleri korunacağı teminat altına alınmış ve onlara yasa önünde eşitlik, iletişim hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakkı gibi temel hak ve hürriyetler tanınmıştır (Fendoğlu, 2000, s. 652). Doğurduğu etki bakımından olmasa da, niteliği itibariyle yani merkezi otoriteyi sınırlandırılması ve bir takım temel hak ve hürriyetlerin ifade edilmesi bakımından *Sened-i İttifak*, *Magna Carta* gibi iki taraflı bir sözleşme, bir misak metnidir diyebiliriz (Gözler, 2010, s. 12). II. Mahmud Heyet-i Vükala ile kabine hükümet sistemini kurmuş; *sadaret kethüdası* dahiliye nazırı, *reisü'l küttap* hariciye nazırı olmuş ve bu bürokratik yapı II. Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir (Fendoğlu, 2000, s. 653). Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde yayımlanan ve padişahın kendi iktidarını sınırladığı *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*, tüm halkın can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, hiç kimsenin yargılanmadan idam edilmemesi, vergide adalet, süreli ve mecburi askerlik, mülkiyet hakkı, miras hakkı, müsadere yasağı, eşitlik ilkesi, kanun üstünlüğü ilkesi gibi birçok temel hak ve hürriyetleri içeren hükümler getirmiştir. Bu bağlamda *Sened-i İttifak* gibi iki taraflı bir düzenleme olmayıp tek taraflı bir işlem olan Tanzimat Fermanını, bir "*temel haklar beyannamesi*" veya "*haklar fermanı*" olarak görebiliriz (Gözler, 2010, s. 14). Ayrıca *Sened-i İttifak* ile tebaanın bir kısmı olan ayanlar için teminat altına alınan hak ve hürriyetler, Tanzimat Fermanı ile tüm tebaa için geçerli hale gelmiştir diyebiliriz (Ekinci, 2012, s. 548). Tanzimat Fermanı, padişahın *siyaseten katl* yetkisinden feragat etmesi, anayasal bir belge niteliği taşıması ve meşrutiyetin ilânını kolaylaştırıcı bir zemin hazırlaması gibi özellikleriyle önem arz eden bir düzenlemedir (Ekinci, 2012, s. 548). Dış baskıların etkisiyle neşredilen 1856 tarihli *Islahat Fermanı*yla ise Müslüman ile Müslüman olmayan arasındaki farklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Din, vergi, askerlik, yargılama, eğitim ve temsil alanındaki eşitersizlikler giderilmek istenmiştir (Gözler, 2010, s. 16). Bu kapsamda gayrimüslimlere askeri ve sivil okul açma, Osmanlı topraklarında mülk sahibi olabilme, devlet memuru olabilme gibi haklar tanınmıştır. Anayasal bir belge özelliği taşıyan *Islahat Fermanı* da tıpkı *Tanzimat Fermanı* gibi tek taraflı bir işlemdir; misak değildir (Gözler, 2010,

s. 17). 1876 yılında II. Abdülhamid döneminde ise, 1831 tarihli Belçika ve 1848-50 tarihli Prusya Anayasalarından etkilenilerek Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olan Kanun-i Esasî kabul edilmiştir. Anayasanın hazırlık aşamasında yer alan encümenlerden Ahmet Cevdet Paşa *“En mükemmel devlet şekli İslamiyet'tedir. Çünkü menşei ilahîdir. Halbuki anayasalar beşerî oldukları için değişmeye müsaittir. Farklı inançtaki milletlerin, bu inançtaki müesseselerini ıktibas etmek doğru değildir.”* minvalinde bir konuşma yapsa da Mithat Paşa'nın görüşleri ağır basmış ve 119 maddelik Kanun-i Esasî kabul edilmiştir (Ekinci, 2012, s. 551). Anayasanın 8 ilâ 26. maddeleri arasında temel hak ve özgürlükler eksiksiz ve tam bir şekilde sayılmıştır. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelere verilse de yasama ve yürütme yetkilerinin büyük ölçüde Padişaha bağlı olduğu görülmektedir (Gözler, 2010, s. 27). Ayrıca Osmanlı klasik döneminde hiçbir zaman Divan-ı Hümayunda yer almayan Şeyhülislam, Kanun-i Esasî'nin 27. maddesindeki düzenleme ile Bakanlar Kuruluna girmiştir. 1878 yılında, seçimler iptal edilerek anayasa askıya alınmıştır. 1908 yılında tekrar seçimler yapılmış ve 1909 yılında anayasada çok ciddi değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerle yasama ve yürütme erkleri de padişaha bağımlı olmaktan çıkmışlardır. Sadrazama nazırları seçme yetkisi verilmiş, meclis azalarına kanun teklifinde bulunma yetkisi tanınmış, padişahın fesih hakkı sınırlandırılmış, meclisi toplantıya çağırma yetkisi padişahıtan alınmış, milletlerarası anlaşmalara meclisin onayı getirilmiş, mecliste adem-i itimad (güvensizlik) oyu ile düşürme kabul olunmuştur (Ekinci, 2012, s. 552). Padişahı neredeyse sembolik bir konuma getirdiği ve devletin yönetim şeklini değiştirdiği için 1909 Anayasa değişikliklerinin, yeni bir anayasa mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Kanun-i Esasî'nin ilk halinde inşa edilemeyen meşrutî monarşinin, 1909 değişiklikleri ile tam anlamıyla kurulduğu söylenebilir (Gözler, 2010, s. 27).

Tanzimat döneminde kodifikasyon hareketlerinin hız kazandığını ve buna bağılı olarak da hukukun farklı alanlarında çok sayıda kanun hazırlandığı görülmektedir²⁹.

---

²⁹ Bu dönemde çıkarılan kanunlar genel olarak şunlardır: 1840 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu, 1851 tarihli Kanun-ı Cedid, 1858 tarihli Fransız ceza kanundan resepsiyon edilen Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu, 1850 tarihli büyük ölçüde Fransız ticaret kanundan ıktibas edilen Kanunnâme-i Ticaret-i Berriyeye ve Kanunnâme-i Ticaret-i Bahriyyeye (kara ve deniz ticaret kanunları), 1861 tarihinde Fransız ticaret usulü kanundan tercüme ve ıktibas edilen Usûl-i Muhâkem-i Ticarete Dair Nizamnâme, klasik arazi kanunnamelerinden farklı olarak Avrupa kanun tekniğine uygun biçimde maddelerin numaralandırıldığı 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, 1869-1876 yılları arasında fasıllalı olarak çıkan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1879 tarihli Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanunu, 1879 tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanunu, 1917 tarihli Hukuk-ı Âile Kararnâmesi ve aynı tarihli Usûl-i Muhâkemeye-i Şer'iyye Kararnâmesi (Ekinci, 2012, s. 552-565), 1869 tarihli Tabiiyet Yasası, 1875 tarihli Avukatlık Yasası, 1879 tarihli Noterlik ve Savcılık Yasaları (Fendoğlu, 2000, s. 656).

Tanzimat döneminde getirilen hukukî düzenlemelerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nde değişen sosyal ve iktisadî hayatı düzene sokmak için içtimaî hayatı esas almışken; bir kısmı ise Batılı devletlerin kendi hukuklarını dayatmak, itibarını arttırmak ve Osmanlı'nın sahip olduğu pazardan yararlanmak için yaptıkları baskılardan kaynaklanmıştır (Aydın, 2014, s. 416). Nihayetinde Batılı devletlerin hedeflerine kısmen de olsa ulaştığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde birçok kanun tedvin etmiştir; bunların birçoğu da iktibas / resepsiyon yoluyla Batılı devletlerden alınmıştır.

Resepsiyon, bir toplumun yasalarının başka bir toplumca alınarak kabul edilmesidir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde, resepsiyon sürecinde en çok Fransa Devleti'nden yararlandığı görülmektedir. Bunda Fransa ile uzun yıllardır süren dostane ilişkiler, Osmanlı ıslahatçılarının ve diplomatlarının Fransa'da eğitim görmesi, Fransa adlî ve idari sisteminin Osmanlı'ya daha yakın olması gibi faktörler etkili olmuştur (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 181) Nihayetinde Fransa'nın Ceza, Ticaret ve Usul yasaları Türkçeye çevrilerek Osmanlı hukuk sistemi içine dâhil edilmiştir. Bu kanunların kabulünde “*zamanın ihtiyaçlarını karşılamak*”, “*zamana uyarak işleri görmeye muktedir olmak*”, “*değişime uymayan kanunların siyasal ve sosyal zaruretlerini karşılamaktan uzak olduğu*” gibi gerekçeler gösterilmiştir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2015, s. 316). O dönemde yalnızca Osmanlı Devleti değil, birçok ülke resepsiyon sürecine girmiştir. Genel Hukuk Tarihinde ilk resepsiyon örneği 15. yüzyılda Almanya'nın Roma Hukuku'nu almasıyla başlamışken; Fransız Medeni Kanunu'nun (Code Civil) İtalya, Romanya, Belçika, İspanya gibi ülkelerde aynen ya da çok az değişikliklerle kabul edildiği görülmektedir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2015, s. 319).

Tanzimat dönemindeki bir diğer amaç ise, çeşitli gruplar -özellikle Müslümanlarla gayrimüslimler- arasındaki hukukî statü farklılıklarını ortadan kaldırmak ve kanun önünde eşitlik ilkesini gerçekleştirmektir. Bu kapsamda, yukarıda ifade ettiğimiz gibi bir yandan yeni kanunlar tedvin edilmiş bir yandan da bu kanunların uygulama alanı bulacağı yeni mahkemeler kurulmuştur. Bu mahkemeler genel olarak şöyledir: Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye, Meclis-i Tahkikat, Ticaret ve Karma Ticaret Mahkemeleri, Nizamiye Mahkemeleri, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şurâ-yı Devlet (Cin ve Akyılmaz, 2014, 182-192). Böylece Tanzimat dönemine kadar yargı örgütünün temel birimi olan şer'iyye mahkemelerinin yetkileri de gün geçtikçe sınırlanmış ve belirli davalara bakabilir hale gelmişlerdir. Çünkü resepsiyon yoluyla alınan kanunların birçoğu İslâm hukukuna aykırı hükümler barındırdığından şer'iyye mahkemelerinde birçok dava

görülemeyecek duruma düşmüş ve yeni tesis edilen mahkemeler yetkili konuma geçmiştir. Klasik dönem Osmanlı hukukuna göre, hukukî uyuşmazlığın nerede görüleceği, davanın taraflarına göre değişebilmekteydi. Davanın taraflarından biri Müslüman ise yetkili mahkeme şer'iyeye mahkemesi iken; tarafların her ikisi de gayrimüslim ise ve dava konusu aile, miras gibi özel hukuku ilgilendiriyorsa yetkili mahkeme cemaat mahkemesi olabilirdi. Gayrimüslimlere kendi dinî hükümlerine göre yargılanmaları için böyle bir hak tanınmıştır ama her iki taraf da isterse yine dava şer'iyeye mahkemesinde görülebilmekteydi. Tanzimat döneminde ise Meclis-i Tahkikat, Nizamiye mahkemeleri gibi karma nitelikteki mahkemelerle hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler aynı yerde yargılanabilmişlerdir.

Ancak Tanzimat döneminde yaşanan yenilikler ve değişiklikler beraberinde birçok sıkıntıyı getirmiştir. Yeni kanunların hazırlanmasında yukarıda ifade ettiğimiz itibarıyla yalnızca resepsiyon sürecine gidilmemiştir ayrıca yerli kanunlar da yapılmıştır. Bu nedenle her yeni kanun yapımı aşamasında İslâm ve Batı hukuku taraftarları arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Söz konusu ayrılıkların ve çekişmelerin sonucunda ise yerli (millî) kanunlar ve yabancı ülkelerden iktibas suretiyle alınan kanunlar olmak üzere ikili bir ayırım veya bir ikilik söz konusu olmuştur (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 555). Örneğin; Osmanlı Devleti'nin ilk medeni kanunu olduğu ifade edilen Mecelle'nin yapılması aşamasında, Ali Paşa ve taraftarları Fransız Medeni Kanununun tercüme edilmesini savunurken Ahmed Cevdet Paşa ve heyeti millî bir kanunun hazırlanmasını savunmuştur. Neticede Ahmed Cevdet Paşa ve gelenekçiler kazanmış ve İslâm hukukçularından oluşan Mecelle Cemiyeti, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi hazırlamışlardır (Ekinci, 2012, s. 557). Yine Tanzimat'ın ilanından sonra çıkartılmış ilk kanun olan 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi, Batı'nın kanun koyma tekniğinden kısmen yararlanılsa da şer'i ve örfî hukuk kuralları birleştirilmiş, yerli bir kanundur. Aynı şekilde 1851 tarihli Kanun-ı Cedid de yine İslâm hukukuna dayanır ancak sarhoşluk, kız kaçırma, sahtecilik gibi suçlar eklenmiştir (Avcı, 2014, s. 558). Yani 1840 ve 1851 tarihli Ceza Kanunnamelerin her ikisinde de, İslâm hukukunda ulu'l-emre tanınan sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde sadece tazir suç ve cezaları düzenlenmiştir ve İslâm hukukuna aykırı hükümler yer almamaktadır. Buna mukabil 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi büyük ölçüde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlandığı için laik nitelikte hükümler ihtiva etmektedir ve bu nedenle İslâm hukukuna aykırılık teşkil etmektedir (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 564). Bundan dolayı, Tanzimat dönemindeki kanunlaşma hareketleri hem İslâm ve Batı hukuku taraftarlarını karşı karşıya

getirmiş hem de Osmanlı hukuk sisteminde ikili bir yapı oluşturmuş; bir yandan İslâm hukuku kuralları geçerliliğini korurken, bir yandan da Batılı ülkelerden kanunlar iktibas edilerek İslâm hukukunun dışına çıkmıştır (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 557). Hem millî hem de iktibas sureti ile oluşturulan kanunlar, Tanzimat sonrası Osmanlı hukuk sisteminde ikircikli bir yapının meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu durum, tabir caizse Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunu yamalı bohça haline getirmiş ve hangi uyumsuzluğa hangi kanunun uygulanacağı konusunda ciddi sorunlara kapı aralamıştır. Mesela adam öldürme fiili, hem İslâm ceza hukukunda hem de 1858 tarihli ceza kanununda düzenlenmiştir. İslâm ceza hukukunda adam öldürmenin cezası kısas ve diyet olabilmekteyken; 1858 tarihli ceza kanununda bu fiilin cezası olarak idam, kürek ve hapis öngörülmüştür. İki hukuk sisteminde farklı cezaların var olması, sorunlara sebebiyet vermiştir (Kılınç, 2015, s. 19-20). Ayrıca birbirinden çok farklı iki ayrı hukuk sisteminin bir arada yaşatılmaya çalışılması, mahkemeler arasında görev ve yetki çekişmelerine ve uyumsuzluklarına da neden olmuştur (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 182).

Baş döndürücü bir şekilde sık sık ve köklü değişiklikler getiren mevzuat düzenlemeleri, Tanzimat döneminde sorun yaratan bir diğer durum olmuştur. Örneğin 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnamesi ile sınırlı da olsa nizamiye mahkemeleri kurularak her kazaya “meclis-i deavi” (dava kurulu), her sancak merkezine “meclis-i temyiz” (temyiz kurulu), her vilâyet merkezine “divan-ı temyiz” (üst temyiz kurulu) mahkemeleri öngörülmüştür. Daha sonra 1868 yılında çıkarılan Mehakim Nizamnâmesi ile nizamiye mahkemeleri yeniden düzenlenmiş, görev alanları genişletilmiştir. Bundan üç yıl sonra 1871 yılında çıkarılan başka bir nizamnâme ile ise nizamiye mahkemelerini bidayet ve istinaf olmak üzere iki dereceli mahkemeler halinde nahiye, kaza, liva ve vilâyet mahkemeleri şeklinde dört kısımda toplanmıştır. Sürekli değişen bu mevzuat düzenlemeleri, şer’iyye ve nizamiye mahkemeleri arasında sık sık görev ve yetki çatışmalarına neden olmuştur (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 186-187). Sıkça değişen mevzuatlar, sadece şer’iyye ve nizamiye mahkemelerini değil, o dönemdeki tüm yargı müesseselerini etkilemiş ve aralarında çatışmaya sebebiyet vermiştir. Bu durum, davaların çözülmesinde adaletsizlikleri de beraberinde getirmiştir (Kılınç, 2015, s. 19).

Ayrıca yeni kurulan mahkemelerde görev yapacak yeterli sayıda eleman bulunmaması ve bunları yetiştirecek eğitim kurumlarının mevcut olmaması da Tanzimat dönemi Osmanlı hukukunda görülen diğer sorunlardır (Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 182).

Tanzimat döneminde yapılan yeni kanunların ve yargı alanındaki diğer değişikliklerin toplumsal etkileri de olmuştur. Yerli olmayan ve İslâm hukukuna uygun olmayan kanunlar ve uygulamalar, zimmîlere verilen yeni haklar Müslüman halkça Kur'an'a aykırı olarak görülmüş ve Müslüman halk dine müdahale edildiği düşüncesine kapılmıştır (Avcı, 2014, s. 557). Bu durum toplum içinde huzursuzluğa ve isyan hareketlerine neden olmuştur.

Köklü yeniliklerin ve değişikliklerin olduğu Tanzimat dönemi, Osmanlı hukukunu derinden etkilemiştir. Hatta etkileri sadece o dönemle sınırlı kalmamış günümüze kadar uzanmıştır. Birçok yeni kanun, tüzük, yönetmelik tedvin edilmiş; yargı kurumları büyük ölçüde değişime uğramıştır. Sıkıntıları ve sorunları da beraberinde getiren bu değişim sürecinde basın ve basın hürriyetine ilişkin de -1857, 1888 ve 1894 tarihli Matbaalar Nizamnameleri, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi gibi- birçok düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunun önemli bir meselesi olan II. Abdülhamid döneminde basın hürriyeti aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

4. Tanzimat Sonrası Basın Alanında Yaşanan Gelişmeler

Klasik dönemdeki basım ve yayıma ilişkin gelişmeleri kısaca inceledikten sonra genel hatlarıyla Tanzimat dönemindeki basının durumuna bakmak uygun olacaktır.

Tanzimat döneminde gazete ve dergi kavramlarının tam olarak yerli yerine oturmadığını ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilirdiğini ifade etmemiz gerekir. Buna rağmen biz bu dönemdeki gazete ve dergilere ilişkin ulaşabildiğimiz bilgileri ayrı ayrı aktarmaya çalışacağız.

Tanzimat'ın ilânından sonra, 31 Mart 1840 tarihinde, yarı resmî bir gazete olarak nitelendirilen *Ceride-i Havadis* yayın hayatına başlamıştır. İngiliz asıllı William N. Churchill tarafından çıkarılan *Ceride-i Havadis*, ilk yıllarda on günde bir çıktığı için dergiye benzer bir biçimi vardır. Okur sayısı 150'yi geçmediği için yayını durdurulan *Ceride-i Havadis*, daha sonra devletten ayda 2500 kuruşluk bir yardım almaya başlamış ve yarı resmî bir gazete niteliğine bürünerek yayın hayatına devam etmiştir. *Ceride-i Havadis*, kimi zaman isim değiştirerek, kimi zaman el değiştirerek, kimi zaman yayımlanmasında kesintiler yaşayarak 1919 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür (Kabacalı, 2000, s. 61-62).

Agâh Efendi tarafından çıkarılan ilk özel Türkçe gazete *Tercüman-ı Ahval*, 21 Ekim 1860 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Agâh Efendi, maliyetini kendisinin karşılayacağını yani devletten yardım almadan bir gazete çıkartacağını belirterek Maarif-i Umumiye Nezareti'nden izin istemiştir. Bu istek Osmanlı yönetimi tarafından olumlu karşılanmış hatta övgüye değer bulunmuştur. Yönetimce ruhsat verilerek gazetenin nizama uygun olarak çıkarılabileceği belirtilmiştir (Kabacalı, 2000, s. 63). *Tercüman-ı Ahval*'in çıkarılmasında Agâh Efendi'ye en büyük desteği veren Şinasi, gazetenin ilk sayısında bir takdim yazısı kaleme almıştır. Söz konusu sunuş, kamuoyunun ve gazetenin gücünü ve yönlendirici etkisini vurgulaması bakımından oldukça önemlidir (Koloğlu, 2015, s. 44-45). Siyasî makalelere yer veren *Tercüman-ı Ahval*, düşünce veya fikir gazeteciliğinin temellerini atmıştır (Doğaner, 2012, s. 112). 25. sayıdan itibaren haftada üç günde bir çıkmaya başlayan gazete, daha sonraları bu sıklığı dört, beş, altı güne yükseltmiştir. 1864 yılında *Ceride-i Havadis*'in yerini alan *Ruzname-i Ceride-i Havadis* de, *Tercüman-ı Ahval* ile yarışmak adına yayın sayısını haftada beş güne çıkarmıştır (Kabacalı, 2000, s. 64). Böylece yavaş yavaş basın hayatında rekabetçi bir ortam oluşmaya başlamıştır.

Tercüman-ı Ahval'den ayrılan Şinasi, 27 Haziran 1862'de *Tasvir-i Efkâr*'ı yayın hayatına kazandırmış ve iki buçuk yıl gazeteyi yönetmiştir (Kabacalı, 2000, s. 67). Yeni Osmanlıların kürsüsü konumuna gelen gazete, kamuoyunun önemini her şeyden daha fazla olduğunu bir kez daha vurgulamıştır (Koloğlu, 2015, s. 46). *Tasvir-i Efkâr* meşrutiyet, hürriyet, vatan, millet gibi kavramları işleyerek fikir gazeteciliğini ileri bir merhaleye taşımıştır (Doğaner, 2012, s. 112). Tiyatro, makale, çeviri şiir türlerinin ilk örneklerini veren, ilk kez noktalama işaretlerini kullanan Şinasi, edebiyata getirdiği yeniliklerin yanı sıra basın ve gazeteciliğin gelişiminde de mühim bir rol oynamıştır. Bu kapsamda Şinasi, *Tasvir-i Efkâr* gazetesini aracılığıyla, Türk basınına iki önemli yenilik getirmiştir. Biri, gazetede yalnızca padişahı ve yönetimini öven okuyucu mektuplarına değil, tüm meselelere ilişkin okuyucuların gerçek fikirlerini yansıtan mektuplara yer vermesidir. Diğeri ise, Osmanlı yazısıyla dizgiyi kolaylaştırmak için tertip kasasındaki harf sayısını 500'den 112'ye indirmesidir (Koloğlu, 2015, s. 48). Bu teknik, matbaacılıkta büyük bir kolaylık ve gelişim sağlamış olup *Tasvir-i Efkâr*'dan sonra açılan özel matbaa sayısı 12 yıl içerisinde 150'ye ulaşmıştır (Kabacalı, 2000, s. 68). *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr*'ın yayımlanmaya başladığı dönem, devletten bağımsız olarak ilk özel gazetelerin çıkarıldığı bir devir olduğu için, gerçek anlamda Türk gazeteciliğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (İnuğur,

1993, s. 192). Ayrıca *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr*'ın fikir gazeteciliğinin öncüleri olduklarını vurgulamak gerekir.

26 Mart 1849 tarihinde yayın hayatına başlayan *Vakayi-i Tıbbiye*, ilk Türkçe dergi olarak karşımıza çıkmaktadır (Varlık, 1985b, 112). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti adına Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın izin talebi ile dergi çıkarılmaya başlanmış ve 1851 yılına kadar yayımlanmıştır (Ceyhan, 2006, s. 144). 1862'de *Mecmua-i Fünun*, *Mir'at*, *Mecmua-i İlber-i İntibah*, 1864'te *Mecmua-i Cerîde-i Askeriy-ye* dergileri yayımlanmaya başlanmıştır (Varlık, 1985b, s. 114). 1865 yılından sonra dergi sayısı artış göstermeye başlamıştır.

Hovsep Varyantan Paşa tarafından 1852 senesinde tek sayı yayımlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi, Osmanlı'da çıkarılan ilk mizah gazetesi veya dergisi olarak kabul edilir (Demirkol 2016: 693). *Boşboğaz Bir Âdem*, tek sayı çıkarıldığı için onu süreli bir yayın olarak değerlendirmeyenler de vardır. Bu nedenle 1870 yılında Teodor Kasap'ın³⁰ 1870 çıkardığı *Diyojen*, ilk Türkçe mizah gazetesi olarak kabul edilmektedir (Kabacalı, 2000, s. 87). Eğribozlu Mehmed Efendi tarafından 1867 senesinde çıkarılmaya başlanan *Ayine-i Vatan* gazetesi, ilk resimli gazete olma özelliğini taşıırken; mezkûr gazetenin kapanmasıyla onun yerine 1868 yılında yayımlanmaya başlanan *İstanbul* gazetesi ise, ilk karikatürlerin yer aldığı gazete olmuştur (Kabacalı, 2000, s. 86). İlk kez kadın (*Kevkeb-i Şarki*) ve mizah (*Letâîfi Asar*) ekleri veren *Terakki* gazetesi, 1869 yılında Ali Raşid ve Filip Efendi tarafından yayın hayatına sokulmuştur. İlk çocuk gazetesi olan *Mümeyyiz*, 15 Ekim 1869 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır (Koloğlu, 2015, s. 53). 1874 senesinde çıkarılan *Musavver Medeniyet* gazetesi ise, ilk kez fotoğraf basan gazete özelliğini taşımaktadır (Kabacalı, 2000, s. 88).

Muhbir, *Basiret*, *İbret* I. Meşrutiyet'e kadarki dönemde çıkarılmış diğer önemli gazetelerdir. Bunlardan başka 1867'de yurt dışına çıkan Yeni Osmanlıların orada *Muhbir*, *Ulûm*, *Hürriyet*, *İnkılâp* ve *İstikbâl* gibi Türkçe gazeteler yayımladıkları bilinmektedir.

Tanzimat döneminde, İstanbul basını dışında bir de taşra basınının var olduğu görülmektedir. Taşra basınının kendine özgü tarafı, vilâyet gazeteleridir (Kocabaşoğlu, 1991, s. 142). Öyle ki vilâyet gazeteleri, basının Osmanlı Devleti'nde Avrupa'dakinden çok

---

³⁰ Teodor Kasap, *Diyojen*'in ardından *Çingiraklı Tatar*, *Hayal*, *İstikbal* gibi gazete ve dergiler çıkarmış ve Tanzimat dönemi mizah literatüründe çok önemli bir yer edinmiştir (Demir, 2016, s. 16).

daha farklı bir gelişim gösterdiğinin bir neticesidir. Kocabaşoğlu ve Birinci (1995, s. 101), Avrupa’da olmayan bu gazetelerin, Osmanlı taşra basının ortaya koyduğu “sui generis” ürünler olduğunu aktarmaktadır. Tanzimat’tan önce merkezî yönetim resmî bildirimlerini, “ulak” veya “tatar” adı verilen görevliler aracılığıyla yerel yönetimlere ulaştırmıştır. Yerel yönetimler ise, merkezden aldıkları haberleri “tellallar” ve “imamlar” vasıtasıyla halka duyurmuşlardır (Kapaklı, 2014, s. 243). Tanzimat sonrasında ise, merkezi yönetimin taşrayı bilgilendirmesinde araç olma görevini, vilâyet matbaaları ve gazeteleri üstlenmiştir. 2 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren Vilâyet Nizamnamesiyle her vilâyet merkezinde matbaa kurulması amaçlanmıştır. Nizamnameden anlaşılacağı üzere vilâyet matbaalarının esas görevi, merkez ve taşra arasındaki iletişimi ve / veya resmî yazışmaları sağlamak olmuştur (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 103). Vilâyetlerde matbaaların kurulmasının neticesinde yavaş yavaş resmî vilâyet gazeteleri de meydana gelmeye başlar. Söz konusu vilâyet gazetelerinin de esas itibariyle vazifesi, merkezden gelen haberleri ve bilgileri halka duyurmaktır.

Koloğlu, ilk vilâyet gazetesinin, Fuat Paşa tarafından 1860 yılında Beyrut’ta *Hadikat’ul-Ahbar* ismiyle çıkartılan Türkçe-Arapça bir gazete olduğunu ifade eder (Koloğlu, 2015, s. 31). Ancak 3 Mart 1865 tarihinde Mithat Paşa tarafından Türkçe-Bulgarca olarak çıkartılan *Tuna* gazetesi, birçok yazarca ilk vilâyet gazetesi olarak kabul edilmektedir (Varlık, 1985a, s. 99; Kocabaşoğlu, 1991, s. 143; Kabacalı, 2000, s. 89; Ceylan, 2006, s. 144). Daha sonra 1866’da *Fırat*, *Suriye*, *Trablusgarp*; 1867’de *Beyrut*, *Envar-ı Şarkıyye*; 1868’de *Edirne*, *Yanya*; 1869’da *Zevra*, *Hüdavendigâr*, *Konya*, *Trabzon*, *Selanik* vilâyet gazeteleri yayın hayatına girmiştir. Söz konusu gazetelerin birçoğu vilâyetdeki ilk ve tek gazete olma özelliğini taşımaktadırlar (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 105). *Tuna*, *Envar-ı Şarkıyye*, *Hüdavendigâr* gibi vilâyet gazetelerinin yayın kalitesi açısından İstanbul’daki gazetelerden çok da farklı olmadığı; *Bitlis*, *Van*, *Trablusgarp* gibi gazetelerin ise daha aşağı seviyede olduğu söylenebilir. Ancak vilâyet gazetelerinin hemen hemen hepsi, “resmî” yönleri ağır basan gazetelerdir (Kocabaşoğlu, Birinci, 1995, s. 106). Söz konusu gazetelerde resmî dil olan Türkçenin yanı sıra bölgede yaygın olan ikinci dille de yayımlanması, Osmanlı yönetiminin reayaya eşit bir şekilde yaklaşarak hizmette bulunduğunun bir göstergesidir. Ayrıca bu uygulamayla, yerel dillere de gelişme fırsatı sunulmuştur (Koloğlu, 2015, s. 32).

En eski on süreli yayınıma baktığımızda³¹ bunların ikisi *Tuna* ve *Fırat*'tır. Yine Anadolu'daki birçok ilin ilk basın ürünü, vilâyet gazetesidir. Bunlar vilâyet gazetelerinin basın tarihimiz açısından ne derece büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir³².

Tanzimat döneminde görülen bir diğer süreli yayın, Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren "almanak" ismiyle çıkartılmaya başlayan, "yıllık" ya da o zaman ki adıyla "salname"dir. Osmanlı'da ilk yıllık, devletin kurum ve kuruluşları hakkında bilgi vermek, halka bazı önemli olayları aktarmak adına yönetim tarafından yayımlanmıştır. İlk Mustafa Reşid Paşa tarafından 1847 yılında *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye* adıyla çıkarılan yıllıklar, Osmanlı Devleti için bir gelenek haline gelmiş ve 1913-1916 yılları hariç 68 salname 1918'e kadar kesintisiz olarak çıkarılmıştır. Bunun dışında resmi kurum ve kuruluşlar da, 1865 yılından itibaren salnameler yayımlamaya başlamışlardır. *Salname-i Askerî*, *Salname-i Bahrî*, *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye*, *Salname-i Maarif-i Umumiye*, *Rasathane-i Âmire Salnamesi*, *İlmiye Salnamesi* örnek olarak verilebilir. Ancak bu salnameler devletin salnamesi gibi süreklilik arz etmemiştir. Vilâyetlerde çıkan ilk salname örneği ise, 1866 senesinde çıkarılmaya başlayan *Salname-i Vilâyet-i Bosna*'dır. İlk özel salname ise, 1871 yılında Ali Suavi'nin Paris'te neşrettiği *Türkiye*'dir (Kabacalı, 2000, s. 90-91).

I. Meşrutiyet sonrası, matbaa sayısının yanı sıra gazete ve dergilerin de çoğaldığı görülmektedir. Özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'ı (1878), Papadopulos Efendi'nin *Sabah*'ı (1882) ve Ahmet Cevdet'in *İkdam*'ı (1894) Abdülhamid döneminde uzun yıllar çıkan ve ilgi görüp yüksek tiraja ulaşan önemli gazetelerdir. Adı geçen üç gazete Abdülhamid döneminde birbiriyle büyük bir rekabet içinde olmuşlardır. Ahmet Mithat yönetimindeki *Tercüman-ı Hakikat* hem tarih, edebiyat, felsefe, ekonomi gibi çeşitli konularda yayımlar yaparak hem de birçok gazetecinin yetişmesine olanak sağlayarak kendisinden sonra gelenlere örnek olmuştur. *Sabah*, fiyatı ucuz tutulmak ve dili sade olarak çıkartılmak suretiyle halkın gazetelerden daha fazla yararlanmasını sağlayacak bir yayın politikası izlemiştir. Pek çok kuvvetli kalemi yazar kadrosunda bulunduran *İkdam* gazetesi ise, haber toplama işine önem vermiş ve ayrıca baskı tekniklerini geliştirmiştir (İnuğur, 1993,

---

³¹ *Vakay-i Misriyye* (1828), *Takvim-i Vakayî* (1831), *Vakay-i Giridiyye* (1832), *Ceride-i Havadis* (1840), *Vakay-i Tıbbiye* (1848), *Tercüman-ı Ahval* (1860), *Mecmua-i Fünun* (1861), *Ceride-i Askeriye* (1863), *Takvim-i Ticaret* (1865), *Tuna* (1865), *Muhbir* (1866), *Fırat* (1866) (Duman, 1995, s. 29).

³² Bunların yanı sıra vilâyet gazetelerinin, merkezi yönetimin kararlarının bölgeye sağlıklı yansıtılması, matbaa ve gazetelerin Osmanlı taşrasında yaygınlaşması, yerel gazeteciliğin doğması, taşrada okur-yazar bir aydın sınıfının oluşması, bölge halkının bilinçlenmesi ve kamuoyunun oluşması, Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami gibi genç gazetecilerin yetişmesi gibi yararları da olmuştur (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 103; Koloğlu, 2015, s. 33-36).

s. 274-286). Ayrıca II. Abdülhamid döneminde, yurt dışında bir Jön Türk basını oluştuğu görülmektedir. Türkçe birçok gazete ve dergi, Avrupa ve Afrika kıtasında yayımlanmıştır. İleriki bölümlerde Jön Türk basını üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. *Vasıta-i Servet* (veterinerlik alanında ilk dergi), *İnsaniyet* (doğrudan doğruya kadınlara yönelik ilk dergi), *Güneş*, *Âsâr*, *Eftal*, *Hâver*, *Gayret*, *Berk*, *Umran*, *Servet-i Fünûn*, *Mecmua-ı Ebüzzıya*, *Malûmat*, *Maarif* II. Abdülhamid döneminde çıkan önemli dergiler arasında sayılabilir. (Varlık, 1985b, s. 115-116).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise, kısa zamanda yüzlerce gazete ve dergi çıkar. Ancak bu dönemde çıkarılan süreli yayınlar, genellikle kısa ömürlü olmuştur. Birçok gazete ve dergi ancak birkaç sayı yayımlanabilmiştir. Söz konusu dönemde birçok alana özgü süreli yayının çıkarıldığı görülmektedir. İslâmî olarak *Sebilü'r-Reşad*, *Beyanü'l-Hak*, *Ceride-i Sufiye*, *Ceride-i İlmi-ye*; mizahî olarak *Kalem* ve *Cem*; çocuklara yönelik *Arkadaş*, *Talebe*, *Talebe Defteri*, *Çocuk Yurdu*; kadınlara yönelik *Mehasin*, *Demet*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadın* II. Meşrutiyet sonrasında yayımlanmış mecmualardır (Varlık, 1985b, s. 122-124).

Görüyoruz ki, Tanzimat'ın ilânından sonra gazete ve dergiler yavaş yavaş yayımlanmaya başlamıştır. 1860 yılında şahsî bir girişimle çıkartılan *Tercüman-ı Ahval* ile birlikte özel gazetecilik doğmuştur. İleriki bölümlerde üzerinde duracağımız 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinin yürürlüğe girmesi, basın alanında hareketlenmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönemde, Osmanlı basının önemli bir kalemi olan vilâyet gazeteleri de çıkarılmaya başlamıştır. Daha sonraki senelerde görülen hukukî düzenlemeler, siyasî ve sosyal hayattaki gelişmeler basın alanındaki faaliyetleri de etkilemiştir. Özellikle Abdülhamid'in tahta çıkması ve Kanun-i Esasî'yi ilân etmesi ile yayın sayısı ve çeşidi artmıştır. Yine İkinci Meşrutiyet'in ilânı da yayın sayısının çoğalmasını sağlayan başka bir merhale olmuştur. Sayısı kimi zaman artan kimi zaman azalan basın ürünleri, Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde hep var olmuşlardır.

5. Üç Çağdaş Devlet Örneği

Osmanlı'nın çağdaşı bazı devletlerde basına ve basın hürriyetine ilişkin ne şekilde düzenlemelerin ve gelişmelerin olduğunu bu bölümde incelemeye çalışacağız. Ayrıca mukayeseli bir yaklaşımda bulunabilmemize yardımcı olacak ve bakış açımızı doğru yere konumlandırarak bilgilere ulaşmayı hedeflemekteyiz.

a. İngiltere

Avrupa’da basına ve basın hürriyetine ilişkin ilk düzenlemeleri İngiltere’de görülmektedir. 1377-1399 yılları arasında İngiltere’de *Scandalum Magnatum* veya *De Scandalis Magnatum* kanunları oluşturulmuş ve kralın memurları, lordlar ve hâkimler hakkındaki her türlü eleştiri yasaklanmıştır; bu kişiler hakkında konuşulması dahi suç sayılmıştır. Bu kanunlar bir dönemden sonra uygulanmasa da, hukuken 1887 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 61). Latince “büyük skandal” veya “büyük skandal yaratmak” anlamına gelen kanunlar, gerçekten mahiyeti itibarıyla basın hürriyeti açısından büyük rezalet oluşturan düzenlemelerdir. 1586 yılına gelindiğinde, kralın danışma meclisi *Privy Council*’ün üyelerinden kurulmuş bir meclis olan *Star Chamber*, sansür işini üstlenmiştir. Söz konusu meclis yayınladığı bir düzenleme ile bütün kitapların *Canterbury* ve *Londra Başpiskoposlarınca* sansür edilmesine karar vermiş ve matbaaların sayısının sınırlandırılmasını öngörmüştür. İlk olarak iç haberlerin daha sonra 1632 yılında ise dış haberlerin neşri yasaklanmıştır. 1637 yılına gelindiğinde matbaa sayısı Londra’da 20’ye indirilmiş, basılan her kitap sansüre tabi tutulmuştur. Parlamento, 1641 senesinde *Star Chamber*’i kaldırırken sansür uygulamalarını kaldırmamış; I. Charles döneminde 1641-1643 seneleri arasında meydana gelen iç savaş sebep gösterilerek sansür yetkisini parlamento kullanmaya başlamıştır. Parlamento kararına göre, her türlü kitap ve basılı eserler tescil edilecek, sansüre tabi tutulacak ve eser sahipleri basılmış eser üzerine isimlerini koymaya zorlanılacaklardır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 62). Yapılan gazete yayınlarında parlamento haberlerinin verilmesi yasaklanırken yalnızca kazalar, cinayetler, denizkızları, cadılar, İncil bölümleri gibi şeylerden bahsedilmesine izin verilmiştir. Sansüre riayet etmeyen gazetecilerin ise falakaya yatırıldıkları, hapse atıldıkları hatta idam edildikleri aktarılmaktadır (Ertuğ, 1955, s. 20).

Sansür uygulamalarına karşı ilk başkaldırı 1644 yılında John Milton tarafından “*Areopagitica*” (*İngiltere Parlamentosuna Sansürsüz Basma Hürriyeti Hakkında Nutuk*) adlı eserin yayımlanması ile olmuştur. Milton söz konusu eserinde, basın hürriyetinin gerekliliğine ilişkin ilkeleri belirlemiş ve sansürün toplum açısından zararlarını ortaya koymuştur. Milton (1918, s. 32), sansürün zararını “*bir insanı öldürmek akıllı bir canlıyı yok etmektir; ama iyi bir kitabı imha etmek, aklın kendisini yok etmektir.*” özlü cümlesi ile ifade etmiştir.

John Milton'un basın hürriyeti mücadelesi sonucunda Oliver Cromwell döneminde sansür uygulamaları biraz azalsa da onun ölümünden sonra II. Charles'ın başa geçmesiyle eski hale geri dönmüştür. Kral ve siyaset hakkında bilgi paylaşımında bulunmak yalnızca II. Charles'ın kendisine ait olmuştur. Ayrıca 1662 yılında çıkarılan Licencing Act adlı sansür kanunu ile gazetelerin çoğu yarı resmi gazete haline getirilmiştir. 1663 senesinde denetleme ve sansür memurları sıfatıyla Sir Roger, kitapları, gazeteleri, ilânları ve haberleri yazmak, basmak ve yaymak tekelini kendi eline almıştır. 1688 ayaklanması ile dönemin kralı II. Jack tahtan indirilmiş ve ihtilalciler bir süre daha sansür kanunu *Licensing Act*'ı yürürlükte tuttuktan sonra 1695'te ilga etmişlerdir. Bu gelişme ile İngiltere, Avrupa'da sansürü yasaklayan ilk devlet olmuştur. Böylece ülkede kitap, dergi, gazete basım sayısı artmıştır. 1695 yılında İngiltere'de *Post-Boy* ismiyle ilk günlük gazete çıkarılsa da yayın hayatı çok kısa sürmüştür; dört gün sonra kapanmıştır (Ertuğ, 1955, s. 21).

Bu düzenlemeyle 18. yüzyılda Kraliçe Anne döneminde daha hür bir hava hâkim olsa da, gündün güne basının itibar kazanması ve halk üzerinde etkilerinin artması ile iktidar önceleri basın organları aleyhine dava açma yoluna gitmiş ancak istediği neticeyi alamayınca malî mükellefiyetler getirmeye başlamıştır. Bir sayfalık gazetelere yarım penilik, iki sayfalık gazetelere bir penilik damga resmi konulmuş; daha sonra bu mükellefiyet 1789'da iki peniye, 1804'te üç peniye, 1815'te dört peniye çıkarılmıştır. Bu malî baskı bir yandan birçok gazetenin kapanmasına neden olurken bir yandan da kaçak ve damga pulu olmadan basılan gazete sayısını arttırmıştır (Ertuğ, 1955, s. 26). Ayrıca fitne ve fesat çıkartıcı nitelikte yazı yazmak ve tür yazıları basmak yasaklanmıştır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 64). Zararlı / muzır yayınların çıkarılmaması ve krala, kiliseye karşı hoşnutsuzluk ifade eden, halkı kışkırtan ve isyana sürükleyen yayınların yasaklanması amaçlanmıştır.

İngiltere'de gerçek anlamda basın hürriyetine 1791 tarihli *Fox Libel Act* sayesinde ulaşılmıştır diyebiliriz. İlk basın kanunu olma özelliğini gösteren bu kanun ile basın ve yayın yoluyla işlenen iftira ve hakaret suçlarının yargılanmasında, jürili yargılama usulü kabul edilmiş ve basın için daha teminatlı bir dönem başlamıştır. Basın hürriyeti bakımından diğer bir güvence olan ispat hakkı ise 1843 yılında *Lord Cambell's Act* ile sağlanmıştır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 65). Bu kanun ile birlikte basın yoluyla işlenen iftira ve hakaret suçlarında gerçeğin ispatı, yazının kamu yararı bakımından yayımlanması halinde savunma aracı olarak kabul edilmiştir. Böylece basın hür bir yapı kazanmaya başlamıştır ve yayın

sayısı artış göstermiştir. 1859 yılında ise gazete üzerine koyulan malî mükellefiyetlerin kaldırılması ile basın hürriyeti daha da gelişme göstermiştir.

Sonuç olarak, İngiltere’de basın, sansür ile beraber doğmuştur. Sansürün kalkması ve hür bir basının oluşması, 19. yüzyılı bulmuştur. İngiltere’nin basın hürriyete kavuşması kısa bir sürede gerçekleşmemiştir. Böylece Osmanlı’nın çağdaşı devirde İngiltere’de sansür uygulamalarının yer aldığını görmüş oluyoruz.

b. Fransa

Fransa’da ihtilal öncesi 17. ve 18. yüzyıllarda basın hayatının çok canlı olmadığı görülmektedir. 1777 senesinde ilk günlük gazete olan *Journal de Paris* çıkmaya başlamıştır. Pek etkisi olmayan vilâyet gazeteleri yayın hayatına geçmiştir. Ayrıca bu dönemde Londra, Cenevre Amsterdam gibi şehirlerde bazı Fransız gazeteleri basılıp ülke içine sokulmuştur (Ertuğ, 1955, s. 28). Fransız İhtilalinden önce, Fransız basını hürriyetten yoksun ve iktidarın denetimi altındadır. Mirabeau, devriminden bir yıl önce 1788’de, John Milton’un eserinden esinlenerek *Sur la Liberte de la Presse* isimli bir kitap yayımlamış ve bu eserde “Çıkaracağımız yasaların ilki Basın özgürlüğünü, özgürlüklerin bu en kutsalını, en dokunulmaz olanını ilân etsin. Zira, Basın özgürlüğü olmadan hiçbir özgürlük elde edilemez. İşte, tüm ulusun altında toplanması gereken bayrak budur” ifadelerine yer vererek basın hürriyetinin bütün hürriyetlerin varlığı için gerekli oluşunu vurgulamıştır (Perin, 1974, s. 76).

Fransız İhtilali sonucunda yayımlanan 1789 tarihli *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* ile temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmıştır. Yine basın hürriyeti de bildirinin 11. maddesindeki “Fikir ve düşüncelerin serbest bir biçimde yayımlanması ve aktarılması insanın en değerli haklarından biridir; her vatandaş kanun tarafından belirtilen hallerde bu hürriyetinin sorumluluğunu taşımak kaydıyla, hür olarak söyleyebilir, yazabilir ve basım yolu ile yapabilir.” düzenleme ile güvence altına alınmıştır. Söz konusu düzenlemeyle basın hürriyeti üzerindeki keyfiliğe son verilmiş; kanunilik ilkesine dayanan bir rejim getirilmiştir. 1793 tarihli Anayasadan önce çıkarılan VII. Bildiri’de ise basın hürriyetine ilişkin: “Düşüncelerini gerek basın yolu ile gerek diğer herhangi bir suretle açıklamak hakkı, barış içinde toplanabilmek, dini serbestçe icra edebilmek hakkı yasaklanamaz.” hükmüne yer verilmiştir. Bu kural ile de, basın hürriyeti yalnızca yürütmeye karşı değil, yasamaya karşı da korunmuştur (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 52). Ayrıca

1791 ve 1793 tarihli Fransa Anayasalarında yine basın hürriyetine ilişkin hükümlere yere verilmiştir.

İnsan Hakları Bildirisi ve 1791 ve 1793 tarihli Fransız Anayasalarının içinde geçen basın hürriyetine ilişkin hükümler, kısa bir süreliğine basılan eser sayısında artış yaşatsa da Napolyon Bonapart çıkardığı kanunlar, kararnameler ve yönetmeliklerle basın hürriyetini fiilen ortadan kaldırmıştır. Bonapart, basının önemini kavramış olmakla beraber hür bir basın yerine kendi güdümünde ve kendi amaçlarına uygun faaliyet gösterecek bir basını tercih etmiştir. 1800 tarihli kararnameyle muhalif gazeteler kapatılmış ve kapatılan gazetelerin mallarına el konulmuştur. Napolyon bunların yerine resmî ve yarı resmî gazeteler çıkararak kamuoyunu kendi lehinde tutmaya çalışmıştır (Ertuğ, 1955, s. 34). Yine aynı amaçla 1810 yılında yayımlanan bir kararname ile *Matbaalar ve Kütüphaneler Genel Müdürlüğü* kurulmuş ve bu kurum bütün eserler üzerinde idari denetim mekanizması olarak çalışmıştır. Aynı yıl yayımlanan bir genelgeyle ise her il merkezinde bir gazeteye, ilçe merkezinde ise sadece ilân gazetelerinin yayınına izin verilmiştir. Yine 1811 yılında Napolyon'un çıkardığı bir kararname ile Paris'te yayımlanmakta olan gazetelerin tümü kapatılmıştır. 1814 senesinde yapılan bir kanunla basın üzerindeki kısıtlamalar devam etmiş ve yirmi sayfadan daha az olan bütün yayınlar sansüre tabi tutulmuştur (Korkmaz, 2005, s. 18-19). Her ilde yalnızca bir gazete çıkarabilme engeli ve sayfa sayısı üzerinden yapılan ön denetim uygulamaları ile basın sıkı bir şekilde denetim ve kontrol altına alınmıştır. Bu devirde Fransa'da öngörülen sansür rejimi, basın hürriyetini ortadan kaldıracak dereceye ulaşmıştır.

Yaşanan siyasî olaylardan sonra Napolyon 1815 senesinde basına karşı tutumunu değiştirmiştir. Anayasaya eklenen ek 64. madde ile düşünceyi açıklama ve basın hürriyeti sağlanmıştır, "*Her vatandaş, hiçbir sansüre tâbi olmadan fikirlerini ifade ve neşretmek hakkına sahiptir. Fikirlerin neşri, ancak kanuni mes'uliyete tâbidir ki, bu da jüri tarafından tespit edilir ve kanunun tespit eylediği cezalardan başka cezaya çarptırılmaz...*" (Ertuğ, 1955, s. 34). Napolyon bu düzenlemelere rağmen ancak yüz gün kadar iktidarda kalabilmiştir. Napolyon'dan sonra tahta çıkan 18. Louis basın hürriyetine ilişkin teminat verse de aşırı hür havanın doğurduğu anarşik ortam nedeniyle 1815-1825 yılları arasında Fransız gazeteleri, teminat akçesi ödeme, gazete kapatılması gibi tedbirle karşılaşmışlardır. Yine bu dönemde durumdan vazife çıkaranların mevcudiyeti söz konusudur. Kral Louis bir mizah dergisinde takma isimle, öz eleştiri yaparak bir yazı kaleme almıştır. Yazıyı yazanın

Kral Louis'in bizatihi kendisi olduğu bilinmediğinden, kral eleştirilemez, diye düşünülmüş ve dergi kapatılmıştır. Tam bir “*kraldan çok kralcı olmak*” örneği diyebiliriz. 1830 senesinde 10. Charle, fermanlarıyla basın hürriyetini ilga edince gazeteciler beyanname yayımlayarak ayaklanmış ve 10. Charle'ı tahtan indirmişlerdir. Daha sonra gelen Kral Louis Philippe, basın hürriyetini iade etmiş ve teminat akçesini kaldırmış; ayrıca damga resmi ve posta ücretinde indirim gitmiş ve basın suçları için jüri usulünü öngörmüştür (Ertuğ, 1955, s. 35). Ancak Fransız halkı bu kadarıyla yetinmek istememiş, Fransız İhtilalinde çıkan fikirlerin tam olarak yansıdığı bir anayasa metni için 24 Şubat 1848 tarihinde çıkardıkları isyan ile Louis Philippe'yi devirmişlerdir. Bu gelişme sonrasında 1848 Anayasası'nın 8. maddesindeki “*vatandaşların düşüncelerinin basın yoluyla veya diğer suretlerle açıklamaya hakları vardır. Bu hakların sınırı ancak başkalarının hürriyeti ve kamu güvenliğidir. Basın hiçbir surette sansüre tabi tutulamaz.*” düzenleme getirilmiş ve basın hürriyeti bir kez daha anayasal teminata kavuşmuştur (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 53). Düzenleme sonrasındaki 4 ay içinde 200 gazete çıkmıştır. Ancak bu hür ortam da fazla sürmemiştir. Sosyal nedenlerle, özellikle açlık ve sefaletten dolayı, 22 Haziran 1848 tarihinde işçi grupları yeni bir isyan başlatmışlardır; isyan bastırılmıştır ancak disiplin ve asayiş sağlamada önlemler alınmıştır. Geçici olarak tüm gazeteler ve halk kütüphaneleri kapatılmış; daha sonra bir yasa ile gazete çıkarabilmek için hükümete 21.000 franklık bir malî teminat yatırması şartı getirilmiştir. Bu düzenleme neticesinde Lamennais, gazetesinin artık yayın hayatına devam edemeyeceğini büyük bir üzüntü içinde vatandaşlara şöyle ilan ediyordu: “*Bugün artık konuşabilmek, yazabilmek için altın gerek, hem de çok altın gerek!.. Biz o kadar zengin değiliz. Fakirlere şimdi susmak düşüyor!..*” (Perin, 1974, s. 84). Bu gelişmelerden birkaç yıl sonra, 2 Aralık 1851 tarihinde III. Napolyon hükümet darbesi ile imparatorluğu ele geçirmiş ve hemen ardından basın hürriyetini ortadan kaldıran bir kararname yayımlamıştır (Ertuğ, 1955, s. 36). Gazete çıkarabilmek için önceden izin alınması, kefalet akçesi ve pul vergisi yatırma şartı getirilmiştir. Böylece Fransa'da iki kez Anayasal hükümle getirilen basın hürriyeti güvencesi, bir kez daha ortadan kaldırılmıştır. Gustave Flaubert'in *Madame Bovary* (1856) adlı romanı ile Charles Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri* (1857) adlı şiir kitabı yayımlandıktan sonra, söz konusu eserler kamu ahlakına aykırı görülerek yazarları hakkında dava açılmıştır. Bu örnekler 19. yüzyıl Fransa'sında basın hayatında devlet kontrolünün ne derece sıkı olduğunu göstermektedir (Çoruk, 2014, s. IX).

1881 tarihinde yürürlüğe giren “*Jules Ferry*” isimli basın kanuna kadar basın hürriyetiyle ilgili ihlaller sürmüştür. Bu kanun, liberal basın anlayışı esas alınarak hazırlanmış ve Fransa’da liberalizmin anıtı sayılmıştır. Kanun 1939’da yürürlükten kaldırılrsa da II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte tekrar yürürlüğe konmuştur. Kanun çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen hâlen Fransa’da basın rejiminin hukukî muhtevasını teşkil etmektedir (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 54).

Osmanlının çağdaşı devletler incelendiğinde, Fransa’nın diğerlerine göre basın hürriyeti karşısında çok daha yoğun ve köklü bir geçmişi olduğunu söyleyebiliriz. Basın hürriyetine sahip olabilmek için daha fazla çaba harcanmıştır. Basını yok edecek mevzuat ve uygulamalardan ulusal ve uluslararası düzeyde basın hürriyetinin kabul edildiği ve pratiğe yansıdığı dönemlere kavuşmak yüzyıllar süren bir mücadele sonucu olmuştur. Osmanlı’nın çağdaşı bir devlet olan Fransa’da da, 19. yüzyılın sonlarına kadar izin alma şartı, sansür, gazete kapatma cezaları gibi basın hürriyetini azaltan veya ortadan kaldıran düzenlemeler ve uygulamalar olmuştur.

c. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika’da 1636 senesinde Boston şehrinin yakınındaki Cambridge’de açılan Harvard Koleji’ne bağlı olarak 1638’de ilk matbaa kurulmuştur. Bu yıllarda Amerika, İngiliz sömürgesi olduğundan 1689 senesinde Boston’da ilk gazete çıkarma girişimi, İngiliz valisi tarafından engellenmiş ve gazetenin yayımı yasaklanmıştır. Amerika’da *Boston News-Letter* ismiyle ilk gazete 1704’de çıkarılabilmiş ise de, bu gazete günlük değildir. Amerika’da *Pennsylvania Packet* adındaki ilk günlük gazete 1784 yılında yayımlanmaya başlamıştır (Ertuğ, 1955, s. 24).

İngiltere sömürgesinden kurtulup bağımsızlığını kazandığı 1776 yılına kadar Amerika’da gazete sayısının 34 olduğu görülmektedir. Bağımsızlıkla birlikte yayın sayısı artmış ve basın hürriyetine ilişkin ilk düzenleme yapılmıştır. Hatta dünyada basın hürriyeti kavramı ilk defa 12 Haziran 1776’da ABD’nin Virginia eyaletinde yayımlanan ve özgün adı “*Virginia Bill of Rights*” olan Virginia Haklar Bildirgesi’nin 12. maddesinde yer alan “*basın hürriyeti, hürriyetlerin büyük kalelerinden biridir ve hiçbir zaman, müstebit hükümler dışında bir yönetim onu kısıtlayamaz.*” hükmüyle ortaya konmuştur (Perin, 1974, s. 122). Bu bildirge, basın hürriyetini temel haklar arasında sayması ve basın hürriyeti kavramına yer veren ilk insan hakları bildirisi olması bakımından oldukça mühim bir yere sahiptir.

1787 tarihli ABD Anayasası'na 1791 tarihinde kabul edilen “*haklar bildirisi*” ile 10 yeni madde eklenmiştir. Bu bildirin ek 1. maddesine göre, “*Kongre bir dinin kurumsallaşması ile ilgili, ya da özgür ifadeden yararlanılmasını yasaklayan; ya da ifade, ya da basın özgürlüğünü; ya da kişilerin barışçı biçimde toplanma veya hükümete şikâyetlere çözüm bulunması için dilekçe verme hakkını kısıtlayan hiçbir yasa yapamaz.*” (Ayдын, 2011, s. 28). Bu düzenleme ile ilk defa anayasal bir metinde açıkça basın hürriyeti güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte 1888 yılında kabul edilen *Fourteenth Amendment* ile de, söz ve basın hürriyeti alanında ek 1. madde ile sağlanan anayasal teminat, federal sahadan federe sahaya intikal etmiştir. Böylece basın ve söz hürriyetinin federe devletler tarafından da anayasanın ek 1. maddesine aykırı şekilde sınırlandırılmayacağı kabul edilmiştir (Gürkan, 1960, s. 160).

Hal böyleyken 1836 yılında Cumhurbaşkanı Jackson, köleliğin ortadan kaldırılması hakkında telkinde bulunan yayınların posta ile naklini yasaklayan bir kanun teklif etmiştir. Gerekece olarak ise kuzey eyaletlerinde bulunan zenci kölelerin isyan etmesini önlemek gösterilmiştir. Ancak “*dağıtımı yasaklamak fiilen yayını da yasak etmek demektir*” denilerek teklif reddedilmiştir. 1861 yılında çıkan iç savaş nedeniyle ihanet içeren yayınlar yasaklanmıştır fakat savaşın sona ermesi ile bu yasaklama kaldırılmıştır (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 78).

İngiltere, Fransa ve Amerika'da matbaa yaygınlaştıktan sonra yavaş yavaş basına yönelik faaliyetler başlamıştır. Ancak görüldüğü üzere devletler, basınla karşılaştıkları zaman onun ciddi bir etkisi olduğunu kavrayıp hemen kendi otoritesi altına almaya yönelik adımlar atmışlardır. Gerek İngiltere'de gerek Fransa'da ve diğer bütün Avrupa ülkelerinde iktidarlar basınla ilk karşılaştıklarında onu dizginlemeye çalışmışlar ve kendi egemenlikleri altına almak istemişlerdir. Fikir akımları ile basın hürriyetine ilişkin hükümler getirilse de bu düzenlemeler hemen kalıcı hale gelmemiştir. Hatta düzenlendikten birkaç yıl sonra bertaraf edilmiş ve eski baskıcı rejimlere geri dönmüştür. Basına yönelik son derece ciddi sansür uygulamaları olmuş ve sürekli gelgitlerin olduğu bir süreç yaşanmıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonlarına kadar iktidar ile basın arasındaki mücadele sürmüştür. Yaklaşık 400 ila 450 yıllık bir süreç sonucunda Avrupa'da basın gerçek anlamda hür olmaya başlamıştır. Fransa, diğer iki ülkeye göre, basın hürriyeti açısından çok daha yoğun ve etkili bir geçmişe sahiptir. Basın hürriyetinin ülke içinde sağlanması için büyük mücadeleler vermiştir. Ayrıca Amerika'da, Avrupa'dan daha düzenli bir gelişmenin

olduğunu ve basın hürriyetine daha kısa bir sürede erişildiğini söyleyebiliriz. Yine de Osmanlı'nın çağdaşı dönemde, hem Fransa'da hem İngiltere'de hem de Amerika'da basın hürriyetini engelleyen sansür uygulamaları olmuş ve belirli merhaleler sonucunda basın hürriyetine ulaşılmıştır.

Basın hukuku ve Tanzimat dönemiyle ilgili yapılan tüm bu genel açıklamalar ışığında, çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, II. Abdülhamid devrinde var olan mevzuat ve uygulamalar incelenerek basın hürriyetinin durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

MATBAACILIKLA İLGİLİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMA

İkinci bölümde, II. Abdülhamid döneminde matbaaların kurulması, işletilmesi ve kitap neşriyatı incelenecektir. İlk bölümde belirttiğimiz üzere, matbaa açmanın izin alma veya malî teminat yatırma şartına bağlanması hususları, basın hürriyetini doğrudan ilgilendirdiği için matbaacılığa ilişkin mevzuat düzenlemeleri ve uygulamaları bu bölümde tetkik edilecektir. Ayrıca her ne kadar basından anladığımız süreli yayınlar olsa da, kitabın basılarak çoğalma özelliğinden ve dönemin şartlarında gazeteyle olan yakın ilgisinden dolayı, kitaplara ilişkin düzenlemelerin ve uygulamaların üzerinde de durulacaktır.

A. 1839-1857 Yılları Arasında Matbaalara Getirilen Düzenlemeler

Birinci bölümde ifade ettiğimiz üzere, Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti'nde kodifikasyon süreci başlamıştır. Birçok alana ilişkin kanunlar düzenlenmiştir. Ancak bu dönemde Türklere ait matbaa sayısının az olması ve bunun sonucu basılan süreli ve süresiz yayın sayısının yeterli seviyede olmaması, matbuat alanında genel bir düzenleme yapma ihtiyacı doğurmamıştır. Osmanlı yönetimi, her ne kadar 1839-1857 yılları arasındaki dönemde kanun yapma yoluna gitmese de, hem özel teşebbüsleri yayıncılığa özendirmek hem de az sayıdaki özel matbaaların kuruluş ve işleyişini düzenlemek amacıyla basım ve yayım hayatına ilişkin çeşitli iradeler ortaya koymaya başlamıştır. İlk bölümde de izah ettiğimiz gibi basımın can alıcı noktalarından biri, bilginin tab edilmiş olması yani basılı olmuş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde gördüğümüz ilk hukuk kuralları da daha çok bilginin basımına ilişkindir.

İradelerden ilki, 1840 tarihlidir. Bu iradeye göre, herkes masraflarını karşılamak şartıyla, Takvimhane-i Amire'de³³, istediği kitabı bastırabilecektir. Ayrıca basılan bütün kitaplardan ikişer nüsha Sultan'a takdim etme şartı konulmuş; karşılığında ise memuriyette bir terfi veya maaş, rütbe ve nişan gibi ikramiyeler verileceği belirtilmiştir (Birinci, 2006, s. 295). Bunun haricinde iradeye göre, yayıncılar, bastırdıkları kitapları istedikleri fiyata

---

³³ 1832 senesinde Tabhane ilhak edilerek Takvimhane ile birleştirilmiş ve Esad Efendiye Takvimhane-i Amire ve Tabhane-i Mamure nazırı unvanı verilmiştir (Kut, 1994, s. 11).

satabileceklerdir (İskit, 1939, s. 837). Düzenleme öncesinde devlet satamayacağını düşündüğü eserleri basmaktan çekinmiştir. Bu çekinceden dolayı basılamayan yararlı kitaplara basılma şansı tanımak ve bilimin ve sanatın yayılmasını sağlamak adına Abdülmecid (1839-1861), 1840 tarihli iradeyi yürürlüğe koymuştur (Kabacalı, 2000, s. 71). Böylece iradeyle, bir yandan devletin malî açıdan zarara uğramasını önlemek, diğer yandan bilim ve sanat faaliyetlerini geliştirmek istenmiştir. Düzenlemenin en önemli noktası, bireyleri kitap basmaya teşvik etmesidir. Kitap basmak için ön görülen tek şart ise, ruhsattır.

Bu iradeden bir yıl sonra, 1841 yılında yayımlanan iradede, Takvimhane-i Amire'de basımı yapılacak her türlü kitap, broşür ve diğer neşriyat için izin alınması gerektiği bildirilmektedir (İskit, 1939, s. 838) Bu düzenlemeyle, yerli ve yabancı bütün herkese, kitap basmak için gerekli olan izin şartı bir kez daha hatırlatılmıştır.

Yayın tarihi 1842 olan bir diğer iradede, taşraya götürülecek kitapların vergilerinin matbaada ödenmesi ve müşteriden tekrar vergi alınmaması bildirilmiştir. Böylece taşradaki halka daha az maliyetli ve daha çok sayıda kitap ulaştırmak amaçlanmıştır. Ancak bu yöntemin başarılı olmadığını 1846 tarihinde çıkarılan bir başka iradeden anlamaktayız. Bu iradeye göre, tüccarın satmak üzere taşraya götüreceği kitaplardan alınan gümrük vergisinden dolayı kitapların fiyatlarının yükseldiği anlaşılmış ve bu nedenle bu tür kitapların tüm vergilerden muaf olduğu hüküm altına alınmıştır (İskit, 1939, s. 841). Böylece hem esnafı hem halkı memnun edecek bir düzenleme getirilmiştir.

1845 tarihli Polis Nizamnamesinde, zararlı yayınların basılması, satılması ve dağıtılmasının önüne geçmek adına bir hüküm tesis edilmiştir. Nizamnamenin 13. maddesinde, ahlak ve genel adabı bozacak tüm konularda, kitap basımının ve satımının önüne geçilmesi gerektiği bunun için de basımevlerine ve kitapçılara dikkat edilmesi icap ettiği belirtilmiştir. Ayrıca yurtdışından gelen her türlü kitap ve diğer evrakın yayımlanmadan önce kontrol edilmesi ve lüzumlu görülenlere el konulması hüküm altına alınmıştır (Sönmez, 2005, s. 264).

Suriye civarında, mahalli idareden izin alınmadan matbaa açılması ve kitap ve gazete basılması vakalarının görülmesi üzerine, Hariciye Nezareti tarafından 1849 yılında bir genelge yayımlanmıştır. Genelgede, matbaa açmak ve kitap, gazete, dergi çıkarmak isteyenlerin öncelikle valilerden izin almaları gerektiği bildirilmiştir. Bunun dışında, din ve devlet ile ilgili herhangi bir şey basmamaları istenmiştir (İskit, 1939, s. 842). Genelge ile

merkezde olduğu gibi taşrada da matbaa açmak ve süreli-süresiz yayın basmak için izin şartının olduğu düzenlenmiştir. Ayrıca bu dönemde, dinî konularda yayın yapmanın hâlâ yasak olduğu görülmektedir.

Matbaa açmak için izin şartının gerekli olduğu çıkarılan iradelerle devamlı olarak belirtilse de, 1854 tarihli iradeden, ülkede ruhsatsız birçok matbaa açıldığı anlaşılmaktadır. İradede, izinsiz olarak açılan matbaaların kaçak olarak kitap basmalarının, Tabhane-i Amire'nin gelirinin önceki yıla göre yarı yarıya azalmasına sebep olduğu söylenmiştir. Bu nedenle, izin alınmaksızın kitap basılmaması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (İskit, 1939, s. 843). Bu iradeden Matbaa-i Amire'nin bir bakıma kâr etme amacıyla idare edildiği yorumuna gidilebilir (Birinci, 2006, s. 296).

1856 yılında yayımlanan iradede de, kâr etme amacına devam edildiği gözlenmektedir. Yayıncıların ellerine geçen her şeyi bastıkları için Tabhane-i Amire'nin gelirlerinin azaldığı, bundan dolayı basacakları eserleri Takvimhane'ye göstermeleri ve söz konusu eserlerden elde edilecek kârdan uygun miktarda Tabhane-i Amire'ye pay vermeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca iradede yine hükümetten izin alınmadan baskı yapmanın yasak olduğu hatırlatılmıştır (İskit, 1939, s. 844-845).

Bu dönemde ön denetime ilişkin herhangi bir hukukî düzenleme karşımıza çıkmamaktadır. Ancak uygulamada bazı sansür örnekleri görülmektedir. 1849 yılında yayımlanmaya başlayan *Vakâyi-i Tıbbiye* dergisine girecek yazıların müsveddelerinin önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığı'ndan Sadaret'e gönderildiği daha sonra ise iradesi alınmak üzere padişaha arz edildiği ve söz konusu işlemin derginin her sayısı için yapıldığı tespit edilmiştir (Varlık, 1985b, s. 112).

Söz konusu dönemde, her ne kadar ortak düzenlemeler meydana getirilmeye çalışılsa da uygulamada, önceden bilinmesi güç ikili bir yapı ortaya çıkmıştır: Türkçe basın ve Türkçe-dışı basın. Bu dönemde, Türkçe olarak yalnızca resmî nitelikteki *Takvim-i Vakayi* ve yarı resmî nitelikteki *Ceride-i Havadis* yayın yaptığı için gazetelerin yayın politikaları devletin isteklerine göre şekillenmiştir. Her iki gazetenin de öncelikli işi devletin taleplerini karşılamak olduğu için mezkûr gazetelerin kamuoyu oluşturma amacı fazla olmamıştır. Bunların dışındaki *Vakâyi-i Tıbbiye* özel bir girişim olsa da, yalnızca bilim alanında yayın yapan bir dergidir. Bu nedenle onun da kamuoyu oluşturma gibi bir kaygısı olmamıştır. Buna karşılık bu dönemde, yukarıdaki bölümlerde üzerinde durduğumuz, tamamen özel nitelikte

birçok Türkçe olmayan gazete ve dergi yayımlanmıştır. Söz konusu Türkçe-dışı basın, istediği bütün meseleler hakkında yazılar kaleme alabilmiş ve çok daha dinamik bir kamuoyu oluşturabilmiştir. Bunun dışında, yabancılara verilen kapitülasyonlar da Türkçe-dışı basının lehinde işlemiştir (Koloğlu, 1985, s. 72). Basın alanındaki bu ikili ayırmda, Türkçe olmayan gazete ve dergilerin, Türkçe olanlar karşısında daha üstün bir pozisyonu olmuştur. Öyle ki Türkçe basın faaliyeti yapanlar dahi, bu durumdan yararlanmak için ilk olarak yazdıkları şeyleri yabancı gazetelerde yayımlamışlar daha sonra Türkçeye çevirerek kendi gazetelerinde yer vermişlerdir. Bu durum 1864 Matbuat Nizamnamesine kadar devam etmiştir diyebiliriz.

1839-1857 seneleri arasındaki dönemde, matbaa açmanın ve kitap, gazete ve dergi basmanın izne tabi tutulması, iradeler ile ortaya konan, yerleşmiş bir içtihat olarak ön plana çıkmaktadır (Ceylan, 2006, s. 145). Bu dönemde izinler, belli sürelerle sınırlıdır ve süre sonunda iznin yenilenmesi gerekmektedir. Ancak her ne kadar devlet izin vermese de ruhsatsız matbaaların olduğu görülmektedir. Bunun haricinde, dinlere ve devlete dokunacak her türlü yayının yasaklandığını, bu yasağın ise klasik dönemdeki sürecin bir uzantısı olarak meydana geldiğini söyleyebiliriz (Koloğlu, 1985, s. 72). Ayrıca toplumun ahlakını bozacak zararlı yayınların yapılmaması için her türlü önlemin alınması gerektiği, ilk düzenlemelerden itibaren izlenen bir devlet politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde, devletin matbaacılığa daha çok kâr elde etme amacıyla baktığını söylememiz gerekir. Bunun yanında devletin bu alanda, nispi nitelikte de olsa, teşviklerinin olduğu görülmektedir.

B. Matbaalar Nizamnameleri

Matbaa sayısının çoğalması ve dolayısıyla kitap ve diğer evrakların basımının artmasıyla, iradelerle getirilen düzenlemeler yetmemeye başlamıştır. Böylece yavaş yavaş matbaacılık alanında kanunlaşma hareketleri ortaya çıkmıştır. Basımevleri, basın ürünlerinin meydana getirildiği mekânlardır. İlk bölümde de ifade ettiğimiz üzere matbaa, basının doğmasındaki en etkili araçtır. Özellikle basın hürriyeti açısından ehemmiyet taşıyan durum, matbaa açmanın izin ve malî teminat yatırma şartına bağlanmasına ilişkindir. Ayrıca kitap basımının da, matbuat ile ilişkilendirilebileceğini önceki bölümde açıklamaya çalışmıştık. Öyleyse kitap basımına ilişkin ne şekilde düzenlemelerin olduğuna da bakmak gerekecektir. Bu nedenlerle, biri Abdülhamid öncesi, ikisi Abdülhamid döneminde olmak üzere Osmanlı Devleti'nde kodifiye edilen üç matbaalar kanunu incelemeye çalışacağız.

1. 1857 Tarihli Matbaalar Nizamnamesi (Basmahane Nizamnamesi)

Basın ve basın hürriyeti ile ilişkilendirilebilecek ilk normatif düzenlemenin Matbaalar Nizamnamesi olduğunu söyleyebiliriz. Basımevi kurma ve kitap basmaya yönelik bu Nizamnameden önce de fetvalar ve iradelerin olduğunu dile getirmiştik. Ancak Matbaalar Nizamnamesi, maddeler halinde tedvin edilmiş; basın hürriyetiyle ilgili hükümler de içeren modern tarzda hazırlanmış, genel ve soyut nitelikli bir düzenlemedir. Yani Basmahane Nizamnamesinin Osmanlı Devleti'nin basına yönelik ilk mevzuatı olduğunu ifade edebiliriz³⁴.

Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından meydana getirilen 15 Şubat 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi, esas olarak dokuz maddeden oluşmaktadır. Bununla birlikte bir geçici maddeyi de içerisinde barındırmaktadır. Nizamnamenin birinci maddesine göre, matbaa açmak isteyen kimseler, ilk olarak Meclis-i Maarif ve Zaptiye Nezarete başvurmalıdır. Maarif ve Zaptiye Nezaretinin yapacağı inceleme sonucunda, Sadaret makamının icazet vermesi halinde, bir izin belgesi / senedi alınmalıdır. İstanbul'un dışındaki başka vilâyetlerde bulunanların ise, valilik vasıtasıyla Meclis-i Maarife isteklerini ulaştırmaları ve aynı şekilde Sadrazamlıktan izin almaları gerektiği, ikinci maddede düzenlenmiştir. Basımevini açmak için izin almanın kitap basmak için yeterli olmadığını üçüncü maddede görülmektedir. Matbaasında kitap basmak isteyenlerin, her bir kitap için, yine aynı şekilde Maarif ve Zaptiye Nezaretine başvurmaları ve Sadrazam makamından ruhsatname almaları gerektiği bildirilmiştir. Yani matbaa açmak için de kitap basmak için de ayrı ayrı izin şartı düzenlenmiştir. Nizamnameye göre, Osmanlı vatandaşı olmayanlar ise, hem matbaa açmak hem kitap basmak için Hariciye Nezaretine başvurmalıdır (m. 4-5). Hariciye Nezaretinin incelemesi sonucunda yine Sadaret makamından izin belgesi alınması gerekmektedir. Yabancı uyruklu kişilerin gazete çıkarmaları için Hariciye Nezareti vasıtasıyla izin ve ruhsat almaları gerektiği ise altıncı maddede düzenlenmiştir.

Öyleyse Nizamnameye göre, gerek Osmanlı vatandaşı olanlar gerek Osmanlı vatandaşı olmayanların, matbaa açmak ve kitap basmak için ruhsatname almaları zorunludur. Ancak başvuracakları makam farklılık arz etmektedir. Osmanlı vatandaşları, Maarif ve Zaptiye Nezaretine; yabancılar ise, Hariciye Nezaretine başvurmaktadır. 1857 tarihli Nizamnamede, basımevi kurmak için şartına bağlanmıştır. Ayrıca kitap basmak için

---

³⁴ Nizamname metni için bkz. (İskit, 1939, s. 846-847).

matbaanın olmasının ve ona izin verilmesinin yeterli olmadığını ayrıca her kitap için izin koşulu koyulduğu görülmektedir. Nizamnamede, matbaa kurmayı ve işletmeyi malî mükellefiyete bağlayan herhangi bir madde ise mevcut değildir. Gazete ve dergi basımına ilişkin madde incelendiğinde ise, yalnızca yabancılar için getirilen bir düzenlemenin var olduğunu tespit etmekteyiz. Türkçe gazete basımına ilişkin bir hüküm söz konusu değildir. Bunun nedeni 1857 tarihinde özel gazete ve dergilerin yayımlanmamasına bağlayabiliriz. O dönemde Osmanlı vatandaşlarınca yalnızca resmî *Takvim-i Vakayi* ve yarı resmî *Ceride-i Havadis* gazeteleri çıkarılmaktadır. Bundan dolayı Osmanlı vatandaşlarının gazete çıkarmalarına yönelik bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmamıştır yorumu getirilebilir (Ceylan, 2006, s. 147). Yabancı uyruklu kişilerin ise yayımladığı özel gazeteler bulunuyordu ki bu nedenle Hariciye Nezaretinden izin almak şartıyla gazete ve dergi çıkarabilecekleri hüküm altına alınmıştır. Öyleyse Nizamname ile gazete ve dergi çıkarma da izin koşuluna bağlanmıştır.

Yedinci maddede, cezaya ilişkin genel nitelikteki hükme ile karşılaşmaktayız. Düzenlemeye göre, mülkçe ve devletçe muzır kitap ve resaili basmaya cesaret edenler olursa, bu eserlere Zaptiye tarafından el konulacaktır. Söz konusu mevzuat hükmü ile devlete zarar veren yayınların yapılması yasaklanmıştır. Burada resail sözcüğünden gazete ve dergi anlaşılmaktadır (Birinci, 2006, s. 297). Yani yabancıların çıkaracağı gazete ve dergiler de muzır yayın olmamalıdır. Dokuzuncu maddede ise, nizamnamedeki düzenlemelere aykırı hareketlerin basımevlerinin Zaptiye Nezaretine ve valilerce kapatılacağı ve basımevi sahiplerinin de ceza kanununa göre cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu madde ile matbaayı usulüne göre açmayanların cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Mal sahiplerinin nasıl cezalandırılacağına ilişkin ise ceza kanuna atıf yapılmıştır. Bu noktada söz konusu dönemde yürürlükte olan, büyük oranda Fransa'dan iktibas edilen 1858 tarihli Ceza Kanunnamesine bakmamız gerekmektedir. 1858 tarihli Ceza Kanununun 66, 137, 138, 139, 213, 214 ve 241. maddeleri basınla ilgili düzenlemeler içermektedir. 137. maddede, Matbaalar Nizamnamesinin 9. maddesindeki, izin belgesi olmadan basımevi açan ve kitap basan kimselerin basımevlerinin kapatılacağı hükmü tekrarlanmıştır. Bundan başka failerin elli meciדיye altınına kadar para cezası ile cezalandırılabilmesi eklenmiştir. Kanunnamenin 138. maddesi ise, Nizamnamenin 7. maddesi ile paraleldir. Düzenlemede, Osmanlı devleti, hükümeti veya tebaasından olan bir millet aleyhinde her türlü zararlı evrak basıp yayanların, bastırdıkları şeylere el konulacağı belirtilmiştir. Yani bir müsadere usulü öngörülmüştür diyebiliriz. Herhangi bir kimsenin mallarına devlet tarafından el konulması anlamına gelen

müsadere, hem Batı'da hem de Osmanlı'da, bir yaptırım türü olarak görülerek kullanılmıştır (Akyılmaz, 2008, s. 391). Ancak şunu ifade etmek gerekir, Tanzimat Fermanı sonrası müsadere ancak mahkeme kararı ile yapılabileceği hüküm altına alınmıştır. Yani mahkeme kararı olmaksızın idare tarafından yapılacak bir el koymanın hukuka aykırılık teşkil edeceği bu dönemde kabul edilmiştir. Maddenin devamında, suçun derecesine göre matbaanın tamamen veya geçici olarak kapatılacağı ve ayrıca on Mecidiye altınından elli Mecidiye altınına kadar para cezası da uygulanacağı hüküm altına alınmıştır. 139. Maddede, genel ahlaka aykırı olarak resim basan, bastıran veya yayımlayan kimselere para ve hapis cezası verileceği düzenlenmiştir. 66. maddede devletin iç güvenliğini ihlal edici suçları işlemeye teşvik eden ilan ve basılı kâğıtları yayanların, o suçların failleri gibi cezalandırılacağı; 213. maddede basılı evraklarla asılsız iddialarda bulunanların cezalandırılacağı; 214. maddede ise müellifinin aleyhine kitap basanların, bastıkları eserlere el koyularak imtiyaz sahibine verileceği ve faillere para cezası verileceği düzenlenmiştir (Ceylan, 2006, s. 149). Ceza Kanunnamesindeki hükümleri incelediğimizde, Matbaalar Nizamnamesi ile uyumlu düzenlemelerin mevcut olduğu görülmektedir. Matbaa kurmanın ve kitap basmanın izin şartına bağlandığı ve ahlaka aykırı yapılan yayınların cezalandırıldığı hüküm altına almıştır. Bunların dışında, büyük oranda Fransa'dan iktibas edilen 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinden, söz konusu dönemde Fransa'da da matbaa açıp işletmenin izin şartına bağlandığı anlaşılmaktadır.

Nizamnamenin 8. maddesinde bir yandan kitap yazıp bastıranları ödüllendirmek, diğer yandan reayayı kitap yazdırmaya teşvik etmek amacıyla kitap yazarlarına ömür boyu imtiyaz hakkı tanındığı görülmektedir. Bugün için dahi olumlu sayılabilecek bu düzenlemeyle, imtiyazlı eserlerin imtiyaz sahibinin izni olmadan matbaalarca basılamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca 1858 tarihli Ceza kanununun 241. maddesine göre, izinsiz olarak kitap basma fiili sahtekârlık olarak tanımlanmış ve faillerine beş Mecidiye altınından yüz Mecidiye altınına kadar ceza verileceği bildirilmiştir (Demirel, 2004, s. 93).

Nizamnamenin ek madde ise, bir geçiş hükmü kapsamındadır diyebiliriz. 1857 Matbaalar Nizamnamesinden önce açılmış olan matbaaların altı ay içinde izin şartını yerine getirerek ruhsat almaları gerektiği, aksi halde ise matbaaların kapatılacağı ifade edilmiştir.

İlk Matbaalar Nizamnamesi ile matbaa açma ve işletme ve yine kitap basımı yapma izin alma şartına bağlanmıştır. İzin şartı, basın hürriyetini azaltan bir usuldür. Ancak şunu ifade etmemiz gerekir, Osmanlı'nın çağdaşı Batılı devletlerde de izin usulü görülmektedir.

Yani bu durum, dönemin bir içtihadı olarak kabul edilebilir. Ayrıca izin alınan kurumlara bakıldığında, kamu güvenliğinin ve doğru bilginin korunmasına önem verildiği görülmektedir. Kanun 8. maddesi, devletin kitap basanları ödüllendirdiğini ve bu konuda olumlu bir politika izlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Nizamnameye aykırı hareket edenlerin cezalarının ceza kanununda yer alması yani Nizamnamenin oraya atıf yapması, matbaa işlerinin bir kamu faaliyeti olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. İlk iradelerden farklı olarak devletin matbaacılığa artık kâr elde etme güdüsüyle yaklaşmadığını söyleyebiliriz. Kanun yapma tekniği açısından modern tarzda bir düzenleme ile karşılaştığımızı, çağın artık bunu gerektirdiğini ifade edebiliriz. Ayrıca artık münferit meseleleri çözmekten ziyade umumi düzenlemeler yapmayı gerektirecek iktisadî, sosyal ve siyasî alt yapının var olduğu görülmektedir.

2. 1888 Tarihli Matbaalar Nizamnamesi

Matbaa kurulmasına ve matbaa ürünlerinin basılması ve dağıtılmasına ilişkin olarak uzunca bir süre 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi uygulanmıştır. Öyle ki, 1857 tarihli Nizamname, Abdülhamid devrinde de uygulama alanı bulmuştur. II. Abdülhamid döneminde yeni açılan matbaa sayısının artması, basılan kitapların çoğalması ve çeşitlenmesi ile 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi, ihtiyacı karşılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle 22 Ocak 1888 tarihinde, daha ayrıntılı düzenlemeler içeren, altı bölüm ve 41 maddeden oluşan yeni bir Matbaalar Nizamnamesi düzenlenmiştir³⁵. 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesinin 41. maddesindeki düzenleme ile ise, 16 Ocak 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Nizamnamenin birinci bölümünde “*matbaa*” başlığı altında genel hükümler düzenlenmiştir. İlk maddede, Osmanlı Devleti’nde matbaa kurmak ve her türlü kitap, broşür ve evrak basmak isteyenlerin bu yasaya tabi oldukları düzenlenmiştir. İkinci maddede ise, artık 1857 Nizamnamesindeki Osmanlı vatandaşı – Osmanlı vatandaşı olmayan ayrımının kalktığı; yabancı uyruklu olanların da aynı usulü izleyerek aldıkları ruhsatnameyle Osmanlı vatandaşı gibi matbaa açıp işletebilecekleri bildirilmektedir. Bu bağlamda, 1857 tarihli Nizamnamede tezahür etmeyen 1856 tarihli Islahat Fermanının ruhu, 1888 tarihli Nizamnameye yansımıştır diyebiliriz. Madde üçteki düzenleme ile 1857 Nizamnamesindeki gibi matbaa açmanın ruhsat şartına bağlı olduğu; ruhsatsız matbaa açanların ise yine Ceza Kanun 137. maddesine göre kapatılıp para cezasına çarptırılacağı ifade edilmektedir.

³⁵ Nizamname metni için bkz. (İskit, 1939, s. 849-855).

Nizamnamenin 4. maddesine göre, gerek Osmanlı vatandaşları gerek yabancılar matbaa açma isteklerini bir dilekçeyle İstanbul'da Dahiliye Nezaretine; taşrada ise vilâyet valisine iletmeleri gerekmektedir. Dilekçede, matbaa sahibinin ismi, unvanı, öz geçmişi, ikametgâhı, matbaanın adresi, basımının hangi dilde yapılacağı belirtilmelidir. Ancak İstanbul'da Dahiliye Nezaretinin; taşrada ise valinin vereceği ruhsat ile matbaanın açabileceği öngörülmüştür. 5. maddede yine yabancı uyruklu hiç kimsenin matbaacılıkta ilgili herhangi bir ayrıcalık veya muafiyetten yararlanamayacağı vurgulanmıştır. Burada da Islahat Fermanının etkisi açık bir şekilde görülmektedir. 1888 tarihli Matbaalar nizamnamesinin bu ilk beş maddelik düzenlemelerden anlaşılacağı üzere, matbaa açmak ve işletmek, 1857 tarihli Nizamnamede olduğu gibi izin şartına bağlanmıştır. Ancak 1857 Nizamnamesinden farklı olarak Osmanlı vatandaşı – yabancı yurttaş ayrımı kaldırılmış ve aynı hükümlere tabi tutulmuşlardır.

Nizamnamenin 9. maddesinde, matbaa açmak isteyenlerin İstanbul'da üç, taşrada iki Osmanlı altını vergi vermeleri; matbaanın devri halinde ise yarı oranında bir vergiye tabi tutulacakları düzenlenmiştir. Bu hükümlerle basımevi açmak isteyenlere 1857 Matbaalar Nizamnamesinden farklı olarak malî bir yükümlülük getirilmiştir diyebiliriz. Ancak bu düzenlemeyi, basın hürriyetini engelleyen bir malî teminat yatırma şartı olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Çünkü istenilen miktar çok cüzîdir. Burada devletin basın hürriyetini sınırlamaktan ziyade vergi geliri elde etme ve matbaa faaliyetlerini belirli bir usul etrafında toplama amacıyla hareket ettiğini düşünebiliriz.

Madde 12'ye göre, evlerde ve diğer başka yerlerde izinsiz olarak açılan ve işletilen matbaaların kapatılacağı; araç ve gereçlerine el konulacağı ve ayrıca beş Osmanlı altınından yirmi Osmanlı altınına kadar yaptırıma tabi tutulacağı hüküm altına alınmıştır. Bu düzenleme, 1857 tarihli Nizamnamenin 7. maddesiyle paralel bir düzenleme olup aynı şekilde müsadere müessesesi öngörülmüştür.

Nizamnamede ayrıntılı ve denetleyici hükümler de yer almaktadır. Basılan kitaplara matbaanın açık ve tam adresin yazılması zorunluluğu (m. 13); matbaalarda işçiler çalışırken, kapısının kilitlememesi ve matbaanın her iki tarafında başka binalar mevcutsa onlara geçilebilecek kapı ve pencere gibi şeylerin olmaması gerektiği (m. 15); Maarif Nezareti ve Matbuat İdaresi memurlarının ve ihtiyaç duyulduğu zaman zabıtaban gönderilecek memurların, her zaman matbaayı denetlemeye izinli olması (m. 16) bu hükümlere örnek niteliğindedir. Söz konusu hükümlerden matbaanın adresinin kitaplarda yer alması ve yine

memurların matbaaları denetleyebilmesi bugün için de geçerli olan, aslında, matbaacılık faaliyetlerine sınırlama getirmeyen, yerinde düzenlemelerdir. Ancak matbaaların çalışmalarına ilişkin getirilen 15. maddenin sınırlayıcı özellikler taşıdığını söylememiz gerekir. Literatürde de, II. Abdülhamid'e eleştirileri getirilirken en çok bu madde hükmü kullanılmıştır.

Nizamnamenin ikinci bölümünün “*kitaplar, broşürler ve diğer yayınlar*” başlığı altında düzenlendiği görülmektedir. 1857 tarihli Nizamnamede olduğu gibi, 1888 tarihli Nizamnamede de, matbaa açılması için verilen izin kitap ve diğer evrakları basmak için yeterli görülmemiştir. Kitapların ve diğer yayınların basılması ve dağıtılması için iznin İstanbul'da Maarif Nezareti'nden, taşrada valilerden alınması gerektiği 19. maddede düzenlenmiştir. Aynı maddede klasik dönemden ayrılan; 1857 tarihli Nizamnamede düzenlenmeyen bir hüküm ile karşılaşmaktayız. Dinî kitapların da ruhsat alınması şartıyla basılabileceği ifade edilmiştir³⁶. Bu düzenlemeyle dinî kitapların basılamayacağına yönelik yasaklamanın yasal bir düzenleme ile ortadan kalktığını söyleyebiliriz. Böylece Müteferrika Matbaasının kurulmasından bu yana uygulanan bir kuralın mevzuat bağlamında değiştiği görülmektedir. Öyleyse dinî kitapların yayımlanmasının aslında İslâm hukukuna aykırılık teşkil etmediği ifade edilebiliriz. O dönemin kendine has şartlarından dolayı böyle bir yasaklamaya gidildiği, değişebilir bir hukuk kuralı olan örfî normlarla düzenleme yapıldığı düşünülebiliriz. Ruhsatsız basılan kitap ve diğer evraklar için beş ilâ on beş Osmanlı altını para cezası verilebileceği öngörülmüştür (m. 21). Daha önceden ruhsat alınarak basılan kitapların sonraki baskıları için ise ruhsat şartının olmadığı belirtilmiştir (m. 22). Her çeşit resim, portre, madalya, arma ve benzer şeyleri basan ve dağıtanların da 19. maddedeki hükümlere tabi olduğu ifade edilmiştir (m. 23). Ruhsat hususunda herhangi bir tereddüt söz konusu olduğunda, çözüm mercii olarak Şura-yı Devlet gösterilmiştir (m. 20).

Nizamnamenin üçüncü bölümünde, *yabancı yayınlar* ile ilgili maddeler hüküm altına alınmıştır. Bu kapsamda 24. maddede, yabancı ülkelerde basılarak Osmanlı Devleti'ne sokulmak istenen her türlü kitap, broşür ve diğer yayınlar için İstanbul'da Maarif Nezaretinden, vilâyetlerde valilerden izin alınması gerektiği düzenlenmiştir. 25. maddede ise, izin verilen kitapların gümrüklerde mühür basılarak ülke içine sokulması gerektiği; bu

---

³⁶ İslâmiyet dışındaki mezheplerce basılacak kitaplarda cemaat liderlerinden alınacak izin belgesi şartı aranmıştır. Bu noktada ise klasik dönem ile benzeşen bir durum söz konusudur. Din ve vicdan hürriyeti açısından önemli bir figür olan dinî şefler; Tanzimat sonrası dönemde de önemlerini korumuş oldukları bu düzenlemeden anlaşılmaktadır.

ruhsatlı kitapların Maarif Nezaretince liste haline getirilerek gümrüklere gönderilmesi ve bundan sonra aynı kitapların yeni baskısı yapılmadıkça ülkeye girişinde tekrar izin şartının aranmaması durumu düzenlenmiştir.

Dördüncü bölüm, “*basılı yayınların nakil, satış ve dağıtımı*”na ilişkindir. Bu bölümde getirilen düzenlemelerle yalnızca matbaa sahiplerinin değil aynı zamanda matbaada basılan kitap ve diğer yayınların satışını ve dağıtımını yapanların da kanun kapsamında düzenlendiği görülmektedir. Kanunda, kitap satışı ve dağıtımını yapan dükkânların da, İstanbul’da, İstanbul belediyesinden; taşrada, belediye dairelerinden ruhsat almaları gerektiği bildirilmiştir (m. 26). 22. maddede belirtilen evraklar haricindeki eserleri ruhsatsız basıp dağıtan ya da yurt dışından ithal edilen kitap, gazete, dergi ve diğer yayınları taşıyıp dağıtan kimselere üç ilâ on Osmanlı altını para cezası verileceği düzenlenmiştir (m. 27). Nizamnamenin 29. maddesine göre, zararlı, ahlaka ve bu Nizamnameye aykırı olarak yayımlanan eserleri, bilerek isteyerek, açıktan veya gizlice taşıyan, satışını ve dağıtımını yapan kimseler, eserlerin yazarları ya da yayıncılarıyla suç ortağı olduğu kabul edilmiş ve gereken ceza uygulamasından başka bir aydan üç aya kadar çalışmalarının yasaklanacağı belirtilmiştir. Böylece 1857 tarihli Nizamnameden farklı olarak bu Nizamnamede satış ve dağıtım için de izin şartı koşulmuştur. Yani dağıtım aşamasında da basın hürriyetini engelleyen bir şartın varlığı görülmektedir. Ayrıca zararlı yayınları dağıtanların, zararlı yayınları yazan ve yayımlayanlarla müşterek fail oldukları hüküm altına alınmıştır. Yani Osmanlı’nın genel yaklaşımı olan zararlı yayınları yasaklanması düsturu, dağıtım aşamasında da kendini göstermiştir.

Beşinci bölüm “*ilânlar*” başlığı altında düzenlenmiştir. İlân basma, yapıştırma ve dağıtmada da benzer şekilde izin şartı aranmıştır. Ayrıca ilancılık işiyle meşgul olanların da belediye dairelerinden izin almaları zorunluluğu belirtilmiştir. Yabancı dilde basılan ilanların mutlaka Türkçesinin altında olması gerektiği; aksi takdirde para cezasına hükmedileceği bildirilmiştir (m. 30-32).

1888 tarihli Nizamnamenin 33 ve devamı maddelerini kapsayan altıncı bölümünü ise “*yargılama ve cezalar*” oluşturmaktadır. 34. maddedeki düzenlemeye göre, Nizamnamede geçen suçların inceleme ve araştırılmasında *adliye zabıtası, Maarif Nezareti ve matbuat memurları* görevli tayin edilmiştir. Söz konusu memurlar, inceledikleri suçları, İstanbul’da Dâhiliye Nezaretine ve taşrada yerel hükümete göndermekte; bunların yapacağı bildirim üzerine ise müddeiumumi tarafından dava açılmaktadır. Ruhsatsız basılan kitaplara el

konulacağı bu Nizamnamede de düzenlenmiştir (m. 35). Ayrıca 1888 tarihli Nizamnamede, 1857 tarihli Nizamnameden farklı olarak suçların tekrür etmesi durumunun da hüküm altına alındığı görülmektedir. Nizamnamede geçen suçların tekrarı halinde, asıl suçun iki katına kadar ceza verilebileceği belirtilmiştir. Bir yıl içinde nizamnamede geçen başka bir suçun işlenmesi ise tekrür olarak değerlendirilmemiştir (m. 36). Kanun, belirli bir sürenin geçmemesi halinde faile tekrür hükümlerinin uygulanacağını öngörmüştür. Aynı anda birden fazla ihlal gerçekleştiren veya kısa süre içerisinde ceza almadan ikinci bir fiili işleyen kişinin dezavantajlı bir konuma düşmemesi için böyle bir düzenlemeye gidilmiş olabilir. Böyle bir düzenlemenin, yayıncıların lehine olduğu söylenebilir. Bunların dışında yine önceki Nizamnamede olduğu gibi, yalnız birkaç sayfası muzır ise o sayfaların, tümü zararlı ise kitabın tamamın ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir (m. 38).

39. maddede, bu kanundan önce ruhsatı olan matbaa sahiplerine vergiden muaf olarak yeni ruhsatlarının verileceği; ruhsatsız matbaaların ise bir ay içinde nizamnamenin 9. maddesindeki vergiyi ve 5. maddesindeki senedi getirmeleri ile ruhsat sahibi olabilecekleri belirtilmiştir.

1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesindeki hükümlere baktığımızda 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesinden en önemli farklarından biri, matbaa açıp işletme konusunda Osmanlı vatandaşları ile yabancılara uygulanacak hükümlerin ayrı olmayacağına ilişkindir. Gerek Osmanlı vatandaşlarının gerek yabancı uyrukluların aynı düzenlemelere tabi oldukları vurgulanmıştır. Böylece Islahat Fermanın ruhu, bu mevzuat düzenlemesini de aksetmiştir. Bir diğer önemli fark, 1857 tarihli Nizamnamede düzenlenmeyen ve klasik dönemde de yasak olan dinî kitapların basımı ve yayımına ilişkindir. Uygulamada dinî eserlerin yayımlanması, yasağının kalktığına ilişkin bir fiili durum oluştursa da, yasağın kaldırıldığını bildiren herhangi bir mevzuat düzenlemesi yoktu. 1888 tarihli Nizamnamedeki düzenleme ile artık dinî kitapların basılabileceği ifade edilmiş olup söz konusu kitaplara ilişkin yasaklama, mevzuat bağlamında ortadan kaldırılmıştır. Bu yasaklamanın ortadan kalkmasını sağlayan yasal düzenleme, basın hürriyeti açısından olumlu bir gelişmedir.

1857 tarihli Nizamname ile benzeyen yönleri ise, yine matbaa açmanın, işletmenin, kitap basımı yapmanın izin şartına bağlanmış olmasıdır. Yine zararlı yayınların yasaklanması, basılan zararlı yayınlara el konulması ve ayrıca cezai yaptırım uygulanması eski düzenlemeler ile paralellik arz etmektedir. Burada 1888 tarihli Nizamnamenin 1857 tarihli Nizamnameden ayrılan noktası, artık satış ve dağıtım için de izin şartı getirilmiş

olmasıdır. Bu durum ise basın hürriyetini zedeleyen noktalardan biridir. Matbaa açmak isteyenlere vergi mükellefiyeti koymak da eski Nizamnamede olmayan, malî bir külfet olarak değerlendirilebilir.

1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesinin 8. maddesinde yazara tanınan, hayatta olduğu sürece eserini basabilme imtiyazı, 1872 tarihli Telif Nizamnamesinin³⁷ 2. maddesinde düzenlendiği için 1888 tarihli Nizamnamede tekrardan hüküm altına alınmamıştır diyebiliriz. 1888 tarihli Nizamnamede var olan tekerrür hükmü, failleri caydırmak için getirilse de bir sene içinde uygulanmaması, yayıncıları koruyan bir düzenleme olarak değerlendirilebilir. Maarif Nezareti, matbaa açma ve kitap basma izinlerinin alındığı kurum olarak öngörülmüştür. Doğru ve güvenilir bilgilerin basılıp basılmadığının denetimini, bir eğitim kurumunun yapmasının daha uygun olacağı düşünüldüğü için Maarif Nezaretinin yetkili kılındığı yorumuna gidilebilir. Matbaaların ve kitapçıların kontrolünde ise Maarif, Dahiliye ve Zaptiye nezaretlerinin işbirliği içerisinde çalışmaları düzenlenmiştir. Bunların dışında, 1888 tarihli Nizamnameyle birlikte basın ile ilgili mefhumlar (dağıtım, ilan, broşür) mevzuata girmiştir. Bu durum, basın faaliyetlerinin yavaş yavaş olgunlaştığının bir göstergesidir. Keza 1888 tarihli Nizamnamenin, 1857 tarihli Nizamnameye göre daha ayrıntılı hükümleri içermesi de bu fikrimizi teyit etmektedir.

1888 tarihli Nizamname ile matbaalara yönelik bazı ölçüyü aşan denetleyici hükümler getirilerek basın hürriyetinin birtakım açılardan engellendiği yorumu getirilebilir. Ancak bazı yönlerden de, dinî kitapların basımının yasal hale getirilmesi gibi, basın hürriyetini genişleten hükümlere de rastlamaktayız. 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesi, 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesinde düzenlenmeyen, onun eksikliklerini gidermeye çalışan ve bu amaçla ayrıntılı düzenlemeleri barındıran, Abdülhamid döneminde çıkarılmış ve uygulanmış olan bir matbaalar kanunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. 1894 Tarihli Matbaalar Nizamnamesi (Matbaalara ve Kitapçılara ve Bunlara Bağlı Konulara Dair Nizamname)

II. Abdülhamid döneminde, 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesinden sonra, 30 Aralık 1894 tarihinde, matbaalara ve kitapçılara yönelik yeni bir Nizamname daha düzenlenmiştir³⁸. Nizamnamenin 46. maddesindeki hükümlerle, 22 Ocak 1888 tarihli Nizamname yürürlükten kaldırılmıştır. 1894 tarihli Nizamname tıpkı 1888 tarihli

³⁷ Nizamname metni için bkz. (İskit, 1939, s. 878).

³⁸ Nizamname metni için bkz. (İskit, 1939, s. 857-865).

Nizamname gibi altı bölümden oluşuyorsa da, içerik ve kapsam olarak biraz daha genişletilmiştir. Nitekim 1888 tarihli Nizamname 41 maddeden oluşuyorken 1894 tarihli Nizamname 47 maddeyi içermektedir. Söz konusu Nizamname, II. Meşrutiyet'in ilânına (24 Temmuz 1908) kadar neşriyat hayatına hâkim olmuştur³⁹ (Birinci, 2006, s. 299).

Genel itibariyle 1894 tarihli Nizamname ile 1888 tarihli Nizamnamedeki var olan düzenlemeler birbiriyle örtüşmektedir. Ancak yeni bir takım maddelerin eklendiğini ve bazı maddelerin kapsamının genişlediği görülmektedir.

1894 tarihli Matbaalar Nizamnamesinin birinci bölümü “*matbaalar ve matbaa araç ve gereçleri*” başlığı altında düzenlenmiştir. 1888 tarihli Nizamnamede ve yine 1857 tarihli Nizamnamede olduğu gibi 1894 tarihli Nizamnamede de matbaa açma, izin şartına bağlanmıştır. Ruhsat sahibi olmayan kimseler matbaa açmamaktadır (m. 2). 1888 tarihli Nizamnamede olduğu gibi ruhsatsız olan matbaaların kapatılacağı düzenlenmiş olup ruhsatı olmadan matbaa işleten kimselere elli Osmanlı altını para cezası verileceği bildirilmiştir. Matbaaların açılması usulü, 1894 ile 1888 tarihli Nizamnamelerde aynıdır. Tanzimat sonrası dönemde, çok hızlı mevzuat değişikliklerinin olmasına ve kanun hükümlerinin içeriklerinin sıklıkla revize edilmesine rağmen matbaacılık alanında bu değişimi görmemekteyiz. 1857’de öngörülen basımevi kurmada izin alma şartı, 1888 ve 1894 yıllarında geçerliliğini korumuştur. Mevzuat değişikliklerine rağmen bu metot değişmemiş, yerleşik bir hukuk kuralı haline gelmiştir. Öyleyse söz konusu yöntemin dönemi içerisinde makul bir usul olduğu yorumuna gidilebilir. 1894 tarihli Nizamnamenin 3. ve 4. maddeleri, 1888 tarihli Nizamnamedeki düzenlemelerle örtüşmektedir. Yine matbaa kurmak isteyenlerin ilk olarak dilekçelerini İstanbul’da Dahiliye Nezaretine, taşrada valilere vermeleri; sonrasında dilekçeler incelenmek adına Dahiliye Nezaretinden Zaptiye Nezaretine, valilerden yerel zabıtaya havale edilmesi; bir sakınca olmadığı anlaşıldığında ruhsat vermek adına Dahiliye Nezaretine ve valilere bildirilmesi hüküm altına alınmıştır. Ayrıca dilekçede bulunması gereken hususlar da aynıdır. Ancak bu Nizamnamede, 1888 Nizamnamesinden farklı olarak inceleme aşamasına bir süre sınırlaması konduğu görülmektedir. İstanbul’da en fazla iki ayda, vilâyetlerde ise en çok dört ayda inceleme sonuçlandırılıp ruhsat verilip verilmeyeceği kararının ortaya konması gerektiği belirtilmiştir. Bunların dışında, Ruhsat almak

---

³⁹ Abdülhamid döneminde yalnızca 1888 tarihli Matbuat Nizamnamesinin çıkarıldığını söyleyen Boyar (2006, s. 422), 1894 tarihli Nizamnamenin varlığından haberdar olmayarak çalışmasını ne denli titizlikle yaptığını bize göstermektedir.

isteyenlerden İstanbul'da üç, vilâyetlerde iki Osmanlı altını vergi alınacağı hükmü, 1888 Nizamnamesi ile örtüşmektedir (m. 8).

1894 tarihli Kanunda, 1888 tarihli Kanundan olmayan, farklı bir düzenlemeye 10. maddede karşılaşılmaktadır. Matbaalarını taşıyan kimselerin yeni adreslerini İstanbul'da Dahiliye Nezaretine, vilâyetlerde valilere beş gün içinde yazılı olarak bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir. Aksi takdirde üç Osmanlı altınından on Osmanlı altınına kadar cezaya hükmedileceği bildirilmiştir.

1888 tarihli Nizamname ve yine 1857 tarihli Nizamnamede olduğu gibi izinsiz kitap basma mümkün değildir. İzinsiz basılan kitaplara ve matbaa aletlerine el konulacağı ifade edilmiştir. Bunlara ilave olarak yine para cezası da verileceği hüküm altına alınmıştır (m. 11).

1888 tarihli Nizamnamesinin 13, 15 ve 16. maddeleri olduğu gibi, 1894 tarihli Nizamnamenin 12, 14 ve 15. maddelerinde düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak 1894 Nizamnamesinin 16, 17 ve 19. maddelerde matbaalara ait araç ve gereçlere ilişkin istenildiği zaman istenilen bilgilerin verilmesi gerektiği, aksi hallerde para cezası verileceği, aksi durumun kalkmadığı hallerde kalkana kadar matbaanın kapatılacağına ilişkin basın hürriyetini zedeleyen ayrıntılı hükümler tesis edilmiştir.

1894 tarihli Nizamname ile gelen bir diğer yeni hüküm ise, izinsiz basılan kitap ve risâlelerde yazar ismi yoksa matbaacının bizzat, var ise yazar ile matbaacının müteselsilen sorumlu olacağına ilişkindir (m. 18). Söz konusu düzenleme ile isimsiz yapılacak propagandaların veya faili meçhul suç unsuru oluşturabilecek metinlerin yazılmasının önüne geçilmek istenmiştir diyebiliriz.

Nizamnamenin ikinci bölümü "*kitap, broşür ve diğer yayınlar*" başlığı ile düzenlenmiştir. Önceki Kanunlarda olduğu gibi 1894 tarihli Kanunda da, matbaa açmanın yanı sıra kitap basma da izin şartına bağlanmıştır. Maarif Nezaretinden resmî ruhsat alınmadıkça hiçbir kitabın basılamayacağı belirtilmiştir. Önceki Kanunlardan farklı olarak, 3 ay içinde ruhsat taleplerinin incelenerek sonuçlandırılması düzenlenmiştir. Eğer talep reddedildiyse, eser sahibine ret sebeplerini içeren açıklayıcı bir yazının bildirileceği söylenmiştir. Söz konusu düzenleme ile izin talebinin cevabına bir süre şartı konması, yayıncıyı mağdur etmemek adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, ret halinde, nedenlerinin açıklanması da pozitif bir gelişmedir. Kabul edilmesi halinde,

basılan kitabın baskı sayısını bildirir bir beyannamenin verilmesi ve Babıali Kütüphanesine iki, Dahiliye Nezaretine üç tane gönderilmek üzere toplamda beş nüshanın, İstanbul'da Maarif Nezaretine ve vilâyetlerde Maarif Müdürlüklerine verilmesi düzenlenmiştir. 1888 tarihli Nizamnamede olduğu gibi dinî kitapların da resmî ruhsat alınması şartı ile basılabileceği ifade edilmiştir (m. 20). İzin alınmaksızın kitap, broşür ve diğer evrakları basanlara diğer Nizamnamelerde olduğu gibi bu Nizamnamede de para cezası verileceği belirtilmiştir (m. 22). 1888 tarihli Nizamnamesinden farklı olarak 1894 tarihli Nizamnamede, önceden ruhsat alınmış kitapların yeni baskıları için süre şartı konulmuştur (m. 23). Önceki Kanunda, kitabı basmak adına bir kere izin alındı mı ondan sonra süre şartı gözetilmeksizin sınırsız sayıda yeni baskı yapılabilmekteydi. Bu kanunda ise, izin alınan kitabın beş yıl içinde yeni baskılarının yapılabileceği; beş yıl bittikten sonra yeni baskı yapılmak isteniyorsa tekrardan ruhsat alınması gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu düzenleme, atıl kalan matbaaları tespit etmek ve matbaa faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak adına getirilmiş olabilir. Yine matbaaların denetimini yapmak; başta var olan şartları kaybedip kaybetmediğini saptamak için de getirilmiştir diyebiliriz.

Bir kitabın basılabilmesi için bir ruhsat gerektiği gibi baskısı biten bir kitabın neşri, yâni matbaadan satışa sunmak üzere çıkarılması için de bir ruhsat almak mecburiyeti vardı. Bunun için ruhsat verilirken bir nüshası Teftiş ve Muayene Encümeni'ndeki nüshası ile karşılaştırılıyor ve neşir için ruhsat bu mukayeseden sonra eğer metin farkı bahis mevzuu değilse veriliyordu (m. 20, 22). Böyle bir düzenlemeye, ruhsat alınan ile dağıtım yapılan kitapların aynı olmamasında dolayı gidilmiştir denilebilir. Getirilen hükmün daha sıkı bir denetimi öngördüğü muhakkaktır. Ancak bu durumun bir başka yönü, kişilerin fikirlerini, ki çoğunlukla idarece zararlı olarak görülenleri, yaymak adına türlü yollara başvurusudur. Ruhsat işinde bir tereddüt ortaya çıkarsa mesele Şura-yı Devlet'in kararına bırakılıyordu (m. 21) (Birinci, 2006, s. 315).

Nizamnamenin üçüncü bölümünde “*yabancı kitaplar*”a ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. 26. maddede Yabancı memleketlerde neşredilen kitap, broşür ve diğer evrakın izni alınmadan Osmanlı ülkesine sokulmasının yasak olduğu düzenlenmiştir. İzin yine İstanbul'da Maarif Nezaretinden ve Maarif Müdürlerinden alınabileceği belirtilmiştir. Bu kitapların incelenmesinin nasıl olacağı ise dört madde halinde sayılmıştır: “*Öncelikle padişah hazretleri ile yüce hükûmeti ve Osmanlı İmparatorluğu kurumları ve resmen tanınmış olan çeşitli mezhepler hakkında açıkça düşmanlık yaratan*

içerikler, siyasî ve dinî taslamalar, saçma sapan yazılar gibi basılı eserlere; İkinci olarak, her tür küçük büyük suçlarla ilgili baştan çıkarıcı içerikte basılı eserlere; Üçüncü olarak, toplumun kurallarına aykırı resimler ve açık saçık yazılara; Dördüncü olarak, Osmanlı ülkesine sokulması yasaklanan ve belirli bir süre önce halka resmen ilân edilen her türlü basılı eserlere, yönetim tarafından el konulacaktır.” Bu dört maddenin herhangi biriyle ilişkilendirilen eserlere, Encümen-i Teftiş ve Muayenenin mütalâası üzerine, Maarif Nâzırının emir ve kararı ile el konulacağı belirtilmiştir. Ruhsatsız kitapların satış ve dağıtımının yapılmasının yasak olduğunu düzenleyen 30. maddede de, mezkûr dört halin biriyle ilişkilendirilen ruhsatsız kitaplara el konulacağı tekrar edilmiştir.

Dördüncü bölüm, *“basılı eserlerin dükkânlarda ve gezdiricileri vasıtasıyla satış ve dağıtımı”* başlığı altında düzenlenmiştir. Önceki kanunda olduğu gibi gerek duyulduğu her zaman, İstanbul’da Maarif Müfettişleri ve vilâyetlerde Maarif Müdürlerinin kitapçıları denetleyebileceği belirtilmiştir. Kitabevi bir yabancıya aitse konsolosluktan çağrılacak bir memur eşliğinde teftişin yapılacağı söylenmiştir (m. 28). Ruhsatsız kitapları satan, taşıyan, dağıtan kimselere yarım ilâ beş Osmanlı altını para cezası verileceği; ayrıca ruhsatsız eserlere el konulacağı hüküm altına alınmıştır (m. 30). Gazete ve diğer süreli yayınların sokaklarda satışını yapan seyyar kimselerin gazete ve diğer süreli yayınların isimlerinden başka içeriğini ima edecek şeyler söylemesinin yasak olduğu 1888 tarihli Nizamnamede olduğu gibi bu Nizamnamede de yasaklanmıştır. 1888 tarihli Kanundan farklı olarak bu yasağı ilk defa ihlal edenlere bir ile beş mecdiye çeyreği arasında para cezası verileceği, ikinci ihlalde para cezasının yanında bir ay çalışma yasağı verileceği, üçüncüde ise sahip oldukları ruhsatların geri alınacağı hüküm altına alınmıştır. Aslında bu düzenlemenin gazeteleri ve gazete sahiplerini koruduğunu ve basın için olumlu olduğunu söyleyebiliriz. 1888 tarihli kanunda düzenlendiği gibi bu kanuna aykırı yahut zararlı eserleri satan, taşıyan veya dağıtan kimselerin eser yazarları ya da yayıncıları ile müteselsilen sorumlu oldukları ayrıca bir aydan üç aya kadar çalışmalarına izin verilmeyeceği hüküm altına alınmıştır (m. 32).

Beşinci bölüm 33, 34 ve 35. maddeleri kapsamakta olup *“ilânlar”* başlığını taşımaktadır. 1888 tarihli Nizamnamede olduğu gibi ilâncılık işiyle uğraşanlara da izin alma şartı getirilmiştir.

Nizamnamenin altıncı bölümünde *“usul ve işlemlerle ilgili hükümler”* düzenlenmiştir. Matbaalara ve kitap satışı yapan yerlere yapılacak olan aramaların genel

hükümlere tabi olduğu; memurlar ve adlî zabıta tarafından arama işleminin yapılacağı ifade edilmiştir (m. 37). Suç oluşturan durumlar savcılığa iletilir; savcılık da soruşturma işlemlerini başlatır (m. 38). El konulan esere dair yazılan iki mazbatadan biri satıcıya verilecek, diğer nüsha İstanbul'da Maarif Nezaretine ve taşrada ise valiliğe iletilmek üzere en yakın zabıta merkezine veya belediyeye verilecektir. Evraklar, sonunda bu işin umumî mercii olan Dâhiliye Nezaretine gönderilecektir (m. 39-40).

1888 tarihli Nizamnamede düzenlendiği gibi bir suçun tekerrürü halinde iki katına kadar ceza verilebileceği söylenmiş; ayrıca yine bir yıl içinde iki defa Nizamnameye aykırı suç işleyenlerin ayrı ayrı suçlar işlediği kabul edilmiştir (m. 41). Yine önceki Nizamnamenin 38. maddesinde olduğu gibi, sadece bazı sayfalarının zararlı olduğunu takdirde bu sayfaların, tamamının zararlı olması halinde ise, kitabın tamamının yok edileceği söylenmiştir (m. 43). Bunun haricinde 1894 tarihli Nizamnameye, 1888 tarihli Nizamnamede olmayan bir hüküm eklenmiştir. 45. maddeye göre bu Nizamnameye aykırı davrandıkları için haklarında para cezası verilen matbaa ve mağazaların, cezalarını ödemedikleri takdirde, ödeme gerçekleşene kadar kapalı kalacağı hüküm altına alınmıştır.

1888 tarihli Nizamnamede olduğu gibi, bu nizamnameden önce ruhsatı bulunan matbaaların ruhsatları harçsız yenileneceği; ruhsatsızlara ise kanunî harcı ödemek kaydıyla ruhsat verileceği bildirilmiştir (m. 45).

Görüldüğü üzere 1894 tarihli Nizamname, 1888 tarihli Nizamnameye oldukça benzemektedir. Ancak düzenlemeler daha teferruatlı hale getirilmiş; bazı maddelerin içeriği genişletilmiş ve bazı yeni maddeler eklenmiştir. Bir önceki ile kıyaslandığında matbaacının sorumluluğunun arttığını ancak bir o kadar da korunduğunu görüyoruz. Matbaa açmak için öngörülen başvuru usulünün aynı olması, bu yöntemin o dönemin şartları açısından bakıldığında, makul karşılandığını göstermektedir.

1894 tarihli Matbuat Nizamnamesinde, önceki Nizamnamelerden farklı olarak, matbaa kurma ve kitap basma için yapılan ruhsat başvurularının idare tarafından belirli bir zaman içerisinde sonuçlandırılması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Ayrıca ruhsat başvurusuna verilen ret kararının gerekçesinin muhataba bildirilmesi de düzenlenmiştir. Bu hükümler, yayıncılar açısından olumlu gelişmelerdir.

Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısına baktığımızda, esas itibarıyla, izinli bir sisteme sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bir mesleğin icrası da, her zaman izne tabi

olmuştur. Nitekim matbaanın açılması, bir kitabın veya bir el ilânının basılması için de önceden izin alınması şartı aranmıştır (Birinci, 2006, s. 293). Klasik dönemde ve Tanzimat sonrası ilk iradelerde matbaa açmak için aranan izin şartı, II. Abdülhamid öncesi 1857 tarihli Nizamnamede ve II. Abdülhamid dönemindeki 1888 ve 1894 tarihli Nizamnamelerde de ortaya konmuştur. Bu matbaa açmanın izin şartına bağlı olması, günümüz hukuku ve şartları açısından basın hürriyetine aykırıdır. Ancak ilk bölümde de üzerinde durduğumuz gibi, matbaa Osmanlı Devleti için çok mühim ve çok yeni bir müessese olduğu için o devirde izin şartı, normal bir gereklilik olarak görülebilir. Keza Osmanlı'nın çağdaşı batılı devletlerde de bu hükümlere rastlanılmaktadır. Nitekim bugün, televizyon kanalı açmanın izin şartına bağlı olması ve televizyonların RTÜK'ün ciddi şekilde denetimi altında olması gibi. Belki yüz sene sonra, televizyon kanalı açmak için izin şartı ortadan kalkacak. Bu durumda, yüz sene sonra bugüne bakarak iletişim hürriyetinin olmadığını ve bu durumun iletişim hürriyetine aykırı olduğunu mu söyleyeceğiz? Hukuk müesseseleri, kademeli olarak kendini geliştirir. Osmanlı Devleti'nde matbaanın izin şartına bağlı olması yalnızca Abdülhamid döneminde olmayan kendisinden önce de ve çağdaşı devlerde de var olan bir durumdur. Nasıl ki bugün televizyon kanalı açmanın izin şartına bağlanması olağan karşılanıyorsa; o günün koşullarında da matbaa açmanın izin şartına bağlanması olağan karşılanabilir.

Düzenlemelerden matbaa açmanın haricinde kitap basmak için de ruhsat arandığını görüyoruz. Bu durum da, gerek klasik dönemde gerek Tanzimat döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bugün için kitap basımında izin şartının aranması basın hürriyetini zedeleyen bir haldir. Ancak günümüzde kitaplar için bandrol uygulaması söz konusudur. Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5. maddesine göre, süreli olmayan yayınlara çoğaltıldıktan sonra sevkiyattan evvel bandrol yapıştırılması zorunlu tutulmuştur⁴⁰. Söz konusu bandrol uygulamasının amacı olarak “*eser ve hak sahiplerinin haklarının takip edilmesini sağlamak ve fikri hak ihlalleriyle mücadele etmek*” gösterilmiştir (m. 1). Hem eser sahiplerinin haklarını ihlalini bertaraf etmek hem de eserlerin takibini yapmak üzere böyle bir uygulamanın olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde böyle bir sisteme sahip olması dönemin teknolojik şartları açısından imkân dâhilinde değildir. Osmanlı Devleti'nde, nitekim Abdülhamid döneminde de görülen izin sistemi, bu açıdan da yorumlanabilir. Kitap yazarlarının ve yayıncıların haklarını korumak ve basılan kitapların

---

⁴⁰ Yönetmelik metni için bkz.

<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.5352&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>, erişim tarihi: 21.08.2017

kaydını tutarak takibatını sağlamak adına da izin sisteminin öngörölmüş olduğu düşünölebilir. Osmanlı'da ruhsat kitap basılmadan önce alınırken; günümüzde bandrol yapıştırma zorunluluğu kitap basımı gerçekleştirildikten sonradır. Ancak bu da normaldir çünkü kitap basıldıktan sonra her bir nüsha için ayrı ayrı bandrol yapıştırılacaktır. Osmanlı'da ise kitap yayımlandıktan sonra onu tespit edip kaydını tutmak zor olacaktır. Bu nedenle önceden ruhsat ile kitabı kaydetmek daha kolay bir yöntemdir. Tabi ki izin alarak ve belirli çerçeve şartlar dahilinde kitabın basımına izin vermek ile bandrol uygulaması, birbir örtüşen müesseseler değildir. Ayrıca bu kitap izinleri sırasında bir de içerik incelemesi ile karşı karşıya kalıyorsak, ki uygulamalara baktığımızda öyle olduğu anlaşılıyor, birbirine uzak olarak görölebilir. Ancak o günün şartları ile değerlendirildiğinde, böyle bir yoruma kapı aralanmasının mantık sınırlarının dâhilinde olduğu kanaatindeyiz.

Abdülhamid öncesinde de Abdülhamid döneminde de matbaa açma ve kitap basma izin şartına bağlanmıştır. Bunun haricinde matbaaların nasıl olması gerektiğine ilişkin düzenlemelerle, belirli bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bunların II. Abdülhamid devrinin öncesi ve sonrasında da görölen, matbuat hürriyetini ihlal eden ama tamamen ortadan kaldırmayan haller olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde, basın faaliyeti, kamu faaliyeti gibi görölmüş zira ihlal halinde ceza hukuku kurallarıyla yaptırım uygulanmış; özel hukuk kurallarına gidilmemiştir. Matbaa açma ve kitap basmada başvuru yöntemi, mevzuatlar değışse de aynı kalmış; bu da başvuru usulünün dönem içerisinde makul karşılandığını gösteren bir işarettir. Zaman ile basının geliştiği görölmektedir. Her çıkan mevzuat bir öncekinden daha ayrıntılı halde ve yeni mefhumlar eklenerek düzenlemiştir. Siyasî gelişmeler basın hukukuna da yansımış; Islahat Fermanına bağlı olarak matbaalara ilişkin mevzuat hükümlerinde değışikliğe gidilmiştir. 1888 ve 1894 tarihli Nizamnamelerinin her ikisinde de bulunan, basımevlerinin kapılarının kilitlememesi zorunluluğu ve bitişğinde geçiş yapılacak bir binanın veya pencerenin olmaması gerektiği, matbaacılık faaliyetlerine getirilen en büyük sınırlamalardan biri olmuştur. Ruhsat başvurularının belirli bir sürede sonuçlandırılacağı, reddi halinde gerekçesinin bildirileceği pozitif gelişmeler arasındadır. Aksi halde süreyle bağlı olmayan idare talebi sürüncemede bırakabilecek; reddedilmenin sebebinin bildirilmesi idarenin keyfiliği beraberinde getirebilecektir. Nizamnamelerdeki denetleyici hükümler, kamu güvenliğini sağlamak, propaganda ve isyanın önüne geçmek ve böylece devletin kendini koruma ihtiyacını karşılamak için getirilmiştir demek yanlış olmayacaktır.

C. Matbaaların, Kitapçıların, Kitapların İzni ve Denetimi

II. Abdülhamid döneminde matbaalara yönelik var olan nizamnamelerin maddelerini ayrıntılı olarak bu şekilde tetkik ettikten sonra söz konusu hükümlerin uygulamasının nasıl olduğunu incelemek, objektif yorum yapmak açısından gereklidir.

1. Uygulamada Matbaaların Kurulmasında İzin

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, matbaaların kurulup işletilmesinde, 1888 tarihli Nizamname kabul edilene kadar, 1857 tarihli Nizamname uygulanmıştır. Otuz yılı aşkın bir süre yürürlükte kalan 1857 tarihli Nizamname, Abdülhamid döneminin bir bölümünde de uygulama alanı bulmuştur.

Belirttiğimiz üzere, 1857 tarihli Nizamnamenin birinci maddesine göre matbaa açmak isteyenler, İstanbul'da Maarif Nezaretine, taşrada ise vilâyette bulunan Maarif yetkililerine taleplerini iletmeleri gerekmektedir. Daha sonra Zaptiye Nezaretinin incelemesi ve Sadaret makamının onayı ile ruhsatname verilmektedir. Öyleyse 1888 tarihli Nizamnameye kadar matbaa kurmak adına izin için başvurulacak merciinin Maarif Nezareti olduğu görülmektedir. Matbaa açmak isteyenlerin dilekçelerinde ne gibi bilgileri vermeleri gerektiği, 1857 Nizamnamesinde belirtilmemiştir.

Abdülhamid döneminde kabul edilen 1888 ve 1894 tarihli Nizamnameler ile daha ayrıntılı düzenlemeler getirildiğini yukarıda açıklamıştık. 1888 tarihli Nizamnamenin 4. maddesinde ve 1894 tarihli Nizamnamenin 3. maddesinde, matbaa sahiplerinin ismi, unvanı, ikametgâhı ve tabiiyeti, matbaanın adresi ve basılacak kitapların hangi dilde olacağı matbaa açmak için izin isteminde bulunurken verilecek dilekçede istenmiştir. Bu bilgileri tam ve doğru olarak bildirenlere izin belgesi verilmiştir. Yetkili makam ise el değiştirmiş ve her iki Nizamname için de Dâhiliye Nezareti olmuştur. Matbaa açma taleplerine ilişkin bir örneğe bakacak olursak şöyledir: “*Berberyan Matbaası: Sahib-i imtiyazı: Ortaköy’de Hezarfen Sokağında 18 nolu hânede sâkin Nişan Efendi Berberyan, Tabiiyeti: Devlet-i Âliye, Matbaa mahâlli: Birinci Daire-i Belediye dahilinde Hocapaşa Mahâllesinde Eski Zabtiye Sokağında 61 nolu mahâll-i mahsus, Hurufatı: Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca, Tarih-i tesisi: 14 Teşrin-i sâni sene 304 (26 Kasım 1888). Ruhsatın tecdidi: 19 Ağustos sene 311 (31 Ağustos 1895)*” (Birinci, 2014, s. 11)⁴¹. İstenenler çok zorlayıcı ve karmaşık şeyler değildir. İzin taleplerinin belirli bir sistematiğe de sahip olduğu, başvuru dilekçelerinden anlaşılmaktadır.

⁴¹ Matbaa kurma taleplerine ilişkin başka örnekler için bkz. (Birinci, 2014, s. 10-19).

Ayrıca birçok dilde basım yapılmasına izin istenebilmesi ve buna icazet verilmesi, gözden kaçırılmaması gereken, basın hürriyeti açısından önemli ayrıntılardandır.

II. Abdülhamid döneminde matbaacılığın gelişmesi adına, matbaa makinelerinin ve aletlerinin gümrük vergisinden muaf tutulması anlayışı benimsenmiştir. Bu durum gümrük memurlarına sıkça hatırlatılmış ve gümrük kapılarına emirnameler yazılmıştır⁴². Matbaalara tanınan gümrük resmi muafiyeti matbaacılığın gelişmesiyle, 8 Ocak 1888 tarihinde kaldırılmıştır. Ancak Abdülhamid döneminde, matbaacılara ve matbaacılığa verilen destek her zaman devam etmiştir (Birinci, 2014, s. 9).

2. Matbaaların ve Kitapçıların Denetlenmesi

Yukarıda belirttiğimiz üzere 1857 tarihli Nizamnamenin uygulandığı dönemlerde matbaaların kurulması için izin vermeye yetkili olan Maarif Nezareti, matbaaların ve kitapçıların denetimden de sorumlu olmuştur. Maarif Nezareti bünyesinde 1864/5 senesinde kurulan Matbuat Nezareti (Matbaalar İdaresi), matbaaların idare ve teftişini yapmakla yetkili olmuştur. Matbaaların denetimini yapmakla görevli ve yetkili olan bir diğer kurum ise, 1870 senesinde kurulan Telif ve Tercüme Dairesidir. Tercüme Dairesinin kurulduğundaki görevi, tercüme eserler basmak isteyenlere ruhsat vermek iken, II. Abdülhamid döneminde yeni bir yapı kazanmış (22 Temmuz 1879) ve matbaaları ve kitapçıları denetleme işini üstlenmiştir (Birinci, 2006, s. 302-303). 1882 tarihinde, Telif ve Tercüme Dairesi ile Matbaalar İdaresinin birleştirilmesiyle, Maarif Nezaretine bağlı olarak kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar faaliyette bulunmuştur. Gazete haricindeki yayınların muzır olup olmadığını inceleyen ve onlara ruhsat verilip verilmemesinde karar mercii olan kurum ayrıca matbaaların ve kütüphanelerin teftişinden de sorumlu olmuştur (İskit, 1943, s. 116).

II. Abdülhamid Döneminde, aslında yalnızca Maarif Nezareti değil aynı zamanda Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleri de, matbaaların ve kitapçıların denetiminde görevleri olmuştur. Her üç nezaret de gerekli gördükleri takdirde matbaaları ve kitapçıları teftiş edebilmişlerdir. Nitekim 1888 tarihli Nizamnamenin 16, 1894 tarihli Nizamnamenin 17. Maddelerinde, Matbuat Nezareti ve Matbuat İdaresi memur veya müfettişlerinin matbaacıları ve kitapçıları denetlemeye izinli oldukları hüküm altına alınmıştır. Yine 1888'in 40 ve 1894'ün 47. maddelerinde Dahiliye ve Maarif Nezaretlerinin, Nizamnamelerin uygulamasından sorumlu ve yetki oldukları bildirilmiştir. Bununla beraber

---

⁴² Emirname örnekleri için bkz. (Birinci, 2014, s. 8-9).

matbaaları ve kitapçıları teftiş işi, özellikle 1888 tarihli Nizamnamenin kabul edilmesiyle Dahiliye Nezaretinin işi olmuştur. Ruhsat alınmadan açılan matbaaların tespiti ise, bilhassa Zaptiye Nezareti'nin sorumluluk alanına girmiştir. Nitekim 1898 senesinde “Matbaaların Daima Zaptiye Nezaretinde Bulundurulması Hakkında İrade” yayımlanmış ve ruhsatsız açılan matbaaların tespitinde Zaptiye Nezareti'nin görevli ve yetkili olduğu; Dahiliye ve Maarif Nezaretlerinin de bu konuda Zaptiye Nezaretine yardım etmeleri gerektiği bildirilmiştir (İskit, 1939, s. 866).

Matbaaların denetimi sırasında öncelikle aranan unsur, basımevinin ruhsatnameye sahip olup olmayışıdır. 1888 tarihli Nizamnamenin 16 ve 1894 tarihli Nizamnamenin 15. maddelerinde, matbaa sahiplerinin istenildiği vakit ruhsatlarını göstermeleri gerektiği söylenmiştir. Ruhsatı olmayan matbaaların kapatılacağı ayrıca faillere elli mecrediye altınına kadar ceza verileceği 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinin 137. maddesinde belirtilmiştir. Örneğin, 1898 yılında, Galata'da Madam Çemnaçi, Manokyan ve Kloçi'nin; Beyoğlunda Lefler ve Zeliç'in; Mahmutpaşa'da Aramyan'ın ruhsatsız olarak matbaa çalıştırdıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle matbaaların kapatılması emredilmiştir (İskit, 1939, s. 866).

Ruhsatın varlığı halinde, matbaalardaki makinelerin ruhsattaki beyanla uyuşup uyuşmadığı kontrol edilmiştir. Daha sonra ise, matbaanın izinsiz yahut muzır olan kitaplar basıp basmadığı araştırılmıştır. 1894 tarihli Nizamnamenin 22. maddesinde, ruhsatsız kitap basan matbaa sahiplerine yedi Osmanlı altınına kadar para cezası verileceği ifade edilmiştir. Nitekim Matbaacı Palamari, ruhsatsız evrak bastığı için yedi altın para cezasına çarptırılmıştır. Yine 1902 yılında, matbaa sahibi olan Artin Asadoryan ve Vahan veled Minas ruhsatsız kitap basıp neşrettiklerinden dolayı beş altın para cezası almışlardır (Birinci, 2006, s. 313). Muzır evrak basanların mallarına el konulacağı, matbaalarının tamamen veya geçici olarak kapatılacağı ayrıca on ilâ elli mecrediye altını para cezası verileceği Ceza Kanununun 138. maddesinde belirtilmiştir. Nitekim uygulamada da ruhsatnamesi olan matbaalar, izinsiz ya da zararlı bir kitap veya evrak bastıkları zaman kapatılmıştır. Örneğin İstanbul Yeniköy'de bir matbaa bazı zararlı resimler bastığı için kapatılmıştır. Yine zararlı birtakım eserler basan Hoca Emin Efendi Kütahya'ya iki ay sürgün edilmiş ve bunları basan matbaaya bir ay kapatma cezası ve on mecrediye nakit para cezası verilmiştir (Demirel, 2004, s. 93).

Şunu da söylemek gerekir, bazen matbaacılar mevzuatta bulunan bazı basit usulü işlemleri yapmadıklarından dolayı da ceza alabilmişlerdir. Mesela, 1888 tarihli

Nizamnamenin 13 ve 1894 tarihli Nizamnamenin 12. maddesinde, basılan esere matbaanın isminin ve açık adresinin konulması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Aksi bir uygulamada, matbaa sahibine beş Osmanlı altınından on beş Osmanlı altınına kadar para cezası verileceği bildirilmiştir. 1902 senesinde, Matbaacı Kefalidis'in bastığı Fransızca ilânın altına matbaasının ismini yazmamasının yaptırımını, altı Osmanlı altını olmuştur. Yine 1902 senesinde, matbaacı Palamari, matbaasının ismini bir ilânda yazmadığından dolayı on beş altın para cezasına ödemek zorunda kalmıştır (Birinci, 2006, s. 315).

Kanun metnine yansımayan bazı durumlar, uygulamada karşımıza çıkabilmektedir. Kapatılan matbaanın başkasına devredilip devredilemeyeceği, herhangi bir Matbaalar Nizamnamesinde konu edilmemiştir. Uygulamada, mevzuatta olmayan bu duruma yönelik olumlu olarak yaklaşılmıştır. Örneğin, Haydar'ın matbaası, *Vasiyetname* isimli muzır olan bir yayını bastığı için kapatılmış; kapatılmış olan matbaa başkasına devredilmek istendiğinde buna müsaade edilmiş ve ruhsat verilmiştir. Burada matbaanın değil, kanunlara aykırı davranan matbaa sahibinin cezalandırılması önemli bir ayrıntıdır (Birinci, 2006, s. 311). Böylece kişi cezalandırılmış ve matbaacılık faaliyetlerinin önü kesilmek istenmemiştir.

Kitapçıların denetiminde ise, ruhsatsız, zararlı, yasak veya izinsiz olarak yurda sokulmuş kitapların var olup olmadığı araştırılmıştır. Ruhsatsız basılan bir kitabı satan, taşıyan veya dağıtan bir kimseye 1888 tarihli Nizamnamesinin 27. maddesine göre üç ilâ on Osmanlı altını; 1894 tarihli Nizamnamenin 30. maddesine göre ise yarım ilâ beş Osmanlı altını para cezası verileceği söylenmiştir. Ayrıca 1894 tarihli Nizamnamede, söz konusu eserlerin tutanak ile saptanacağı ve el konulacağı belirtilmiştir. 1902 senesinde ise, Dahiliye ve Maarif Nezareti memurlarından kitapçıları teftiş yaparken nelere dikkat etmeleri gerektiğine ilişkin bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatnamede, dinî yönden sakıncalı, devlet aleyhine, kanuna ve ahlaka aykırı olan zararlı yayınları tespit eden memurların bağlı oldukları nezarete durumu bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir (Demirel, 2007, s. 99-100).

Örneklere bakacak olursak, 1902 senesinde, kitapçı Yorgi veled Mina ruhsatsız kitap sattığı için beş altın para cezasına çarptırılmıştır (Birinci, 2006, s. 313). İranlı kitapçılar elçiliklerine yaptıkları başvuruda, yasaklandığı gerekçesiyle bazı kitaplara el konulduğunu bu durumun kendilerine zarara uğrattığını; yasaklı kitapların bir listesi mevcut ise kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine, 1893 yılında ruhsatnamesi

mevcut olan kitapların listesi, Maarif Nezaretince belirlenmiştir. Yine 1900 senesinde hazırlanan kitapçıkla, yurtdışından girişi yasaklanan ve yurtiçinde yayımlanması yasak olan kitaplar yayımlanmıştır (Demirel, 2007, s. 97). Dolayısıyla yönetimin bu tür şikâyetleri dikkate aldığını ve yaşanılacak mağduriyetleri önlemek istediği görülmektedir.

Yabancıların kitapçılarının denetiminde ise hem kapitülasyonlardan hem de mevzuattan dolayı ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. 1894 tarihli Nizamnamenin 28. maddesine göre, memurlar, yabancılara ait kitapçılarını ancak konsolos memuru yanında denetleyebilmektedir. Ama maddeye göre konsolos memuru 3 saat içinde gelmelidir; aksi halde konsolos memuru olmadan teftiş yapılabilecektir. İşte genelde bu süre içinde yasak kitapların saklanabildiği görülmektedir.

Bazen kıraathanelerin de incelendiği görülmektedir. Örneğin Nusret Ağa kıraathanesi teftiş edilerek 52 kitaba el konulmuş ve kitaplar imha edilmek üzere Maarif Nezaretine gönderilmiştir (Demirel, 2007, s. 98).

Genel olarak kanun hükümlerinin pratiğe yansıdığı görülmektedir. İzinsiz açılan basımevleri kapatılmış; ruhsatsız, yasak veya zararlı kitap basan matbaalar cezalandırılmıştır. Pratikte gerçekleşen bazı vakaların ise, daha sonra kanun maddelerini geliştirdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca mevzuatta olmayan bazı uygulama teamülleriyle de karşılaşmaktayız. Zararlı yayınlar basan matbaa sahibinin cezalandırıldığı ancak basımevinin devrine müsaade edildiği, yukarıda verdiğimiz örnekten anlaşılmaktadır. Cezanın müesseseye değil kişiye verildiğini ve uygulamanın da bu yönde olduğunu göstermesi açısından söz konusu örnek önemlidir. Zira matbaacılık faaliyetlerinin süreklilik arz etmesi amacı güdülmüş; basım işlerinin önünü kesmek niyetiyle hareket edilmemiştir.

3. Uygulamada Kitap İzinlerinin İncelenmesi

1857 tarihli Nizamnamenin 5, 1888 tarihli Nizamnamenin 19 ve 1894 tarihli Nizamnamenin 20. maddelerinde kitap basmak isteyenlerin Maarif Nezaretinden ruhsat almaları gerektiği belirtilmiştir. Yani II. Abdülhamid döneminde kitap basımına ve dağıtımına izin verme yetkisi Maarif Nezaretinin elinde olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, önceleri bu işi 1864/5 yılında Matbaalar İdaresi ve daha sonra 1870 senesinde Telif ve Tercüme Dairesi yürütmüşlerdir.

Telif ve Tercüme Dairesi'nin görevli olduğu yıllarda uygulama şöyle olmuştur: Yazar ilk olarak, kitabın basılması için gerekli olan ruhsatnameyi almak adına Maarif

Nezaretine bir dilekçeyle başvurmuştur. Telif ve Tercüme Dairesi, basılmak istenen kitap veya risalenin zararlı bir içeriğe sahip olup olmadığını incelemiş eğer bir sıkıntı yoksa basılması için geçici bir ruhsat vermiştir. Geçici ruhsatnamede basılan kitabın iki nüshasının Telif ve Tercüme dairesine verilmesi şart koşulmuştur. Daire, nüshaları inceledikten sonra her şey uygunsa kitabın yayımlanması için ruhsatname vermiş; bir nüshayı onaylayarak sahibine geri vermiş, diğer nüshayı ise saklamak üzere Maarif Kütüphanesi'ne göndermiştir (Demirel, 2004, s. 96). Telif ve Tercüme tarafından verilen kitap ruhsatname örneklerinden biri şöyledir:

“Nezaret-i Celile-i Maarif-i Umumiye

Nu. 198

Kitap için ruhsat tezkeresidir.

Bir defaya mahsus olmak üzere ruhsatnamedir.

Telif eylediği Elifbâ-yı Osmanî ve Muhtasar Tarih-i Osmanî ve Muhtasar Sarf-ı Osmanî ve Muhtasar Hesap ve Muhtasar Coğrafya risaleleriyle rehniüma-yı muallimin nam risaleden beşer bin nüshasının tâb ve neşrine ruhsat itası Selem Sabit Efendi tarafından istida olunmuş ve resail-i mezkûrenin münderecatı mahzûrdan salim olduğu inde'l-mütalâa anlaşılmuş olmakla kâr ve zararı tarafına ait olmak ve matbuundan üç nüshasını Maarif'e vermek ve istediği matbaada bastırmak şartıyla ve Meclis-i Maarif'in reyî ve kararıyla resail-i mezkûrenin tâb ve neşri için işbu ruhsat tezkeresi bi't-terkim mümaileyhe ita kılındı. Gurre-i Muharrem 92 ve 27 Kânun-ı sâni 90 (8 Şubat 1875).

Nezaret-i Maarif-i Umumiye.” (Mahmud Cevad 142) (Birinci, 2006, s. 301).

1882 yılında Matbaalar İdaresi ile Telif ve Tercüme Dairesi birleştirilerek Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur. Bu tarihten II. Meşrutiyetin ilânına kadar Encümen Heyeti, gazete haricinde, basılacak eserlerin zararlı olup olmadığının incelenmesinde ve inceleme neticesinde kitaplara ruhsat verilmesinde görevli ve yetkili kurum olmuştur. Burada önemli bir nokta, gazete dışındaki tüm yayınların incelemesinin Encümen tarafından yapılmasıdır. Yani süreli yayın olan dergilerin de incelenmesi, Encümen Heyetince gerçekleştirilmiştir. Encümenin bir başka görevi ise, yabancı memleketlerden gelen eserleri gümrüklerde ve postanelerde tetkik ederek ülkeye girip girmemesine karar vermek olmuştur (Karal, 2011, s. 412). Bu nedenle söz konusu işle görevli olan memurlar, Türkçe, Bulgarca,

Arapça, Ermenice, İspanyolca, İbranice, Rusça, Almanca, Rumca, İngilizce lisanlarından birini veya birkaçını bilen kişilerden oluşmuştur (Birinci, 2006, s. 307). Kurulduğunda 13 üyesi olan heyetin giderek sayısı artmış; 1897'ye gelindiğinde bu sayı 34'e, 1908'de ise 50'ye çıkmıştır (Demirel, 2004, s. 96). 1902 yılında, dinî eserleri incelemek adına, Teftiş ve Muayene Heyetine yardımcı ikinci bir heyet, Kütüb-i Diniye ve Şer'iyeye Tetkik kurulmuştur. Bu iki heyetin kontrolünden geçen kitapların yeniden incelenmesi istendiğinde ise, görevli mercii, Tetkik-i Müellefat Heyeti olmuştur. 8 kişiden oluşan Tetkik-i Müellefat Heyeti, daha üst ve âdeta bir temyiz heyeti gibi görev yapmıştır (Kudret, 2000, s. 305). Heyet özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça kitapların tekrar incelenmesi yapılmıştır. Çünkü daha çok bu dilden kitaplar için izin isteği gelmiştir (İskit, 1943, s. 117).

Encümen Heyetinin kitap izinlerinin incelerken izlediği usul, Telif ve Tercüme Dairesindeki yöntemle aynı olmuştur. Yine ilk önce Maarif Nezareti'ne dilekçe ile müracaat gerekli görülmüş, sonra Heyetçe inceleme yapılmış ve geçici ruhsat verilmiş, daha sonra sıkıntı yoksa basım ve yayım için asıl ruhsat verilmiştir⁴³. Encümen inceleme sonucu, kitabın basımını onaylayabilmiş, reddedebilmiş ya da kitabın düzeltilip öyle basılmasını talep edebilmiştir. Kitapların incelemeleri titizlikle yürütülmüş hatta bazen bu inceleme editörlük seviyesine ulaşmıştır. Örneğin, *Hediye* adlı kitap konusunun belirsizliği ve imlasının bozuk olması nedeniyle reddedilmiş (Demirel, 2004, s. 97). Bu kapsamda, 1900 senesinde yayımlanan bir iradede, Maarif ve Zaptiye Nezaretinin müşterek bir şekilde hareket ederek kitap basımı için izin verilirken daha titiz davranılması gerektiği bildirilmiştir (İskit, 1939, s. 867).

Maarif Nezaretinin kitap basmak için yapılan ruhsat taleplerini, hangi süre içerisinde sonuçlandıracağına ilişkin ne 1857 ne de 1888 tarihli Nizamnamelerde bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak uygulamada en fazla 6 ay içinde sonuçlandırılmıştır. 1894 tarihli Nizamnamenin 20. maddesinde ise, izin taleplerinin 3 ay içinde cevaplandırılacağı düzenlenmiştir. Nitekim uygulamada da 3 ay içinde ruhsat talebinin ret ya da onaylandığı görülmektedir. 8 Mayıs 1895 tarihinde yapılan bir ruhsat talebinin 17 Temmuz 1895 yılında incelenmesi tamamlanmış ve talep onaylanarak ruhsat verilmiştir (Demirel, 2004, s. 99). Süre konusunda, mevzuat hükmüne özenle uyulmaya çalışılmıştır. İdarenin süreyle

---

⁴³ 1895 yılında basılmasına izin verilen kitaplar için bkz. (Demirel 2004: 101-103).

sınırlandırılması basına verilen önemi göstermektedir; başvuruların sürüncemede kalması istenmemiş ve uygulamada da buna hassasiyet gösterilmiştir.

Kitaplara veya dergilere ruhsat vermek için yapılan incelemede, Encümen Heyetinin esaslı olarak araştırdığı şey, eserin muzır olup olmadığıdır. Bir yayın kanuna, dine, genel adaba ve ahlaka aykırı ise, muzır kabul edilmektedir. Encümen de, kendisine tevdi edilen görevi şu şekilde ifade etmektedir: “*Yayınların ‘din ve ahlak ve usule mugayir’ yönlerini araştırır, muzır olduğu düşünülen kısımları “tadil ve islâh” edildikten sonra basımına izin verilir.*” (Çoruk, 2014, s. 10).

İlk olarak görüyoruz ki, dinlere yönelik yapılan aykırı yayınlar zararlı sayılmıştır. Osmanlı’da din, devletin ve milletin temel değerinden biridir bu nedenle din aleyhinde herhangi bir kitabın basılıp neşredilmesine izin verilmesi, esasen toplumun ruhunu veya kendini inkâr etmesi anlamına gelecektir (Birinci, 2006, s. 318). Bundan dolayı dinle ilgili yanlış bilgiler aktaran veya onun aleyhinde şeyler aktaran kitapların basılmasına izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti’nin tutumu hep aynı şekilde olmuştur. Hem klasik dönemde, hem II. Abdülhamid öncesi devirde, hem de II. Abdülhamid’in tahta olduğu süreçte din aleyhine kitap ve diğer eserlerin yazımının yasak olduğu mevzuat hükümleri ile ortaya konmuş ve uygulamada bu eserlerin basımına izin verilmemiştir. Nitekim “*Hayalat*” adlı hikâye İslâm adabına uygun olmadığı için reddedilmiştir. Yine Halid Ziya’nın gazetede tefrika ettiği “*Sefile*” İslâm geleneklerine aykırı olduğu için kitap halinde basımı kabul edilmemiştir (Demirel, 2004, s. 97). Yine C. G. Pfander tarafından kaleme alınan ve 1861’de *Kitab-ı Mizanü’l-hakk* adıyla İslâm ve Hz. Peygamber aleyhinde çıkarılan kitabın Abdülhamid döneminde basımı ve yayımı durdurulmuştur. Mezkûr kitap, Kâtip Çelebi’nin ünlü kitabı *Mizanü’l-hakk fi İhtiyari’l-ahakk* zannedilmiştir ve uzun yıllar, II. Abdülhamid’in Kâtip Çelebi’nin bu başyapıtının dahi yasaklandığı dillendirilmiştir. Hâlbuki bu kitabın, bir isim benzerliği dışında, Kâtip Çelebi’nin kitabıyla hiçbir alâkası yoktur. Bu örnek, Abdülhamid devriyle ilgili yazılanların ve yapılan yorumların nasıl tetkik değil, istismar edildiğini göstermesi bakımından oldukça manidardır (Birinci, 2006, s. 319). Sadece İslâm dinine ve Hanefî mezhebi aleyhinde değil, diğer din ve mezhepler aleyhinde de kitap basılmasına müsaade edilmemiştir. Ayrıca yurt dışından gelen yabancı lisandaki kitaplar da yine eğer din aleyhinde bilgiler içeriyor ise, ülkeye girişi engellenmiştir. Mesela, Dante’nin *İlahi Komedyası*’nın ülkeye girişi bu nedenle yasaklanmıştır (Banoğlu, 1960, s. 28). Bunların haricinde, genel adaba ve ahlaka aykırı kitapların basılması ve dağıtılmasına

da Encümen tarafından izin verilmemiştir. Bu bağlamda, çıplak pehlivan resminin basılmasına dahi müsaade edilmemiştir (Birinci, 2006, s. 320). Böylece toplumun ahlakı korunmak; genel adaba hâlel getirmemek istenmiştir.

İzinsiz olarak basılan yahut yurt dışından ülke içine izinsiz olarak sokulan bu türlü yayınlar ise, el konulmuş ve imha edilmiştir. Tespit edilen bu türlü yayınlara ilişkin “yasaklı kitaplar listeleri” yayımlanmıştır⁴⁴. Yasaklı kitapların olduğu listeler incelendiğinde Namık Kemal, Ahmet Mithat, Abdülhak Hamit gibi pek çok ünlü Türk yazarın edebiyat, tarih, sosyoloji gibi çeşitli alanlarda birçok kitabının yasaklandığı görülmektedir. Victor Hugo, Jules Verne, J.J. Rousseau, Emile Zola, Milton, Shakespeare gibi birçok ünlü yabancı yazarın yayınlarının da yasaklı kitaplar içinde olduğu tespit edilmiştir (Demirel, 2007, s. 98). Yasaklı kitaplar için bütüncül bir yoruma gitmek doğru olmayacaktır. Her türlü yayına yasak getirildiği gibi sonuçlara gitmekten ziyade her yayın ayrı ayrı değerlendirilmeli ve gerçekten muzır olup olmadığına bakılmalıdır. Mesela, *Vasiyetname* isimindeki kitap, 1896 yılında basıldığı andan itibaren her dönemde, Cumhuriyet devri de dâhil, yasaklanmıştır. Bu örnek, bazı kitaplara taşıdığı özelliklerden dolayı, her zaman yasaklama getirilebileceğini göstermesi bakımından kıymetlidir (Birinci, 2006, s. 320). Yasaklı olan yayınların içinde yakılarak imha edilenlerin olduğu bilinmektedir⁴⁵. 7 Mayıs 1902 tarihli belgede 150 çuval kitabın yakıldığı, 8 Mayıs 1902 tarihli belgede 22 çuval kitap, broşür ve belgenin yakıtıldığı ve yine 12 Mayıs 1902’de zararlı bulunan 150 çuval kitap, broşür ve belgenin yakıldığı tespit edilmiştir (İnuğur, 1993, s. 266). Burada ölçüt “*muzırratı muhakkak ve şiddetli olanların derhal ihrak ve imha olunmasıdır*” şeklinde ortaya konmuştur (Demirel, 2007, s. 101). Yani muzır olduğu kesin olarak tespit edilen kitapların derhal imha edilmesi adına yakılması öngörülmüştür. Abdülhamid ve yönetimi, söz konusu politikasından dolayı literatürde çokça eleştirilere maruz kalmıştır. Kitap ve diğer evrakın yakılması, ne yazık ki, bugün bazı kıymetli verilere ulaşamamasına da neden olmuştur.

Encümen Heyetinin kitaplara ruhsat verirken veya kitapları yasaklarken izlediği usul de, eleştirilere konu olmuştur. Bu noktada özellikle Ali Şükrü Çoruk, *Örnek bir Vakıa Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü* adlı eserinde, yer alan savunma ve tanık beyanları çok değerlidir. Ayrıca eserin bir başka önemli noktası, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetinin yaptığı her uygulamanın doğru olmadığını göstermesidir. *Tercüman-ı*

⁴⁴ 19. yüzyılda yasaklanan kitaplar için bkz. (Birinci, 2006, s. 329-342).

⁴⁵ Yakılan kitaplara ilişkin arşiv belgeleri ve listeler için bkz. (Demirel, 2007, s. 172-185).

Hakikat'in yazar ve yayıncılarından olan Mehmet Şemseddin Efendi, yapacağı bir yayına müsaade ve ruhsat almak için gittiği Encümen-i Teftiş ve Muayene dairesinde, kurum çalışanlarından Nusret Ali Han tarafından darp edildiğini iddia etmiş ve Ahmet Mithat Efendi de bu durumu konu alarak Encümen'i şiddetli şekilde eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Bu yazı üzerine de Encümen, Ahmet Mithat Efendi'ye dava açmıştır. Encümen aleyhine dile getirilen iddialar, şahit ifadeleri ve komisyona sunulan belgeler ışığında doğrulanmış ve soruşturma sonucunda komisyon üyelerinin oybirliği ile aldığı karar neticesinde Encümen-i Teftiş ve Muayene haksız bulunmuştur (Çoruk, 2014, s. 87). İnceleme sonucunda haklı bulunan kişi, Ahmet Mithat Efendi olmuş ve herhangi bir ceza almamıştır. Görülüyor ki, yargı Encümen'in yaptığı her hareketi doğru olarak kabul etmemektedir. Komisyonca Ahmet Mithat ve arkadaşlarının haklı görülmesi, yargısız bir cezaya hükmedilmediği ve Encümenin aşırılıklarının devletçe kabul edilmediğinin bir göstergesidir.

Ahmet Mithat Efendi savunmasında, Encümenin, kitap ve dergi basımını teşvik etmenin aksine kendisine başvurulara ruhsat vermek adına zorluklar çıkarmadığını ve taleplerin çoğunu geri çevirdiğini ifade etmiştir (Çoruk, 2014, s. 17). Ahmet Mithat, Encümenin usulüne uygun çalışmak yerine genellikle görevini “*suiistimal*” ettiğini belirtmiştir. Bir eserin izni için gidildiğinde Encümen azasının “*edebiyattan hiçbir şeyin basımına izin verilmeyeceği*” söylenmiş ve bu emri “*en büyük makamlardan aldık*” demiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre böyle bir emir tamamen uydurmadır; Encümen, yaptığı usulsüz ve temelsiz uygulamalara meşruiyet kazandırmak için böyle bir emrin olduğunu söylemektedir (Çoruk, 2014, s. 8).

Tanıklardan biri olan, Encümen Heyetinde iki dönem görev yapmış Mizancı Murad Bey ifadesinde, bir kitabın basımına izin verilip verilmeyeceğine, tek azanın incelemesi sonucu karar verildiğini belirtmiştir. Bu durumda bir eserin basılıp basılmayacağını tek bir azanın inisiyatifine kalmış olduğunu; azaların her konuya ilişkin yeterli bilgiye sahip olamayacağından sıkıntılara sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Murad Bey, Encümenden ayrılmasının en önemli sebebi olarak ise, üyelerin “*her eseri potansiyel bir tehlike*” olarak bakması; niyet okumaya ve kelime ve cümlelere farklı manalar verme çalışması olarak göstermiştir (Çoruk, 2014, s. 24).

Yine tanık ifadelerinden, bazen ruhsat verilen kitapların sonraki baskılarında muzır olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Mesela *Eğlence* adlı kitap, Encümenin muayenesinden

geçtikten sonra ruhsat verilip basılmış ancak ikinci baskıyı yapacağı zaman izin kaldırılmış ve kitap piyasadan toplatılmıştır. Hatta bazen ilk cildine izin verilen kitapların ikinci cildine izin verilmediği de tespit edilmiştir. Örneğin, *Bahar* isimli bir risalenin ilk cüzünde herhangi bir sıkıntı yaşanmazken ikinci cüzde ruhsat verilmemiştir (Çoruk, 2014, s. 29-31). Birinci ve ikinci baskı arasında ne kadar zaman geçtiğine bakılarak konjonktür farklılıklarının olup olmadığı üzerinde düşünülebilir. Ayrıca baskılar arasında çok büyük içerik değişikliklerine gidilip gidilmediği incelenmelidir. Yine de bu örnekler, uygulamada tutarsızlık ve keyfiliğin söz konusu olduğuna ve kurumsallaşmada sıkıntıların var olduğuna işaret etmektedir.

Muallim Naci de, davada şahit olarak dinlenen yazarlar arasındadır. Encümenin kendisine “*suya sabuna dokunmaz şeyler yazınız*” tavsiyesinde bulunduğunu söyleyen Muallim Naci, Encümenin eserlerde yaptığı düzeltme işlemlerinin dayanılmaz oluşunu aktarmaktadır. Encümen, yazar ve yayıncıların muvafakati de alınarak eserleri “ta’dil ve tashih” edebilmektedir. Muallim Naci her ne kadar yazara danışılrsa da son sözü Encümen tarafından söylendiğini ifade etmektedir. Muallim Naci, *Âfâk* mecmuasına yazdığı “*Tevhîd*” şiirinin Encümen üyesi Ahmet Hamdi Efendi tarafından incelenerek şiirdeki beş altı beytin çıkartılmasını istediğini aktarmaktadır. Bu beyitlerden biri “*Bir öyle melîke ey esîrân / Hürriyetim olmasın mı kurban*”dır. Çıkarma sebebi olarak “*hürriyet*” kelimesi gösterilmiştir. Böyle birkaç kelimenin kolaylıkla lisana alınamayacağı ve görüldüğü an eserden çıkarıldığını söyleyen Encümen, mesela “*İnkılâb*” sözcüğünde bu kelimeler arasında olduğu söylemiştir. Bir başka çıkarılan beyit ise “*Ey tâir-i gayb sânek-Allah*”tır. Beyitte geçen “sânek” kelimesini “sanki” şeklinde okunup yorumlamıştır. Bu tutum, Naci tarafından yerilerek üyelerin yeterince bilgi sahibi olmadığı ifade edilmiştir. *Âfâk* mecmuası, Muallim Naci’nin de söylemlerinden anlaşılacağı üzere, Encümenin müdahalelerine dayanamamış ve 1 Nisan 1883 tarihli 7. Sayısından sonra kapanmıştır (Çoruk, 2014, s. 45-53).

Bu dava haricinde, örnekler çoğaltılabilir. Mesela, Uşaklıgil (1969, s. 545-546), *Kırık Hayatlar* isimli romanını inceleyen Encümen azasının kitabın birçok yerini kırmızı kalemle çizip çıkarması üzerine II. Meşrutiyetin ilânına kadar yazmayı bıraktığını ifade etmiştir. Yalnızca ülke içinde yaşayan yazarlarca değil ülke dışında yabancılar tarafından da Encümen Heyetinin uygulamalarına tepkiler gösterilmiştir. Nikola Nikolaidis’in kendi dergisinde yayımladığı yazıda, sansürle Abdülhamid’e övgü kitabını yasaklanırken, Mason Paul de Regla’nın Murat’ı öven kitabına izin verdiğini şöyle kaleme almıştır: “*Sultan’a ve*

Türkiye'ye övgü için hazırladığımız 'Le Livre D'Or de L'Orient=Doğu'nun Altın Kitabı'ndan birkaçını yanımıza alarak trenle İstanbul'a yola çıktık. Gümrükte sade bu kitaplara el koydular. Oysa De Regla'nın kitabı geçiyordu. Bizim kitabı sonra Sirkeci'de tutukladılar. Oysa bu kitap aylardır İstanbul kitapçılarında satılıyor ve İstanbul gazetelerinde hakkında yazılar yazılıyor.” (Koloğlu, 2002, s. 380). Söz konusu örnek aslında, devletin her şeye hâkim olmanın aksine muktedir olmadığını bir göstergesidir.

Tüm bunlardan Encümen üyelerinden bazılarının keyfi, tutarsız ve vehme dayalı bir şekilde hareket ettikleri yorumuna gidilebilir. Bazı memurların muzır müfitten yani zararlıyı faydalıdan ayırma kabiliyetine yeterince sahip olmadığını söyleyebiliriz. Ne yazık ki literatürde, bu türlü uygulamalar, Abdülhamid tarafından emir buyrulmuş gibi kabul edilmiştir. Hâlbuki Ahmet Mithat Efendi'nin de belirttiği gibi, azaların “*En büyük makamlardan aldığımız emirle hareket ediyoruz*” gibi söylemlerinin herhangi bir dayanağı olmayıp amaçları Abdülhamid'i kullanarak kendi yaptığı mantık dışı uygulamalara meşruiyet kazandırmaktır. Encümen'de çalışan memurların keyfi uygulamalar ortaya koyduğu söylenebilir. Burada yine de, tüm Encümen üyelerini içine alan bir yorum yapmak doğru olmayacaktır. Ancak Encümen içerisinde bilgi ve deneyim açısından yetersiz olanların sayısının yeterli olanlara oranla çok olduğu tüm bu örneklerden anlaşılabilir. Encümen azalarının bu denli yanlış uygulamalarının sorumlusu ise her zaman II. Abdülhamid olarak gösterilmiştir.

4. İstatistiksel Veriler

Mevzuata ve uygulamaya ilişkin açıklamamızdan sonra, nicelik olarak matbaa ve kitap basımının nasıl olduğuna da bakmak gerekir. Osmanlı Devleti'nde, yıldan yıla matbaa sayısının çoğaldığını söyleyebiliriz. Osmanlı topraklarında eski harflerle Türkçe basım yapan matbaa sayısı, 1729-1875 yılları arasında 151 olarak saptanmıştır (Baysal, 2010, s. 71). Bu sayı Abdülhamid döneminde artış göstermiştir; 1876-1892 yıllarında 172 matbaanın varlığı tespit edilirken; 1893-1907 yılları arasında bu sayı daha da artış göstermiş ve 199 basımevi işletilmiştir. 1908-1917 yılları arasında ise büyük bir sayı patlaması olmuş ve 368 basımevinin bu dönemde işletildiği tespit edilmiştir (Alpay, 1976, s. 31). Görüldüğü üzere, literatürde genelde matbaalar üzerinde denetim ve kontrolün Abdülhamid döneminde arttığı söylenmesine rağmen matbaa sayısında herhangi bir azalma olmamış; aksine artmıştır. Matbaa sayısındaki artış, şüphesiz süreli ve süresiz yayınların çoğalmasını da etkilemiştir.

Yıllık ortalama kitap basım sayısı, 1803-1839 seneleri arasında yalnızca 10 iken; bu sayı Tanzimat sonrasında ciddi bir artış göstermiştir. Nitekim 1840-1858 seneleri arasında, yıllık ortalama yayın sayısı 40 olmuştur. 1859-1868 yılları arasında bu oran 53'e çıkmıştır. Kitap basım hızı daha da ivme kazanmış ve 1869-1875 seneleri arasında ortalama yayın sayısı 160 kitap olmuştur (Baysal, 2010, s. 70). Abdülhamid döneminde bu hız düşmemiş ve 1877-1908 arasında yılda ortalama 285 kitap basılmıştır. Görüldüğü üzere, her ne kadar, hem Abdülhamid hem de önceki dönemlerde, mevzuatta kitap basımı için izin şartı ön görülmüş olsa da, kitap basım sayısı sürekli artmıştır.

Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* eserinden alınan verilerle her bir padişahın tahta kaldığı yıllara ait ve kitap türlerine göre ayrılmış tablo şöyledir (Koloğlu, 2015, s. 83):

	Edebi	Pozitif	Dinsel	Resmi
1820-1839 (II. Mahmud)	56	89	59	13
1840-1859 (Abdülmeccid)	217	230	310	55
1860-1876 (Abdülaziz)	583	586	372	118
1877-1908 (II. Abdülhamid)	1950	3891	1307	946

Bu tablodan da, II. Abdülhamid döneminde kitap basımında bir sayı patlaması olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. II. Mahmud zamanında 11; Abdülmeccid döneminde 43; Abdülaziz devrinde 116; II. Abdülhamid döneminde ise yılda ortalama 285 yayın hesaplanmaktadır. Görüldüğü üzere Abdülhamid döneminde, kitap basım sayısı konusunda, kendisinden önceki dönemlere göre dikkat çekici bir çoğalma vardır. Hem de farklı türlerde ve farklı alanlarda kitapların basıldığını tablodan çıkartılabilmektedir.

II. Abdülhamid'in gümrüklerde uyguladığı politika da çokça eleştirilmiş ve yabancı yayınların ülkeye sokulmadığı iddia edilmiştir. Ancak çeviri yayın sayılarına baktığımızda, Abdülhamid'in bu yayınlara karşı hiç de ön yargılı olmadığını görebiliriz. 1729-1875 yılları arasında yayımlanan kitaplardan yalnızca yüzde 6,4'ü çeviri iken; 1876-1907 yılları arasında

bu oran yüzde 23'e yükselmiştir. Yani Avrupa düşmanlığı veya yabancı kitaplara karşı ön yargılı bir tutumu gösteren herhangi bir işaret yoktur; aksine Avrupa'ya yönelik de artış olduğu görülmektedir. Hatta düşünce olarak Avrupa'ya daha yakın olarak bilinen 1908-1928 yılları arası İttihat ve Terakki döneminde, çeviri eser kitap oranının yüzde 11.9'a düştüğü görülmektedir (Alpay, 1976, s. 49).

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ilk defa bugünkü anlamda portre resimler ve fotoğraflar, Abdülhamid devrinde basılmıştır. Yine bu dönemde, kitap süsleme sanatı, yeni bir üslupla yeniden canlandırılmış ve günümüzde Türk basım sanayinde oldukça önemli bir yeri olan kartpostal basımcılığına geçilmiştir. Batı'nın tekniği kullanılarak modern Türk basımcılığının temelleri II. Abdülhamid döneminde atılmıştır demek, yanlış olmayacaktır (Gündoğdu, 2011, s. 104).

Klasik dönemden itibaren süre gelen ve Tanzimat döneminde de devam eden yayıncılık hususunda, faydalı yayınların desteklenmesi, zararlı yayınların ise yasaklanması şeklinde Osmanlı Devleti'nin genel bir politikası olmuştur. Şüphesiz bu yaklaşım, II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Devletin gerek Müslüman gerekse gayrimüslim tebaanın dinî, siyasi, kültürel ve ekonomik gelişimini sağlayacak olan eserlerin devlet matbaasında basılması; dışarıdan satın alınacaksa gümrük vergisinden muaf kılınması gibi konularda her türlü imkân tanınmıştır. Ancak bir kitap devlete ve topluma zarar verecek nitelikte ise, bunlar da derhal yasaklanmış; ülke dışından getiriliyor ise gümrükten geçirilmesine izin verilmemiştir. Nitekim Bulgarların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına yönelik haber ve yorumlar içeren yayınlara “*muzır*” diye niteleyerek yasaklayan Babıâli, Bulgarların kiliselerinde kullanacakları kitapları onlar için yararlı olarak görmüş bizzat devlet tarafından basılması ve 1.649 kitabın bedeli olan 114.130 kuruş Tirnovi sancağı muhasebesinden ödenmesini sağlamıştır (Saydam, 2011, s. 44).

Kitap basımı için izin alma şartı, II. Abdülhamid devri öncesinde de olmasına rağmen, bu dönemde sınırlamaların arttığı yönündeki bir yargıya kapılmanın bir sebebi ülke çapındaki kitap sayısının artması ve kitap türlerinin çeşitlenmesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kitap sayısı arttıkça uygulamada çok farklı sorunlarla karşılaşılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde az sayıda kitap olduğu için bir iki yasaklama hadisesi çok gün yüzüne çıkmazken; II. Abdülhamid döneminde yurt içinde basılan ve yurt dışından ülkeye giren kitapların büyük oranda artması, yasaklanan kitapları da eskiye nazaran çoğaltmıştır. Bu durum da sanki çok daha fazla kitap yasağı uygulandığını gündeme getirmiştir. Mesele

sayısal veriler üzerinden düşünülmemiştir. Kitap sayısındaki artış, mevzuata getirilen ayrıntılı düzenlemeleri de açıklar niteliktedir. 1850’lerde devletin basımcılık alanında uğraşmak zorunda kaldığı problemler, daha dar kapsamlı ve sınırlı olmuştur. Bunun için 9 maddelik 1857 tarihli Matbuat Nizamnamesi yetmiştir. 1880’lerde ve 1890’larda ise kitaplar çoğalmış, çeşitlenmiş ve ele alınan konuların niteliği ve yasaklamaların kapsamı genişlemiştir (Saydam, 2011, s. 50). Bu nedenle daha ayrıntılı hükümler içeren 1888 ve 1894 tarihli Nizamnameler düzenlenmiştir. Bu durum, Mecellenin “*Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz*” hükmü ile de açıklanabilir. Şartlar değişmiş, daha farklı ve ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Daha sınırlayıcı hükümlerin yayınında, uygulamada karşılaşılan problemlere de ayrıntılı çözümler aranmak istenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

BASIN ALANINDAKİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMA

Üçüncü bölümde, yukarda açıkladığımız gibi, basın mefhumundan anlaşılan süreli yayınlar özellikle gazeteler üzerinde durulacaktır. Gazetelere ilişkin getirilen mevzuat düzenlemeleri incelenecektir. Gazetelerle ilgili olan düzenlemelerin uygulamaya nasıl yansıdığı tetkik edilecektir. II. Abdülhamid öncesi ve sonrasındaki devirler de göz önünde tutularak meseleye etraflıca bakılacak ve basın hürriyetinin tesis edilip edilmediği üzerinde durulacaktır.

A. 1864 Tarihli Matbuat Nizamnamesi

İlk bölümde açıklamaya çalıştığımız üzere, basın denildiği zaman anlaşılması gereken ürünler daha çok süreli yayınlar hatta gazetelerdir. Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazetesi *Takvim-i Vakayi*'nin 1831 yılında; ikinci gazete *Ceride-i Havadis*'in ise 1840 yılında yayın hayatına başladığını ifade etmiştik. Hal böyle olunca uzunca bir süre, gazetelere yönelik yasal düzenleme yapma yoluna gidilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde yabancıların ise, çok daha erken zamanlarda gazete ve dergi çıkardıklarını ifade etmiştik. Bunun bir sonucu olarak da, 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesinde, yabancıların süreli yayın basmalarına yönelik hüküm tesis edildiğini belirtmiştik. Nizamnamenin 6. maddesine göre, yabancıların gazete ve dergi basabilmeleri için Hariciye Nazırından ruhsat almaları gerekmektedir. 1857 tarihli Nizamnamenin uygulanması sürecinde, ülke içinde yayımlanan ve ülkeye sokulmak istenen yabancı gazeteler incelenmiş; zararlı olarak görülenler hakkında tedbirler alınmıştır. Bu süreçte az da olsa Türk gazeteleri de görüldüğü için onlara da 1857 Nizamnamesi uygulanmıştır. Mesela uygunsuz ve genel adaba aykırı yazılar yazdığı gerekçesiyle *Tasvir-i Efkâr* hakkında inceleme yapılmıştır (Ceylan, 2006, s. 149). Bu dönemde yukarda da bahsettiğimiz, Türkçe olmayan yayınların lehinde gelişmelerin devam ettiği görülmektedir. Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yayımlanan *Mecmua-i Havadis*, dergileri hakkında verilen kapatılma emrini okuyucularına şu cümlelerle duyurmuştur: “*Yasanın emrine uyacağız... Ama İstanbul'da basılan ve yayınlanan diğer Fransız ve İngiliz ve belki Rum ve Ermeni dillerinden olan*

gazeteler kadar zararlı yazılar yayımlamaya izinli olmadığımızı belirtmekle...” Tercüman-ı Ahvâl ise şu sözlerle tepkisini dile getirmiştir: “Gerçi bir devlette, bir yasa altında olan gazetelerin hepsi bir imtiyazda ve eşit özgürlükte olmak gerekirse de, nedense bu bizde görülüyor ve olamıyor...” (Koloğlu, 1985, s. 79). Türkçe-dışı basına tanınan serbestiyet, öyle bir dereceye varmıştı ki, Türk yazarlar bile bu durumdan faydalanmaya başlamışlardır. Mesela Şinasi, doğrudan kendi gazetesinde yazamadıklarını İstanbul’da çıkan *Courrier d’Orient* gazetesine yazdırtmış, daha sonra Türkçeye çevirip kendi gazetesinde yayınlamıştır (Koloğlu, 1985, s. 78).

Bu gelişmeler sonucunda, yabancı lisanda yayın yapan gazeteler, dokunulmaz ve sorumsuz bir yapı kazanmıştır. Öyle ki, zamanla devlet aleyhinde yazılarını çoğaltmışlar ve ayrılıkçı bir tutum takınmaya başlamışlardır. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, bu konuya ilişkin düzenleme yapma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda “Osmanlı Devletinde Yayınlanan Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca Gazeteler Hakkında Nizamname” isimli bir mevzuat metni yayımlanmıştır⁴⁶. Metinde yabancıların gazetelerinde, Osmanlı Devleti’nin aleyhine ve zararına yazılar yazması yasaklanmaktadır. Ayrıca yalan haber yapılmasının önüne geçilmek istenmektedir. Bunun haricinde gazetelerin yetkili memurun kontrolünden geçtikten sonra yayına girebileceği belirtilmiştir. Yani bir nevi sansür memurluğu söz konusudur diyebiliriz. Gazete sahiplerinin bu düzenlemeye aykırı hareket etmeleri halinde ise üç kez uyarılacakları, durum değişmediğinde geçici veya kesin olarak gazetelerin kapatılacağı bildirilmiştir.

Yabancıların çıkardığı gazete ve dergilerin sayıcı gittikçe artış göstermesi ve artık yavaş yavaş Türkler arasında özel gazeteciliğin başlamasıyla Osmanlı yönetimi, basın alanında sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Yönetim, basın faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek adına ayrıntılı bir yasal düzenleme yapma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacı doğuran sebeplerden biri, Türklerin çıkardığı gazete ve dergi sayılarındaki artıştır⁴⁷. Diğer bir neden ise, 1861 senesinde, eğitim sistemi hakkında yayımlanan yazı üzerine Tercüman-ı Ahvâl’in kapatılması olarak gösterilebilir (Kabacalı, 2000, s. 65). Çünkü bu kapatma cezası, mevcut mevzuat olan 1857 Matbaalar Nizamnamesi ve 1858 Ceza Kanununa göre verilmemiş, idari bir tasarruftur (Demirkol, 2016, s. 691). Bu sebeplerle basın alanına bir

⁴⁶ Nizamname metni için bkz. (Ceylan, 2006, s. 149-150).

⁴⁷ 1864 Nizamnamesi öncesi çıkarılan Türkçe gazete ve dergiler şunlardır: *Takvim-i Vakayi*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval*, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, *Tasvir-i Efkar*, *Ceride-i Askeriye*, *Vakayi-i Tıbbiye*, *Mecmua-i Fünun*, *Mirât*, *Mecmua-i Askeriye* (İskit, 1943, s. 15).

düzen getirmek maksadıyla 1864 yılında, Sultan Abdülaziz zamanında, II. Abdülhamid dönemi boyunca da yürürlükte kalacak olan, ilk basın kanunu yürürlüğe girmiştir. Hariciye Nezareti bünyesinde oluşturulan komisyon tarafından kaleme alınan ve Meclis-i Vâlâ Kavanîn Dairesi tarafından son şekli verilen Nizamname, 31 Aralık 1864 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “Dersâdet ve Memâlik-i Şâhânedede Tab’ ve Neşr Olunan Her Nev’ Gazete ve Evrâk-ı Havâdis-i Mülkiye ve Politika Tab’ ve Neşri Hakkında Nizâmname” ya da kısaca Matbuat Nizamnamesi, III. Napolyon döneminde oluşturulan 1852 tarihli Fransız kanunundan iktibas edilerek hazırlanmıştır (Ceylan, 2006, s. 150). Basını ve basın hürriyetini doğrudan ilgilendiren bu Nizamname, iki bölümden ve toplam 35 maddeden oluşmaktadır⁴⁸.

İlk bölüm, *genel hükümler* başlığını taşımaktadır ve 9 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin ilk maddesi, hangi dilde olursa olsun gazete ve benzeri yayınların, kitap ve diğer evraklarda olduğu gibi, ruhsat alınmak şartı ile çıkarılabileceğini düzenlemiştir. Ruhsat talebini, Osmanlı vatandaşlarının Maarif Nezaretine, Osmanlı vatandaşı olmayanların ise Hariciye Nezaretine yapması gerektiği bildirilmiştir. Bu düzenlemedeki “hangi dilden olursa olsun” ifadesi ile Osmanlı vatandaşı olanlar ile olmayanlar arasındaki ayrım kaldırılmak istenmiştir. Çünkü yabancıların kapitülasyonlardan ve önceki uygulamalardan dolayı çok serbest ve sorumsuz bir şekilde gazete ve dergi çıkardıklarını ifade etmiştik. Bu sorunun yasal düzenlemeyle tamamen bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Ancak ruhsat talebinin yapıldığı başvuru makamı, 1857 Nizamnamesinde kitap basmak için alınan izinde olduğu gibi, ayrılmıştır. Yabancılar, Hariciye Nezaretine başvuru yaparken; Osmanlı tebaası, Maarif Nezaretine müracaat etmektedir.

Ruhsat almak isteyen kişilerde bulunması gereken özellikler, üçüncü maddede belirtilmiştir. Bu düzenlemeye göre de, yabancılarla vatandaşlar aynı şartlara tabi tutulmuştur. Hükme göre gazete çıkarmak isteyen kişi, 30 yaşını tamamlamış, Ceza Kanunu’nda geçen cinayet ve cünhalardan hüküm giymemiş ve fiil ehliyetini kazanmış olmalıdır. Bu üç niteliği taşıyan kimselere, gazete çıkarmak için ruhsat verileceği bildirilmiştir. Aslında şartların çok kısıtlayıcı ve ağır olmadığını söylememiz gerekir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta, Matbaalar Nizamnamelerinin hiçbirinde matbaa sahibi olacak kişinin bulundurulması gereken nitelikler belirtilmemişken; Matbuat Nizamnamesinde gazete çıkarmak isteyen şahsın hangi özelliklere sahip olması gerektiği hüküm altına

---

⁴⁸ Nizamname metni için bkz. (İskit, 1939, s. 691-695).

alınmış, olmasıdır. Yani bu şartların gazete çıkarmak isteyenlere mahsus koyulduğunu söyleyebiliriz. Bu özelliklere sahip olan gazete sahibi ya da müdürü olacak kişi, ruhsat için başvurduğu dilekçede gazetenin ismini, hangi aralıklarla yayımlanacağını ve hangi matbaada basılacağını bildirmesi gerekmektedir. Gazetenin devri halinde ise, gazeteyi devralacak kimsenin yine birinci, ikinci ve üçüncü maddelerdeki özelliklere sahip olması ve ruhsat alması gerektiği belirtilmiştir (m. 5).

Nizamnamenin 4. maddesine göre, gazetenin bir nüshasının gazete sahibi veya müdürü tarafından imzalandıktan sonra merkezde Matbuat Müdürlüğüne, taşrada ise valilere gönderilmesi istenmektedir. Gazetenin yayımının da gazete sahibi veya müdürünün imzaladığı haliyle gerçekleştirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere söz konusu madde, ön denetime ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir. Boyar (2006, s. 421) düzenlemeyi “basım sonrası kontrol” olarak yorumlamaktadır. Ancak kanaatimizce madde hükmü, ne basım öncesi ne basım sonrası bir denetimi içeren bir düzenlemedir. Yalnızca gazetenin yayımı yapılmadan evvel usulü bir işlem ön görülmüştür.

Bu Nizamname öncesinde çıkarılmakta olan süreli yayınların, resmî ruhsattan muaf oldukları, geçmişe ait olan ihtarların hiç olmamış gibi kabul edildiği bildirilmekte; bundan sonrası için ise, Nizamnamedeki koşullara büsbütün uymaları gerektiği belirtilmektedir (m. 6). Bu hükümlerle birlikte daha önce yayın hayatına başlamış olan gazete ve dergilerin hakları korunmaya çalışılmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, 1864 tarihli Nizamname öncesi de, gazeteler yayımlanmaktaydı. Özellikle, 1857 tarihli Nizamnamede yabancıların gazete çıkarmasına ilişkin bir hüküm bulunmaktaydı ve o madde hükmüne göre gazete çıkarma ruhsatı almış kişiler vardı. Kanaatimizce, söz konusu gazete sahiplerinin hak kaybına uğramaması ve mağduriyet yaşamamaları için böyle bir düzenlemeye gidilmiştir.

Nizamnamenin yedinci maddesinde, gazetenin sahibi ya da müdürünün, gazetede yayımlanan imzasız her yazıdan sorumlu olduğu bildirilmiştir. 1888 ve 1894 tarihli Matbaalar Nizamnamelerinde de, isimsiz kitaplarda matbaa sahiplerinin sorumlu olacağı bildirilmişti. Bu bağlamda, kanunlar arasında paralellik olduğu görülmektedir. Böylece bu kanunda da, faili meçhul suç unsuru taşıyabilecek yayınların olmaması için önlem alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca imzalı yazılar dahi yazarla ile gazete sahibi ya da müdürünün müştereken sorumlu olduğu hüküm altına alınmıştır.

Merkezde Matbuat Müdürlüğü, taşrada mahalli yönetimce gönderilen resmî yazıların ve gazetede çıkan bir yazıdan dolayı kendisine cevap hakkı doğan kişilerce gönderilen cevap yazılarının ücretsiz olarak gazetede yayımlanması gerektiği Nizamnamenin sekizinci maddesinde düzenlenmişti. Kanunun cevap hakkını düzenlemesi, oldukça kıymetli bir gelişmedir.

Madde dokuza göre ise, Osmanlı Devleti aleyhine düşmanca ve saldırgan bir tutumla kaleme alınmış olan gazete ve diğer evrakların ülke içine sokulması ve yayımlanması yasaklanmıştır.

İkinci bölüm, *cezaî hükümler* başlığı altında düzenlemiştir. Ruhsatsız olarak çıkarılan gazeteler için her nüsha başına on adet yüzlük altın para cezası ve gazetenin kapatılması cezası öngörülmüştür (m. 10). Bu hükümlerle ruhsatsız gazeteler, ağır bir yaptırıma tabi tutularak ruhsat alınmadan gazete çıkarılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Yine dördüncü madde gereği, gazetenin bir nüshasının Merkezde Matbuat Müdürlüğüne, taşrada mahalli yönetime gönderilmemesinin cezasının on adet yüzlük altın olduğu hüküm altına alınmıştır (m. 11). Sekizinci madde gereği, hükümet tarafından gönderilen resmî yazıları yayınlamamak ve cevap hakkına yer vermemek için iki altından yirmi beş altına kadar para cezası belirlenmiştir (m. 12). Bu maddelerle Nizamnamenin genel hükümlerine aykırı hareketler engellenmek istenmiştir.

Nizamnamede, Osmanlı Devleti'nin güvenliğini ve huzurunu bozan; suç işlemeye teşvik ve tahrik eden; genel adaba ve millî ahlaka aykırı olan; din ve mezhep liderlerine, hükümdar ve hanedan ailesine, üst düzey bürokratlara, dost ve müttefik devlet hükümdarlarına, bireylerin özel hayatına, namusuna ve itibarına, meclis, mahkeme veya devletçe oluşturulan diğer heyetlere, devlet memurlarına, yabancı diplomatlara ve halka zarar veren, kötüleyen veya onları küçük düşüren yayınların yapılması yasaklanmış ve her biri için gazetenin tamamen veya geçici olarak kapatılması, para cezası veya hapis cezası gibi çeşitli yaptırımların biri veya birkaçı öngörülmüştür (m. 13-25). Bu cezaî hükümlerle, devlete, topluma ve bireye yönelik zararlı ve tehlikeli yayınların yapılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Zararlı yayınların yasaklanması politikası, hem klasik dönemde hem de Tanzimat döneminde uygulanmıştır. II. Abdülhamid'in de üzerinde hassasiyetle durduğu bir meseledir. Devletin bütünlüğüne, milletin varlığına, toplumun ahlakına yönelen zararlı yayınların engellenmesi istenmiştir.

Bunların haricinde ilk bölümde izah ettiğimiz gibi İslâm hukukunun bilhassa üzerinde durduğu ve yine modern hukukta yasaklanan yalan haber yapma, Nizamnamenin 26. maddesinde de yasaklanmıştır. Hükme göre bir kimse, yalan haber yapar yahut uydurma belgeler basar veya bu tür şeyleri başka bir gazeteden doğrudan alır aktarırsa bir aydan bir seneye kadar hapis cezası ya da on altından elli altına kadar para cezası ile cezalandırılacaktır.

Gazete ve yazar aleyhinde verilen mahkeme kararlarının bir ay içerisinde söz konusu gazetede yayımlanması gerektiği belirtilmiştir (m. 28). Böylece gazetelerin yaptığı şey teşhir edilmekte ve caydırıcı bir etki ile gazetenin aynı ihlali yapmaması istenmektedir. Ayrıca yapılan fiile ilişkin verilen cezanın teşhiri şeffaflık açısından son derece önemli gözükmektedir.

İki sene içerisinde, Nizamname hükümlerini üç kez ihlal ettiği için mahkemece aleyhine hüküm verilmiş olan gazetelerin, geçici olarak veya tamamen kapatılabileceği 29. maddede belirtilmiştir. Bunun dışında 33. maddede ise, gazete tarafından işlenen suçların tekrürü halinde, iki katına kadar ceza verileceği söylenmiştir.

Ceza usulüne ilişkin hükümler ise 31 ve devamı maddelerde düzenlenmiştir. Bireyler kendilerine yönelik bir saldırı olduğunu söyleyerek dilekçe ile başvurmadıkça gazeteye yönelik dava açılmayacağı belirtilmiştir. Devlet, padişah, hükümet ve bakanlar aleyhine zararlı ve genel ahlaka aykırı yayınlara karşı hükümetçe dava açılacağı; din ve mezhep liderlerine hakaretten dolayı ise görevli kişilerin şikâyeti üzerine yine hükümetçe dava açılacağı hüküm altına alınmıştır. Gazetelerce işlenen fiiller, altı ay içerisinde birey ya da hükümet tarafından dava edilmez ise dava hakkının düşeceği söylenmiştir. Böylece altı aylık bir dava zamanaşımı süresi öngörülmüştür. 15, 16, 17, 19, 20, 21 ve 24. maddelerdeki suçlara yani padişaha, üst düzey devlet görevlilerine, dost ve müttefik devlet hükümdarlarına, meclise, mahkemeye, devletçe oluşturulan diğer heyetlere, devlet memurlarına, yabancı diplomatlara karşı işlenen suçlara yönelik Babıali'de oluşturulacak beş kişilik bir komisyonun tutanağı üzerine Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de yargılanacağı; diğer maddelerden kaynaklı suçların ise Zaptiye Mahkemeleri tarafından görüleceği düzenlenmiştir. Böylece, bazı suçlar bakımından özel bir yargılama usulü ve mahkeme öngörülmüştür.

1864 Nizamnamesi ile basın hürriyetini tam anlamıyla gerçekleştirilemese de, basın faaliyetleri hukukî ve objektif kurallara bağlanmıştır (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 128).

Nizamnamede ön plana çıkan ve basın hürriyetini ilgilendiren en önemli hususlardan biri, matbaa açma ve kitap basmada olduğu gibi gazete ve dergi çıkarmanın izin şartına bağlanmasıdır. Ruhsat alma koşullarının yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çok ağır olmadığı görülmektedir. Bir nevi prosedür olarak yorumlanabilir. Osmanlı Devleti'nde izin uygulaması, hukuken yerleşmiş bir kural olmuştur. Günümüz için düşünüldüğünde basın hürriyetini engelleyen bir kurum gibi gözükse de, önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, gerek dönemin şartları gerek uygulana gelişten dolayı hürriyeti ortadan kaldıran bir durumun olmadığını söyleyebiliriz. Öyle ki, söz konusu kanun iktibas edilmiş olup o dönemlerde Fransa'da ve diğer Avrupa devletlerinde de bu usul benimsenmiştir. Nizamnamede öndenetim ya da sansüre ilişkin herhangi bir hükmün bulunmadığını ayrıca belirtmek gerekir.

Nizamnameye ilişkin diğer bir önemli mesele, basın suçlarında öngörülen cezalardır. Nizamnamede suçun niteliğine göre gazetenin geçici olarak kapatılması, gazetenin tamamen kapatılması, para cezası ve hapis cezası olmak üzere dört farklı yaptırım türü bulunmaktadır. Verilen cezaların temyizine ilişkin ise herhangi bir hüküm söz konusu değildir (İskit, 1943, s. 17). Klasik dönem Osmanlı yargı teşkilatında prensip olarak bulunmayan temyiz müessesesi, Tanzimat dönemi ile birlikte yavaş yavaş görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle daha çok yeni olan bir kurumun, bu alanda düzenlenmemiş olması makul karşılanabilir. Öngörülen cezaların bazıları ağır olsa da, basın hürriyetini ortadan kaldırdığını yahut çok aşırı boyutlara vardığını söylemek doğru olmayacaktır. Cezaların devlete, hükümete, topluma ve bireye yönelen zararlı yayınlara karşı olduğu görülmektedir. Günümüzde de hiçbir millet, bağımsızlığına ve egemenliğine yönelen bir yayına müsaade etmemektedir. Ayrıca Nizamname ile genel ahlakı bozan, bireyin şerefine ve haysiyetine karşı olan yayınlar cezalandırılmaktadır. Mazıcı'ya (1996, s. 134) göre de, devletin bu kanun doğrultusunda basına ilişkin aldığı önlemler, dönemi itibari ile basın hürriyetini "kısıtlayıcı" yönde olsa da "yok edici" değildir.

1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlüğe girdikten sonra basın hayatında da canlanma; gazete ve dergi sayılarında artış olduğu görülmektedir. Türkçe basının da daha ileri bir düzeye çıktığını söyleyebiliriz. Ayrıca Nizamnameye karşı gazete yazarlarının güvenin ve saygısının tam olduğu Namık Kemal'in, İbret gazetesinin ilk sayısında kaleme aldığı "... en kutsal bildiğimiz görev de Matbuat Nizamnamesine uygun olduğu derecede doğru söylemektir..." cümlesinden de anlaşılmaktadır (Koloğlu, 2015, s. 53). Bu bağlamda,

Kanun, dönemin muhaliflerinin takdirini kazanmıştır, denilebilir. Nizamnamenin yerli basın tarafından olumlu karşılamasının bir başka nedeni ise, 3. maddeye göre yabancı ve yerli basın ayrımının ortadan kalmasıdır. Belirttiğimiz üzere Türkçe ile Türkçe olmayan gazeteler arasında bir ayrım söz konusuydu; yabancılar dokunulmaz ve sorumsuz bir yayın hayatı sürdürüyorlardı. Türkçe olan gazeteler de ise böyle bir durum söz konusu değildi. Nizamname ile birlikte yerli gazetelerle yani Türkçe gazetelerle Avrupa'dan gelen ve yabancıların çıkardığı gazeteler aynı konuma gelmiştir. Burada da aslında Islahat Fermanının etkisinden bahsedilebilir. Ancak şunu ifade etmek gerekir, bu etki azınlıklardan ziyade Türklerin lehine olmuştur. Çünkü 1857 tarihli Nizamnamede, gazeteler ile ilintili yabancılara geniş bir özgürlük alanı bırakılmıştı. Ancak bu hürriyeti yabancılar ve nispeten muhalifler suiistimal etmişlerdi. Bunun için de devlet kendisini koruyacak bir düzenleme yapma ihtiyacı hissederek 1864 tarihli Nizamnameyi yürürlüğe koymuştur. Böylece yeni mevzuat düzenlemesiyle yabancılar ile Türkler arasındaki ayrım kalkmıştır. Bu açıdan Tanzimat döneminde, kapitülasyonlara karşı başarı kazanılan tek alan basındır, denilebilir (Koloğlu, 1985, s. 79).

Ayrıca 1864 tarihli Nizamname Fransa'dan iktibas edilmiştir. Tanzimat dönemi Osmanlı hukukunda görülen, yerli ve batılı kanunlar arasındaki mücadele, basın alanında da somut şekilde karşımıza çıkmaktadır. Burada Batı menşeli bir kanunun var olduğu görülmektedir. Konumuz itibariyle önem arz eden husus, yukarıda da bahsettiğimiz, Avrupa'da da bu dönemlerde basın hürriyetini azaltan bir yöntem olan izin usulünün benimsenmiş olmasıdır. Nitekim bu usul, Osmanlı'da da uygulanmıştır.

1875 yılında, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesine bir madde daha ilave edildiği görülmektedir. Düzenleme ile gazetelerin 'ilave' adı altında yapacakları yayınlara ilişkin kısıtlama getirilmiştir. Hükme göre ilavelerde yalnızca tevcihler, resmi bildirimler ve önemli konulara ilişkin resmi telgrafları yayımlanabilecek; zihinleri bulandıran veya gerçek olmayan yazılar basılamayacaktır. Bu düzenlemenin aksine hareket eden gazetelerin, bir aydan üç aya kadar kapatma cezası alacağı belirtilmiştir (Özkorkut, 2002, s. 74).

1864 Matbuat Nizamnamesi, 29 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanununa kadar 45 sene boyunca yürürlükte kalmıştır. Abdülhamid döneminde de bu Nizamname uygulama alanı bulmuştur. İlk basın kanunu olan 1864 Matbuat Nizamnamesi hukuken yürürlükte olsa da, 1867 yılında Kararname-i Ali'nin kabulü ile hükümlerinin askıya alındığını ve sürekli olarak uygulandığı dönemin üç yıl olduğunu ifade edilmektedir (Ceylan, 2006, s. 151).

Ancak yukarda söylediğimiz gibi 1875 yılında, Nizamnameye madde ilave edilmesi ve 1909 yılına kadar yürürlükten kaldırılmamış olması, Nizamnamenin bu süre boyunca uygulandığı bize göstermektedir. 1867 Kararname-i Ali'den sonra hiçbir zaman 1864 Nizamnamesinin uygulanmadığını söylemek doğru olmayacaktır. Bu kapsamda incelenmesi gereken diğer bir mevzuat, Kararname-i Ali'dir.

B. Kararname-i Âli

Kararnamenin çıkışında Yeni Osmanlılar Cemiyetinin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz⁴⁹. Yeni Osmanlılar, dönemin hükümdarı Sultan Abdülaziz'den ziyade Osmanlı'da yetişmiş ve yönetimde etkili, üst düzey bürokrat olan Âli Paşa'nın politikalarına karşı muhalif bir tutum sergilemişlerdir (Tezcan, 2005, s. 167). 1864 tarihli Nizamname sonrası gazetelerin sayıca artmaya başlaması ile Yeni Osmanlıların muhalefetleri daha etkili hale gelmiştir. Özellikle Tasvir-i Efkâr ve Muhbir gazetelerinin hükümeti eleştiren –bilhassa Girit politikasını eleştiren– siyasî nitelikteki yazıları, Yeni Osmanlılar ile Âli Paşa arasındaki gerilimi iyiden iyiye arttırmıştır. Nitekim 1867 tarihinde, Sadrazam Âli Paşa tarafından hazırlanan Kararname-i Âli yürürlüğe girmiştir⁵⁰.

Kararnamenin çıkarılma nedeni olarak, gazetelerin yalan haber ve zararlı fikirler aktararak memleketin menfaati yerine; düşman devletlerinin lehine bir yayın politikası izlemeleri gösterilmiştir. Bu düzenlemenin getirilmesinin en önemli sebeplerinden birisinin İslâm hukukunun en çok üzerinde durduğu yalan haber yapmama mevzuu olduğu görülmektedir. Diğer bir sebep, yine Osmanlı matbuatında gelenek haline gelen muzır yayınların engellenmesi hususudur. Kararname ile amaçlananın “milli bir matbuat” olduğu; bu gayeye aykırı hareket eden gazetelerin ise kapatılacağı belirtilmektedir. Böylece Kararname-i Âli ile 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi geçici olarak askıya alınmıştır ve hükümete idarî karar alarak gazete kapatma yetkisi tanınmıştır.

Aslında basın ile yönetim arasındaki gerilimin somut örnekleri, Kararname-i Âli'nin yayımlanmasından hemen önce de görülmekteydi. Kararname yürürlüğe girmeden birkaç

---

⁴⁹ Mevcut Osmanlı yönetiminden ve devletin kaybettiği toprak parçalarından dolayı gidişattan memnun olmayan bir grup genç, 1865 senesinde “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adı altında gizli bir topluluk kurmuşlardır. Cemiyetin amacı eşitlik, hürriyet, adalet, meşrutiyet gibi kavramları ön plana çıkararak ayrılıkçı görüşleri ortadan kaldırmak ve devletin yıkımını engellemektir. Bu gruba mensup olan Ali Suavi, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ağâh Efendi gibi kişilere “Yeni Osmanlılar” veya “Genç Osmanlılar” denilmiştir (Durdu, 2003, s. 292).

⁵⁰ Kararname-i Âli metni için bkz. (İskit, 1939, s. 696).

hafta önce, 1867’de yayımlanan bir emirname ile *Muhbir* gazetesini basan matbaa geçici olarak kapatılmıştır. Sürekli hükümet aleyhine yazılar yayımlanması ve son sayılarda Kanuna aykırı uygunsuz yazılar kaleme alınması, kapatılmanın gerekçesi olarak gösterilmiştir. *Muhbir* bu karar üzerine, “Filip” imzası taşıyan bir bildiri yayımlayarak, dünyanın en adaletli yerlerinde dahi hükümetin matbaaları kapatma yetkilerinin olduğunu ancak kendi gazetelerinin kapanmasına neden olan yazının *Muhbir*’in hangi sayısında yazıldığını bilmediklerini, eğer iletilirse bundan sonra gerekli önlemleri alacaklarını, böylece gazetelerinin kapanmasına mani olunabileceklerini dile getirmiştir (İskit, 1943, s. 23). Bu açıklamada en dikkat çekici kısım, çağdaş devletlerde de bu türden matbaa kapatma vakalarının mevcut olduğu ve gazetelerin bu durumdan haberdar olduğudur. Gazeteler, zararlı şeyler yayınladıklarında matbaalarının kapanacağını öngörebilmektedirler. Bu örnekte de görüldüğü üzere, aslında, 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesinin 9. maddesi gereğince, nizamnameye aykırı davrananların matbaalarının Zaptiye Nezaretince derhal kapatılacağı bildirilmiştir. Yani idarenin söz konusu nizamnameye göre gazeteleri kapatmakla uğraşmayıp matbaayı kapatabilme yetkisi vardır. İdare böyle bir imkâna sahipken neden gazeteleri kapatma yetkisini eline almak için Âli Kararname’yi çıkardığı sorusu akıllara gelebilir. Bunun nedeni, matbaa kapansa da, gazete çıkarma ruhsatına sahip olan kişinin başka bir matbaada gazeteyi basabileceği öngörülmüş olabilir. Bu nedenle idare, böyle bir durumun oluşmaması için doğrudan gazete kapatma yetkisini elinde bulundurmak istemiş olabilir. Yine genel ifadeler içeren bir düzenleme olan Kararname-i Âli ile idare daha keyfi davranabileceği düşüncesi ile hareket etmiştir yorumu da getirilebilir.

Âli Kararname’den sonra ise, idare gazete kapata yetkisini eline almış ve bu dönemde birçok gazete ve derginin kapatılmıştır. *Muhbir*, *Ayine-i Vatan*, *Utarit*, *Diyojen*, *İbret*, *İbretname-i Âlem*, *Hadika*, *Basiret*, *Hülasat-ül Efkâr*, *Şark*, *Hayal* bunlara örnek olarak verilebilir (İnuğur, 1993, s. 206). Bu gazetelerin bazılarının birçok kez geçici olarak kapatıldığını, nihayetinde ise tamamen kapatıldığını görebilmekteyiz. Örneğin *Diyojen*, 1871 senesinde, 4. sayıda İran Şahı’nın Kerbela Gezisini konu aldığı için 1,5 ay; 14. ve 15. sayılardaki yazılardan dolayı 15 gün; 1872 yılında 121. ve 123. sayılardaki yazılardan dolayı 2 ay geçici olarak kapatılmıştır. 13 Ocak 1873 tarihinde, 183. sayısından sonra ise Kararname-i Âli uyarınca tamamen kapatılmıştır (Kabacalı, 2000, s. 87). Dört yıllık yayın hayatı boyunca *Hayal* dergisi (1873-1877) sekiz kez geçici olarak kapatılmış ve sonunda büsbütün kapatılmıştır (Demirkol, 2016, s. 699). *İbret*, ilk olarak 1872 yılında 4 aylığına

katılmış, 1 Nisan 1873'te Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* piyesi gösterildikten 4 gün sonra ise tamamen kapatılmıştır. Burada Nizamnamede olmayan bir sonuçla karşılaşmaktayız: Namık Kemal'in Magosa'ya, diğer yazarların ise Rodos ve Akkâ'ya sürülmeleri (Koloğlu, 2015, s. 53-55). Sürgünden kasıt, İstanbul dışındaki bir vilâyete zorunlu olarak memur atanmalarıdır. Burada, hukuk ilmi açısından naklen atama, siyaset bilimi açısından sürgün olarak değerlendirilmiştir, denebilir. Ancak yine de gazete yazılarından kaynaklı böyle bir atama yetkisi, ne Kararname-i Âli ne de Matbuat Nizamnamesi ile idareye verilmiştir. Söz konusu uygulamanın hukukîliği tartışılır niteliktedir.

Bu dönemde gazetelerinin kapanmaları ve sürgün cezaları almalarından dolayı, Yeni Osmanlıların yani Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Agâh Efendi gibi isimlerin yurt dışına gittikleri görülmektedir. Yeni Osmanlılar, çalışmalarını yurt dışında da sürdürmüşler ve *Muhbir*, *Ulûm*, *Hürriyet*, *İnkılâp* gibi gazeteler çıkarmışlardır (İnuğur, 1993, s. 217). Osmanlı ülkesi dışında Yeni Osmanlılarca yayımlanan ilk Türk gazetesi, 31 Mayıs 1867 tarihinde Ali Suavi tarafından Londra'da çıkarılan *Muhbir* olmuştur. Neden Fransa ya da başa bir ülke değil de İngiltere'de çıkarılmıştır sorusunun cevabını Ebuzziya Tevfik şöyle veriyor: “*Gazetenin Londra'da neşri dahi cümle-i mukarrerattan idi. Çünkü Fransa'da matbuat ağır cezaları hâvi bir kanuna tâbi olduğu gibi, iktiza ederse gazetelere kanun haricinde de muamele ediliyordu. Hususa bir ecnebi tarafından çıkarılacak gazete, o ecnebinin mensup olduğu sefaretin şikâyetine de kurban edilebilirdi. Yani İmparatorlukta irade-i keyfiye, ahkâm-ı kanuniyenin fevkinde idi. Bunları nazar-ı mütalâaya alınarak matbuatın hürriyet-i kâmile ile mutlakül-inan bulunduğu Londra tercih olunmuştu.*” (Tütengil, 1985, s. 5). Görüldüğü gibi Fransa'da bu yıllarda, idarenin keyfi uygulamaları ve basın hürriyetini engelleyen bir tutumu vardır. Bunun yanında Fransa'da yabancıların basın faaliyetlerine karşı yaklaşım, Osmanlı Devleti'ndekinin aksine, son derece katı ve onların aleyhine gözükmemektedir. Osmanlı'da yabancılara karşı tavrı daha önce de üzerinde durduğumuz gibi son derece olumludur. O tarihlerde birçok Fransız gazetesi Osmanlı'da çıkabiliyorken; Fransa'da durum öyle gözükmemektedir. Bu noktada, Matbuat Nizamnamesinin neden İngiltere'den değil de Fransa'dan iktibas edildiği sorusu akıllara gelebilir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Osmanlı'nın resepsiyon sürecinde genelde Fransa, Almanya, İtalya gibi ülkelerin kanunlarında yararlandığı görülmektedir. Ayrıca ileride de bahsedeceğimiz üzere, 1909'da yapılan Matbuat Kanunu da Fransa'dan iktibas edilmiştir.

Yani basın alanında daha çok Fransız geleneğinin benimsendiğini söyleyebiliriz. Bunların haricinde, Osmanlı'da uygulanagelen izin usulü, Fransa'dan alınan kanunda da var olduğu için yönetim söz konusu kanunu ülke şartlarına daha uygun görmüş olabilir. Yine Yeni Osmanlıların daha çok Fransız düşünürlerden beslenmesi de bu durumda etkili olmuştur yorumu getirilebilir.

Gazeteleri kapanan ya da sürülen bütün gazeteciler yurt dışına gitmemiştir. Buna örnek en önemli isim, Ahmet Mithat Efendi'dir. 17 Nisan 1872 tarihinde *Devir* gazetesini çıkaran Ahmet Mithat, devlete görevlerini hatırlatan eleştirel bir yazı kaleme aldığı için gazetesi ertesi gün kapatılır. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi *Bedir*'i çıkarmaya başlar ancak o da 13 Ekim 1872'de kapatılır. Sonra *İbret*'e geçer ancak bu gazete de kapatılır ve Ahmet Mithat Efendi, Rodos'a sürülür (Topuz, 2011, s. 66). Burada ilginç olan bir durum söz konusudur. Ahmet Mithat Efendi'nin, II. Abdülhamid öncesinde basın faaliyetleri hep durdurulmuş ve hatta bu faaliyetlerinden dolayı cezalandırılmıştır. Ancak Ahmet Mithat, yurt dışına gitmeyi düşünmemiştir. Abdülhamid döneminde ise, Ahmet Mithat Efendi daha rahat bir şekilde basın faaliyetlerini sürdürebilmiş; *Tercüman-ı Hakikat* gibi uzun soluklu bir gazete çıkarabilmiş ve birçok kitap yayınlatabilmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat'ın *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet İhsan Tokgöz, Hüseyin Cahit Yalçın gibi çok sayıda gazeteciye de yetiştirmiş, onlara örnek olmuştur. Bu durumun Ahmet Mithat Efendi'nin Abdülhamid döneminde basın hürriyeti açısından daha rahat bir ortama kavuştuğunun göstergesi olup olmadığı tartışılmaya değer bir konudur.

Pek çok yazara göre, 1864 tarihli Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden Kararname-i Âli'nin yayımlandığı tarihe kadar olan süreçte, Yeni Osmanlılar istedikleri yazıları kaleme alabilmiş ve basın nispeten hür bir ortama sahip olmuştur. Âli Kararname'den sonra ise, Yeni Osmanlılara ait gazeteler kapatılmış, basın hürriyeti engellenmiştir ve hatta ortadan kalkmıştır (İnuğur, 1993, s. 86). Bazı yazarlara göre ise, Âli Paşa'nın anılan Kararname'yi sadece Yeni Osmanlıları ve nihayetinde basını susturmak için çıkardığını söylemek yanlış olacaktır (Meriç, 2016, s. 41; Tezcan, 2005, s. 169). Nitekim Âli Paşa'ya ait olduğu iddia edilen vasiyetname, konu itibarıyla önem arz etmektedir⁵¹. Meriç, birincisi Schneider'in önsözü ile beraber Fransız Sefaretinden gelmiş bir yazma eser; ikincisi ise Fransızca Revue

---

⁵¹ Fransızca orijinal metin için bkz. (Andıç F. ve S., 2000, s. 99-138); Türkçe çeviri için bkz. (Andıç F. ve S., 2000, s. 59-95). Andıç, İsis Kitabevi tarafından *The Last of the Ottoman Grandees* adında basılan İngilizce kitabı Türkçeye çevirerek genişletmiş ve *Sadrızam Âli Paşa* isimli söz konusu kitabı basmıştır. Ayrıca Cemil Meriç tarafından vasiyetname metninin çevrilmiş bölümleri için bkz. (Meriç, 2016, s. 33-42).

de Paris tarafından basılmış 40 sayfalık risale olarak iki nüshasını gördüğünü belirterek her iki metnin de aynı olduğunu söylemekte ve bu nedenle vasiyetnamenin gerçek olduğu noktasında bir şüphe olmadığını belirtmektedir (Meriç, 2016, s. 43-44)⁵².

Vasiyetnamede, Âli Paşa'nın basın hürriyetine atfettiği önemi şu ilgili bölümden anlayabilmekteyiz:

“Basın hürriyeti ancak hatalarını düzeltmek istemeyen hükümetler için tehlikedir. Sizin hükümetiniz yurdun iyiliğinden başka bir şey düşünmüyor, o halde böyle bir hürriyet onun için bir nimettir. Bir milletin düşüncesini baskı altında tutmak, onu bir takım gizli yollar aramağa zorlar, eninde sonunda bulur o yolları. Hürriyetsizlik her türlü fesadı kolaylaştırır. Devletin güveni tehlikeye girer, zora başvurmak gerekir. Basın hürriyeti kötülükle savaşmak ve faydalı olmak isteyen her hükümetin tabii müttelikidir. Bugünkü idarede basın, Osmanlılar arasında zayıf bir bağ kurabiliyor. Amme menfaati, bilhassa taşrada meçhul; tek kaygı: özel çıkar. Basına ve genel olarak her nevi yayına geniş bir hürriyet verilmeli ki, Osmanlıları birbirlerine bağlayan bağ kuvvetlensin. Basın siyasî mes'elelerle uğraşacak, hükümetin yaptıklarını değerlendirecek ve ülkenin ihtiyaçlarını belirtecek, ihdasını istediğimiz genel komiserlerin işini kolaylaştıracaktır. Basın, millet meclisi kuruluncaya kadar bu meclisin yerini tutacaktır. Memleketi tanımayanlar boyuna millet meclisinden söz ediyorlar. Devlet işlerini tartışacak, denetleyecekmiş bu meclis. Eyâletlerden, hattâ pâyihta ahâlisinden kurulacak böyle bir topluluk çok geçmeden acınacak bir acz içine düşer. Acele etmemeliyiz. Yapılacak ilk iş, basını bütün engellerden kurtarmak ve tam bir hürriyete kavuşturmaktır.

Hükümet de büyük bir gazete kurmalıdır. Bu gazete yerli ve yabancı basının makalelerine cevap vermelidir. Hükümetin ve yurdun gerçek menfaatlerini müdafaa etmelidir. Kanunları, nizamları, buyrukları yayımlayacak, halka hükümetin aldığı tedbirleri izah edecek, gerekçelerini anlatacaktır bu büyük gazete; kötü niyetleri zararsız hale getirecektir. Gazetenin yöneticileri hiçbir dalkavukluğa tenezzül etmeyecektir. Halk müdaheneden iğrenir. Ona göre müdahene en acı hakikatten daha çirkindir. Bu gazetenin şiarı hakikat ve samimiyet olacaktır.” (Meriç, 2016, s. 41-42).

---

⁵² Vasiyetnamenin gerçek olup olmadığına ilişkin diğer tartışmalar için bkz. (Andıç F. ve S., 2000, 10-11; Tezer, 2005, s. 170).

Görüldüğü üzere, söz konusu vasiyetnamede basın hürriyetinin, ne derece önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Basın hürriyetini ortadan kaldırmanın aksine bu nimetten faydalanılmasının yolları araştırılmalı denilmiştir. Her türlü kötülüklerin üstesinden basın hürriyeti ile gelinebileceği vurgulanmıştır. Basının meclis açılana kadar onun yerini dolduracak bir kuvvet olduğu söylenmiştir. Resmî gazetenin öneminden bahsedilmiş ancak dalkavuk bir gazetecilik anlayışının olamayacağı ve bunun halk tarafından benimsenmeyeceği belirtilmiştir. Söz konusu vasiyetname gerçekten Âli Paşa'ya ait ise, ona karşı yapılan ithamların doğruluğu tartışılır hale gelmektedir. Böyle bir anlayışa sahip yöneticinin yaptığı Kararname'nin geçici olacağı düşüncesiyle hareket ettiği; amacının basını ortadan kaldırmak değil aksine daha hür bir ortama kavuşturmak olduğu yorumlarını getirecektir. İngiltere'de maslahatgüzarlık yapmış, Hariciye Nazırı görevinde bulunmuş, Islahat Fermanının hazırlanmasında önemli bir rol oynamış, batıyı ve batıdaki gelişmeleri gören ve bilen bir yönetici olan Âli Paşa hayattayken, vasiyetnamedeki görüşleri destekleyecek ve basın hürriyeti açısından olumlu sayılabilecek bir takım adımlar da atmıştır. Paşa, vilâyet gazetelerinin yaygınlaşmasına önemli katkılarda bulunmuş ve ülkenin dört bir yanında yayımlanan gazetelerin toplu halde okuyucuların incelemesine sunulduğu "kıraathane"lerin açılmasını sağlamıştır (Koloğlu, 1985, s. 85). Böylece gazetelerin umuma teşmil edilmesi istenmiştir.

Geçici olarak çıkartılan Kararname-i Âli, 1867 yılından Sultan Abdülaziz dönemi boyunca ciddi bir uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde birçok gazete geçici ya da tamamen kapatılmış ve bazı gazeteciler hapis, sürgün veya para cezasına mahkûm edilmiştir. Bu yıllarda, yalnızca Kararname-i Âli'ye göre hareket edildiğini ve 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinin temelli terk edildiğini söylemek doğru olmayacaktır. Hatta Âli Paşa'dan 1871 yılından sonra Âli Kararname uygulamasına yavaş yavaş son verilmeye başlanmıştır, yorumu dahi getirilebilir. Çünkü bu yıldan sonra *Terakki*, *Basiret*, *İbret*, *Hadika*, *Bedir* gibi haber ve *Diyojen*, *Çingiraklı Tarar*, *Hayal* gibi mizah türünde çok sayıda gazete ve dergi çıkartılmıştır (İskit, 1943, s. 30). Nitekim 1872 yılında Namık Kemal tarafından çıkarılan ve ilk sayısında "En kutsal bildiğimiz görev de Matbuat Nizamnamesi'ne uygun olduğu derecede doğru söylemektir" diyerek yayın hayatına başlayan *İbret* gazetesi de, Nizamnamenin yürürlükte olduğunu işaret ederek ona uyacakları sözünü vermektedir. Ancak *İbret*, Kanuna uygun davranmamış ve şiddet içeren yazılarından dolayı 1872 yılında dört aylığına kapatılmıştır. Nizamnamenin 13. maddesinde, Osmanlı Devleti'nin iç

huzurunu ve güvenliğini bozacak suç işlemeye teşvik edici yazılar yayınlayan gazetelerin, geçici veya tamamen hükümet tarafından kapatılacağı bildirilmiştir. *İbret* de, Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehdit eden şiddet içerikli yazılarından dolayı 4 aylığına kapatılmıştır.

1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinin uygulanmaya devam edildiğinin bir başka örneğini Basiret gazetesi yazarı Ali Bey'e verilen cezadan da anlayabiliriz. 1870 senesinde Basiretçi Ali Bey “... Avrupa'da gazeteciler öyle saygın kişilerdir ki, bunlardan Dışişleri bakanlığına yükselenleri görülür; Osmanlı ülkesinde ise zaptiye neferi kadar haysiyetleri yoktur...” cümlelerinin yer aldığı bir yazı kaleme aldığı için erlere hakaret ederek Padişahı hedef aldığı gerekçesiyle doksan gün hapis cezasına çarptırılmıştır (Koloğlu, 2015, s. 52). 1864 tarihli Nizamnamenin 20. maddesinde devlet memurları ve Osmanlı Devleti aleyhine yazı kaleme alanların ya on günden on aya kadar hapis ya da iki altından elli altına kadar para cezası verileceği hüküm altına alınmıştır. Burada da Ali Bey'e devlet memuru aleyhinde yazı yazdığı için Nizamnameye uygun olarak doksan gün hapis cezası verilmiştir. Öyleyse bu örneklerden yola çıkarak, aslında, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinden kopmadan hareket edildiğini söyleyebiliriz.

İlerleyen yıllarda, Âli Kararname'nin hükmünün kalmadığını ve 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinin artık askıda olmadığını görebiliyoruz. Yukarıda ifade ettiğimiz, 1875 yılında 1864 tarihli Nizamnameye madde eklenmesi, aslında Matbuat Nizamnamesinin güncellendiğini ve uygulandığını göstermektedir. Yine yürürlüğe girip girmediği belli olmayan, Matbuat Nizamnamesi hükümlerini askıya alan sebeplerin ortadan kalktığı varsayılarak ve günden güne basındaki artış göz önüne alınarak, 1875 yılında hazırlanan Layiha taslağı, Kararname-i Âli'nin geçerlilik süresinin dolduğunu gösteren emarelerdendir (Ceylan, 2006, s. 153-154). Nitekim V. Murat döneminde Âli Kararname'nin hiç uygulanmaması da bunu göstermektedir. Ayrıca Abdülhamid devrinde, 1876 tarihinde Kanun-i Esasî'nin ilanı ve matbuata ilişkin getirilen düzenleme Kararnamenin hükmünün kalmadığını gösteren başka bir durumdur. Geçici olan Kararname-i Âli'nin Abdülhamid döneminde uygulanıp uygulanmadığı ise 1877 tarihli Sıkıyönetim Kararnamesi ile açıklanabilecek bir meseledir. O halde sırasıyla, 1876 tarihinde kabul edilen Anayasayı ve Sıkıyönetim Kararnamesi'ni incelemek gerekmektedir.

C. Kanun-i Esasî Düzenlemesi

Konuyu derinlemesine incelemeye geçmeden önce şunu belirtmemiz gerekir, Kanun-i Esasî’de yer alan basın hürriyetine ilişkin düzenleme her ne kadar matbaacılık alanındaki mevzuatı kapsar nitelikte olsa da, matbuattan anladığımız daha çok gazeteler olduğundan, söz konusu düzenlemeyi üçüncü bölümde tetkik etmeyi tercih ettik.

Abdülaziz’in tahta olduğu son günlerde, Kararname-i Âli’nin yayımlanmasını gerektiren ortam artık kaybolmuş ve Kararnamenin uygulanmasının terk edilmişken, ilginç bir şekilde 1876 senesinin başında yine basın üzerinde baskılar artmaya başlamıştır. 13 Ocak 1876 tarihinde yayımlanan bir resmî tebliğ ile mizah gazetelerine ilişkin sıkı bir denetim ön görülmüştür (İskit, 1943, s. 41-42). 7,8 ve 9 Mayıs 1876’da ilân olunan tebliğlerde ise, gazetelerin neleri yapmamaları gerektiği söylenmiş hatta siyasî makale yazmanın yasak olduğunu işaret eden ifadeler kullanılmıştır (İskit, 1943, s. 46-49). Bunla da yetinilmemiş ve bir adım daha öteye gidilerek 11 Mayıs 1876 tarihinde, tüm gazete ve dergilerin basılmadan önce denetime tabii tutulacağına ilişkin bir Kararname yayımlanmıştır. O dönemde çıkan bütün gazetelerde yayımlanan söz konusu Kararname şu şekildedir:

“Matbuât-ı Osmâniye ’nin neşr-i hayatına idareden ziyadesiyle dikkat ve ihtimam olunmakta ve ekseriyen tatil ve ilga gibi mücâzât dahi icra edilmekte ise de, ahvâl-i hâzırının ehemmiyeti cihetle gazetelerin ale’l-umûm kaviyyen taht-ı inzibâta alınması vâcibeden bulunduğundan Dersââdet’te ve Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâne’nin kâffe-i cihetinde elsîne-i muhtelifede tab’ olunan gazetelerin kable’t-tab müayenesi husûlü maksada kâfi bulunmakla, bundan böyle Dersââdet’te tab’ olunan gazetelerin Matbuat İdaresinden ve eyaletlerde bulunan gazetelerin dahi hükümât-ı mahalliyece tayin olunan memurlar marifetiyle kable’t-tab’ muayenesi karâr-ı âlî iktizâsından olup bu usûl dahi muvakkat olmağın ilân-ı keyfiyete iktidar kılındı.” (Yerlikaya, 1996, s. 145).

Kararname, Osmanlı Devleti’nde sansürü işaret eden ilk düzenlemedir. Kararname’yle artık gazetelerin baskıdan önce denetleneceği bildirilmektedir. Mahmud Nedim Paşa tarafından çıkarılan Kararname’yi gazeteciler yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir. *Basiret*, “bugün makinemiz kırılmış olduğundan, gazetemiz bu biçimde yayınlanmıştır” diyerek ilk üç sayfayı boş bırakmış ve yalnız dördüncü sayfada ilânları basmıştır. *Sabah* ise, sansürün yasakladığı yerleri boş bırakarak gazeteyi bu şekilde çıkarmıştır⁵³. Tepkiler

⁵³ *Sabah*, 12 Mayıs 1876, Sayı: 65 boş bırakılan görsel için bkz. (Demirkol, 2016, s. 692).

neticesini hızlı bir şekilde almıştır. Ön denetimi getiren Kararname, yalnızca üç gün yürürlükte kalmış ve 14 Mayıs 1876'da yürürlükten kaldırılmıştır (İnuğur, 1993, s. 252-253). Zikrolunan Kararname için uygulaması olmayan, neredeyse ölü bir şekilde doğmuş bir düzenlemedir diyebiliriz⁵⁴. Salihpaşaoğlu'na (2007, s. 129) göre bu tepkilerin oluşturduğu rüzgâr, sadece ön denetimi kaldırmakla kalmamış aynı zamanda basın hürriyetinin anayasal düzeyde tanınmasına da yol açmıştır.

31 Ağustos 1876 tarihine gelindiğinde V. Murad hal edilmiş ve II. Abdülhamid Anayasa'yı ilan edeceği sözünü vererek tahta çıkmıştır. Nitekim Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı ve üyelerinin tamamının II. Abdülhamid tarafından atandığı, 28 kişilik (üçü gayrimüslim) Cemiyet-i Mahsusa isimli bir komisyon tarafından Kanun-i Esasî hazırlanmıştır. 1831 tarihli Belçika, 1848-50 tarihli Prusya ve 1875 tarihli Fransa Anayasalarının yanı sıra o dönemde var olan bütün Anayasaları inceleyen kurul, Osmanlı Devleti'ne özgü yeni bir anayasa metni oluşturmuştur (Ortaylı, 1987, s. 215; Cin ve Akyılmaz, 2014, s. 559). Heyet-i Vükelâdan geçen tasarı, Abdülhamid tarafından kabul edilerek 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası yürürlüğe girmiştir⁵⁵.

Kanun-i Esasî'nin “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi” bölümünde temel hak ve hürriyetler sayılmıştır. Bunlardan biri de basın (matbuat) hürriyetidir. Kanun-i Esasînin 12. maddesinde basın hürriyetiyle ilgili olarak “*Matbuat, kanun dairesinde serbesttir.*” hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm, basın hürriyetine ilişkin ilk anayasal güvence niteliği taşımasının yanı sıra özü itibariyle de basın hürriyetini keyfilikten kurtarıp kanuni teminatına bağlaması yönünden kıymet taşımaktadır (Korkmaz, 2005, s. 29). Söz konusu düzenlemeyle, basın hürriyetinin Anayasal bir niteliğe büründüğü çoğu yazarca kabul edilmektedir. Bazı yazarlar ise “kanun dairesinde serbest” ifadesini muallak ve tehlikeli bulmaktadırlar. Her yana çekilebilir / esnek olan söz konusu hükmün, sansürü de açıkça yasaklamadığı ifade edilmektedir (Tanör, 2002, s. 145-146). Ayrıca basın hürriyetinin herhangi bir kanunla, istenildiği zaman sınırlanabileceğinin doğru olmadığını söylemektedirler (Topuz, 2011, s. 48; Temiz, 2007, s. 36). Bu düzenlemeye bakarak her çeşit

⁵⁴ Boyar'ın (2006, s. 421-422) Kararname'nin uygulandığını hatta 1880 yılında, ön denetim usulünün siyasi olmayan eserleri kapsayacak şekilde genişletildiğini ifade etmesi, talihsiz bir tahlildir.

⁵⁵ Anayasa metni hazırlayan komisyon üyelerinin hepsinin II. Abdülhamid tarafından atanması olumsuz bir yön olsa da; komisyonda hem Müslüman hem gayrimüslim olsun farklı gruplardan kimselerin yer verilmesi çoğulcu bir yapının sağlanması açısından önemli bir noktadır. Ayrıca birçok anayasanın incelenip doğrudan iktisap yoluna gidilmeden, kendine özgü bir anayasa metninin oluşturulması da ehemmiyet taşımaktadır.

kanun ile basın hürriyetinin kısıtlanabileceğini söylemek, ne yazık ki hukukî açıdan talihsiz bir yorumdur. Basının kanun ile sınırlandırılabilmesini bu şekilde değerlendirerek kanunu bir sansür aracı görmek, doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Tam tersine bir düşünceyle, kanunun üstünlüğü ilkesinin benimsendiği ve basın eğer sınırlanacaksa bunun tüzük, yönetmelik, genelge gibi idari düzenleyici işlemlerle değil ancak kanunla yapılabileceği kastı ile hareket edilmiş demek, daha makul ve hukukî olandır. Bir hürriyetin ancak kanun ile sınırlandırılabilmesi, o hürriyet için bir zafiyet değil aksine güvencedir. Hürriyetin yönetmelik, tüzük gibi daha alt derecedeki bir norm ile değil; kanun ile sınırlandırılması gerekliliği günümüz demokratik hukuk devletleri için de geçerli bir kuraldır. Ayrıca “her çeşit kanun” ile sınırlandırmaya kapı açıldığı yorumu da yerinde değildir. Basın hürriyetinin ancak basın kanunu ile sınırlandırılabilmesi, işin gereğidir. Bunun dışında, sınırlama ile sansürün aynı şeyler olmadığını ilk bölümde ifade etmiştik. Sınırlama ile sansürü aynı kabul ederek kavramlar açısından da hataya düşmemek gerekir. Sansürün açıkça yasaklanmamış olması ise tartışmaya değer bir meseledir.

Anayasa metnindeki düzenlemede, matbuatın serbest olduğu söylenmektedir. Basın hürdür yerine basın serbesttir denilmiştir. Ancak bunun sınırının kanun olduğu belirtilmiştir. Kanunun belirlediği sınırlar içerisinde basın hürdür ve basın ancak kanunî bir düzenleme ile sınırlandırılabilir. Yani kanundaki düzenlemelere aykırı bir şekilde basın faaliyeti yapılamayacağı gibi; basın faaliyetler ancak kanunla sınırlanabilecektir. Madde hükmünde basının sansür edilemez olduğunun açıkça belirtilmemiş olması, eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Mithat Paşa'nın hazırladığı, Anayasa tasarısı Kanun-ı Cedid'ede, basın hürriyetine doğrudan yer verilmemiş olup yalnızca düşünceyi açıklama hürriyeti şu şekilde düzenlenmiştir: “*Herkes kaalen ve kalemen beyan-ı efkârda âzadedir (serbesttir). Ancak bunu suiistimal ile asayiş ve ahlak-ı umumiyeyi ihlâl tasaddi edenler ber mucib-i kanun ceza göreceklerdir.*” (Tunaya, 1985, s. 31). Bu düzenlemede, basın hürriyetinin özü olan düşünce açıklama hürriyeti üzerinde durulmakta ancak bu hürriyeti istismar edenlerin kanunun öngördüğü yaptırımlara tabi olacağı ifade edilmektedir. Basın hürriyetine doğrudan temas etmeyen tasarı maddesinde, basının ön denetime tabi tutulamayacağına ilişkin bir ifadeye de rastlanılmamaktadır.

Basının sansür edilemeyeceği, esinlenen Anayasalarda ifade edilmediği için belki de anayasa yapıcıları tarafından akla gelmemiştir, yorumu getirilebilir. Ancak Kanun-i

Esasî'nin hazırlanması sırasında incelenen anayasalardan biri olan 1831 tarihli Belçika Anayasası'nın 18. maddesinde basın hürriyeti şu şekilde düzenlenmiştir: “*Basın hürdür; hiçbir şekilde üzerinde sansür kurulamaz; yazar, yayıncı ya da matbaacıdan herhangi bir teminat bedeli alınamaz.*(1) *Bir kitabın yazarı belli ise ve yazar Belçikalıysa, yayıncı, matbaacı ya da dağıtıcı hakkında adli takibat başlatılamaz.* (2)”⁵⁶. Söz konusu düzenleme, bugün yürürlükte olan 2007 Belçika Anayasası'nın 25. maddesindeki düzenlemeyle neredeyse aynı olup dönemine göre çok ileri düzeyde bir hükümdür. Basının hür olduğu ve hiçbir şekilde sansür edilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Ayrıca matbaa kurmanın veya kitap basmanın herhangi bir malî teminata bağlanamayacağı söylenmiştir. Osmanlı devleti bu hükme II. Meşrutiyet sonrasında dahi kavuşamamıştır. Yine yazarları, yayıncıları, matbaacıları ve dağıtıcıları güvence altına almış olup yaptıkları işten dolayı keyfi şekilde yargılanmalarının önüne geçilmiştir. Bir diğer esinlenen 1848-50 Prusya Anayasası'nın 27. maddesinde ise basın hürriyeti şöyle düzenlenmiştir: “*Her Prusya vatandaşı, fikirlerini sözlü, yazılı, basılı veya resimli olarak hür bir şekilde ifade etme hakkına sahiptir.*(1) *Basına sansür uygulanamaz ve yasa haricinde basın hürriyetine ilişkin herhangi bir kısıtlama getirilemez.*”⁵⁷. Prusya Anayasası'ndaki düzenleme, Belçika Anayasası'ndaki düzenleme ile mukayese edildiğinde, daha az güvenceli ama dönemin ruhuna uygundur diyebiliriz. Söz konusu düzenlemede basının sansür edilemeyeceği hüküm altına alınmış; basın hürriyetinin yasa ile sınırlandırılabilirliği ifade edilmiştir. Hangi yasa olduğu burada da dile getirilmemiştir. Yukarıda üzerinde durduğumuz gibi, bu ifade hukuk mantığı açısından yanlış değildir. İşin gereği onun herhangi bir yasa değil; basın yasası olduğu anlaşılacaktır. Kanuni Esasî'deki düzenleme bu yönüyle Prusya anayasasına yaklaşmaktadır. Ancak hem Prusya hem Belçika Anayasalarında ifade edilmesine rağmen Kanun-i Esasî'de basının sansür edilemeyeceğine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Eğer söz konusu Anayasalardan esinlenilerek 1876 tarihli Anayasa'nın oluşturulduğunu ifade ediyor isek bu maddelerin görülmemiş olma ihtimali zayıftır. Anayasa hazırlayıcıların bu hükümleri görmelerine rağmen basın üzerinde sansür kurulamayacağını madde metnine eklememeleri, akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

---

⁵⁶ The press is free; no form of censorship may ever be instituted: no cautionary deposit may be demanded from writers, publishers or printers. (1) When the author is known and is resident Belgium, the publisher, printer or distributor may not be prosecuted. (2)

⁵⁷ Every Prussian shall be entitled to express his opinion freely by word, writing, print, or pictorial representation. (1) Censorship of the press may not be introduced; and no other restriction on the freedom of the press shall be imposed except by law. (2)

Bunların yanı sıra, 1908 tarihli Anayasa değişikliğinde “*Matbuat, kanun dairesinde serbesttir*” aynı şekilde kalmıştır; maddenin devamına “*hiçbir veçhile kablettab'ı teftiş ve muayeneye tabi tutulmaz*” ifadesi eklenmiştir. Ayrıca 1924 tarihli Anayasamız Teşkilatı Esasiye'nin 77. maddesinde de “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşir edilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir*” hükmüne yer vermiştir. Yani Kanun-i Esasî'nin 12. maddesindeki hüküm aynen tekrarlanmış ve basınının sansür edilemeyeceği ifadesi eklenmiştir. Öyleyse “matbuatın kanun dairesinde serbest olması”, diğer Anayasa hazırlayıcıları tarafından da sıkıntı yaratacak bir hüküm olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim daha sonraki düzenlemelerde de aynen kabul edilmiştir. 12. maddede eksik olan kısım, basının sansür edilemeyeceğine yönelik bir ifadenin yer almamasıdır. Bu eksiklik de sonraki Anayasa hazırlayıcıları tarafından fark edilerek veya önceki düşünceden vazgeçilerek giderilmiştir.

Söz konusu düzenleme II. Abdülhamid döneminde basın hürriyetinin Anayasa tarafından kabul edildiği için ehemmiyet taşımaktadır. Düzenleme sonrası basın hürriyeti ilk defa anayasal bir güvence kazanmıştır. Ayrıca Kararname-i Âli'nin geçerliliğini yitirdiğinin bir başka nedeni de, söz konusu Anayasa hükmüdür diyebiliriz. Normlar hiyerarşisi gereği en üst norm olan Anayasa'ya aykırı bir kanun, tüzük veya bir başka düzenleme geçerli olmayacaktır. Bunun dışında Anayasa'da getirilen hüküm ile hangi suretle olursa olsun idarî karar veya emirlerle basın hürriyetinin sınırlanamayacağı ortaya konmuştur (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 165). Ancak şunu vurgulamak gerekir, Prusya ve Belçika Anayasalarında basının sansür edilemeyeceği hükmü görülmesine rağmen söz konusu yargının Anayasa metninde yer almaması, bilinçli bir boşluk olarak değerlendirilebilir. Bu boşluk, ilerleyen bölümlerde de üzerinde duracağımız sansür uygulamalarına kapı aralamıştır, yorumu getirilebilir.

Kanun-i Esasî ile matbuatın kanun dairesinde serbest olduğu hüküm altına alınmıştır. Ancak burada Kanun-i Esasî'nin hangi kanuna atıf yaptığı, tartışılması gereken bir durumdur. Çünkü o dönemde hem 1857 tarihli Matbaalar Kanunu hem de 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlükteydi. Ayrıca Kararname-i Âli de hukuken kaldırılmamış değildi. Üç düzenleme de matbuatla ilgiliydi. Kanun-i Esasî'ye göre hangi mevzuat kapsamında basın hürriyeti sağlanacaktı? Söz konusu düzenlemelerden en kapsayıcı olanın ve basın hürriyetine daha fazla yer verenin 1864 tarihli Nizamname olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Kanun-i Esasî ile işaret edilen kanunun 1864 tarihli Nizamname olduğu ifade

edilebilir. Ancak 1864 tarihli Nizamnamenin bu hâliyle ihtiyacı karşılayacak bir düzeyde olmadığı altını çizmek gerekir.

Kanun-i Esasî’de basın hürriyetinin kabul edilmesi, basın faaliyetlerine de yansımıştır. Anayasa sonrası gerek kitap gerek gazete ve dergi sayısındaki sayı artışından bunu görebiliriz. Gazeteler, Osmanlı Devleti’nde basının hür olduğunu hatta Avrupa’daki devletlerden daha fazla bir güvence ile basın hürriyetinin sağlandığını dillendirmişlerdir. 9 Aralık 1977 tarihinde Vakit gazetesi, İngiliz Gladstone’nin Osmanlı Devleti’nde basın hürriyetinin olmadığı ve basının hükümet baskısı altında olduğu yolundaki düşüncelerine şu şekilde karşı çıkmıştır: “*Osmanlı gazetelerinde basın hürriyeti vardır. Bunun delili Kanûn-ı Esâsî’dir. Kanûn-ı Esâsî Padişahımız tarafından ilan edilmiştir. Osmanlı devletinde basın hürriyeti vardır. Hatta Avrupa ve Rusya’da olduğundan fazla basın hürriyeti devletimizde mevcuttur.*” (Yerlikaya, 1996, s. 157). Anayasa hükmü sonrası, hem mevzuat anlamında hem de uygulama bakımından basın hürriyeti sağlanmıştır. Basın hayatı canlanmış ve daha serbest bir ortama kavuşmuştur.

D. 1877 tarihli Matbuat Nizamnamesi Tasarısı

II. Abdülhamid döneminde, basının kanun dairesinde hür olduğu Anayasa düzenlemesi ile ilân edilmiştir. Ancak Kanun-i Esasî’nin 12. maddesine getirilen hükümle beraber, 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi⁵⁸ ve aynı zamanda 1867 tarihli Kararname-i Âli’nin birlikte yürürlükte olduğu görülmektedir. Basın serbestliği, 1858 tarihli Matbaalar Nizamnamesi kapsamında mı yoksa 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi çerçevesinde mi olacaktı? Peki, Kararname-i Âli yürürlükten kalkmış mıydı? Bu durumda yapılması gereken ya 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinde değişikliklere giderek onu tek yetkili mevzuat haline getirmek ve ona daha hür bir yapı kazandırmak ya da yeni bir kanun hazırlanarak basın hürriyetini sağlamak olacaktı. *Hayal* dergisi, yeni kanun yapmaktan ziyade 1864 tarihli Nizamnamenin güncellenmesinin daha uygun olacağını şu cümlelerle ifade etmiştir: “*...Madem ki Kanun-i Esasi’nin buyurduğu üzere, matbuat kanun dairesinde serbesttir; bu halde yeniden kanun koymaya uğraşmaktansa, eski Matbuat Kanunu’nun görüşüp inceleyerek onun hükümleri arasında Kanun-i Esasi de vaat edilen serbestliğe aykırı olan yerleri atılarak adalet ve serbestliğe uydurulsun (“Matbuat Nizamnamesi”, Hayal, Nisan 1293/1876, No: 344)* (Kudret, 2000, s. 26). II. Abdülhamid ve

⁵⁸ “Nizamname”nin sözlük anlamı tüzük olarak geçse de Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunda nizamnameler normlar hiyerarşisi içinde kanunlarla eşit değerde kabul edilmiştir (Ergin, 2016, s. 14)

yönetimi, var olan kanunu değiştirme seçeneğini değil, yeni bir matbuat kanunun hazırlanması yolunu seçmiştir. Ayrıca 19 Mart 1877 tarihinde bir tebliğ yayımlayan II. Abdülhamid, dedikoduların ve yalan haberlerin gazetelerde yer aldığı, insanların da bu yayımlanan şeylere tamamen gerçek gözüyle baktığını belirtmiş ve bu duruma ilişkin kanunî tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir (İskit, 1943, s. 69-70). Böylece basının sahip olduğu hak ve hürriyetlerin sınırlarını çizmek amacıyla, Mithat Paşa başkanlığında, Meclis-i Mebusunda bir komisyon oluşturulmuştur. Hükümet tarafından onaylanan kanun tasarısı daha sonra meclise intikal etmiştir. Söz konusu Matbuat Kanunu tasarısı, Mebuslar Meclisinde ele alınan ilk kanun tasarılarındanır. 20 Mart 1877 – 28 Haziran 1877 tarihleri arasında çalışan 1. Mebuslar Meclisi bu süreçte toplam 56 toplantı gerçekleştirmiştir ve toplantıların 8'inde gündem maddesi Matbuat Nizamnamesi olmuştur (Altan, 2009, s. 3007).

Tasarı hem matbaalara ilişkin hem de matbuata ilişkin hükümler içermektedir. Böylece 1857 Matbaalar Nizamnamesi ile 1864 Matbuat Nizamnamesinin oluşturduğu çift başlılık ortadan kaldırılmak istenmiştir. Yani matbaalara ilişkin hükümler ile basınla alakalı hükümlerin ayrı ayrı kanunlarda değil tek bir kanun kapsamında düzenlenmesi öngörülmüştür. Tasarı, dört bölüm ve 51 maddeden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, basımevlerinin kuruluşu ve işleyişi; ikinci bölüm, gazeteler ve süreli yayımlar; üçüncü bölüm, basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara verilecek cezalar; dördüncü bölüm ise davalara bakacak mahkemeler ve duruşma usulleri başlığı altında düzenlenmiştir⁵⁹.

Meclis tutanaklarına bakıldığında, matbaaların kuruluşu ve işleyişini konu edinen birinci bölümdeki bazı maddelere, vekillerce eleştiriler getirildiği görülmektedir. Bu kapsamda, tasarı metninde tartışılan hükümlerden ilki, matbaa açılmasının izin şartına bağlanmasıyla ilgili olan düzenlemedir. Mebusların bir bölümü, matbaa açmak ile matbuat hürriyetinin farklı şeyler olduğunu söylemişler, muzır olan ve ehliyet şartları taşımayan kimselerin ayıklanması gerektiğini belirtmişler ve hükümet tasarısında var olan izin şartının kalması gerektiğini savunmuşlardır. Vekillerin bir kısmı ise, basımevi açmanın mağaza açmaktan farksız olduğunu, hükümete haber vermenin yeterli olduğunu ve anayasada basının serbest olduğu söylendikten sonra onu zincire vurmanın doğru olmadığını ifade ederek izin şartının kaldırılması gerektiği yönünde düşüncelerini beyan etmişlerdir. Ancak tartışmalar neticesinde izin şartı kaldırılmamıştır (İskit, 1939, s. 130-137). Tasarı metnindeki haliyle kabul edilmiş; ruhsat şartı ön görülmüştür (m.1). Görülüyor ki matbaa kurulması ve

⁵⁹ Kanun tasarısı metni için bkz. (İskit, 1939, s. 699-706).

işletilmesinde izin alınması gerektiği hükmü, Osmanlı basın mevzuatında her zaman kendine yer bulmuş bir düzenlemedir.

Mebuslar arasında fikir ayrılığına sebebiyet veren ikinci mesele ise, matbaaların yalnızca vilâyet ve sancak merkezlerde açılmasıyla alakalıdır. Kudüs Müftüsü Yusuf Ziya Efendi ve Rasim Bey, bu hükme şiddetle itiraz etmişlerdir; kaza merkezlerinde de matbaanın açılmasının hatta imkân dâhilinde ise köylerde bile basımevi kurulmasının serbest olması gerektiğini dile getirmişlerdir (Karal, 2011, s. 408; Topuz, 2011, s. 51).

Bir başka tartışılan madde ise, gazete çıkarmak için kefalet akçesi yatırılması şartı getiren hükümdür. Gazete çıkarmak için malî teminat şartı konulması, ilk bölümde üzerinde durduğumuz, basın hürriyetini engelleyen hallerden biridir. Nitekim yoğun eleştiriler neticesinde bu madde tasarıdan çıkarılmıştır (Karal, 2011, s. 408).

Gazeteler ve süreli yayınlara ilişkin ikinci bölümde mebuslarca eleştiri getirilen başlıca düzenlemeler ise şunlardır: “1- *Gazete imtiyaz sahiplerinin maarif ve siyasette muktedir olmaları hususundaki hüküm.* 2- *Devlet memurlarının tenkit edilmesi.* 3- *Mecliste söylenen nutukların gazeteler tarafından yanlış aksettirilmesi.* 4- *Mizah dergi ve gazetelerinin neşredilmesinin yasak edilmesi*” (Karal, 2011, s. 408).

Matbuat Kanununda mebuslar arasında en fazla tartışmaya sebep olan hüküm, mizah gazete ve dergilerinin yasaklanmasına ilişkin olandır. Tasarının 8. maddesinin 2. fıkrasındaki “(...) *memalik-i Osmaniyede mizaha mahsus gazeteler memnudur*” şeklindeki mizah dergilerinin yasaklanmasını öngören hüküm, 25. oturumda görüşülmeye başlanmıştır (Demirkol, 2016, s. 700). Hükümet adına sözcülük yapan Matbuat Müdürü Macit Bey, mizah gazete ve dergilerinin yasaklanmasını savunmuştur. Mizah gazetelerini lüzumsuz, faydasız ve hatta zararlı olduklarını dile getiren Macit Bey, yapılan mizahın ciddi bir iş olan gazetecilik ile örtüşmediğini vurgulamıştır. Resimden faydalandığı için akla değil duygulara hitap ettiğini, bu nedenle terbiye edici olmadığını izah etmiştir (Karal, 2011, s. 410).

Aslında hükümet kanalı mizah gazete ve dergilerini, diğer gazeteler ile eşit olarak gördüğü için bir gazetede olması gerekenleri, mizah gazetesinden de beklenmektedir. Bu beklenti, mizah gazetelerine ilişkin yayımlanmış resmî ilanlarda da açıkça görülmektedir. Örneğin 13 Ocak 1876 tarihli resmî ilânda gazetelerin görevi “... *menafi-i ammeye hizmet vazifesiyle mükellef ...*” şeklinde tanımlanmış ve benzer şekilde 11 Mart 1877 tarihli resmî ilânda mizah gazetelerinin işlevi “... *mudhikata mahsus gazetelerin mezuniyeti adab-ı*

umumiyeye hizmet ... ve ... gazetecilik veza'ifini mizah ve latife zemininde ifa etmeleri ...” olarak belirtilmiştir. Nitekim bu düşünce, Matbuat Kanunu görüşmelerinde Macit Bey'in yasayı savunmak için sarf ettiği “*Gazetecilik ciddi bir şeydir ...*” cümlesi ile de ortaya konmuştur (Demirkol, 2016, s. 708). Genel ahlaka ve kamunun yararına hizmet etmeyen, laubali ve ciddiyetsiz bir gazete türünün olamayacağı savunulmuştur. Ayrıca mizahın boyutlarının kalıplara sığamaması sebebiyle, bazı zararlı düşünceleri ve alışkanlıkları getirebileceğinden, Osmanlı Devleti'nin genel politikası ile de örtüşmemektedir. Bunların dışında, Karagöz ve ortaoyunu gibi geleneksel mizahın, toplumsal yönü ağır basarken; mizah gazete ve dergilerinin, bireysel yanı ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan, mizah gazete ve dergilerine getirilmek istenen yasak göstermektedir ki, bireysel bir eylemin toplumsal olana nazaran daha kontrol dışı ve tehlikeli olduğu, Osmanlı Hükümetince kabul edilmektedir (Demirkol, 2016, s. 709).

Mebusların bazıları hükümet tarafının düşüncelere katılırken bazıları buna itiraz etmiştir. Özetle, basının serbest olduğu kabul ediliyor ise, mizah gazetelerinin de yasaklanmaması gerektiğini savunulmuştur. Ayrıca mizahın terbiye edici yönün olduğu bunu tiyatrolarda da görebileceğimizi; Osmanlı aydınlarının Avrupa'da çıkan mizah gazete ve dergileri takip ettikleri, onları yasak etmeyeceğimize göre kendi mizah gazetelerimizi de yasak etmenin maddi ve manevi açıdan zararlara sebebiyet vereceği ifade edilmiştir (İskit, 1939, s. 142-146). Netice itibariyle, Kanun tasarısının 8. maddesinin 2. fıkrasında yer alan mizah dergilerini yasaklayan ibarenin tamamen çıkarılması için Sulûdi Efendi'nin verdiği teklif, meclis tarafından kabul edilmiş ve zikrolunan fıkra tasarıdan çıkartılmıştır (Demirkol, 2016, s. 704).

Literatürde bu konuya ilişkin dikkat çeken noktalardan biri, bazı yazarlarca, mizah gazetelerinin yasaklanmasına ilişkin madde hükmünün meclis tarafından kabul edildiği ve böylece yasal olarak mizah gazetelerinin yasaklandığının aktarılmasıdır (Demirci, 2005, s. 77; Bozaslan, 2016, s. 158). Bu durumun, söz konusu yazarlar hukukçu olmamalarından ve hukukî mülahazada hataya düşmüşlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Hâlbuki tasarı metninde mizah gazeteleri yasaklanmış olsa da, söz konusu madde meclisçe kabul edilmemiştir ve tasarıdan çıkartılmıştır. Ayrıca 1877 tarihli Matbuat Nizamnamesi meclisten geçse de, ileride söyleyeceğimiz üzere, yürürlüğe girmemiş ve bir tasarı metni olarak kalmıştır. Uygulamada, 1877 yılından sonra mizah gazeteleri görülemezse de, bu durum bir yasal düzenlemenin varlığını göstermemektedir.

Basın kanunda öngörülen cezalara da çok sert tepkiler gelmiştir. Bunlardan birisi de İstanbul Mebusu Vasilâki Bey'e aittir: "... *Bu lâyiha ise bize geldiği zaman Matbuat Kanunu değil, ceza kanunu zanneylediler. İçinde cezayı nakdîden hapisten başka bir şey yok! Bizim Ceza Kanunumuz var. Fena yazdıkları vakit o kanuna müracaat olunur...*" (İskit, 1939, s. 131). Neticede eleştiriler bir etki doğurmuş ve öngörülen cezaların üst sınırları aşağıya çekilmiştir.

Meclisteki uzun tartışmalar sonucunda, bazı hükümler aynen kalırken bazı hükümler çıkartılmış ve 2 Mayıs 1877'de Matbuat Nizamnamesi meclis tarafından kabul edilmiştir. Ancak II. Abdülhamid tasarımı onaylamamış ve Kanunu yürürlüğe koymamıştır. Abdülhamid'in Kanunu yürürlüğe koymamasının en büyük nedeni olarak tasarıda bulunan mizah gazetelerini yasaklayan hükmün meclisçe kaldırılması gösterilmektedir (İskit, 1943, s. 71).

II. Abdülhamid'in isteğiyle Ahmet Mithat Efendi, bir vak'anüvis gibi Abdülhamid öncesi dönemi ve Abdülhamid'in tahta çıktığı zamanları anlatan *Üss-i İnkılap* isimli bir kitap kaleme almıştır. Eserde, yer yer istibdadın fenalıkları ve hürriyetlerin faydaları hakkında bilgilere de yer verilmiştir. II. Abdülhamid kitaptaki düşüncelerin ortağı olarak gözükmektedir; tahta çıktıktan sonra yaptığı Anayasa düzenlemesinden ve devamında basın kanunu yenileme isteğinden bu duygu ve düşüncelerinde de samimi olduğunu göstermektedir. Nitekim kitabın bir bölümünde, Abdülaziz döneminde Âli Paşa'nın matbuatlar için yayınladığı kararnamenin neredeyse bir idare-i örfiye olduğu ve idareye keyfi şekilde gazete kapatma yetkisi verdiği, bu usulün doğru olmadığı ifade edilmektedir. Nitekim basın hürriyetin sağlamak adına yeni bir yasa hazırlanmak amacıyla yola çıkıldığı söylenmektedir. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin yazdıklarından anlıyoruz ki, burada kanun metnin kabul edilmemesindeki en önemli sebebin mizah gazete ve dergilerine getirilmesi düşünülen yasağın taslaktan çıkartılması olmuştur. Mebusların mizah gazetelerini yasaklayan hükmü kaldırmak için ısrarını lüzumsuz olarak gören Mithat Efendi, birkaç mizah gazetesi ile halkı eğlendirelim derken basına hürriyet veren birçok maddeyi içinde barındıran yeni bir kanundan olduklarını dillendirmiştir (A. Mithat Efendi, 2013, s. 415-416).

Anayasa maddesi ve keza kanun tasarısı önceki mevzuat düzenlemelerine göre basın hürriyetine ilişkin oldukça olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Yine meclis tartışmalarında vekiller fikirlerini serbest bir şekilde açıklayarak tasarıda birçok değişiklik

yapılmasını sağlamışlar ve Nizamname metni daha hür bir yapıya kavuşturmayı amaçlamışlardır. Ancak 1877 tarihli Matbuat Nizamnamesinin kabul edilmemesi ile basın bu hür gidişatı ilk kesintisini yaşamıştır. Daha sonra ise, Sıkıyönetim Kararnamesi yürürlüğe girmiştir.

E. 1877 Tarihli İdare-i Örfiye (Sıkıyönetim) Kararnamesi

Bu başlık altında, kısaca sıkıyönetimin ne anlama geldiğine değinmekte fayda vardır. Olağanüstü hal rejimleri, iki farklı şekilde karşımıza çıkabilmektedir: sıkıyönetim ve olağanüstü hal. İkinci dünya savaşı sonrası anayasalarda düzenlenmeye başlayan olağanüstü hal, daha çok doğal afet, salgın hastalık, ekonomik bunalım veya şiddet olaylarının yaygınlaşması gibi belli sebeplere dayanılarak ilân olunurken (Günday, 2004, s. 281); sıkıyönetim ise, olağanüstü halin ilânını gerektiren sebeplerden daha ağır olan savaş, seferberlik, iç karışıklık, ayaklanma gibi sebeplerle ilân edilir (Günday, 2004, s. 286). Netice itibariyle, hem olağanüstü hal de hem de sıkıyönetim de, bu rejimleri gerektiren durumlar ortadan kalkıncaya kadar, yani geçici olarak, temel hak ve hürriyetler kısmen veya tamamen durdurulabilmektedir. Sıkıyönetimde, olağanüstü halden farklı olarak Anayasada öngörülen güvencelere aykırı olarak önlemler de alınabilmektedir (Günday, 2004, s. 286). Sıkıyönetim ilânı, Türk tarihinde daha çok askeri bir müdahale / darbe sonucunda gerçekleşmektedir. Burada önemli olan noktalardan biri, olağanüstü halin ikinci dünya savaşı öncesi anayasalarında görülmemesidir. Nitekim olağanüstü hal ülkemizde de ilk defa 1961 Anayasasında düzenlenmiştir. Doğal olarak Kanuni Esasî’de olağanüstü hal düzenleme alanı bulmamıştır. Ancak sıkıyönetime ilişkin düzenlemeler, Kanuni Esasî’de mevcuttur. Kanuni Esasî’nin 113. maddesine göre ülkenin herhangi bir yerinde savaş ya da ihtilal emaresi söz konusu olduğu vakit, hükümetin o bölgede sıkıyönetim ilân etme hakkı söz konusudur.

II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra Kanuni Esasî’yi ilan etmiş, akabinde Mebuslar Meclisini açmış ve basını hür bir ortama kavuşturmuştur. Bu durum basın ve kamuoyu tarafından olumlu karşılanmıştır. Osmanlı Devleti’nin 1855 senesindeki Kırım Savaşı’ndan sonra yaptığı ilk savaş, Rusya’ya karşı olmuştur (Koloğlu, 1985, s. 86). Osmanlı-Rus harbi, Osmanlı Devleti aleyhinde bir neticeye doğru ilerlerken, ki 1878 yılında Osmanlı’nın yenilgisi ile de sonuçlanacaktır, basın söz konusu durumun sorumlularını araştırmaya başlamıştır. Nihayetinde Osmanlı basını, sorumlunun hükümet olduğunu söyleyerek Abdülhamid’i ve yönetimdekileri eleştirmeye başlamıştır (Karal, 2011, s. 411). 1877 tarihli Matbuat Nizamnamesinin yürürlüğe girmemesi ise, basının eleştirilerini daha da sert bir hale

getirmiştir. Abdülhamid, savaş halindeki bir memlekette basın bu tutumunu doğru bulmamış, ülkenin menfaatlerine yönelik hareket etmek gerektiğini belirtmiş ve Kanuni Esasî'nin 113. maddesine dayanarak 20 Eylül 1877 tarihinde “İdare-i Örfiye (Sıkıyönetim) Kararnamesi” ile sıkıyönetimi ilan etmiştir. Sıkıyönetim Kararnamesi ile Padişaha olağanüstü yetkiler verilmiştir. Bu yetkilerden basına ilişkin olanı ise şöyledir: “*Askeri hükümet ... zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir ve her türlü cemiyeti yasak edebilir ...*” (Topuz, 2003, s. 49-50). Kararnamede matbaalara ilişkin herhangi bir ifadeye ise rastlanılmamaktadır.

Sıkıyönetim, belirttiğimiz gibi genelde, darbe sonucu mevcut hükümetin devrilmesi sonrası askeri yönetimce uygulanan bir yöntemdir. Ancak Abdülhamid devrinde, herhangi bir darbe olmadan mevcut hükümetin savaş dolayısıyla, sıkıyönetimi ilân ettiğini söylememiz gerekir. Sıkıyönetim, 1876’da olduğu gibi bugün de, Anayasada tanınan bir müessesedir. Pozitif hukuk kurallar, sıkıyönetim usulünü benimsemiş ve hukuka uygun bir müessese olarak kabul etmiştir. Sıkıyönetimin hukukî açıdan kabul edilebilir veya doğru bir usul olup olmadığı başka bir tartışma konusudur. Bu müessese dâhilinde, temel hak ve hürriyetler kısmen veya tamamen durdurulabileceği gibi Anayasada var olan güvencelere aykırı tedbirler de alınabilir. O halde Abdülhamid yönetiminin, temel hak ve hürriyetlerden biri olan basın hürriyetini kısmen veya tamamen durdurmaya yönelik alacağı kararlar, sıkıyönetimin bir gereğidir. Öyle ki yayımlanan Kararnamede, zihinleri bulandıran hallerde, idareye gazetelere kapatabilme yetkisi verilmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması veya durdurulmasındaki amaç, sıkıyönetime sebebiyet veren olumsuz durumu, yani savaşı, bertaraf etmektir. Ancak burada sınırlandırmanın sınırı, ilk bölümde de izah ettiğimiz üzere, süreklilik arz etmemesi yani geçici olmasıdır. Sıkıyönetime sebebiyet veren hal ortadan kalkıncaya kadar basın hürriyetini sınırlandırmaya veya durdurmaya yönelik tedbirler alınabilir. Tabi burada süre ne kadar olabilir; bir yıl mı, üç yıl mı? Onu dönemin ve somut olayın şartları içinde değerlendirmek gerekir. Abdülhamid döneminde görülen Sıkıyönetim Kararnamesi sonrasındaki basın hürriyetini sınırlandıran uygulamalar, aslında sıkıyönetim kapsamında değerlendirildiğinde hukuka uygundur. Ancak ifade ettiğimiz gibi bu uygulamalar eğer süreklilik arz ediyor ise artık hukuk sınırlarından çıkılmış olunur. Abdülhamid yönetimindeki sıkıyönetimin bitimi 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilânı kabul edilirse -öyle ki bu döneme kadar sıkıyönetimin bittiğine dair herhangi bir düzenleme görülmemekte- 30 yıllık süren bir sıkıyönetimin süreklilik arz ettiği yorumu getirilebilecektir.

Burada belirtilmesi gereken diğerk bir husus, Kararname-i Âli yürürlükte iken yönetime tekrar gazete kapatma yetkisi verilmesidir. Çoğu yazarca II. Abdülhamid döneminde Kararname-i Âli'nin uygulandığı söylenirken Sıkıyönetim Kararnamesi gözden kaçmaktadır. Abdülhamid döneminde gazete kapatmalarında hükümetin yetkiyi Sıkıyönetim Kararnamesinden aldığını söyleyebiliriz. Çünkü yukarda da belirttiğimiz üzere, Kararname-i Âli, bir süre uygulandıktan sonra özellikle 1870'lerden sonra hükmünü yitirmeye başlamıştır. Bunun üzerine Kanun-i Esasî'nin ilânı artık iyice bu durumu belirginleştirmiştir. Bunun dışında, Sıkıyönetim Kararnamesi, Kararname-i Âli'den sonra yürürlüğe girmiş ve uygulanması daha elverişli bir düzenlemelidir. Sıkıyönetim Kararnamesi, idareye Âli Kararnamesi'ne göre çok daha serbest bir alan bırakmaktadır. “zihinleri kurcalayacak” ifadesinin içine her şey girebilir. Bu nedenlerle idarenin Sıkıyönetim Kararnamesine dayanarak gazeteleri kapatabildiği yorumunda bulunmak daha makul durmaktadır.

Öyleyse sıkıyönetimin ilân edilmesi ve Sıkıyönetim Kararnamesi ile basına yönelik tedbirler alınması ve basın hürriyetinin askıya alınması mevzuata dayanmaktadır. Ancak sıkıyönetim süresindeki belirsizlik, hukuk dışına çıkıp çıkılmadığını tartışmalı hale getirmektedir. Her ne kadar bu durum tartışılır da olsa, 30 yıllık bir sıkıyönetim dönemi söz konusu olmuştur. Bu nedenle şunu unutmamak gerekir, ileride üzerinde duracağımız sansür, gazete kapatma cezaları gibi eleştiri getirilebilecek idarî kararlar, sıkıyönetim halinde alınmıştır.

Bunların haricinde, Âli Kararname ile Sıkıyönetim Kararnamesinin, basın açısından aynı amaca hizmet ettikleri söylenebilir. İki kararnamede de, idareye gazeteleri kapatma yetkisi verilmiştir. Sıkıyönetim Kararnamesinde daha genel bir ifade kullanılmış ve idareye verilen keyfiyet arttırılmıştır, diyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı aldığı yenilgi, artık Avrupalı Devletlerin tamamınca zikredilen “hasta adam”ın paylaşılma hususunu, yeniden gündeme getirmiştir. II. Abdülhamid'in bu hastanın durumunu stabil tutmak ve daha kötüye gitmemesini sağlamak adına “hareketsiz kalma” politikasını uygulamıştır (Koloğlu, 1985, s. 86). Bundan sonraki süreçte, basın hürriyetine ilişkin görülen mevzuat düzenlemeleri ve uygulama, bu yönde olmuştur. Abdülhamid döneminde, yeni bir matbuat kanunu yapılmamış ve 1864 Tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır. Yalnızca, ikinci bölümde teferruatlı bir şekilde üzerinde durmaya çalıştığımız, 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi yerine 1888 ve

1894'te yeni Nizamnameleri çıkartılmıştır. Mevcut 1864 tarihli Nizamname ve Matbaalar Nizamnameleri ile basın faaliyetleri organize edilmeye çalışılmıştır.

F. Gizli Genelge / Talimatname Meselesi

Sıkıyönetimin ilânından II. Meşrutiyet kabul edilene kadar olan zaman diliminde, İkinci Abdülhamid ve yönetimi mevcut durumu korumaya yönelik bir politika izlemiştir. Bu nedenle, basına ilişkin de yeni bir kanun yapma yoluna gidilmemiştir. Basın, yürürlükte olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile organize edilmeye çalışılmıştır. Ancak Sıkıyönetim Kararnamesi de, bu dönemde yürürlükte kalmaya devam etmiş ve ona dayanılarak da bazı uygulamalar yapılmıştır.

Peki, II. Abdülhamid döneminde basın hürriyetine ilişkin mevzu hukukta yeni bir gelişme olmamış mıdır? Soruya vereceğimiz cevap ise, az da olsa bazı gelişmelerin olduğu yönündedir.

Abdülhamid öncesinde, 1864 senesinde, her bir gazeteye iki paralık pul yapıştırma zorunluluğu getirilmiştir. 1901 yılında, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı kutlanmış ve bu vesileyle, gazete sahiplerinin isteği üzerine yayımlanan iradeyle, iki paralık pul yapıştırma vergisi kaldırılmıştır. Böylece, gazeteler üzerindeki malî bir yük kaldırılmış ve ayrıca basının isteklerine kulak verilmiştir. Bu düzenleme, basın hürriyeti açısından olumlu bir gelişmedir. Ayrıca bu mevzu hukuka ilişkin değişiklik, basın tarihi açısından önem arz eden başka bir olayı da doğurmuştur. 1901 senesinde, bir grup gazeteci, ilk grev faaliyetini gerçekleştirmiştir. Bu grevin nedeni ise, pul vergisinin kaldırılmasından dolayı her bir gazetenin sağladığı 80-90 liralık gelirden gazete çalışanlarının pay istemeleri ancak gazete sahiplerinin bu talebi kabul etmeyişidir. Gazeteciler, gazete sahiplerinin bu tutumu karşısında işi bırakmanın yanı sıra yeni bir gazete de çıkarmaya başlamışlardır: *Saadet*. Ancak *İkdam* ve *Sabah* gazetelerinin sahipleri anlaşarak hiçbir şey olmamış gibi gazeteyi çıkarmaya devam etmişler ve kamuoyunda bu olayın yayılmamasını sağlamışlardır. Ne *İkdam* ne *Sabah* grevden etkilenmiş; *Saadet* ise borçlarını ödeyemediğinden dolayı yürütülememiş ve kapatılmıştır. Başarısızlıkla sonuçlansa da gazetecilerin ilk grevi bu şekilde tezahür etmiştir (İnuğur, 1993, 303-304; Topuz, 2011, s. 70-71).

II. Abdülhamid döneminde, basın faaliyetlerin yaygınlaşmasına yönelik bir başka düzenleme, 1903 senesinde karşımıza çıkmaktadır. Şûra-yı Devlet, vilâyet gazeteleriyle alakalı bir Kararname yayımlanmıştır. Kararname'de, basının illere yayılması; gazetelerde

tarım, doğal kaynaklar ve kültür sorunlarının aydınlatılması; âlim olan kimselerin gazetelerde yazmasının sağlanması; yazıların herkesin anlayabileceği, sade bir dille kaleme alınması; muhtarların gazetelere abone olmaları gerektiği böylece gazetelerin köylere kadar girmesi istenmiştir (Koloğlu, 1985, s. 87; Varlık, 1985a, s. 101). Kararname, basının taşrada yaygın hale gelmesi ve gelişmesi açısından oldukça kıymetli bir düzenlemedir.

II. Abdülhamid döneminde, bu olumlu gelişmelerin yanında, basın hürriyetini olumsuz etkileyecek herhangi bir mevzuat yok muydu? Çünkü bu devirde, basına sansür uygulandığı yönünde genel bir kanaat bulunmaktadır. Ancak bu sansür hangi mevzu hukuk düzenlemesiyle olmuştur? II. Abdülhamid devrinde yürürlükte olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nde, ön denetime ilişkin herhangi bir madde bulunmamaktadır. Hükümet hangi hükümlere dayanarak gazete ve dergilere sansür uygulamıştır? Literatürde çoğu yazar, “gizli bir genelge / talimatname”ye dayanılarak sansürün uygulandığını dile getirmektedir. Sözü edilen gizli genelgenin orijinal hali bulunmamakla birlikte yalnızca yabancı bir kaynaktan geçmektedir. Gizli genelge, Paul Fesch'in 1907'de Paris'te çıkardığı *Constantinople aux derniers jour d'Abdülhamit (Abdülhamit'in son günlerinde İstanbul)* adlı kitabında yayımlanmıştır. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* adlı eserinde, Fesch'den aktardığı belgenin Fransızca çevirisini koymuştur (İskit, 1943, s. 131-132). Yine Osman Nuri Bey, *Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı* eserinde, mezkûr talimatnamenin çevirisini yayımlamıştır. Her iki yazar da, Paul Fesch eserinde böyle bir bilgi verilmemesine rağmen talimatnamenin Tahsin Paşa imzası ile hazırlandığını ifade etmiştir. Ayrıca Fesch söz konusu eserinde, talimatnamenin varlığına ilişkin herhangi bir kanıt göstermeyip doğruluğunun tartışmalı olduğunu dile getirmektedir (Demirel, 2007, s. 56). Bunun dışında, sözü edilen gizli talimatnamenin tarihi de belli değildir. Tüm bunlara rağmen, zikredilen gizli genelge, II. Abdülhamid döneminde basını veya sansürü çalışan çoğu yazar tarafından kesin bir şekilde var olduğuna inanılarak Tahsin Paşa imzası ile aktarılmıştır (Kabacalı, 1985, s. 610-612; Kudret, 2000, s. 47-48; Topuz, 2011, s. 55-56, İnuğur, 1993, s. 262-263). Böylece Abdülhamid döneminde sansür çalışmaları bu tarihi bilinmeyen, orijinal hali olmayan ve gerçekliği kuşkulu olan gizli talimatname üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca şunları da eklemek gerekir, Fesch eserinde, “...*Matbuatı Osmaniye 1865 de yapılmış bir kanuna tâbi idi. Bu kanun mucibince mebahisi siyasiye veya idariyeden bahseden gazeteler yazdıklarını neşretmeden evvel hükümetten müsaade almağa mecbur idiler...*” cümlelerine yer vermiştir (İskit, 1943, s. 130). Fesch, hem Abdülhamid döneminde yürürlükte olan Matbuat Nizamnamesinin tarihini yanlış vermiş hem de Kanunda sansüre

ilişkin bir düzenleme olmamasına rağmen var olduğu ifade etmiştir. Bu türlü yanlış bilgileri barındıran bir yayının, ne derece nesnellik ve titizlikle hazırlandığı akıllarda soru işareti bırakacaktır. Fesch'in kitabında yer alan, var olduğuna inanılan ve sansürün ilkelerini ortaya koyduğu iddia edilen talimatname şu şekildedir:

"I. Basın haberlerinde önceliği hükümdarın sağlık durumuna tarım ürünlerindeki rekoltenin iyiliğine ve Türkiye'de ticaret ve sanayinin gelişmesine verecektir.

II. Ahlâk bakımından Maarif Nazırı ve Ahlâk komisyonu tarafından onaylanmayan hiçbir tefrika yayınlanmayacaktır.

III. Gazetenin bir sayısında yayınlanmayacak kadar uzun hiçbir edebi ve bilimsel makale yayınlanmayacaktır. "Devamı var" veya "Arkası yarın" sözcükleri kullanılmayacaktır.

IV. Bir makalede boş beyaz yerler olmayacak nokta nokta çizgiler bulunmayacaktır; çünkü bu şekildeki ifadeler hatalı varsayımlara neden olabilir ve fikirleri karıştırabilir.

V. Her türlü kişisel suçlamalardan en büyük dikkat gösterilerek kaçınılacaktır ve eğer size şu vali veya bu mutasarrıf hırsızlık, zimmetine para geçirme, cinayet gibi yüz kızartıcı fiillerle suçlanıyor denilirse olayı kanıtlanmamış bir vak'a gibi kabul ediniz ve mutlaka saklayınız.

VI. Sorumluların kötü yönetimlerinden şikâyet eden ve hükümdara sunulan kişilerin veya vilayetlerdeki çeşitli toplulukların dilekçelerinin yayınlanması katiyetle yasaktır.

VII. Bütün tarihi ve coğrafi isimlerin ve özellikle "Ermenistan" sözcüğünün zikredilmesi yasaktır.

VIII. Yabancı hükümdarlara karşı yapılan suikast denemelerinin ve yabancı ülkelerde hangi koşullarda altında olursa olsun vuku bulan isyan teşebbüslerinin yayınlanması yasak edilmiştir. Çünkü böyle haberlerin bizim yasalara uyan ve barış içinde yaşayan halkımızca duyulması iyi değildir.

IX. Bu yeni kuralları gazetenizin sütunlarında yayınlamanız da yasaklanmıştır, çünkü eleştirilere neden olabilir ve bazı kötü niyetliler tarafından başka yöne çekilebilir." (Demirel, 2007, s. 55-56).

Söz konusu talimatnamede geçen hükümler, basın hürriyetini ortadan kaldırır niteliktedir. Özellikle 3. ve 4. maddedeki uzun metinlerin kaleme alınamayacağı, devamı olan yazıların yazılamayacağı, boşluk veya iki üç nokta bırakılamayacağına ilişkin ortaya konan ifadeler, basın hürriyetini sınırlamanın da ötesindedir. Tarımı ve ticareti geliştirmeye yönelik yazıların kaleme alınmasını isteyen ilk madde ve ahlakî yayın yapmaya ilişkin olan ikinci madde, Osmanlı basın mevzuat geleneğine daha uygun ve daha makul durmaktadır. Ancak ikinci maddenin ön denetimi işaret eden bir düzenleme olduğunu ifade etmek gerekir. Kişilere yapılan suçlamaları hemen gerçekmiş gibi kabul edilip haber yapılmaması, Ermenistan kelimesinin yasaklanması, yöneticilerin kötü yönetimine ilişkin dilekçelerin, yabancı temsilcilere yapılan suikast denemelerin ve isyan hareketlerinin yayımlanmasının yasak edilmesi daha devletin politikası gereği kabul edilebilir düzeydedir. Son madde ise, mevzu hukuk anlamında, tabiri caizse skandal niteliğindedir. Düzenlemenin sıhhatini, tek başına tartışmalı hale getirebilecek bir maddedir. Gazetelerin bu yeni kuralları yayımlaması veya onlardan bahsetmesi yasaklanmıştır. Böylece talimatnamenin gizli olduğu vurgulanmak ya da başka bir açıdan kanıtlanmak istenmiştir. Herhangi bir yasa koyucu ya da kural koyucu, gizli bir yasa ya da genelge yaptığını, maddelerin birine bunu yazarak belirtir mi? Gizli olan bir belgede, “bu belge gizlidir; aman kimse duymasın” demek oldukça gülünç durmaktadır. Söz konusu belge gerçek ise hazırlayanların; düzmece ise uyduranların düzenleme yapma işinde acemi oldukları ortadadır. Yahut gazeteler, böyle bir sansür talimatnamesinden haberdar olmasına karşılık hiçbir şekilde bundan söz etmemeyi kabul eder mi? Yurt içinde ve yurt dışında herhangi bir basın organında talimatname yayımlanmaz mı?

Bu noktada Demirel, 24 Kasım 1888 tarihinde *Daily Telgraph* gazetesinde çıkan bir haberde bu talimatnameye oldukça benzeyen bir talimatnamenin yayınladığını ve *La Republique Française* gazetesinin 26 Kasım 1888 tarihli nüshasında, İngiliz gazetesinden iktibas edilerek bu benzer talimatnamenin maddelerini yayınladığını aktarmaktadır. Söz konusu benzer talimatname şu şekildedir:

“1) Madde: Gazetenin tefrika kısmı Maarif Nezaret-i Celîlesinden istihsâl olunan ruhsat ile tab olunacak ve gazete daha neşr olunmazdan mukaddem heyet-i mecmuasıyla beraber nezaret-i müşârûnileyhâya arz olunacaktır.

2) Madde: Edebiyat, fûnun ve tarihe müteallik makalât gazetenin bir nüshasında tekmil olunacak yani gazetede mâbadı var lakırdısı vaz olunmayacaktır.

3) Madde: Beyaz olarak bırakılan fıkralar ile nokta nokta bırakılan cümle ve ibârat bulunmayacaktır.

4) Madde: Ağraz-ı şahsiyeye müteallik her nev'i mubahasât ve ağrazâtıdan ictînâb olunacak ve ne vali, mutasarrıf, kaymakam ve polis memurlarından bahs olunmayacaktır.

5) Madde: Memurinden müteşekkil olan kimseler tarafından imza olunan arzuhaller neşr olunmayacaktır.

6) Madde: İspanya'nın payitahtı bulunan Madrid'de icra olunan nümayiş misüllü ahalinin herhangi bir ecnebi hükümetine karşı vaki olan nümayişlerden bahs olunmayacaktır.

7) Madde: Ber vechi bâlâ mezkur bulunan tenbihat-ı ekidenin kariinlere bildirilmesi gazeteler için memnudur." (Demirel, 2007, s. 57).

Demirel'e (2007, s. 58) göre, *La Republique Française* gazetesinde yayımlanan talimatnamenin maddeleri incelendiğinde, Fesch'in yayımladığı genelge ile benzeştiğinden dolayı, böyle bir talimatnamenin var olduğu yönünde bir kanı uyanmaktadır. Ancak maddelerin incelenmesine geçilmeden evvel, yayımlanan iki düzenlemenin, madde sayılarının farklı olduğu belirtilmelidir. Biri, 9 maddeden oluşken; diğeri, 7 madde içermektedir. Fesch'in yayınladığı talimatnamenin 1 ve 7. maddeleri, *La Republique Française* gazetesinin yayınladığı talimatnamede kendine hiç yer bulmamıştır. En çok benzeyen maddeler, ilk talimatnamenin 3, 4 ve 9. maddeleri ile ikinci talimatnamenin 2, 3 ve 7. maddeleridir. Bunların dışında, ilkinin 5, 6 ve 8. maddeleri ile ikincisinin 4, 5 ve 6. maddelerinin anlamları birebir örtüşmese de yakın manalar içerdiği söylenebilir. Oran olarak bakıldığında, talimatnameler arasında benzerliğin fazla olduğu görülmektedir. Fesch'in eserinin haricinde, yurt dışında başka bir gazetede de bazı maddeleri benzer bir talimatnamenin yayımlanmış olması, söz konusu genelgenin olup olmadığına ilişkin bir şüphe uyandırabilmektedir. Ancak yalnızca bir şüphe ile sıhhati tartışmalı bir talimatname üzerinden gidilerek Abdülhamid'in basın sansürünü ortaya koyduğu mevzuat budur demek ve bu kapsamda bir metin kaleme almak doğru olmayacaktır. Şunu da söylemekte fayda vardır; sıkıyönetim ile yönetilen bir dönemde, basın hürriyetinin durdurulabileceği ve bu çeşit bir talimatnamenin de düzenlenebileceği imkânlar dâhilindedir. Bu nedenle, böyle bir düzenlemenin varlığı olanaksızdır demek, doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak kanaatimizce, II. Abdülhamid dönemindeki basına yönelik uygulamalar incelenirken, bunun

sıhhatli olmayan bir gizli talimatname üzerinden yapılmaması gerekmektedir. Sıkıyönetim Kararnamesi'nde belirtilen “... zihinleri bulandıran gazetelerin kapatılması” yönündeki hüküm daha somuttur. Ayrıca böyle muğlak ve genel bir düzenleme, çok rahat bir şekilde uygulamada kullanılabilir niteliktedir. Ancak bu düzenleme de, ne ön denetimi açık bir şekilde ortaya koymakta ne de bütün yapılan uygulamalar için yeterli durmaktadır. Gizli talimatname ise, gazetelerin nasıl çalışmaları gerektiğini, hangi durumların kabul edilemeyeceğini düzenlenmiş ve dolayısıyla ön denetime daha elverişli bir yapıyı öngörmüştür.

G. Uygulama ve Sansür Meselesi

II. Abdülhamid döneminde yürürlükte olan kanunun 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi olduğunu ifade etmiştik. Bu nedenle önceki dönemlerde olduğu gibi, II. Abdülhamid devrinde de gazete çıkarmak için izin alınması gerekmektedir. 1864 tarihli Nizamnamenin 1. Maddesine göre, gazete çıkarmak isteyen kişi Osmanlı vatandaşıysa Maarif Nezaretine, yabancıysa Hariciye Nezaretine ruhsat talebinde bulunmalıdır. Kitap basımında olduğu gibi, izin alınmaksızın gazete ve dergi çıkarmak mümkün değildi. Nizamnameye uygun olarak ruhsat almaksızın gazete çıkaranlara, her bir nüsha için on yüzlük altın para cezası verilmiş ayrıca gazeteleri de kapatılmıştır (m. 10). Gazete çıkaracak olan kimsenin izin alma aşamasında nasıl bir yayın politikası izleyeceğini de belirtmesi gerekmektedir. Özellikle siyasî nitelikte haber yayınlamayacak olanlara öncelikle izin verilmiştir. Bu nedenle, II. Abdülhamid döneminde çıkan gazete ve dergilerin baş kısımlarında “...siyasetten maada her şeyden bahseder...” ibaresi yaygın bir şekilde yer almıştır (Varlık, 1985b, s. 113). Siyasî haberlere yer verecek olanlara ise hükümet ve memleket aleyhinde yazmamak şartı konulmaktaydı. Örneğin, *Mecmua-ı İlanat* adıyla, yayımlanacak dergi için izin istediğinde, yayımlanması için hükümet aleyhine yayın yapılmama şartı konulmuş; aksi tespit edildiği takdirde mecmuanın kapatılacağı bildirilmiştir (Demirel, 2011, s. 110).

Nizamnameye uygun davranmayan kimselere, kanunda öngörülen cezalar verilmeye çalışılmıştır. Sıkıyönetim Kararnamesi uygulanmış ve keyfi bir şekilde cezalandırma yoluna gidilmiştir demek doğru olmayacaktır. Bu Kararname ile idareye yalnızca gazete kapatmaya yönelik yetki verilmiş olup şahısların cezalandırılması aşamasında böyle bir keyfiyet söz konusu değildir. 1877 yılında *Hayal* gazetesinde Teodar Kasap çizdiği bir karikatürden dolayı 3 yıl hapse mahkûm olmuştur. Çizim şöyledir: Elleri ve ayakları zincirle bağlı olan

Karagöz'e Hacivat “*Nedir bu hal Karagöz*” diye sorar; Karagöz'ün ise “*Kanun dairesinde serbesti, Hacivat!*” cevabını verir⁶⁰. Teodar Kasap'ın getirdiği eleştirinin doğru olup olmayışı veya verilen cezanın boyutunu tartışılmadan bu cezanın hangi hükme dayanarak verildiğini inceleyecek olursak Nizamnamenin 15. maddesi karşımıza çıkacaktır. Kim Osmanlı Devleti veya padişahı hakkında layık olmayan söz ve deyimlerle örnekleme yoluna giderse, o kişiye altı aydan üç yıla hapis ya da yirmi beş ilâ yüz altın para cezası verilebileceği hüküm altına alınmıştır. Yapılan karikatür, devlete veya padişaha dokunacak nitelikte tespit edilmiş ve mevzuata dayanılarak bir ceza verilmiştir.

Bu dönemde herhangi bir yargılama süreci işletilmeksizin, kişilere ceza verildiği de söylenemez. Örneğin; *Servet-i Fünûn* dergisi, Hüseyin Cahit'in “Edebiyat ve Hukuk” başlıklı makalesi gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Hüseyin Cahit, sorgu hâkimi tarafından dinlenilmiş ve makalede uygunsuz bir ifadeye rastlanmadığı belirtilerek kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmiştir. Böylece 16 Ekim 1901'de kapatılan *Servet-i Fünûn* dergisi de, 22 Kasım 1901 tarihinde tekrar yayımlanmaya başlamıştır (Yalçın, 1999, s. 180). Görülüyor ki, Tanzimat Fermanı ve Kanun-i Esasî'de var olan “yargılanmadan kimseye ceza verilemez” ilkesi, bu dönemde uygulanma alanı bulmuştur. Yargılama yapılacak kişinin kimliğine göre bir ayrıcalık söz konusu olmamıştır. Hukukun genelliği ilkesi gereği, Matbuat Müdürlüğünde çalışan bir memur dahi muzır yazısından dolayı sorgulanmıştır.

Gazetelerin kapatılmasında, yalnızca Kararnameden alınan yetki ile keyfi bir şekilde davranıldığını söylemek de doğru olmayacaktır. Kapatma kararlarında, Nizamname hükümlerinin de dikkate alındığı görülmektedir. 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinin 15, 16, 17 ve 21. maddelerince cezaları kesinleşen kimselerin gazetelerinin hükümetçe kapatılacağı bildirilmiştir (m. 27). Zikrolunan maddelerde, Osmanlı Devleti, Padişah'ı ve üst düzey bürokratları, Osmanlı müttefiki devlet başkanları, Osmanlı'da bulunan yabancı devletlerin temsilcileri aleyhine yapılacak yayınlarda, verilecek cezalar düzenlenmiştir. *Mecmua-ı Fünun* dergisinde “Bir Yıldız Böceği ve Yolcu” isimli şöyle bir öykü yayımlanmıştır: “*Bir yolcu bir karanlık gecede kırdan giderken yolunu şaşırmış olduğu halde uzaktan bir yıldız böceği gördü. Bunu fenerli bir adam zannedip arkasından gitti ve nihayet bir bataklığa düştü. Herif pek münfail olarak böceğe itab etmeye başlayıp Allah müstahakını versin, sen niçin beni böyle fena yerlere getirdin dedikte böcek “sana benim ardım sıra gel diyen oldu mu?” deyu cevap verdi...*” (Demirel, 2007, s. 58). Mezkûr hikâyeden dolayı

⁶⁰ Hayal, Sayı: 319, 8 Şubat 1292 (20 Şubat 1877) yayımlanan karikatür için bkz. (Demirkol, 2016, s. 696).

dergiye kapatılma cezası verilmesi ilginç olmayıp mevzuatta karşılığı olan bir durumdur. O dönemde “ateş böceği”ne “yıldız böceği” denilmemektedir; “yıldız böceği” ile kastedilen Yıldız Sarayı’nda ikamet eden II. Abdülhamid olduğu açıktır. Padişah aleyhine yazılan bu yazı nedeniyle de gazetenin kapatılmasına karar verilmiştir. Yine 27 Şubat 1879 tarihinde, *Vakit* gazetesi kapatılmasını “Tatilname” başlığı ilavesiyle şöyle duyurmuştur: “*Geçen cumartesi günü Devlet-i Aliyye’nin dost ve müttefiki bir devletin (İngiltere) sefiri hakkında yazdığı lâ-kayid bir yazı sebebiyle bugünden itibaren Vakit Gazetesi iki ay tatil edilmiştir.*” (Yerlikaya, 1996, s. 148). Görüldüğü üzere yabancı devlet elçisiyle ilgili yazılan uygunsuz yazıdan dolayı geçici olarak gazetenin kapatılmasına karar verilmiştir.

Abdülhamid döneminde, bu hükümler dışında, yönetim gazete kapatma cezası vermemiş midir? Bu soruya verilecek cevap olumsuz olacaktır. Çünkü Sıkıyönetim Kararnamesi’nden aldığı yetki ile hükümetin başka sebeplerle de gazeteleri kapattığı görülmektedir. Ancak yine de, idare takdiri ile gazete ve dergilere uygulanan kapatma cezalarında, Matbuat Kanunu temel alınmaya çalışılmıştır diyebiliriz. Yani Matbuat Nizamnamesinde ceza gerektiren haller göz önünde tutularak gazeteler kapatılmıştır. Mesela Nizamnamesinin 26. maddesinde, bir gazeteci, bilerek ve isteyerek yalan haber veya uydurma belgeler yayınlarsa, bir aydan bir yıla kadar hapis ya da on altından elli altına kadar para cezası alacağı hüküm altına alınmıştır. Yalan haberlerin yapılması, açıkladığımız üzere, İslâm hukuku bağlamında da uygun görülmemiş, bir suç olarak görülmüş ve bunun önüne geçilmek istenmiştir. Önceki devirlerde olduğu gibi Abdülhamid döneminde de, yalan haberlerin yapılmaması adına gerekli önlemler alınmaya çalışılmış ve gazetelerde yalan haber veya şahıslara yönelik asılsız haberlerin vermeleri durumunda gazete sahibi veya müdürlerinin derhal cezalandırılması, bir irade ile ortaya konmuştur. Aslında irade, madde hükmünü tekrarlayıp vurgulamaktan başka bir şey söylememektedir. Gazetelerin kapatılmasına dair herhangi bir ifade içermemektedir. Bu bağlamda, İstanbul’da büyük yıkıma sebep olan 10 Temmuz 1894 tarihli depremde, Harbiye Mektebi’nin yıkıldığı, 22 kişinin yaralandığı ve 3 kişinin öldüğü yönünde asılsız haber yapan *Sabah* gazetesi yalan haber yaptığı gerekçesi ile padişahın emriyle kapatılmış mevcut nüshaları da toplatılmıştır (Demirel, 2007, s. 69-70). Görüldüğü gibi mevzuattan tamamen kopuk olmayan ancak Kararname ile alınan gazete kapatma yetkisinin yönetim tarafından uygulandığı görülmektedir. Buna benzer bir başka durumu *Tarik* gazetesi memurların maaşlarının 3 ay geç yatırıldığını yönünde bir haber yaptığı için 3 ay kapatma cezası almasında görülmektedir (Demirel, 2007, s. 70). Nitekim Nizamnamenin 20. maddesinde, her kim devlet memurları

ve Osmanlı Devleti aleyhinde bir yazı kalem alırsa on günden on aya kadar hapis ya da bir ilâ kırk altın para cezası alacağı belirtilmiştir. Bu hükme aykırı davranıldığından dolayı gazete de geçici olarak kapatılmıştır.

Sonuç olarak, sıkıyönetim ilan edilmeden önce yürürlükte olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Sıkıyönetim Kararnamesinin verdiği yetki ise, mümkün olduğunca Nizamname ile paralel kullanılmıştır diyebiliriz.

1. Sansür Mekanizması

Gazete ve dergilerin ön denetimine izin veren herhangi bir mevzu hukuk düzenlemesi olmamasına rağmen Abdülhamid döneminde bu nevi uygulamaların olduğu görülmektedir. Sansür uygulamalarının, mevzuata aykırı bir şekilde yahut mevzuat dolaşarak yapıldığını söylememiz gerekir.

Burada başat rolü oynayan kurumun Matbuat Müdürlüğü olduğunu söyleyebiliriz. 2 Şubat 1862 tarihinde, Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlı olarak oluşturulan Matbuat Müdürlüğünün kurulduğundaki asıl görevi, Matbaa-ı Amirenin düzenli çalışmasını sağlamak olmuştur. Ayrıca kurum, *Takvim-i Vakayi* müsveddelerinin incelenmesinden de sorumlu tutulmuştur (Demirel, 2007, s. 43). 1864 tarihi Nizamname ile müdürlüğe yeni bir görev ilave edilmiştir. Nizamnamenin 4. maddesi gereği, öncelikle gazetenin bir nüshası gazete sahibi veya müdürü tarafından imzalanarak Matbuat Müdürlüğüne gönderilmeli ve sonrasında bu imzalı şekliyle gazetenin yayımı yapılmalıydı. İmzalı nüshanın müdürlüğe gönderilmemesi durumunda verilecek cezanın ise, on yüzlük altın para cezası olduğu belirtilmiştir (m. 11). Bu maddeler, önem arz etmektedir. Çünkü daha sonra bu hükümler kullanılarak sansür uygulamalarına yasal bir dayanak aranmıştır. Matbuat Müdürlüğü, bir süre Hariciye Nezaretine bağlansa da, 1877 yılında sonra Dahiliye Nezaretine bağlanmış ve bu şekilde çalışmalarını sürdürmüştür (İskit, 1943, s. 21). Matbuat Müdürlüğü, 27 Aralık 1878 tarihinde bir rapor hazırlayarak “*Matbuat İdaresinin Nizamname-i Dahiliyesi*” başlıklı bir düzenlemenin yapılmasını ve görevlerinin genişletilmesini istemiştir. Bu rapor ile gazetelere ruhsat verilmesinden içerik incelemesine, yabancı ve yerli gazetelere para yardımı yapılmasından ceza verilmesine kadar tek elden ve sistemli bir denetim için basının her alanında tam yetki isteyen Matbuat Müdürlüğünün teklifi kabul edilmemiştir. 28 Şubat 1882’de Matbuat Müdürlüğü bu sefer ödeneğin iyileştirilmesi ve işin başındaki sansür memurların ehil kişilerden seçilmesi adına bir rapor sunmuşsa da bunun kabul edilip edilmediğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır (Demirel, 2007, s. 47). Aslında görüldüğü

üzere Matbuat Müdürlüğünün basını tamamen kontrol etme ve onun üzerinde hâkimiyet kurma istekleri yönetimce kabul görmemiştir. Ancak Matbuat Müdürlüğünün bazı işlerde yetersiz kaldığı yönetimce tespit edilmiş ve 1884 yılında Hariciye Nezareti bünyesinde Matbuat-ı Hariciye (Ecnebiye) Müdürlüğü, kurulmuştur. Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü'nün görevi, hem yurt içindeki hem de yurt dışından ülkeye gelen yabancı lisandaki gazete, dergi, kitap ve diğer evrakları takip ederek, Osmanlı Devleti aleyhine yapılan yayınlardan hükümeti haberdar etmek ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak olmuştur (İskit, 1943, s. 118). Ayrıca Matbuat Müdürlüğünde görev yapan memur sayısı 1890'da 2-3 iken; 1902'de 15'e, 1905'te 20'ye, 1908'de ise 25'e çıkartılmıştır (Kudret, 2000, s. 46).

Osmanlı Hükümeti, Matbuat Müdürlüğünün görev alanın genişletilmesinden yana olmasa da, müdürlüğün uygulamada bir sansür kurumu olarak çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü, yurt içindeki Türkçe ve azınlık dillerince yayımlanan gazete ve dergilerin sansürünü yaparken; Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü yurt dışından gelen yabancı lisandaki süreli yayınların ön denetimini üstlenmiştir. Bu uygulamalar, az önce belirttiğimiz, 1864 tarihli Nizamnamenin 4. maddesi üzerinden yapılmıştır. Maddede aslında yalnızca usulü bir işlem olarak gazetenin bir nüshasının Matbuat Müdürlüğüne teslim edilmesi söylenmektedir. Ön denetime ilişkin herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Ancak müdürlük bu maddeyi dolanarak aslında gazetenin Matbuat Müdürlüğüne gönderilmesindeki amacın, onun incelenmesi ve ön denetiminin yapılması olduğu yolunda bir yorum getirmiş ve gazetelerin provalarını sansürden geçirmeye başlamıştır. Bunu, 9 Eylül 1892 tarihli Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü yazısından anlayabiliyoruz:

“Matbuat Nizamnamesi'nin dördüncü maddesi gereği her gazetenin sahib-i imtiyazı gazetenin bir nüshasını imzalayarak basılmadan önce matbuat idaresine vermeye mecburdur. Bu usul gazetelerin sıkı denetim altında neşrini temin içindir. Türkçe geceleri tertip edilerek ve gazete imtiyaz sahiplerinin geceleri matbaalarında bulunmamasından dolayı, bu nizamnamenin hükümleri layıkıyla uygulanamamaktadır... Türkçe gazetelerinin öğlen vakti yayınlanması durumunda, sansür memurlarının sehven bir hatası meydana geldiğinde gazeteler dağıtılmadan önce bunları düzeltme imkânı ve zamanı olacaktır.”
(Demirel, 2007, s. 54-55).

Görüldüğü üzere müdürlük, 4. maddedeki usulü, ön denetime bir araç olarak yorumlamış ve kullanmıştır. Ayrıca yazıdan anlaşılacağı üzere, müdürlük sansürün daha rahat yapılabilmesi için yönetimden bazı taleplerde de bulunmuştur. Yabancı gazeteler gündüz çıktığı için onları gündüz kontrol edebilen müdürlük, gündüzleri çoğunlukla başka işlerle çalışan Türk gazetecilerin gazetelerini gece çıkarmalarına tepki göstermiştir. Türkçe gazetelerin gece çıkarılmasının işlerini zorlaştırdığını bu nedenle, Türkçe gazetelerin de gündüz yayımlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğünün bu talebi, 15 Eylül 1892 tarihli Padişah iradesiyle reddedilmiştir. Aslında burada da, yönetimin Matbuat Müdürlüğü yanında bir tutum takınmadığını gözlemleyebilmekteyiz.

Peki, Matbuat Müdürlüğü kendi inisiyatif kullanarak böyle bir sansür uygulaması mı yürütmüştü? Abdülhamid ve yönetimin bu durumdan haberleri yok muydu? Yahut bu uygulamaları onaylıyorlar mıydı? Yönetimin herhangi bir nizamname, irade veya genelge ile sansür uygulamasına icazet verildiğine dair bir düzenlemeyle karşılaşmamaktayız. Ancak Abdülhamid, sansürün uygulandığını ve bunun yönetim tarafından onaylandığını kendi hatıratında ifade etmektedir. Abdülhamid, sansürün gerekçesini, halkını zararlı yayınlardan uzak tutmak ve böylece onları korumak olarak dile getirmiştir. Abdülhamid siyasî hatıratında, sansür uygulamasının elzem olduğunu, basında sansürün yapıldığını ve yapılmaya devam edildiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizde sansür elzendir, mevcudiyetini tenkit edenler yanılmaktadırlar. Bizdeki müesseseleri garptekiler gibi mütalaâ etmeye imkân yoktur. Belki orada kültürün daha yaygın olması sebebiyle, matbuatın tenkitleri tabîi karşılanabilir. Fakat bizde halk henüz çok bilgisiz, çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn ya da mürebbi nasıl gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, bizim hükümet de halkın fikrini zehirleyecek her şeyi, halktan uzak tutmaya çalışmalıdır. Fransızcadan tercüme edilen birçok romanın hareme girmesi; kalpleri, fikirleri ifsat etmesi çok acı olmuştur. Bu kötü neşriyatı ithal edenlerin Türkler değil de, Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler olması ancak teselliden ibarettir. Şu Ermeniler ve Rumlar ve müfsit insanlardır! Piyasaya sürdükleri bu hakikate aykırı romanlar, eğer sansürden geçmeden gazetelerde neşredilseydi, halkta fena tesirler uyandırır, bu da ecnebilerin hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleketimiz kafi derecede her türlü iftiraya maruzdur. Bütün

söylediğimiz bu sebepler sansürün devam etmesini icap ettirici sebeplerdir.” (Ali Vehbi Bey, 1984, s. 120).

Gazetelerin ön denetimi, İstanbul’da Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü tarafından yapılırken; vilâyetlerde bu işi “mektupçu” üstlenmiştir. 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesinin 7. maddesinde matbaaların yönetiminin mektupçuya ait olduğu belirtilmiştir. Yine maddenin devamında, bölgenin her türlü yazışmalarını yürütme işini, mektupçunun yapacağı ifade edilmiştir. 21 Ocak 1871 tarihli Umumiyye-yi Vilâyet Nizamnamesinin 20. maddesinde de, gerek vilâyet matbaalarının yönetilmesi gerekse vilâyet gazetelerinde resmî ya da gayri resmî bir yazı yayımlanması gerektiğinde müsveddelerinin düzenlenmesi ve kontrol edilmesi mektupçunun görevleri arasında sayılmıştır (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 102). Bu düzenlemelerden anlaşılacağı üzere mektupçuya vilâyet matbaalarını ve gazetelerini denetleme ve kontrol etme görev ve yetkisi verilmiştir. Daha sonraki yıllarda, aynı Matbuat Müdürlüğünde olduğu gibi, bu denetim yetkisi, sansürü de kapsayan bir hale gelmiştir. Özellikle 1900’lü yıllardan meşrutiyetin ilânına kadar olan dönemde sansürün daha sıkı bir şekilde uygulandığını söyleyebiliriz.

2. Sansür Uygulaması

Uygulamada, gazete müsveddeleri yayımlanmadan evvel İstanbul’da Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğüne, taşrada ise mektupçuya gönderilmiştir. Müdürlükte görevli olan sansür memurları ve mektupçular, devlete, hükümete ve halka zararlı olduğunu düşündükleri bölümleri çıkardıktan veya düzelttikten sonra müsveddeleri mühürleyerek gazete sahiplerine geri iletmiştir (İnuğur, 1993, s. 264). Daha sonra sansür memurlarının iletmediği değişiklikler yapılarak gazeteler yayımlanmıştır. Ancak bazı gazete ve dergilerin sansür memurların söylediği düzeltmelerini yapmadıkları hatta provalarını dahi memurlara göstermedikleri olmuştur. Mesela *Malûmat* gazetesinin 22, 23 ve 24 Mayıs 1898 tarihindeki nüshalarında savcıların ve zabıta-ı adliyenin çalışmalarını eleştiren haberleri, sansür memurlarınca çıkarmasına rağmen gazete çıkarmadan aynen yayınlamıştır (Demirel, 2007, s. 74). *Konstantinopol Handelsblatt* gazetesi ise provalarını memurlara göstermekten çekinmiştir (Demirel, 2011, s. 113). Bu şekilde memurların yaptığı düzeltmelere uymadan veya müsveddelerini memurlara göstermeden çıkarılan gazete ve dergilere, belirli cezalar verilmiştir.

Gazete ve dergilere uyarma, geçici süreli kapatma ve tamamen kapatma cezaları verilebilmiştir. Burada kademeli bir sistem öngörülmüştür. Aleyhte veya zararlı yayın

yapan, sansür memurlarının düzeltmelerini göz önüne almayan gazeteler, öncelikle uyarılmışlardır. Uyarılara rağmen aynı şekilde yayınlar yapmaya devam eden gazeteler, süreli olarak kapatılmışlardır. En son başvuru olan yöntem ise, geçici olarak kapanan gazetelerin tutumlarında herhangi bir değişiklik olmaması halinde, tamamen kapatılmaları olmuştur. Nitekim yarı resmi bir gazete olarak bilinen *Vakit* gazetesi, 1881 yılında Bulgaristan, Şark-i Rumeli ve Rusya hakkındaki yayınlardan dolayı uyarılmış, uyarılar sonrası devam eden zararlı yayınlar sonrası gazete birkaç kere geçici süreyle kapatılmış ve nihayetinde gazete yayın politikası değiştirmeyince de 1884 yılında tamamen kapatılmıştır (Yerlikaya, 1996, s. 149-150). Yine Dahiliye Nezareti, Sadarete gönderdiği yazıda, *Mizan* gazetesinin yayın hayatına başladığından beri, üç defa kapatma cezasına uğradığı halde, gazetelerin yayınlarında bir değişiklik görülmediği gibi sürekli sansür usulüne aykırı hareketlerde bulunduğunu ifade ederek *Mizan* gazetesinin tamamen kapatıldığını iletmiştir (Demirel, 2011, s. 115).

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir mesele, sansür memurlarının yaklaşımlarıdır. İkinci bölümde üzerinde durduğumuz, Encümen Heyetinde çalışan üyeler gibi, Matbuat Müdürlüğündeki memurların da irdeleyici tavırları, vehimli yaklaşımları ve bilgi seviyelerindeki birtakım yetersizlikleri, gazetelerin kapanmalarına sebebiyet vermiştir. 1892 yılında *Takvim-i Vekayi*'de, on iki yaşındaki Felemenk kraliçesine bir nişan verildiği hakkında yapılan haberde, “ita” yerine yanlışlıkla “hata” yazılmıştır; on iki yaşındaki çocuğa nişan verilmesi hata olarak görülmesi gazetenin 1908 senesine kadar kapalı kalmasına neden olmuştur (İskit, 1943, s. 105). Mesela yine, *Ahter* isimli Farsça gazete, “neticei âli osman” ifadesini kullandığından dolayı kapatılmıştır. Burada memurlar “netice” kelimesini “son” anlamında algılamış ve bu nedenle “Osmanlılığın sonu”nu işaret eden bir yazı kaleme alındığını söylenerek gazeteyi kapatmışlardır. İran elçiliği, Farsçada “netice”nin “son” değil, “büyüklük” anlamına geldiğini açıklamış ve bu izahat sonrası gazetenin tekrar çıkarılmasına izin verilmiştir (Banoğlu, 1960, s. 43-44). *İkdam* gazetesinin 31 Ağustos'ta İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışının yıl dönümüne ilişkin yaptığı haberde, “mutlu gece” anlamına gelen “leyle-i mes'ude” deyimini, ayın harfinin düşmesiyle “karanlık gece” manasına gelen “leylei mesude” şeklinde basılmış; bundan dolayı *İkdam* kapatılmıştır. Yine *Sabah* gazetesi, “Şevketlû Abdülhamid” nitelemesini kullanmak isterken “Şevketlû” kelimesindeki “l” harfi düştüğü için Arap harfleriyle “şu kötü Abdülhamid” anlamına gelebilecek bir kelime basıldığından gazete kapatılmıştır (Yalçın, 1999, s. 117-118). Tüm

bunlar, memurların bilgisizliği veya vehimli dűşünceleri sonucu oluşan bazı sansür uygulamalarına örnek mahiyetindedir.

Yapılan sansür uygulamasına ve verilen kapatma cezalarına rağmen yönetim gazetelerde muzır ve aleyhte yazıların çıkmasını engelleyememiştir; gazeteciler, sansür memurlarının çıkardığı veya değiştirdiği yerleri dikkate alınmadan gazetelerini yayınlamaya devam etmişlerdir. Matbuat Müdürlüğü 11 Ağustos 1898 tarihli yazısında, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinde sansür usulüne muhalefet eden gazeteciler hakkında herhangi bir ceza bulunmadığını; bu nedenle sansür memurları tarafından çıkarılan kısımlar aynen yayımlandığını belirtmiştir. Bundan dolayı müdürlük, sansürün yasal olarak düzenlenmesini ve Nizamnameye “*Sansür memurları tarafından çıkarılan kısımlara muhalefet eden gazeteler ihtar, tevbih, tatil veya ilga ile cezalandırılır.*” hükmünün ilave edilmesini istemiştir (Demirel, 2007, s. 76). Bu madde taslağı incelenmek üzere Şura-yı Devlete gönderilse de, Nizamnamede herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak 28 Ağustos 1898’de şöyle bir irade yayımlanmıştır: “*İstanbul’da yayın yapan gazetelerin bir süredir şahıslara yönelik veya başka konularda uygunsuz yayınlar yaptıkları görülmektedir. Bu tür yayın yapmamaları için gerekli uyarılar ve tembihler yapılmasına rağmen, gazeteler yine aynı şekilde yayınlara devam etmektedirler. Bu konuda ileri giden gazeteler olur ise, bir hafta kapatılacak ve bu durumdan gazete sahibi sorumlu olacaktır.*” (Demirel, 2007, s. 77) Görüldüğü üzere yönetim, Matbuat Müdürlüğü’nün tüm ısrarlarına rağmen, ön denetimi düzenleyen herhangi bir Nizamname maddesi düzenlememiştir. Hatta sansüre ilişkin herhangi bir iradede de ortaya koymamıştır. Yalnızca uygunsuz yayın yapanlara kapatma cezası verileceği söylenmiştir. Yani II. Abdülhamid’in sansürü yasal zemine taşımak istemediği ancak uygulamada sansüre göz yumduğu yorumuna gidilebilir.

Sansür uygulamasına karşı gazetelerin iki farklı yaklaşımı olduğu görülmektedir. İlki; sansür uygulaması sonucu uyarı alan veya kapatılan gazete sahipleri, bu durumdan pişmanlık duymuş ve bir daha aksi davranışta bulunmayacaklarını belirterek ön denetimi kabul etmişlerdir. Örneğin, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, gazetesinin kapatılması kararından dolayı zor duruma düştüğünü belirterek gazetesinin açılmasını bir dilekçe ile rica etmiştir (Demirel, 2011, s. 121). Yine *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin geçici bir süre kapatılması üzerine, gazetenin sahibi Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamid’den af dilemiş ve gazetesinin kapatılmasına sebep olan hatasını kabul ederek, gazetesinin tekrar açılmasını istemiştir (Demirel, 2007, s. 79). Diğer yaklaşım ise; sansürü kabul etmeyen gazeteler,

tepkilerini bir şekilde koyma çalışmışlardır. Örneğin, *Sabah* gazetesi başyazarı Şemsettin Sami, yazısının sansür edilen yerlerini beyaz bırakarak yayınlamış ve sansürü protesto etmiştir (Mazıcı, 1996, s. 135). Bazı gazeteler, yurt içindeki siyasî olaylarla ilgilenmemiş ve tamamen Avrupa devletlerindeki vakalarla ilgilenmeye başlamışlar ve tepkilerini bu şekilde göstermişlerdir. Öyle ki, kimi zaman gazetelerinin başyazılarında “*Dünkü postayla gelen Avrupa gazetelerinde önemli bir şey yoktu, onun için başyazı veremiyoruz*” şeklinde notlara yer vermişlerdir. 1887 yılında *Tarik* Gazetesi “*Şu sıralar Avrupa’da Paskalya var, onun için bir şey yazacak konu yok*” demekten çekinmemiştir (Koloğlu, 2002, s. 377).

3. Yasaklı Kelimeler Mevzusu

O dönemde yaşamış olan Hüseyin Cahit Yalçın, daha sonraki yıllarda kaleme aldığı *Edebiyat Anıları* eserinde, uygulanan sansüre ilişkin eleştirilerini şöyle ortaya koymuştur:

“Bazı kelimeler vardı ki onların kullanılmasının doğru olmayacağını bütün yazarlar bilirlerdi. Örneğin burundan söz edilemezdi. Çünkü Tanrının yeryüzündeki gölgesinin çok büyük, kural dışı ve gösterişli bir burnu vardı. Burun sözünün onunla alay edilmesi sonucunu yaratacağı kanısına varılmıştı. Bana merak olan nokta şudur: Acaba burun sözünün basında yasaklandığı Abdülhamit’e söylense çevredekiler bu dalkavukluğu, bu yasağı hangi yolla açıklayacaklardı? Yeryüzü halifesine: - Şevketli halifemiz, sizin pek biçimsiz bir burnunuz var da onun için bu sözü yasak ettik, mi diyeceklerdi. Herhalde onların ne diyeceklerini bilmem. Ama ben İzlanda Balıkçısı’nu çevirirken coğrafya ile ilgili burun sözü geldikçe ‘karaların denizlere doğru ilerlemiş bölümleri’ diye yazıyordum. Artık böyle bir çevirinin zavallı Loti’nin eserini kirletmekten başka bir anlamı olamayacağı doğaldı.” (Yalçın, 1999, s. 121).

Hüseyin Cahit Yalçın dışında Ahmet İhsan, Mehmet Rauf, Halid Ziya Uşaklıgil gibi dönemin önemli edebiyatçıları da yazdıkları anı kitaplarında uygulanan sansürü şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, yazılanların çoğu anı niteliğinde olduğu için sübjektif değer taşımaktadırlar. Dönemin şartları göz önüne alınmadan tek taraflı bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmıştır (Çoruk, 2014, s. IX). Ayrıca edebiyatçılar mübalağalı bir dil kullanarak durumu karikatürize de etmişlerdir. Bunun dışında şunu da unutmamak gerekir, yapılan eleştiriler incelenirken sıkıyönetim hali göz ardı edilmemelidir. Ancak bu eserlerden çıkarılabilecek kıymetli veriler de bulunduğu muhakkaktır. Sansürün getirdiği anlamsız uygulamalara örnek olarak genelde “burun” kelimesinin yasaklanması gösterilir (Boyar, 2006, s. 419). Aslında Hüseyin Cahit’in temas ettiği önemli noktalardan

biri, tam da buradadır: “dalkavukluk”. Sansür memurlarının Padişah’a yaranmak için onun haberi olmadan “burun” kelimesinin yasaklandığı söylenmektedir. Abdülhamid’in kuvvetle muhtemel bu türlü bir uygulamadan haberi yoktur. Daha sonraki yıllarda bu durum, sanki Padişah’ın iradesi veya bir mevzu hukuk düzenlemesi ile yasaklandığı şeklinde yorumları gündeme getirmiştir. Hâlbuki mesele, memurların hükümete yakınlaşmak veya hükümetin çıkarını ondan daha çok savunmak için ürettiği yasaklardır. Örneğin, “tahtakurusu” kelimesi “tahtın kurusun”, “AH = 0” formülü “Abdülhamid = 0” manalarına gelebileceği için yasaklandığının kabul edilmesi, çok muhtemel yalnızca tek bir memurun uygulamasına mevzu bahis olduktan sonra yapılan bir çıkarımdır (Topuz, 2011, s. 56). Bu tür kuruntulu ve manasız uygulamalar sonucu, genellemelere gidilmiştir. Yereldeki bir yöneticinin veya bir memurun tutumu bu nedenle önem arz etmektedir. Nitekim Halid Ziya, *Kırk Yıl* isimli anı kitabında İzmir’de 1886 yılında çıkarmaya başladığı *Hizmet* gazetesini yayımlaya devam ederken, Kastamonu’dan yeni bir vali atandığından bahsetmektedir: Abdurrahman Paşa. Germeyanzade Abdurrahman Paşa ilk atandığı zaman *Hizmet* gazetesi yazarları, tehlikeli bir sansür uygulayıcısıyla karşı karşıya olduklarını düşünmüşler ve eleştirel yazılar kaleme almamışlardır. Ancak zamanla valinin gayet açık fikirli, eleştirileri olgunlukla karşılayan biri olduğunu anlamışlar ve hiç de sert bir sansür uygulaması ile karşılaşmadan yazılarını çekinmeden kaleme alabilmişlerdir. Uşaklıgil, bu durumu Abdurrahman Paşa’nın Abdülhamid’in gözünden düşmüş bir yönetici olmasına bağlamaktadır çünkü Kastamonu’da uzun yıllar valilik yapmış biridir (Uşaklıgil, 1969, s. 304). Uzun yıllar Kastamonu’da valilik yapmış ve daha sonra İzmir’e atanmış bir kişinin gözden düştüğünü söylemek, tartışılır durmaktadır. Hâlbuki bu tahlilden ziyade yöneticilerin ve memurların tutum ve davranışlarının sahada nasıl etkili olduğunu ifade etmek daha iyi bir çıkarım olacaktır. Yine gazetecilerin önyargılı bakışının kırılmasını sağlamasında yöneticilerin yaklaşımının ne derece önemli olduğunu söylememiz gerekir. Söz konusu anı aslında her şeyi II. Abdülhamid’e sığınarak yapıp eden yönetici ve memurlara karşı çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca tali bir tespit de olsa, İstanbul’un dışında, İzmir’de, son derece ilgi gören ve Halid Ziya gibi önemli kalemlerin yetiştiği bir gazetenin Abdülhamid döneminde çıkabildiğinin altını çizmek gerekir.

Öyleyse sansür uygulamasında, en önemli meselelerden birinin sahadaki idarecilerin ve memurların tutumu olduğunu söyleyebiliriz. Buna Matbuat Müdürlüğü’ndeki idareciler de dâhildir. Onların yaklaşımı şüphesiz memurları da etkilemiştir. Yukarda üzerinde

durduğumuz, Matbuat Müdürlüğü'nün sürekli sansürün alanını genişletmeye çalışması ve ona yasal bir zemin araması, sansür memurunun da tavrını belirlemede rol oynamıştır. Ne zaman ki Abdurrahman Paşa gibi idareciler makul bir tavır takınmış, bu uygulamaya da daha olumlu bir şekilde yansımıştır.

II. Abdülhamid döneminde bazı kelimelerin yasaklandığı ve hiçbir metinde bu kelimelerin kullanılmasına izin verilmediği, neredeyse o dönemi çalışan herkes tarafından ifade edilir. Ancak bu mesele de yine, uygulama ve memurların tutumu ile alakalıdır. Kelime yasaklarının yasal bir dayanağı yoktur. Herhangi bir emirnamede, iradede, yönergede belirli sözcüklerin yasak olduğu belirtilmemiş yahut yasak kelimeler diye bir liste yayımlanmamıştır⁶¹. Bir yazılı kural olmamasına rağmen sansür memurlarının uygulamada, metinlerden belirli kelimelerin çıkarılmasını istemesi yahut o kelimedenden dolayı gazetenin kapatılmasını talep etmesi, “yasaklı kelimeler” olgusunu da beraberinde getirmiştir.

Dönemin yazarları, eğer bir kelime yazıdan çıkarıldı ise hemen onu yasaklı kelime olarak değerlendirmişlerdir. Bir veya birden fazla kez bu uygulamanın olup olmadığına bakılmamıştır. Bu manada yasaklı olan kelimeler; “*grev, suikast, anarşi, sosyalizm, dinamo, dinamit, infilâk, kargaşalık, ihtilâl, hâl, kutâl, Kanun-i Esasî, mebuslar, ayan azası, beynelmilel, veliaht, inkılâp, cumhuriyet, hürriyet, vatan, istibdat, müsavat, Mısır, Sudan, Kızıldeniz, Trablusgarp, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırbistan Makedonya, Girit, Kıbrıs, Ermenistan, Yıldız, Murad, burun, bomba, tahtakurusu, hasta, Mithat Paşa, Namık Kemal Bey*” vesaire olarak ortaya konmuştur (İskit, 1943, s. 100; Topuz, 2011, s. 56; Birinci, 2006, s. 345; İnuğur, 1993, s. 263; Mazıcı, 1996, s. 135). Ancak mesela, yasaklı olduğu söylenen “Murad” kelimesinin o dönem gazetelerinde kullanabildiği görülmektedir (Koloğlu, 2015, s. 73). Aslında burada genel bir hüküm koymak veya liste yapmaktan ziyade her olayın kendi içerisinde değerlendirilmesi daha sağlıklı olacaktır. Bu yasakların olduğunun kabul edilmesinde veya var olabileceğinin düşünülmesinde, yazarların evhamlı düşünceleri de etki etmiştir, diyebiliriz. Tek bir memurun tek bir yayın için öngördüğü uygulama, hemen bütün yayınlar için geçerli olarak değerlendirilmiş veya belirli dönemde belirli olaylardan dolayı yapılan uygulamalar her zaman geçerli gibi düşünülmüştür. Ayrıca bugün dahi var olan, basın âlemindeki haset ve birbirini çekememe durumu, II. Abdülhamid devrinde de söz konusu olmuştur (Uşaklıgil, 1969, s. 366). Bu duygular, birbirini şikâyet eden ve birbirine

---

⁶¹ Ancak belirtmekte fayda var, yukarıda üzerinde durduğumuz, Fesch'in var olduğunu iddia ettiği gizli talimatnamenin 7. Maddesinde “Ermenistan” kelimesinin yasak olduğu söylenmiştir.

iftira atan yazarları da otomatikman beraberinde getirmiştir. Bu noktada, bir cümle ile dahi olsa, konuyla ilgisinden dolayı bahsedilmesi gereken mefhum “jurnalcilik”tir. Esasında daha önceki dönemlerde saygıdeğer bir görev olarak kabul edilen, bir konu hakkında derinlemesine araştırma yapıp rapor vermek manasına gelen “jurnal hazırlayıcılığı”; Abdülhamid döneminde sansür uygulamalarının etkisiyle ihbarcılık ve dedikoduculuk anlamı kazanmış ve kötü bir ün ile “jurnalcilik” haline dönmüştür (Koloğlu, 2015, s. 71). Bu nedenle, toplumu ve basın dünyasını, en olumsuz etkileyen hallerden biri olan jurnalciliğin doğum sebepleri arasında sansür uygulamasını sayabiliriz. Tabii ki yalnızca basın alanında çalışanlar değil, kendisine çıkar sağlamak isteyen üçüncü kişiler de jurnalciliği kullanmışlardır.

Abdülhamid, döneminde sansürün uygulandığını ve sansür memuriyetinin var olduğunu kabul etse de, bu durumu yazılı bir kural haline getirmemiştir. Geçici bir uygulama olarak düşünerek olabildiğince kontrollü yürütülmesini istemiştir. Matbuat Müdürlüğünün aşırı isteklerini karşılıksız bırakmıştır. Her uygulamanın Padişah’ın emri ile gerçekleştirildiği ve tüm yanlışların tek müsebbibinin II. Abdülhamid olduğu yönünde bir yaklaşım bu nedenle doğru olmayacaktır. Matbuat Müdürlüğü ve diğer ilgili kurumlar, yerelde yöneticilik yapanlar, sansür memurları ve mektupçular bu uygulamalarda, sorumluluk sahibi kişilerdir. Özellikle memurların uygulamada ortaya koydukları, II. Abdülhamid döneminin sansür rejimi olarak ilân edilmesinde büyük rol oynamıştır diyebiliriz.

4. Jön Türkler ve Gazetelere Yapılan Yardımlar

Jön Türkler ve gazetelere yapılan yardımlar, II. Abdülhamid dönemi basının iki önemli meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki meseleyi birlikte düşünerek, ilk bölümde açıkladığımız tekelleşme kavramı üzerinden farklı bir tahlil yapmaya çalışacağız.

Burada ilk yapılması gereken, kimlerin Jön Türk olduğunun tespit edilmesidir. Terim çok geniş anlamlarda kullanılabilir. Kimi yazarlar, Jön Türklerin, I. Meşrutiyet öncesi yurt dışında muhalefet yapan Yeni Osmanlılar ile aynı emelleri taşıdığını ve onların devamı / uzantısı olduğunu söylemektedir (Tütengil, 1985, s. 6; Durdu, 2003, 296; Fendoğlu, 2002, s. 743). Kimi yazarlar ise, isimlerini Avrupalılardan alan Jön Türklerin, Yeni Osmanlıların devamı olmadıklarını; meşrutiyet sonrası dönemde ortaya çıkan ve II. Abdülhamid’e karşı cephe alan bir grup olduklarını ifade etmektedir (Akşin, 1985, s. 832; Hanioglu, 1985, s. 844). Kanaatimizce, Yeni Osmanlılar ile Jön Türkler aynı amacı

taşımanın yanı sıra biri diğerinin devamı niteliğinde gözükmemektedir. Bu kapsamda, “Birinci Jön Türkler” ve “İkinci Jön Türkler” diye bir sınıflandırma yapmak da doğru olmayacaktır. Her şeyden önce Yeni Osmanlılar, Yeni Osmanlılar Cemiyeti etrafında birleşen asıl amaçları vatan, millet, hürriyet gibi kavramların özümsemesi için çaba harcayan kimselerdir. Jön Türkler ise, siyasî yönü ağır basan İttihat ve Terakki adlı bir örgütün altında, II. Abdülhamid’e karşı muhalefet yapmak amacıyla bir araya gelmiş kişilerdir. Yine tarihsel dönem olarak da iki grup arasında fark bulunmaktadır. Yeni Osmanlılar I. Meşrutiyet öncesi, 1867-1876 yıllarından yurt dışında faaliyet göstermişken; Jön Türkler, 1878-1908 arasındaki dönem yurt dışında bulunmuşlardır. Ayrıca isimlerinden de anlaşılacağı üzere Jön Türklerin Avrupa sevdası⁶² daha ağır basmaktayken; Yeni Osmanlılar daha yerli bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede, Jön Türklerin, II. Abdülhamid döneminde, 1878 yılı sonrası yurt dışına çıkarak orada Osmanlı yönetimine muhalefet eden birçok gazete ve dergi çıkardığı görülmektedir⁶³. İlk olarak, Ali Şefkati Bey’in Napoli ve sonra Cenevre’de *İstikbal*’i (1879), Hakkı Bey’in Paris’te ve Cenevre’de *Teessüf*’ü (1880) ve Esad Bey’in Atina’da *Teşvik*’i (1880) çıkardığı tespit edilmiştir. Bu gazetelerin, herhangi bir örgütsel faaliyet içerisinde olmadan, basit başlangıç hareketleri olarak yayımlandığını söyleyebiliriz. 1889 yılından İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurulması ile birlikte daha fazla gazetenin çıktığı ve örgüt organizasyonlarının etkin bir şekilde yapıldığı görülmektedir (Tütengil, 1985, s. 27). Paris’te 1895 yılında *Meşveret* adı ile çıkarılan gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk resmî yayın organı olmuş ve cemiyetin sözcüğünü yapmıştır. Daha sonra Paris’te yayımlanan *Mizan* (1896) ve Cenevre’de çıkan *Osmanlı* (1897) bu işi üstlenmiştir. Bunların haricinde Jön Türkler tarafından çıkarılan bazı gazeteler şöyledir: Londra’da *Hürriyet* (1894), Londra’da *İstikbâl* (1895), Mısır’da *Kanun-ı Esasî* (1896), Mısır’da *Hak* (1899), Bükrüş’te *Sadâ-i Millet* (1898), Mısır’da *Şûra-ı Ümmet* (1902), Mısır’da *Anadolu* (1902), Kahire’de *Türk* (1903), İsviçre’de *İçtihad* (1904), Paris’te *Terakki*

⁶² Jön Türklerin Avrupa sevdasını, Avrupa’ya çıkmadan evvel 1889 yılında, ülke içinde yaptıkları en önemli siyasî girişimlerinden biri olarak değerlendirilen “mektup olayı”ndan anlayabiliriz. Onlarca Jön Türk’ün imzasının bulunduğu Boerlere zulmeden İngiltere’yi öven, Osmanlı’yı yeren mektup İngiltere büyükelçiliğine verilmiştir. Hüseyin Cahit, Ahmet İhsan, Sina Akşin, Şerif Mardin, Nihal Atsız gibi birçok yazar söz konusu hadiseyi daha sonra ele alarak eleştirmişler ve yapılan faaliyeti akıllıca ve iyiniyetli olarak değerlendirmemişlerdir. Bu olay Jön Türklerin gözü kapalı bir Avrupa sevdası olduklarının ve ülke menfaatlerinin aleyhine Osmanlı Devleti’nin düşmanı İngiltere’nin emperyalist tutumuna sevgi besleyerek önyargılı ve kötü niyetli bir muhalefet yaptıklarının göstergesidir (Karataş, 2011, s. 32-33).

⁶³ Akünal Yeni Osmanlılar, Birinci Jön Türk, İkinci Jön Türk hareketleri gibi ayrımlar yapmadan yurtdışında Türkler tarafından 153 gazete çıkarıldığı tespit etmiştir. Bu gazetelerin 42’si Kahire’de çıkmıştır (% 28). Bunu 22 gazete ile Paris (% 15) ve 16 gazete ile Cenevre (% 11) izlemiştir. Gazetelerin listesi için bkz. (Akünal, 1985, s. 851-856).

(1906), Kahire’de *Şûra-ı Osmanî* (1907) (Hanioğlu, 1985, s. 846-850). Jön Türkler, 13 farklı ülkede gazete yayımlamışlardır ve bunların lisanı, çoğunlukla Türkçe olmuştur. Az sayıda Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça ve İbranice dilleriyle de gazete çıkardıklarını görebilmekteyiz. Mesela *La Foudre* (1901), *Le Moniteur Ottoman* (1901), *Le Libéral Ottoman* (1901), *La Fédération Ottomane* (1903) örnek olarak verilebilir (Topuz, 2011, s. 42-43). Jön Türkler, mizah alanında da yurt dışında süreli yayınlar çıkarmışlardır. Bunların bazıları şöyledir: *Hayal* (Londra, 1895), *Beberuhi* (Cenevre, 1898), *Pinti* (Kahire, 1899), *Dolap* (Folkestone, 1900), *Tokmak* (Cenevre, 1901) (Çeviker, 1985, s. 1102).

Bu dönemde o kadar çok gazete ve dergi çıkarmışlardır ki Jön Türkler, neredeyse bütün basına egemen olmaya başlamışlardır. Öyle ki bu durum, başta ifade ettiğimiz tekelleşme mefhumunu, tartışılacak seviyeye getirmiştir. Tekelleşme kavramı, çok sonraları çıkmış günümüz basın hürriyetini ilgilendiren bir kavram olsa da, Osmanlı dönemindeki Jön Türk basınına kendine özgü bir tekelleşme örneği olarak değerlendirilebilir. Günümüz anlamındaki tekelleşme, daha çok sermaye odaklı bir şekilde ortaya çıksa da, Jön Türk basınının bu yönü zayıf ama örgütsel yönü ağır bir tekelleşme hareketidir diyebiliriz. Jön Türkler, birçok yayın organı çıkararak piyasayı domine etmiş ve kendisi dışındaki basın organlarını neredeyse etkisiz hale getirmiştir. Yalnızca kendi siyaseti ve görüşleriyle bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Üstelik bunu ülke içinden de değil, yurt dışından yapmıştır. Bu nedenle, kontrolü ve engellenmesi daha zor bir tekelleşme hareketidir. Öyle ki yurt dışı menşei olması da yine, Jön Türk basınının kendine özgü bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, Jön Türk basını, bugünkü anlamıyla olmayan, sui generis bir tekelleşme hamlesidir diyebiliriz.

Bu noktada, II. Abdülhamid döneminde gazetelere yapılan yardımlar, yerli basını susturmak ve gazeteleri satın almak için mi; yoksa basını desteklemek ve tekelleşmeyi önlemek için mi yapılmıştır, sorularını sormak gerekir. Genel kanaat, ilk soruya olumlu cevap vermek gerektiği yönündedir. Literatürde genelde, Abdülhamid’in yayıncılara verdiği destekler, sansür rejiminin bir parçası olarak görülmekte ve Abdülhamid’in kendi güdümünde bir basın oluşturmak amacıyla yayıncılara maddi destek verdiği ifade edilmektedir (Baykal, 2013, s. 15). Ancak bu bakış açısı, içinde ön yargıları barındırmaktadır. II. Abdülhamid ve yönetiminin basına yönelik yaptığı her girişimi, sansür uygulamasının bir parçası olarak değerlendirmek, doğru olmayacaktır. Tekelleşmenin, basın hürriyetini engelleyen durumlardan biri olduğunu ve tekelleşmenin önlenmesi için devletin

basın üzerinde olumlu bir rol oynaması gerektiğini ilk bölümde açıklamıştık. Devletin tekelleşmeyi ortadan kaldırmak için yapması gereken en etkili yöntem, tekelleşme dışında kalan basın organlarına yardım etmesi olacaktır. O halde, II. Abdülhamid'in Jön Türk basınının tekelleşmesini kırmak adına bazı basın organlarına hazineden para yardımı yapmıştır, tahlili gündeme getirilebilir.

Abdülhamid döneminde, yurt içindeki birçok gazete ve dergiye yardımda bulunulmuştur. Hem Türkçe hem de yabancı lisandaki süreli yayınlara bu yardımlar yapılmıştır. Örneğin, 1890 yılında, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet*, *Levand Herald*, *Moniteur Oriental*, *Byzantis*, *La Turquie*, *İstanbul* ve *Tarik* gazetelerine Padişah'ın iradesiyle hazineden 30.000 ile 100.000 kuruş arasında değişen yardımlar yapılmıştır (İnuğur, 1993, s. 267). Mesela yine, 1907 yılında *Servet-i Fünun*'a 2.340 kuruş, *Sabah*'a 5.950 kuruş, *İkdam*'a 4.250 kuruş, *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye 2550 kuruş aylık para yardımı yapılmıştır (Demirel, 2007, s. 83). İdarenin gazetelere para yardımı yaparken hangi ilkeler ışığında hareket ettiğine ilişkin net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ülke içindeki gazetelerin birçoğuna, muhalif dahi olsa, yardımda bulunulmaya çalışılmıştır. Uşaklıgil (1969, s. 406), Abdülhamid'in uzun süre, *Servet-i Fünun* dergisine hazineden para yardımı yaptığını ve derginin bu destekler sayesinde ayakta kaldığını söylemektedir. Görülüyor ki, muhalif yazarları içinde barındıran bir derginin kapanmaması ve yayın hayatına devam edebilmesi için II. Abdülhamid, yardımda bulunmuştur. Ayrıca para yardımında bulunan gazetelerin bazen geçici süre ile kapatıldığı ve cezaları bittikten sonra söz konusu gazetelere yardım etmeye devam edildiği bilinmektedir (Demirel, 2007, s. 81). Öyleyse, II. Abdülhamid ve yönetimin yaptığı yardımları, basını susturmak veya kendi lehine yayın yaptırmak şeklinde okumak yerine basın faaliyetlerine destek vermek ve tekelleşmenin önüne geçmek için yapıldığını söylemek daha doğru olacaktır.

Jön Türkler, sermaye olarak zayıf olduklarını söylemiştik. Ancak bunu da, iyi niyetli olmayan bir yöntem ile gidermeye çalışmışlardır. Finansman kaynağı olarak zararlı ve memleket aleyhine yayın yapma yolunu seçmişlerdir. Öyle ki, malî olarak sıkıntı çektikleri zamanlar, devlet aleyhine yazılarını arttırmışlar ve daha sonra Saray ile pazarlığa girip yüksek meblağlarda anlaşma sağlayarak gazetenin yayımını durdurmuşlardır. Sonra elde ettikleri bu paralarla, yeni gazeteler çıkarmışlardır (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 130) Mesela, 1897 yılında, Saray ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında pazarlıklar yapılmış ve anlaşılan bir miktar sonucunda *Mizan* kapatılmıştır. Yine 1898 senesinde, finansman sıkıntısı çeken

Osmanlı gazetesi muhalefetlerini yumuşatmaları karşılığında yazarlarına on iki lira aylık bağlanmış ve daha sonra 1899'da bir meblağ karşılığında gazetenin yayımı tamamen durdurulmuştur (Hanioğlu, 1985, s. 847-848). Hatta bazı Jön Türkler, yalnızca para kazanmak adına bu işlere girişmişler; birkaç sayı çıkardıkları gazetelerle tek amaçları Saraydan para koparmak olmuştur. Kimileri bu yolla, yüksek miktarda paralar ile Avrupa'da zenginler sınıfına isimlerini yazdırmışken; kimilerinin amaçlarının ne olduğu anlaşılmış ve ümit ettikleri şekilde Sarayı kandırarak para elde edememişlerdir (Çorlu, 2015, s. 403).

Ayrıca, Jön Türk basının iyi niyetli bir yayın politikası da izlediğini söyleyemeyiz. Yurt dışında sürekli, Osmanlı Devleti'ni eleştiren ve halkı küçük duruma düşürecek yayınlar yapmışlardır. Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu yıllarda *Tanin* gazetesinde yazdığı bir makalede, "*Dâhilde birbirimizle istediğimiz kadar ihtilaf edelim, fakat harice karşı hep müttehit olalım düstur-ı hamiyetine matbuat-ı Osmaniye kemal-i hürmetle riayet ediyor.*" (Yılmaz, 2013, s. 540) sözleriyle içeride hükümeti eleştirelim; dışarıya karşı birlik olalım, eleştirmeyelim demektedir. Bu kapsamda matbuat ile hükümet arasında iş birliğinin olması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı durum neden II. Abdülhamid devrin için dillendirilmemektedir? Devletin birliğine zarar veren ve devleti dışarıya karşı kötü gösteren bir Jön Türk basını yok muydu? Jön Türk basını, dışarıda devleti eleştiren ve devlete zarar veren yayınlar yapmamış mıdır? Kısa da olsa şu husustan bahsetmek gerekir; Abdülhamid döneminde, ülke dışında yalnızca Jön Türk basınıyla uğraşılmamıştır. O devirde, Avrupa ve Afrika'da, Osmanlı aleyhine yayın yapan birçok gazete ve dergi bulunmaktadır. Devlet aleyhine, ayrılıkçı ve muzır fikirler barındıran yayınlar yurt dışında yayımlanmış ve ülke içine sokulmaya çalışılmıştır⁶⁴. Jön Türkler de, dış basına karşı devlet ile beraber hareket etmek yerine; devlete karşı dış basınla saf tutmuştur diyebiliriz.

Her hürriyette olduğu gibi basın hürriyetini de ortaya koyan ve ayakta tutan aydınlar olmalıdır. Aydınlar eğer bu durumu suiistimal eder veya kötüye kullanırsa hürriyet en büyük savunucusunu kaybetmiş olurlar (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 92). Jön Türkler de aydın olduklarını söylemektedirler ancak basın hürriyetini kötüye kullanmışlar ve basın hürriyeti zeminini ve sosyal itibarını kaybetmiştir. Böylece, basın hürriyetinin doğrudan veya dolaylı en büyük düşmanları yine basın mensupları arasından (Dönmezer ve Bayraktar, 2013, s. 92) yani Jön Türk basınından çıkmıştır, diyebiliriz.

---

⁶⁴ Ülke dışında yayımlanan bazı zararlı yayınları bildiren layihalar için bkz. (Bayraktar, 2011, s. 404-417).

Öyleyse, Abdülhamid'in kendi lehine yayın yaptırmak için veya basını susturmak adına maddi yardımlarda bulunduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Padişah'ın böyle bir amacı olsa süreli yardımlara yardım etmekten yerine kendi gazetesini kurar ve lehine yayınlar yaptırırdı. Burada amacın Jön Türk basının basında oluşturduğu tekelleşmeyi kırmak olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Jön Türkler Avrupa'ya giderek, Osmanlı Devleti ve yönetimi aleyhine şiddetli yayınlar yapmışlar ve bunları yabancı ve imtiyazlı postalar aracılığıyla yurda sokmuşlar ve dağıtmışlardır (Yaramış, 2005, s. 29). Böylece yalnızca Jön Türklerin basına hâkim olduğu bir ortam oluşmuştur. Bu nedenle Abdülhamid, Jön Türk basınıyla mücadele etmek ve tekelleşmeyi ortadan kaldırmak adına yerli basına destek vermiştir diyebiliriz.

5. Süreli Yayın Sayısı

Mevzuat ve uygulamadaki gelişmeleri ele aldıktan sonra gazetelerin nicelik olarak nasıl bir gelişim gösterdiğini de incelemek gerekir. Zira bu şekilde basınının seyri objektif olarak ortaya konacaktır. Şunu tekrar ifade etmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde gazete ve dergi kavramları birbirinden tamamen ayrılmamış ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Bundan dolayı literatürde genelde, ikisi bir düşünülerek sayısal veriler aktarılmıştır. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde Türkçe olarak *Vakayi-i Musriyye* ve *Takvim-i Vakayi* olmak üzere iki gazete yayındadır. Ferman'dan sonra 23 yıl içinde ise, Türkçe lisanda yalnızca dört gazete ve dergi çıkarılmıştır: *Ceride-i Havadis*, *Vakayi-i Tıbbiye*, *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr*.

1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinin yayımlanması, gazete sayısını da olumlu şekilde etkilemiştir. Kararname-i Âli ilân edilene kadar İstanbul'da 17 yeni yayın görülmüştür. 1867'den sonra basın hayatında bir durgunluk yaşanmıştır. Âli Kararname'nin yaşanan bu durgunlukta etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu durum 1871 yılına kadar sürmüştür. *Çingiraklı Tatar* dergisinin verdiği bilgilere göre, İstanbul'da 1872 yılı ortalarında 31 süreli yayın bulunmaktadır (Varlık, 1985b, s. 114). Kanun-i Esasî'nin ilân edildiği 1876 yılına gelindiğinde, İstanbul'da 47 gazete ve derginin yayımlandığı tespit edilmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir; bunların 13'ü Türkçe iken diğerleri başka dillerde çıkarılmaktadır (Kabacalı, 2000, s. 79).

Kanun-i Esasî'nin kabulüyle birlikte basın faaliyetleri de hız kazanmıştır. Nitekim Kanun-i Esasî'nin ilânından sonra 1878 yılına kadar 66 yeni süreli yayının İstanbul'da çıkarılmıştır (Koloğlu, 2015, s. 51). Abdülhamid ve yönetiminin sıkıyönetim kararı

sonrasında basın hayatı yeniden hareketsiz bir yapıya bürünse de, bu durum kısa süre de atlatılmıştır. 1879-1887 yılları arasında İstanbul’da ortalama 9-10 yeni süreli yayın piyasaya çıkmıştır (Koloğlu, 2015, s. 63). Bu yayınlar içerisinde dergiler, gazetelere nispetle daha fazla bir kısmı oluşturmuş; bu dönemde, ellinin üzerinde derginin yayın faaliyeti gösterdiği tespit edilmiştir (Varlık, 1985b, s. 115). Bu yıllarda sansür uygulamalarına pek rastlanmazken; 1888’den 1908’e kadar olan dönemde sansür daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu durum, süreli yayın sayısına da yansımıştır. Bu yıllarda, genelde mevcut gazeteler yayın hayatına devam etmiş ve yılda bir iki yeni yayın görülmüştür. İskit (1943, s. 94) 1899’dan 1905’e kadar hiçbir gazete ve derginin neşredilmediğini söylese de devamındaki cümlede kendisiyle çelişerek yalnızca *Saadet* ve *Ziraat* gazetelerinin bu dönemde çıktığını belirtiyor. Bu yıllarda yeni yayın sayısı azalmış olsa da, hiç yeni yayın çıkmıyordu demek doğru olmayacaktır. Ayrıca var olan gazetelerin de, çok uzun soluklu yayın hayatları olduğu görülmektedir. Bunun dışında, sansürün etkisiyle her ne kadar süreli yayın sayısındaki artış seviyesi azalsa da, bu dönemde günlük 12 ilâ 15 bin tirajı olan hatta kimi olağanüstü durumlarda 30 bin tirajı bulan gazeteler çıkmıştır (Koloğlu, 2015, s. 64). Ayrıca Abdülhamid döneminde, gazete okur sayısı da ciddi bir biçimde artmıştır. Namık Kemal, 1882 yılında yazdığı bir mektupta, II. Abdülhamid döneminde basının, kendinden önceki Tanzimat dönemiyle kıyasla çok fazla geliştiğini söylemektedir. Yalnızca gazete ve dergi sayısının değil; aynı zamanda okuyucu sayısının da arttığını kaleme almıştır. Mesela, gazete okuyan kadın sayısının bir yıl içerisinde yüzde yüz arttığını ifade eder. Halkın her kesiminin, esnafın ve uşağın bile, gazete okuduğunu iletmektedir (Berkes, 2012, s. 368). Bunda, II. Abdülhamid’in açtığı çok sayıda ve modern tarzda mekteplerin etkisinin olduğu muhakkaktır.

Yine Abdülhamid’in tahta olduğu, II. Meşrutiyet’ten 31 Mart Vakası’na kadar geçen süreçte, gazete ve dergi sayısında patlama yaşanmıştır. Sekiz buçuk aylık sürede 353 gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. Fakat bu sayı 1910’da 130’a, 1911’de 124’e ve 1912’de 45’e düşmüştür (İnuğur, 1993, s. 314). İkinci Meşrutiyetle bir anda büyük bir oranda basın faaliyeti gerçekleşmiş ancak bu sayı yıldan yıla azalmıştır. Ayrıca bu dönemde çıkarılan ürünlerin çok azı uzun süre yayın hayatında kalabilmiş; çoğu bir yıl içinde kapanmıştır (Kabacalı, 2000, s. 134-138). Bunun bir sebebi, özümsemeden elde edilen hak ve hürriyetlerin kullanımının kısa ömürlü olmasındandır (Varlık, 1985b, s. 125). Bir diğer sebep ise, İttihat ve Terakki hükümeti ile gelen sansür uygulamalarıdır.

İstanbul’da genel durum böyle iken taşrada yayın sayıları ne durumdaydı? Taşrada, vilâyet gazetelerinin çıkarıldığına ilk bölümde değinmiştik. Osmanlı Devleti’nde toplam 46 adet vilâyet gazetesinin çıkarıldığı tespit edilmiştir⁶⁵. Vilâyet gazetelerinin kurulup geliştiği, Abdülhamid dönemi öncesinde, 22 vilâyet gazetesi yayımlanmıştır (Varlık, 1985a, s. 99). Ancak bunların 8 tanesinin yayın hayatı, Abdülhamid öncesinde sona ermiştir. II. Abdülhamid döneminde söz konusu gazetelere, 7-8 adet daha eklenmiştir. Abdülhamid’in yönetimde olduğu süreçte, hiçbir vilâyet gazetesinin yayın faaliyetlerinin durmadığı görülmektedir. Yine de II. Abdülhamid döneminde baştaki sayı patlamasının gelişerek devam etmemesi eleştirilmiştir. Ayrıca bu devirde, vilâyet gazeteleri “ilan tahtası” rolünü aşamamıştır (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 107). II. Abdülhamid dönemi sırasında, Meşrutiyet yönetimi vilâyet gazetelerinin sorunlarını⁶⁶ ortaya çıkarmak adına çalışmalar yapmış ve onları canlandırmak istemiştir. Ancak buna rağmen bu dönemde de çıkan vilâyet gazetesi sayısı bir düzineyi geçememiş olup gazeteler, merkez ve taşra yönetiminin “ilan tahtası” olarak kalmaya devam etmişlerdir (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 109).

Abdülhamid dönemine mizah alanına ilişkin basın faaliyetinin olmaması, en çok eleştiri getirilen konulardan birisidir. Şunu ifade etmek gerekir, zaten 1870’li yıllara kadar Osmanlı Devleti’nde mizahî türde eserlere pek rastlanmamaktadır. 1870’lerden sonra mizah gazete ve dergileri yayımlanmaya başlanmıştır. 1878 yılına kadar 20’yi aşkın mizah dergisi çıkarılmıştır. Önde gelenler şunlardır: *Meğu*, *Hayal*, *Çingiraklı Tatar*, *Meddah*, *Diyojen*, *Latife*, *Çaylak*. Ancak 1877 tarihli Matbuat Nizamnamesinin yürürlüğe girmediği dönemde, *Çaylak* ve *Hayal* olmak üzere, yalnızca iki mizah dergisi yayın hayatını sürdürmekteydi. Onlar için de 24 Temmuz 1877 tarihinde, “umum için daha faydalı” olacağı gerekçesiyle bir karar alınmış; *Çaylak* dergisinin ismi *Osmanlı*, *Hayal* dergisinin adı *Naşir* olarak değiştirilmiş ve her iki dergi de günlük gazeteye dönüştürülmüştür (Demirkol, 2016, s. 707). Bu tarihten II. Meşrutiyetin ilân edildiği 1908’e kadar ki süreçte ise, Osmanlı’da Türkçe mizah dergisi görülmemiştir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, bu konuda herhangi bir mevzuat düzenlemesi söz konusu değildir. Yani mizah dergilerini yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Buna rağmen II. Abdülhamid döneminin büyük bölümünde mizah gazetesi yayımlanmamıştır. Abdülhamid’in mizah dergilerine temkinli yaklaşımının nedeni, yabancı basında, Osmanlı Devleti’ni ve özellikle Abdülhamid’i kötüleyen politikanın

⁶⁵ Gazetelerin gösterildiği tabloları için bkz. (Varlık, 1985a, s. 100-101).

⁶⁶ Ortak sorunlar: okuyucu azlığı, dağıtım yetersizliği, zorunlu olarak abone yapılanların abonelik ücretlerini ödememesi ve bu işi yapacak olan nitelikli eleman bulunamaması (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995, s. 107).

karikatürler üzerinde yürütülmesinin olduğu düşünülebilir. Avrupalılar tarafından “Le Sultan Rouge (Kızıl Sultan)” olarak nitelendirilen II. Abdülhamid, karikatürler aracılığıyla “zalim”, “katil”, “tiran” gibi hakaretlere maruz kalmıştır. Hâlbuki II. Abdülhamid’in en büyük özelliklerinden biri, kan dökmekten son derece imtina etmesidir. O kadar ki, Abdülhamid, kendisine yapılan suikastın elebaşı Edward Joris’i bile affetmiştir. Ancak Abdülhamid’in hep eli kanlı karikatürleri çizilerek kadın ve çocuk katili olduğu şeklinde bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır⁶⁷. Yine yurt dışında yayın faaliyetleri yapan Jön Türkler de Abdülhamid hakkında “Kızıl Sultan” diyerek yazılar ve karikatürler kaleme almışlardır (İskit, 1943, s. 90). Bu nedenle Abdülhamid, mizah türüne karşı çekinceli bir tutum içinde olmuştur yorumu getirilebilir. Sultan II. Abdülhamid’den sonra yaşanan İttihat ve Terakki dönemi ise, literatürde, Türk mizah tarihinin en bereketli ve hür dönemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 40’a yakın mizah dergi ve gazetesinin yayımlanmaya başlamasına rağmen, *Karagöz* ve *Cem* gibi bazı istisnalar dışında, bunların tamamına yakını İttihat ve Terakki döneminde, ya kapanmak zorunda kalmış ya da kapatılmıştır. Bu bilgiler ise, genelde literatürde yüzeysel ifadelerle geçiştirilmiştir (Demir, 2016, s. 16). Yani Abdülhamid’in ilk yıllarında olduğu gibi İttihat ve Terakki döneminin de ilk yıllarında görülen mizah ürünleri, daha sonraki senelerde kaybolmuştur. Sonuç olarak Osmanlı Devleti’nde genel olarak, mizah gazete ve dergileri iyi bir gelişim süreci geçirememiştir diyebiliriz.

Mizah alanını bir kenara koyarsak, Abdülhamid devrinde, kitap neşriyatında olduğu gibi gazete ve dergi basımı ve sayısı da, önceki dönemlerden çok daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu artış nedeniyle bir Mülkiyeli’nin 1887’de yayımlanan açık mektubunda, basın alanında Avrupa düzeyine erişildiği şu satırlarla dile getirilmektedir: “*Ne saadet ki evvelki mekteplerimizde yayımcılık birkaç gazete, bazı eski kitapların basılmasından ibaret olduğu halde, bugün kitaplarımız çoklukta Avrupalılarınkiler ile rekabete girişebilecek düzeyde olduğu gibi, gazetelerimiz de ahalimizin yüzde ellisini yararlandırmaya başlamıştır. Evvelleri basımcılık usulü ülkemizde Avrupa’ya göre Tataristan’inkiyle hemayar sayıldığı halde, şimdi hemen hemen Almanya basını derecesine semere alıyor.*” (Koloğlu, 2002, s. 374). Avrupa’da her yıl yüz binlerce nüsha kitap, gazete ve dergi yayımlanırken Osmanlı’da bu sayı çok daha aşağılardadır. Bu nedenle, bu yıllarda, Avrupa ile aynı seviyeye ulaşıldığını

---

⁶⁷ Karikatürler için bkz. <http://www.dunyabulteni.net/haber/268099/bati-basini-sultan-abdulhamide-karsi-boyle-propaganda-yapmisti>, erişim tarihi: 06.08.2017

iddia etmek inandırıcı olmayacaktır. Ama mezkûr mektup abartılı ifadeler içerse de, II. Abdülhamid devri basın evvelki dönemlerle karşılaştırıldığında ne derece ilerlenmiş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nihai itibariyle, Abdülhamid devrinde, kendinden önceki dönemlere nazaran gazete sayısı artmış ve basın faaliyetleri gelişmiştir.

H. II. Abdülhamid Sonrası Mevzuat Düzenlemeleri

Abdülhamid sonrası basın faaliyetleri ve mevzuatı üzerindeki değerlendirme, Abdülhamid dönemini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu bağlamda, muhalifler iktidarı eleştirdikleri hususlarda ne gibi düzenlemeler yapmış ve bunlar süreklilik arz edebilmiş mi sorularının cevabı aranacaktır.

1. Abdülhamid Sonrası Siyasî Ortamın Basına Etkisi

23 Temmuz 1908 tarihinde, Abdülhamid meclisi toplantıya çağırılmış, böylece sıkıyönetim sona ermiş ve 1876 tarihli Kanun-i Esasî tekrardan yürürlüğe girmiştir. Literatürde bu durum genelde, “II. Meşrutiyet’in ilânı” olarak adlandırılmıştır. Böylece Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış ve yeni meclis 17 Aralık 1908 tarihinde toplanmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte basın hayatında canlanma olmuş; kısa sürede çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Basın hayatının en canlı ve hür olduğu bu dönemde, Osmanlı tahta bulunan padişah II. Abdülhamid’dir⁶⁸. Ancak Meşrutiyet yeniden ilân edilmiş ve basın hür bir ortama kavuşmuş olsa da, ülke içinde sükûnet sağlanamamış ve 13 Nisan 1909 tarihinde “31 Mart Vakası” olarak bilinen olaylar patlak vermiştir. *Volkan* gibi bazı gazetelerin meşrutiyeti ve mevcut düzeni eleştiren yazıları, halkın belli kesimlerinde karşılık bulmuştur. Şeriatın geri getirilmesini isteyen bazı gruplar, İstanbul’un çeşitli yerlerinde eylemler yapmışlardır. Bu eylemler sırasında bazı bakan ve milletvekilleri yaralanmış, hatta Lazkiye vekili Arslan Bey öldürülmüştür. Bu olaylardan sonra hükümet istifa etmiş ve meclis kapatılmıştır.

Tanin ve *Şura-yı Ümmet* gazetelerinin yağmalanmaları ise, gerilimi iyice arttırmıştır. 24 Nisan 1909’da Hareket Ordusu ayaklanmaları bastırmak adına İstanbul’a gelmiştir. Ordu,

---

⁶⁸ Osmanlı Devleti’nde basını Tanzimat, Abdülhamid ve Genç Türkler olmak üzere üç bölümde inceleyen Klara Volarić (s. 1-2), Osmanlı’da basının en hür olduğu zamanların 1908-1909 yılları olduğunu söylemektedir. Ancak söz konusu dönemde “Genç Türkler”in yönetimde olduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki bu yılların bir bölümünde Abdülhamid tahtadır. Abdülhamid dönemi 1878-1908 yılları arasında değerlendiren Volarić (s. 3), ne yazık ki II. Abdülhamid’in hangi yıllarda tahta olduğunu dahi incelemeyen bir metin kaleme almıştır. Makale için bkz. https://www.academia.edu/6976436/Ottoman_Press_from_Tanzimat_to_early_Young_Turk_period_1830s-1909_, erişim tarihi: 11.08.2017

isyancıları etkisiz hale getirdikten sonra yönetime el koymuş, II. Abdülhamid tahtan indirmiş ve Anayasanın 113. maddesi gereğince sıkıyönetimi ilân etmiştir. II. Abdülhamid yerine Mehmed Reşad (1909-1918), tahta çıkartılmıştır. Olaylarla ilgili yargılama yapmak üzere, 26 Nisan 1919 tarihinde Divan-ı Harp isminde, gazeteleri kapatmaya kadar varan çok geniş yetkilere sahip bir mahkeme kurulmuştur. Mahkeme, aralarında *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdetî'ninde⁶⁹ bulunduğu 13 kişi hakkında idam kararı vermiştir (Korkmaz, 2005, s. 41). Görüldüğü üzere, askeri bir müdahale sonrası, II. Abdülhamid'in padişahlığına son verilmiş ve sıkıyönetim ilân edilmiştir. İlân edilen sıkıyönetim 9 yıl kadar sürmüştür (Tanör, 2002, s. 205). Aslında, II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet dalgası, I. Meşrutiyet döneminden çok daha kısa sürmüş ve sekiz buçuk ay sonra kendisini yine sıkıyönetime teslim etmiştir. Hatta Abdülhamid döneminde olmayan olağanüstü yetkilere sahip mahkemeler dahi kurulmuştur.

Basın organlarından bir kısmı olayların çıkmasında etkili olmuşken; diğer bir kısmı darbenin başarılı olmasına katkı sağlamıştır. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasının birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı basınının tam anlamıyla bilinçli bir yapıya sahip olmamasıdır. Bir diğeri, basının hür ortama kavuşmasına rağmen hürriyetin ne demek olduğunu özümseyememesidir. Hürriyetin nerede başladığını ve bittiğini kavrayamamasıdır. Başka bir neden ise, demokrasi kültürünün henüz teşekkül etmemiş olmasıdır. Burada basının darbeye verdiği destek konusunda ayrı bir parantez açmak gerekir. Günümüzde, en kötü yönetimin dahi darbe ve neticesinde askeri yönetimden daha iyi olacağı noktasında, ortak bir kanaat söz konusudur. Ancak basının askeri müdahaleyi destekleyen tutumu, Türk darbeler tarihi boyunca görülmüş bir hadisedir. 27 Mayıs ve 12 Eylül darbeleri de dâhil, 31 Mart Vakası öncesi ve sonrasında basın, sessiz kalmış veya askeri müdahaleyi destekleyen bir role bürünmüştür. 15 Temmuz 2016 tarihini, bu durumun bir istisnası olarak kabul edilebiliriz. Ne zaman ki basın, seçilmiş hükümet ve meclisin yanında durmuş o zaman darbe girişimi başarısız olmuştur. Ülkemizde yaşadığımız 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi, basın ve diğer kitle iletişim araçlarının etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hatta darbe girişiminde bulunanların basın ve diğer kitle iletişim araçlarına yönelik harekâtları ve

---

⁶⁹ Derviş Vahdetî hakkında 14 Nisan 1909 tarihinde kaleme aldığı "Abdülhamid'e Açık Mektup" isimli makaleden dolayı dava açılmış olsa da, 31 Mart Vakası'nın müsebbibi olduğuna hükmedilerek idam kararı verilmiştir. Derviş Vahdetî, meşrutiyeti savunan ve esas itibarıyla İttihatçı ruhu taşıyan bir gazetecidir. 31 Mart Olaylarına kadar da Abdülhamid'e sempati besleyen herhangi bir yazı *Volkan* gazetesinde çıkmamıştır. Ancak II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki'nin siyasetinin daha acımasız olduğunu düşünen Derviş Vahdetî, muhalif olmaktan kendini geri tutamamıştır (Kurşun ve Kahraman, 1994, s. 199).

bunların susturulmasına yönündeki iç yazışmaları, bu fikri destekler niteliktedir. Demokratik hukuk devletinde, dördüncü erk olan basın bir işlevi diğer erkleri eleştirerek frenlemek iken; diğer bir işlevi ise onların varlığını korumaktır. Bu bilinç ile hareket eden bir basın, darbeleri etkisiz hale getirebilecektir. 31 Mart Vakası neticesinde gerçekleşen darbede ise, basının darbeye karşı ses çıkarmaması hatta desteklemesi, darbenin başarılı olmasını sağlamış ve onu meşru göstermiştir diyebiliriz.

Darbe sonrası kurulan hükümet, Kanun-i Esasî’de yapılması planlanan değişikliklere ilişkin çalışmalara hız kazandırmıştır. 7 Nisan 1909’da, II. Abdülhamid döneminde başlayan anayasada değişiklik çalışmaları, 21 Ağustos 1909’da bitirilmiş ve meclisçe kabul edilmiştir. 1909 Anayasa değişikliği ile basın hürriyetini düzenleyen 12. maddeye yeni bir cümle eklenmiştir. Madde, “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir, hiçbir veçhile kablettab teftiş ve muayeneye (basım öncesi denetim ve incelemeye) tabi tutulamaz*” şeklinde değiştirilmiştir. Böylece “*matbuat kanun dairesinde serbesttir*” hükmü aynı şekilde kalırken, basının sansür edilemeyeceği, madde hükmüne eklenmiştir. Basının ön denetime tabi tutulamayacağı açık bir biçimde, Anayasa ile güvence altına alınmıştır (F. Yıldız, 2013, s. 71).

Abdülhamid tahtan indirildikten sonra, hükümetin bir başka çalışması, matbaalar ve matbuat üzerine olmuştur. 28 Nisan 1909 tarihinde Matbaalar Kanunu ve Matbuat Kanunu tasarıları hazırlanarak, meclise sunulmuş; uzun tartışmalar neticesinde iki tasarı da 18 Temmuz 1909 tarihinde, kanunlaşmıştır (İnuğur, 1993, s. 317). Matbaalar ve matbuat tek kanun altında birleştirilmemiş yine mevzuat geleneği devam etmiş ve ayrı kanunlar olarak düzenlemiştir. Kısaca bu düzenlemelerin üzerinde de durmakta fayda vardır.

2. 1909 Tarihli Matbaalar Kanunu

Toplamda on üç madde içeren 1909 tarihli Matbaalar Kanunu, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, matbaalar; ikinci bölüm, kitap ve broşürlerin basımı; üçüncü bölüm ise, ceza usulüyle ilgilidir. En sonda ise, yabancı uyruklu kimselerin matbaa açma şartlarını düzenleyen geçici bir madde bulunmaktadır⁷⁰.

Birinci maddede, İstanbul’da Dahiliye Nezaretine, taşrada yerel yönetime bir beyanname ile başvuran herkesin matbaa açma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Böylece izin sisteminin kaldırılarak yerine beyan usulü getirilmiştir. Beyanname vermeksizin açılan

⁷⁰ Kanun metni için bkz. (İskit, 1939, s. 868-870).

matbaaların kapatılacağı ve ayrıca elli Osmanlı altını para cezasına hükmedileceği bildirilmiştir (m. 3).

Dördüncü maddede ise, matbaacıların fen ve edebiyatla ilgili konularda basacakları kitap ve broşürler için ruhsat almalarına gerek olmadığı bildirilmiştir. Basılan iki adet nüshanın İstanbul'da Dâhiliye ve Maarif Nezaretine, vilâyetlerde yerel yönetimlere verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca basılan kitap dinî niteliğe haiz ise, iki nüshasının da Şeyhülislama teslim edilmesi gerekmektedir. Aksi halde iki ilâ beş lira para ceza verileceği öngörülmüştür. Her ne kadar matbaa açmak için izin şartı kaldırılmış olsa da, kitap basmada ruhsat alma şartının hâlâ devam ettiği görülmektedir. Nitekim fen ve edebiyat haricinde bir kitap basımı gerçekleştirmek isteyenlerin ruhsat almaları gerektiği ifade edilmiştir. Klasik dönemden itibaren gelen Tanzimat'ta devam eden kitap basma için aranan izin alma geleneği, II. Meşrutiyet sonrasında da büyük oranda korunmuştur.

İsimleri ve matbaanın yeri hakkında yanlış veya yanıltıcı bilgi verenlerin on ilâ yirmi beş lira arasında cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır (m.5).

Matbaalar kanuna aykırı olarak işlenen suçların savcı tarafından takip edilip basit yargılama usulüne göre yapılacağı bildirilmiştir (m.8). Ayrıca her türlü suçta bir fezleke düzenlenerek ilgili makama verileceği, ilgili makamın tebligatı üzerine savcının takibata başlayacağı düzenlenmiştir (m.9). Matbaalar kanunda yer alan suçların tekerrürü halinde ise, cezayı arttırıcı hükümler uygulanacağı belirtilmiştir (m.10).

1909 tarihli Matbaalar Kanunu, önceki Matbaalar Nizamnamelerinin aksine ayrıntılı hükümler içermemektedir. Çok daha çerçeve bir kanun olarak teşekkül etmiştir. Olumlu bir gelişme olarak matbaa açmada, izin şartı kaldırılmış ve beyan usulü getirilmiştir. Bir başka pozitif gelişme, fen ve edebiyata ilişkin kitaplarda izin usulünün kaldırılmasıdır. Ancak birkaç yıl sonra yapılan değişiklikler ile birlikte, sansür öngörüldüğü için tekrar izin sistemine dönmüştür.

3. 1909 Tarihli Matbuat Kanunu

Matbaalar Kanunu ile aynı tarihte yürürlüğe giren Matbuat Kanunu, bir geçici ve 37 maddeden oluşmuştur ve dört bölüm halinde düzenlenmiştir⁷¹.

---

⁷¹ Kanun metni için bkz. (İskit, 1939, s. 707-715).

Kanun tasarısının bazı maddeleri mecliste uzun süre tartışılmıştır. Özellikle gazete çıkarmak isteyenlerin 200 lira depozito yatırmaları gerektiğine ilişkin madde, basın hürriyetini yakından ilgilendirmektedir. Söz konusu hüküm, vekillerin çok büyük tepkisine yol açmıştır. Fazıl Arif Efendi, “...bu kanun maddesini kabul edecek olursak, Osmanlı ülkesinde artık basına paydos deyip çıkmalıyız... Basın evlerini büsbütün kapatalım; hiç kimse gazete çıkarmasın.” diyerek tasarıdaki maddeye yönelik eleştirisini ortaya koymuştur. Yine Vartkes Efendi, “Yalnız parası olan adam gazete çıkarabilecek demektir. Gazetecilik böylece yalnız zenginlerin tekelinde olacaktır. Fukara olan, fakat bilgin ve aydınlık düşünceli olanlar gazete çıkaramayacaktır. Böylece fukara ahalinin hakları ellerinden almış oluyoruz. Depozito almak bütün basımevlerinin ayaklarını bağlamak ve bunları zenginelere teslim etmektir. Basını daima serbest bırakmalıyız.” cümleleri ile söz konusu maddeyle ilgili görüşlerini söylemiş ve ayrıca “Bendeniz sansür usulünün yeniden kabul olunmasını yeniden öne süreceğim. Sansür varken gazete epeyce yazıyordu. Sansür bu kısıtlamalardan daha iyidir.” ifadeleri ile tüm kanun tasarısını ağır bir şekilde eleştirmiştir (Topuz, 2011, s. 86). Bu eleştiriler sonrası, gazete çıkarmak için şart koşulan 200 liralık malî teminat, tasarıdan çıkartılmıştır. Netice itibarıyla bazı maddeler çıkarılarak bazı maddeler ise değiştirilerek tasarı kabul edilmiştir. Esas olarak, 1881 tarihli Fransız Basın Kanunu’ndan iktibas edilmek suretiyle oluşturulan Matbuat Kanunu, birçok kez değişikliğe uğrayarak, 1931 yılına kadar 22 yıl yürürlükte kalmıştır (İnuğur, 1993, s. 317). 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinde olduğu gibi, 1909 tarihli Matbuat Kanununun da Fransa’dan iktibas edildiği görülmektedir. Bu durum, basın mevzuatı açısından Fransız ekolünün benimsendiğini göstermektedir.

1909 tarihli Matbuat Kanununun birinci bölümünde, gazete kurup işletebilmenin şartları düzenlenmiştir. Kanun’da, gazete sahibi olmak isteyen kişilerde aranan özellikler, 21 yaşını doldurmuş olma, kısıtlı olmama ve sahtekârlık, dolandırıcılık gibi kötü ahlaklı olduğunu gösteren bir fiilden dolayı hakkında kesinleşmiş hapis cezasının bulunmamasıdır (m. 2). Eski kanunda gazete kurmak için 30 yaşını doldurmuş olmak aranırken; bu kanun ile yaş şartının 21’e düştüğü görülmektedir. Bu durum gazeteciliğin artık bir meslek olarak görüldüğü şeklinde de yorumlanabilir. En önemli değişikliklerden biri, izin usulünün kaldırılması ve yerine beyan usulünün getirilmesidir. İstanbul’da Dahiliye Nezaretine, vilâyetlerde valilere ve diğer yerlerde mutasarrıflara gazete açmak için verilecek dilekçede bulunması gerekenler şunlardır: gazetenin adı, nerede neşir olunacağı, bahsedeceği konular, kaç günde bir yayımlanacağı, hangi matbaada basılacağı, hangi lisanda çıkacağı; gazete sahibi ve

müdürünün adı, yaşı ve ikameti (m. 3). Aslında bu kanunla beyan usulüne geçilmiş olsa da, dilekçede talep edilenler eski kanunla aynıdır. Belirtilen hususlar bildirilmeden yapılmaya başlanan yayınların derhal durdurulacağı, faillere üç ay hapis cezası verileceği ve yayımı yapılan her bir nüsha için, iki yüz elli altını geçmemek üzere, on altın para cezası verileceği hüküm altına alınmıştır (m. 4).

İkinci bölümde, cezaî hükümlere yer verilmiştir. Önceki Nizamnamede olduğu gibi zararlı yayınların önüne geçilmek istenmiştir. Gazete ve dergideki yazılarıyla Padişah'ı kınayan veya yeren, dinleri ve mezhepleri aşağılayan, suç işlemeye teşvik eden, aslı olmayan / yalan haber yapan, dost devlet hükümdarlarını kötüleyen, genel ahlaka ve adaba aykırı yayın yapan kimselere hapis ve / veya para cezası verileceği hüküm altına alınmıştır (m. 18-23). 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinde benzer meseleler üzerinde durulmuş ve bunların nasıl cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca üçüncü bölümde, gazete yazıları ile kişilere yönelik yapılan hakaret ve iftiralara ilişkin getirilen hükümlere yer verilmiştir (m.23-30). Dördüncü bölümde ise, ilk üç bölümde yer alan konularla ilgili diğer maddelere yer verilmiştir. Burada dikkat çekici bir hüküm, 35. maddedir. Madde ile hükümete, yabancı ülkelerde ve eyalet-i mümtazede çıkarılan gazetelerin ülkeye girişini yasaklama konusunda yetki verilmiştir. Aslında burada, hükümete gazetelerin yayımını önleyebilme ve ülkeye girişini engelleyebilme keyfiyeti tanınmıştır. Basın hürriyeti açısından olumsuz bir madde olarak değerlendirilebilir. Geçici maddede ise, kanunun yayımlandığı sırada çalışmakta olan gazete ve dergilerin, kanun hükümlerine göre eksiklikleri varsa, kanunun yayınından itibaren bir ay içinde bu eksikliklerini tamamlamaları gerektiği bildirilmiştir.

1909 tarihli Matbuat Kanunu, ilk haliyle 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinden daha hür bir yapıya sahip olmasına rağmen sonraki senelerde yapılan değişikliklerle bu özelliğini kaybetmiştir. Basın hürriyetine ilişkin birçok sınırlama getirilmiştir.

Kanun ile getirilen beyan usulü, 1912 tarihinde yapılan değişiklikle kaldırılmıştır. Kanun tasarısında öngörülen hale bürünmüştür. Yani gazete çıkarmak için beyan yeterli olmamış aynı zamanda teminat yatırma şartı aranmıştır. Gazete çıkarmak isteyenlerin İstanbul'da 500, taşrada 100 lira teminat akçesi yatırmaları gerektiği düzenlenmiştir (İskit, 1939, s. 716). Böylece, daha önce Osmanlı mevzuatında hiç görülmeyen, basın hürriyetini sınırlayan bir hüküm düzenlenmiştir. Malî teminat yatırma şartı ile ancak gazetelerin çıkarılabileceği söylenmiştir. Böylelikle Kanun'un ilk halindeki serbestiyet ancak 3 yıl sürmüştür. Ayrıca, 1912'deki değişiklikle askerlerin yazı yazmaları da yasaklanmıştır.

16 Şubat 1913 tarihli değişiklikle, genel adaba ve ahlaka aykırı yazı ve resimlerin yayınlamasının yasak olduğu ve aksi bir uygulama halinde bu yazıların zabıta tarafından derhal toplanacağı, bildirilmiştir. Bu tür yayınlar toplatılmasına rağmen basımı ve yayımı devam etmesi halinde ise iki liradan on liraya kadar para cezasına hükmedileceği düzenlenmiştir (İskit, 1939, s. 718). Daha sonra 9 Mart 1913 tarihinde, Kanun'un 3, 5, 6, 10, 16, 19, 21, 23 ve 31. maddeleri değiştirilmiştir. Özellikle 3. maddedeki değişiklik önemlidir. Söz konusu değişiklikle, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan üyeleri ile devlet memurlarının gazete müdürü olamayacakları hüküm altına alınmıştır. 10. maddedeki değişiklik ile ise, gazete satıcısı olabilmek için polis idaresinden belge alma zorunluluğu öngörülmüştür. 16. Maddede, tanınmış kişilere hakaret edilmesi ve 19. maddede, aslı olmayan haber yapılması halinde verilecek cezalar düzenlenmiştir (İskit, 1939, s. 719-722). 9 Kasım 1913 tarihli değişiklikle ise, hükümete gazete kapatabilme yetkisi verilmiştir. Değişikliğe göre, devletin iç ve dış güvenliğine dokunacak biçimde yayın yapan gazetelerin Meclis-i Vükela kararı ile kapatılabileceği hüküm altına alınmıştır (İskit, 1939, s. 723). Bu düzenlemeyle, hükümete geniş bir yetki tanınmıştır. Mevzuat bağlamında hükümet gazeteleri keyfi bir şekilde kapatabilecek bir konuma gelmiştir.

25 Ağustos 1914 tarihinde, askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleri ile ilgili haberlerin yazılması yasaklanmıştır. Aksi bir uygulamada, yüz yüzlük ilâ beş yüz yüzlük Osmanlı altını para cezası ve bundan başka bir aydan üç aya kadar hapis cezası verileceği düzenlenmiştir (İskit, 1939, s. 724). 5 Şubat 1919 tarihli değişiklik ile sıkıyönetim ilân edilmiş yerlere ilişkin bir kararname ile Kanunda değişiklikler yapılmıştır. Buna düzenlemeyle, sıkıyönetim ilan edilen yerlerde, sansür heyetinin izni olmadan herhangi bir gazete, dergi veya evrakın yayımlanamayacağı belirtilmiştir. Sansürün izni olmadan yayın yapanlara altı aydan üç yıla kadar hapis ve ayrıca yirmi beş liradan yüz liraya kadar para cezası verileceği hüküm altına alınmıştır (İskit 1939: 725-726). Nihayet, 5 Ağustos 1920 tarihinde yapılan değişiklikle, iç ve dış ilişkilerde ülkenin güvenliğini tehlikeye atacak herhangi bir belgelenin yayımlanamayacağı düzenlenmiştir (İskit, 1939, s. 727). Ancak bu dönemde devletin savaş hâli içerisinde olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Görüldüğü üzere bu dönemde ön denetim, yasal düzenlemeye konu olmuştur. Bundan önce Osmanlı Devleti'ndeki hiçbir mevzuatta öngörülme-yen sansür, II. Abdülhamid sonrası dönemde, yapılan yeni Kanun metninde kendine yer bulmuştur. 1909 tarihli Matbuat Kanunu baştaki haliyle basın hürriyetini ön gören bazı hükümler barındırmakla birlikte,

yapılan değişikliklerle bunlar ortadan kalkmıştır. Basın hürriyeti, hem malî teminat şartı hem de sansür zorunluluğu ile ortadan kaldırılmıştır. Hatta 1864 tarihli Nizamnamesinden çok daha sınırlayıcı ve engelleyici bir basın rejimi öngörölmüştür.

II. Abdülhamid'in tahtan indikten sonraki dönemde 1909 tarihli Matbuat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle basın alanında, II. Meşrutiyet sonrası gelen hür hava ve gazete ve dergi sayısındaki sayı artışı devam etmiştir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. 1912 değişikliği ile basın hürriyetini zedeleyen ilk düzenleme, malî teminat şartıyla getirilmiştir. 23 Ocak 1913 yılında İttihat ve Terakki taraftarı subaylarca yapılan ve tarihimizde "Bâb-ı Âli Baskını" olarak nitelendirilen hükümet darbesiyle ise, sansür rejimi gelmiştir. Mevzuatta hükümete gazeteleri kapatma yetkisi veren ve ön denetimi getiren, yukarda saydığımız, birçok değişiklik yapılmıştır. Bu yetkilerle birlikte birçok gazete kapatılmış ve sansür uygulaması sıkı bir şekilde yapılmıştır.

Ayrıca Abdülhamid döneminde kapatılan gazeteler, sürgün edilen veya hapis edilen yazarlar ile karşılaşmaktayız. Ancak herhangi bir gazetecinin idam ile cezalandırıldığını veya suikasta kurban edildiğini görmeyiz. Sadece Abdülhamid döneminde değil Osmanlı Devleti'nin önceki devirlerinde de herhangi bir gazeteci öldürölme vakası olmamıştır. Ancak Abdülhamid dönemi sonrası İttihat ve Terakki devrinde, gazeteci cinayetleri ile karşılaşmaktayız. *Serbestî* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi, *Sada-yı Millet* gazetesinin başyazarı Ahmet Samim, *Şehrah* gazetesi başyazarı Zeki Bey ve *Silâh* isimli gazetenin sahibi Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki hükümetinin yönetimde olduğu dönemde öldürölün dört gazetecidir (İnuğur, 1993, s. 320). Bu hadiselerde ise, İttihat ve Terakki'nin aktör olduğu aktarılmaktadır. Görölüyor ki, Abdülhamid devrinden sonra, hem mevzuat hem de uygulama bağlamında, basın hürriyeti açasından olumlu bir tablo çizilmemiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde basın denildiği vakit akla ilk gelen isim, II. Abdülhamid'dir. II. Abdülhamid dönemi, kötü bir şöhret ile hafızalarda yer edinerek sansür rejimi olarak ilân edilmiştir. Kendi dönemi içerisinde değerlendirilmeden, önceki ve sonraki devirlerle hiçbir kıyaslama yapılmadan peşin hükümlerle çalışmalar kaleme alınmıştır. II. Abdülhamid dönemi basınında, yalnızca sansür uygulamalarının olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Dönem çeşitli açılardan ve farklı etkenler üzerinden değerlendirilmelidir.

II. Abdülhamid dönemi basını genellikle üç safhaya ayrılarak değerlendirilir. Birinci evre, Abdülhamid'in tahta çıkmasından sıkıyönetimi ilân etmesine kadar olan devredir. Bu bir-bir buçuk yıllık süreç, basının serbest olduğu, yönetimin de basının daha hür bir ortama kavuşması ve basın hürriyetinin en iyi seviyelere çıkması için çalıştığı dönemdir. İkinci bölüm, I. Meşrutiyet'in sona ermesinden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar süren otuz yılı aşkın bir dönemdir. Bu devir, "istibdat dönemi" olarak adlandırılmıştır; sansürün uygulandığı ve basın hürriyetinin ortadan kalktığı bir dönemdir. Üçüncü evre ise II. Meşrutiyet'ten II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesine kadar geçen kısa süredir. Bu aralıkta da basın yeniden hürriyet kazanmıştır (Karal, 2011, s. 407). Böyle bir tablo çizip daha sonra tüm dönemi bu şablon üzerinden değerlendirmek çok yüzeysel bir iş olacaktır. Birbirinden farklı dinamikler, hukukî düzenlemeler, uygulamalar incelenmeksizin kesin bir şekilde üç ayrı safhanın var olduğu ve bu devirlerinin içinin tamamıyla "hür, sansür, hür" şeklinde dolu olduğu yolunda bir kodlamaya gitmek doğru olmayacaktır.

Her şeyden evvel, Osmanlı Devleti'nin genel politikaları aslında basına da yansımış ve bunlar II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde, hayatın her sahasında icazetli ve izinli toplumsal bir düzen söz konusudur. Yeni olanı denemek, dinî, ahlakî, toplumsal temel değerlerin korunmasına hizmet ettiği ölçüde veya en azından bu değerlere dokunmamak şartıyla mümkün olmuştur (Birinci, 2006, s. 343). Devletin yeni meslek grupları için öngördüğü izin sistemi, matbaacılıkta da söz konusudur. Netice itibarıyla klasik dönemde başlayan süreç, II. Abdülhamid devrinde de değişmeden devam etmiştir. Matbaa açmak ve işletmek için izin şartı getirilmiştir. Matbaa kurup işletebilmek için getirilen ruhsat alma zorunluluğu, basın hürriyetini sınırlayan durumlardan biridir. Ancak ifade ettiğimiz gibi bu sistem, Osmanlı Devleti'nde geçerliliğini hep korumuştur. Karal (2011, s. 412) Abdülhamid'in sansür rejimini açıklarken "*matbaa açmak için bir*

dilekçe ile hükümete başvurarak müsaade almak mecburiyeti konmuştu.” demektedir. Bu ifadeden sanki önceden hiç olmayan bir düzenlemenin ilk defa Abdülhamid döneminde getirildiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki söz konusu düzenleme Abdülhamid öncesinde de, 1857 tarihli Matbuat Nizamnamesinde de vardır; hatta klasik dönemden itibaren uygulanmış bir hükümdür. Yani matbaa açmak için öngörülen izin sistemi, Abdülhamid döneminde ortaya çıkmış ve uygulanmış bir düzenleme değildir. İctihat haline geldikten sonra tedvin edilmiş ve matbaa ülkeye girdikten sonra Osmanlı Devleti’nin neredeyse her döneminde uygulanmış bir hükümdür. Hatta Osmanlı’nın çağdaşı Avrupa devletlerinde de izin usulün var olduğu görülmektedir. Yani Batı da benzer mevzuat düzenlemeleri vardır. Ayrıca izin usulünün varlığı, II. Abdülhamid’in matbaacılığı desteklemesine de bir engel teşkil etmemiştir. Matbaa faaliyetlerinin devamlılığı ve sürekliliği için çaba harcanmıştır. Uygulamada, bir kişinin matbaasına kapatma cezası verildikten sonra onu devretmesine müsaade edilmiştir. Bu durum, cezanın şahsa verildiğinin ve matbaacılık faaliyetlerinin önünün kesilmek istenmediğinin bir göstergesidir.

İzin talebi yine kitap basmada da gereklidir. Kitap neşretmek isteyenlerin ruhsat almaları gerektiği hem klasik devirde, hem Tanzimat döneminde uygulanmıştır. Abdülhamid’in tahtta bulunduğu süreçte de farklı bir uygulamaya gidilmemiştir. Aynı sistem sürdürülmüştür. Abdülhamid devrinde, önceki dönemlerden farklı olarak mevzuatta, kitap basımı için ruhsat başvurularının belir bir sürede sonuçlanması düzenlenmiştir. Bu hüküm pratikte de uygulama alanı bulmuştur. Böylece idare işlemini yapması için bir süreyle sınırlandırılmıştır. Bu yayıncılığa verilen önemi göstermektedir; başvuruların sürüncemede kalması istenmemiştir. Abdülhamid sonrası dönemde de, büyük oranda kitap basma için izin şartı kaldırılmamıştır. İzin şartı her dönem olmasına rağmen en çok Abdülhamid döneminde olduğu için eleştiri getirilmiş ve kitap basımının engellendiği söylenmiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti’nde basılan kitap sayıları incelendiğinde, en fazla miktarın II. Abdülhamid devrinde olduğu görülmektedir. Bu devrin, kendinden önceki dönemlerle kıyaslandığında, kitap basımı noktasında çok ileri bir seviyeye ulaştığı ortaya çıkmaktadır.

Kitapların artması ve çeşitlenmesi, bu alanda ayrıntılı düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Bazı basın hürriyetini sınırlayan maddeleri içinde barındırsa da, 1888 ve 1894 tarihli Matbaalar Nizamnamelerinin getirdiği ayrıntılı düzenlemeleri, matbaacılığın ve neşriyat hayatının bu devirde oldukça geliştiğinin bir delili olarak görmek gerekir (Birinci, 2006, s. 300). Ayrıca bu durum, Mecelle’nin *“ezmanın tagayyürü ile ahkâmının tagayyürü*

inkâr olunamaz” hükmüyle de ilgilidir. Şartlar değişmiştir, matbaa ve kitap basma alanında gelişmeler olmuştur, yayın sayısı artmıştır; bu nedenle daha teferruatlı hükümler tesis edilmiştir.

II. Abdülhamid devrinde, gazeteler için de izin usulü vardır. Yine gazete çıkarmak isteyenlere Osmanlı'nın her döneminde izin şartı koşulmuştur. Yalnızca 1909 tarihli Matbuat Nizamnamesi sonrası ruhsat alma zorunluluğu kısa bir süreliğine kaldırılmış daha sonra ise, malî teminat yatırma şartı öngören daha kısıtlayıcı bir usul benimsenmiştir. II. Abdülhamid dönemi, basına yönelik uygulanan izin sistemi ve sansür uygulamalarına rağmen Osmanlı'da en fazla gazete ve derginin yayımlandığı devir olmuştur.

İzin usulünün mantığında, devleti koruma içgüdüğü vardır. Osmanlı Devleti, hükümetine, toplumun millî ve manevî değerlerine, bütün semavi dinlere, örf ve âdete, genel ahlakî değerlere yönelik saldırılara karşı her zaman tedbir almış ve bunları korumaya çalışmıştır. Söz konusu durum, sadece Osmanlı Devleti için değil bugün tüm devletler için geçerlidir. Bu nedenle mezkûr değerler aleyhine yapılan yayınlar, muzır kabul edilmiş ve yasaklanmıştır. Matbaacılık ve basın karşısında, devlet, kendi temel yapısını ve değerlerini korumak için çabalamıştır. Muzır yayınların yasaklanması hususu klasik dönemden başlayıp II. Abdülhamid döneminde de devam etmiş olan bir uygulamadır. Bu durum, hukuk kuralı olarak gerek Abdülhamid öncesi 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi ve 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesinde gerek Abdülhamid dönemi 1888 ve 1894 tarihli Nizamnamelerde tedvin edilmiştir. Mecellenin genel hükümlerinden biri, “*def-i mefasid celb-i menafiden evladır*” (zararlı şeyleri def etmek, faydalı olanı getirmekten iyidir). Bu hüküm Osmanlı Devleti'nce her zaman uygulanmış olup basın açısından da zararlı yayınların yasaklanması veya çıkarılmasının engellenmesi olarak tezahür etmiştir. Yani, ilk aşama her zaman zararlı yayınların önüne geçmek şeklinde tezahür etmiştir. İkinci aşama ise, yararlı yayınları desteklemek olmuştur. Bu kapsamda II. Abdülhamid döneminde birçok gazete ve dergiye maddi yardımda bulunulmuştur. Böylece girişte bahsettiğimiz Abdülhamid döneminde hazine yardımı ile basını destekleyici faaliyetler bulunmakta mıydı sorusuna da cevap bulmuş oluyoruz. Bu yardımlar, tekelleşmenin de önüne geçilmesinde bir araç niteliği taşır. Jön Türklerin basının tek hâkimi olmasının engellenmesi noktasında, yapılan yardımlar önem arz etmiştir. Zira Jön Türkler, yurt dışından ülke içini kontrol etmek ve basını tek başına yönlendirmek adına ciddi şekilde organize olmuşlardır. Jön Türk basını dışında kalanlar etkisiz hale gelmiştir. Bu durumu kırmak için diğer gazete ve gazeteler desteklenir.

Ayrıca yapılan yardımlarla, basın gelişmesi ve yaygınlaşması sağlanmak istenmiştir. Basın organlarına verilen desteği dahi sansür rejiminin bir parçası olarak görmek önyargılı bir yaklaşımın neticesidir.

Devletin basın hürriyetini sağlamak adına yalnızca hareketsiz kalması yeterli değildir; gerektiği zamanlarda olumlu birtakım müdahalelerde de bulunabilmelidir. Basına verilen maddi destekler de bunlardan biridir. Nitekim II. Abdülhamid döneminde de, bu yardımlar yapılmış ve basın hürriyetinin gelişmesine katkıda bulunulmuştur. Abdülaziz döneminde *Vatan Yahud Silistre* piyesi oynandıktan sonra, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Nuri Bey, Reşad Bey ve Ahmet Mithat Efendi'nin sürüldüğü bilinmektedir (Kabacalı, 2000, s. 120). Abdülhamid döneminde ise Ebüzziya Tevfik ve Ahmet Mithat Efendi'nin basın faaliyetlerini sürdürdüklerini, değerli işler yaptıklarını ve basın alanında çok etkili kalemler olduklarını görüyoruz. Bu durum, yararlı yayının desteklenmesi ve yapılan yardımlarla alakalıdır.

Devletin ülke içinde görülen bir yenilik karşısında kendini koruma refleksi veya tedbir alması her zaman olmuştur. Cumhuriyet sonrasında da durum böyledir. Mesela Cumhuriyet sonrasında radyo ile tanışan devlet, 1943 tarihli 4475 sayılı Kanununun 20. maddesi⁷² ile radyolarda yapılacak her türlü söz yayınlarının incelenip programlara alınıp alınmamasının Basın ve Yayın Kurumu Umum Müdürlüğüne kararlaştırılacağı öngörülerek “radyo yayınlarında sansür” kurumu getirilmiştir. Devlet radyo ile ilk karşılaştığında hemen onu kontrol altına almaya çalışmıştır. Nitekim hâlâ yürürlükte olan, 1982 Anayasanın 26. maddesi ile düşünce ve haberleşme özgürlüğüne ait hükmün, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayınların, izin sistemine bağlanmasına engel olmayacağı açıklanmıştır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kablolü Yayın Lisans ve İzin Yönetmeliği ile radyo ve televizyonlar için bir izin prosedürü öngörülmüştür. Daha güncel olan başka bir kitle iletişim aracı televizyona karşı devletin tutumu, yine sınırlayıcı ve denetleyici olmuştur. Yani Osmanlı Devleti'nde ve Abdülhamid devrindeki yaklaşımlar, çok açıklanamaz bir tarafta durmamaktadır.

1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi, 1852 tarihli Fransa Basın Kanunundan iktibas edilmiş ve II. Abdülhamid döneminde de uygulanmıştır. Böylece Tanzimat döneminde görülen yerli ve iktibas edilen kanunların oluşturduğu ikircikli durum, basın alanına da

---

⁷² Mevzuat düzenlemesi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5462.pdf>, erişim tarihi: 21.08.2017

yansımıştır. Fransa'nın ünlü idare hukukçusu A. Batbie 1885 yılında yürürlükte olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi için "*Böyle bir sansür rejimi Fransa için geriletici etkilerde bulunur ise de... Sultan'ın ülkesi için bir ilerlemedir*" demiş olsa da, 4 sene evveline kadar Fransa'da aynı mevzuata tâbi olarak basın faaliyetleri gerçekleşmekteydi. Ayrıca Türkçe özel gazeteciliğine 1860 yılında başlayan Osmanlı Devleti'nin, Batılı devletlerin onlarca hatta yüzlerce yılda ulaştığı basın hürriyeti anlayışına üç beş yılda erişmesi de beklenemezdi (Saydam, 2011, s. 46).

Bu dönemde, siyasî gelişmelerin basın hukukuna yansıdığı görülmektedir. Islahat Fermanına bağlı olarak Türklerin ve yabancıların matbaa açma, kitap basma ve gazete çıkarmada aynı şartlara tâbi tutulmasına ilişkin yapılan değişiklikler bunun tipik örneğidir. Bir o kadar da basın siyasî hayata yön verebilmiştir. 31 Mart Vakası sonrası basın darbeyi desteklemiş ve II. Abdülhamid tahtan indirilmiştir. Ancak basın darbenin karşısında yer alsaydı darbe başarısızlıkla sonuçlanabilirdi. Basının hür olmasının, devletin koruyucusu olabilmesi bakımından önemli olduğu, hem geçmişte de hem günümüzde görülmektedir.

Kanun-i Esasî ile basının kanun dairesinde serbest olduğu düzenlenmiştir. Böylece basın hürriyeti ilk defa Abdülhamid döneminde anayasal bir güvence kazanmıştır. Kanun-i Esasî, Belçika ve Prusya Anayasalarından esinlenilerek oluşturulmasına rağmen söz konusu Anayasalarda olan basının sansür edilemeyeceği hükmü, Kanun-i Esasî'de düzenlenmemiştir. Sansürün açık bir şekilde yasak edilmemesi, bilinçli bir boşluk olarak değerlendirilebilir. Bu durum sansüre açık kapı bırakıldığını göstermektedir.

II. Abdülhamid ve yönetimi, gazete ve dergilerin kapatılmasına karar vermiştir. İdari kararlar alınmıştır. Bu durum, sıkıyönetimin getirdiği bir yetki kullanımudur. Yani Abdülhamid zamanında, basına ilişkin yapılan uygulamaların sıkıyönetim döneminde olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Ancak çok uzun süren bir sıkıyönetim, onun hukukîliğini de tartışmamıza neden olmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir, her ne kadar idarî nitelikteki kararlar neticesinde gazeteler kapatılmış olsa da, bu kararlar mevzuatın sınırları içinde veya mevzuatın genel mantığı içerisinde yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ve II. Abdülhamid ve yönetiminin özellikle hassasiyet gösterdiği bazı konular mevcuttur. Bunlardan birisi, dindir. Yalnızca İslâm dinine değil, bütün semavî dinlere karşı yöneltilmiş olan olumsuz herhangi bir yayının yapılmasına hiçbir zaman müsaade edilmemiştir. Bu yönde yayın yapan süreli yayınlar çok sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Bir diğer mesele, "yalan haber" yapma veya yaymadır. İslâm'ın ve İslâm hukukunun çok

fazla üzerinde durduğu konulardan biri olan yalan mevzuuna, Osmanlı Devleti'nde de aynı hassasiyetle yaklaşmıştır. Yalan haber yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmış ve uydurma yazılar yayınlayan gazeteler derhal kapatılmıştır. Günümüz basın ahlakı için de kabul edilir olmayan yalan haber ve yazılar, II. Abdülhamid devrinde de, kabul edilmemiş ve üzerinde durulmuş, derhal cezaya hükmedilmiştir.

Abdülhamid devrinde sansür, mevzuatta kendine yer bulmamıştır. Matbuat Müdürlüğü'nün ısrarlı tutumlarına rağmen yasal bir düzenleme getirilmemiştir. Ancak II. Abdülhamid'in hatıratından da anlaşılacağı üzere sansüre göz yumulmuştur. Abdülhamid sonrası İttihat ve Terakki hükümeti döneminde ise, sansür, kanun ile düzenlenmiş dahası iktidar muhalifi gazeteciler, ibret-i âlem için şehrin orta yerinde öldürülmüştür. Abdülhamid döneminde sansür uygulamaları yapılmıştır, bu bir gerçektir. Yalnız şunu söylemek gerekir bu uygulamalar bütün bir 33 yılı kaplamış değildir. Özellikle 1900'lü yıllarda fazlasıyla görülmüştür. Abdülhamid, hiçbir zaman sansürü sürekli hale getirmek ve basını susturmak amacı ile hareket etmemiştir. Sansürün bu derece eleştirel bir boyuta çıkmasının tek müsebbibinin Abdülhamid olduğunu söylemek doğru değildir. Giriş bölümünde yönelttiğimiz basın hürriyetinin önündeki tek engel Abdülhamid miydi sorusuna verilecek cevap olumsuz olacaktır. Birden çok sorumlu kişi vardır. Bunların başında idareciler ve memurlar gelmektedir. Memurların bazen vehimli yaklaşımları bazen pervasız hareketleri, sansür uygulamalarını çok ciddi boyutlara taşımıştır. Yine yazarların korkak ve evhamlı yaklaşımları da, yapılan sansür uygulamasını olduğundan fazla göstermiştir.

Ayrıca, Abdülhamid döneminde kanunda olan çok basit usulü işlemler dahi sansür rejiminin bir ürünü olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Örneğin, matbaa sahibinin adı ve ikameti veya matbaanın ismi ve açık adresi, matbaa kurmak için verilecek dilekçede istenenler arasındadır. Bu, hem Abdülhamid öncesi hem sonrasında, izin sisteminin kaldırıldığı kısa dönemde dahi aranan bir kalemdir. Dilekçede bu bilgilerin eksik olması halinde matbaanın kurulmasına izin verilmemekte veya daha sonra anlaşıldığında gazete kapatılmaktadır. Bu çok bayağı sebeplerle verilen cezaları bile, yapılan çalışmalarda, sansür uygulaması olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.

II. Abdülhamid dönemi basın rejimi için “*Muzır, her şey daima muzırdı, beyaz kağıt, tabı âlâtı, hatta mürekkep ve kalem dahi muzırdı ve matbu her kağıt, evrakı muzırradandı*” (İskit, 1943, s. 98); “*Türk basının en karanlık çağı*” (Topuz, 2011, s. 53); “*engizisyon dönemi*” (İnuğur, 1993, s. 261) ve hatta “*basın yoktur*” (İnuğur, 1993, s. 305) gibi neticelere

varmak, büyük haksızlık olacaktır. Matbaa, kitap ve gazete sayısının en fazla olduğu ve gazete okuma oranının zirvede olduğu bir dönemde, kâğıdın ve kalemin yasak olduğunu söylemek acımasız bir çıkarım olur. İttihat ve Terakki zamanında suikasta kurban edilen dört gazetecinin varlığı bilinip bu dönem için “engizisyon dönemi” yakıştırması yapılmamasına rağmen gazetecilere verilen herhangi bir ölüm cezası veya suikast hadisesi olmayan Abdülhamid devrini, engizisyon dönemine benzetmek doğru olmayacaktır. Basım tekniğinin gelişmesi, çıkan gazetelerin uzun ömürlü olması ve belirli bir istikrarı sağlaması, birçok usta kalemin var olması basındaki olumlu gelişmeler sayılmalıdır. Ayrıca basın hayatının en canlı ve hür olduğu zamanlar, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet’in ilân edildiği, II. Abdülhamid’in tahta bulunduğu dönemlerde yaşanmıştır. 33 yıllık bir süreçte basın yoktur demek, bilimsel ve objektif bir çıkarım olmaz.

Basın hürriyetinin en hassas hürriyetlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Hükümetin basın hürriyetine karşı yapacağı herhangi bir müdahale, devrinde veya sonraki yıllarda, olduğundan çok daha fazla gösterilerek eleştirilebilmektedir. Bu nedenle, hükümetin basına ve basın hürriyetine karşı her zaman daha dikkatli bir şekilde yaklaşması gerektiği çıkarımı, çalışmamızın bugüne ışık tutacak yönlerindedir.

Abdülhamid döneminde basın hürriyeti tamdır veya aksine bu dönem sansür rejimidir biçiminde toptan hükümler ortaya koymak doğru değildir. Osmanlı Devleti’nde basın hürriyeti bağlamında oluşan mevzuat geleneğinin II. Abdülhamid döneminde de uygulandığını söylemek gerekir. Netice itibarıyla II. Abdülhamid devri, bazı sansür uygulamalarının yanında basın hürriyetine ilişkin emarelerin de mevcut olduğu bir dönemdir.

KAYNAKÇA

- Abandan, Y. (1940). “Hürriyet Problemi”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt 6, Sayı 2-3, s. 501-516.
- Adivar, A. A. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. (Hzl. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil - Prof. Dr. Sevim Tekeli). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmet Mithat Efendi (2013). *Üss-i İnkılap*. (Hzl. İdris Nebi Uysal). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akgündüz, A. (1997). *İslâm'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akkurt, A. (2014). *Basın Özgürlüğünün Kapsamı ve Sınırları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Akşin, S. (1985). “Jön Türkler”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 832-843).
- Akünel, D. (1985). “Jön Türk Gazeteleri”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 850-856).
- Akyılmaz, S. G. (2008). “Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt XII, Sayı 1-2, s. 389-420.
- Ali Suavi (1869). “Jurnal ve Gazete”. Paris / Trouville: *Ulûm Gazetesi*. Sayı 15, s. 876-877.
- Ali Vehbi Bey (1984). *Sultan Abdülhamit Siyasi Hatıratım*. (Çev. H. Salih Can). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Alpay, M. (1976). *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Altan, Y. (2009). “Meclis-İ Meb'usân Zabıt Cerideleri (1293=1877) Üzerinden Türk Belediyeciliğini Anlamak”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 14, Sayı 2, s. 293-310.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1994). Cilt: 27. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Andıç, F. ve Andıç, S. (2000). *Sadrızam Âli Paşa (Hayatı, Zamanı ve Siyasî Vasiyetnamesi)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Armağan, S. (2015). *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Avcı, M. (2014). *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*. Konya: Mimoza Yayınları.
- Aydın, M. Â. (2014). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aydın, Ö. D. (2011). “Düşünce Özgürlüğünün Anlamı ve İşlevi Işığında Düşünce Özgürlüğünü Sınırlamanın Anayasallığı”. *Hacette Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 1. Sayı 2. s. 26-63.
- Balkanlı, R. (1961). *Mukayeseli Basın ve Propaganda (Suçlar, Davalar, Kanunlar, Kararlar)* Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Banoğlu, N. A. (1960). *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*. İstanbul: M. Sıralar Matbaası.
- Baykal, E. (2013). *The Ottoman Press (1908-1923)*. Faculty of Asian and Middle Eastern Studies University of Cambridge. Submitted for the degree of Doctor of Philosophy.
- Baykan, M. (2011). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Basın Özgürlüğü*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Bayraktar, H. (2011). “Osmanlı İle İlgili Ayrılıkçı Basın Faaliyetleri Hakkında Sultan II. Abdülhamid’e Sunulan Bazı Layihalar”. *Devr-i Abdülhamid Sultan II. Abdülhamid Cilt 2 (İçinde)*. (Hzl. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları. (s. 404-417).
- Bayraktar, M. (1995). *İslamda Düşünce Özgürlüğü*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Baysal, J. (2010). *Osmanlı Türklerinin Bastığı Kitaplar 1729-1875*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (Hzl. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- Birinci, A. (2006). “Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 4, Sayı 7, s. 291-349.
- Birinci, A. (2014). “Osmanlı Tıbaat ve Matbuat Hayatında (1567-1908) Ermeniler”. *Yeni Türkiye*. Sayı 60, s. 1-22.

- Boyar, E. (2006). "The Press and the Palace: The Two-Way Relationship between Abdülhamid II and the Press, 1876 – 1908". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*. Volume 69, Number 3, pp. 417-432.
- Bozaslan, M. (2016). "II. Meşrutiyet Dönemi Gazeteciliğine Bir Örnek: Eşek Gazetesi". *Tarih ve Gelecek Dergisi*. Cilt 2. Sayı 3. s.155-170.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986). Cilt 19. İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Cankaya, Ö. ve Yamaner, M. B. (2012). *Kitle İletişim Özgürlüğü*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ceylan, A. (2006). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukukî Düzen (1883-1876)". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. Sayı 1, s.139-155.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Cin, H. ve Akyılmaz, G. (2014). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Basım Yayım.
- Çeviker, T. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 4 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1101-1108.
- Çolak, N. İ. (2010). *Kitle İletişim Hukuku*. İstanbul: On İki Levha.
- Çorlu, S. M. (2015). *Geçmiş Zamanlar II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hâtıratları*. (Hzl. Ali Birinci – Selma Günaydın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çoruk, A. Ş. (2014). *Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*. İstanbul: Kitabevi.
- Danişman, A. (1982). *Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri (Devletin Basın Karşısındaki Aktif Tutumu)*. Ankara: A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- Danişmend, İ. H. (2015). *Batı Kaynaklarına Göre İslam Medeniyeti*. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.
- Demir, S. T. (2016). *Türkiye'de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya Ve Muhalefet*. İstanbul: Seta Yayınları.
- Demirci, C. (2005). "Mizah Dergilerimizde Yazının Serüveni". *İmge Öyküler*. Yıl 1, Sayı 5, s. 76-81.
- Demirel, F. (2004). "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Yıl 3, Sayı 5, s. 89-104.
- Demirel, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Demirel, F. (2011). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Basın Sansürü". *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid Cilt 2 (İçinde)*. (Hzl. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları. (s. 109-129).
- Demirkol, G. (2016). "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl 9, Sayı 2, s. 687-710.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, D. M. (2008). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Doğaner, Y. (2012). "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın". *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 29, Sayı 1, s. 109-121.
- Dönmezer, S. ve Bayraktar, K. (2013). *Basın Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Duman, H. (1995). "Başlangıcından Karınca'ya Kadar Türk Basın Tarihine Kısa Bir Bakış". *Türk Kütüphaneciliği*. Cilt 9, Sayı 1, s. 21-35.
- Durdu, M. B. (2003). "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması Ve Etkileri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı 14, s. 291-318.
- Ekinci, E. B. (2012). *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Ekinci, E. B. (2013). "Matbaayı Bulan Johann Gutenberg Değildir!". *Türkiye Gazetesi*. (15 Mayıs 2013). s.17.
- El-Kardavî, Y. (2005). "İrtidat Sorunu: Yaşanan Sosyal Değişimler Ve Tehdit Boyutu". (Çev. Osman Güner). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. Cilt 5, Sayı: 2, s. 259-273.
- Elkin, F. (1960) "Censorship and Pressure Groups". *Pylon*. Volume 21, Number 1, pp. 71-80.
- Ergin, K. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 39, s. 1-26.
- Ersoy, O. (1959). *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ertuğ, H. R. (1955). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Esed, M. (1999). *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2000). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Fendoğlu, H. T. (2002). “1876 Anayasası Veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)” *Türkler. Yeni Türkiye Yayınları*. (Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca.) Cilt XIV, s.739-750.
- Galanti, A. (1947). *Türkler ve Yahudiler*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Gerçek, S. N. (1939). *Türk Matbaacılığı*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Gölcüklü, F. (1970). *Haberleşme Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gözler, K. (2010). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Günday, M. (2004). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Gündoğdu, F. (2011). “II. Abdülhamid Dönemi Türk Basımcılığı”. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid Cilt 2 (İçinde)*. (Hızl. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları. (s. 95-105).
- Güneş Peschke, S. (2016). “Privacy V. Freedom Of Press: The Current Legal Developments In Turkey”. *Law and Justice Review*. Volume 7, Number 12, pp. 1-13.
- Gürkan, Ü. (1960). “Amerika Birleşik Devletlerimde Haber Alma Hürriyeti”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 1, s. 143-182.
- Hafizoğulları, Z. (1999). *İnsan Hakkı Olarak Kişilik Hakları ve Kişilik Haklarının Korunması*. Ankara: Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). “Jön Türk Basımı”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 844-850).
- Hazar, Z. (2013). “Basın Özgürlüğü ve Ulusal Güvenlik”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt XVII, Sayı 1-2, s. 1525-1548.
- İçel, K. (2013). *Kitle İletişim Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- İnuğur, M. N. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. R. (1939). *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: İlkü Matbaası.
- İskit, S. R. (1943). *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları*. İstanbul: Tan Basımevi.
- Kabacalı, A. (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Sansür”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3 (içinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 607-616).
- Kabacalı, A. (2000). *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yayınları.

- Kaboğlu, İ. Ö. (2009). *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kapaklı, K. (2014). “Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını”. *Marmara İletişim Dergisi*. Cilt 10, Sayı 10, s. 243-256.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karaman, H. (2004). *İslam'da İnsan Hakları Din, Vicdan ve Düşünce Hürriyeti*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karataş, T. (2011). *Hüseyin Sîret*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karoğlu, İ. (2011). *Tanın Gazetesi İnceleme ve Seçme Metinler (1-300 Sayılar)*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kestelli, R. N. (2011). *Resimli Türkçe Kamus*. (Hzl. Recep Toparlı, Tezcan Aksu, Canan Selvi Kanoğlu ve Seyfullah Türkmen) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıçoğlu, A. M. (2008). *Şeref, Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılarından Hukuksal Sorumluluk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kılınç, A. (2014). *Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihinde Teşhir Cezası*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kılınç, Ahmet (2015). “Bir Meclis-i Vâlâ Hükümü ve Tahlili”. *Adam Akademi*. Cilt 5, Sayı 1, s. 15-36.
- Kızıl, E. N. (1998). *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kızılca, G. K. (2016). “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”. *ilef dergisi*. Cilt 3, Sayı 1, s. 71-90.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). “Tuna Vilayet Gazetesi”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. Sayı 2, s. 141-149.
- Kocabaşoğlu, U. ve Birinci, A. (1995). “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”. *Kebikeç*. Sayı 2, s. 101-122.
- Koloğlu, O. (1985). “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 68-93).
- Koloğlu, O. (2002). *Abdülhamit Gerçeği*. İstanbul: Eylül Yayınları.
- Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

- Korkmaz, F. (2005). *Tarihsel Süreçte Türkiye’de Basın Özgürlüğü*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kudret, C. (2000). *Abdülhamit Döneminde Sansür I*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Kurşun, Z. ve Kahraman, K. (1994). “Derviş Vahdetî (1870-1909)”. *İslâm Ansiklopedisi Cilt 9 (İçinde)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. (s. 198-200).
- Kurucan, A. (2006). *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmış Doktora Tezi.
- Kut, T. (1994). “Dârüttibâa”. *İslâm Ansiklopedisi Cilt 9 (İçinde)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. (s. 10-11).
- Kütükoğlu, B. (2012). “Vak’anüvis”. *İslâm Ansiklopedisi Cilt 42 (İçinde)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. (s. 457-461).
- Mazıcı, N. (1996). “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 18, s. 131-154.
- Meral, Y. (2017). “Nasi-Mendes Ailesi ve İstanbul’da Reyna Nasi Matbaası”. *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl*. (Ed. Ekrem Demirli, Ahmet Hamdi Furat, Zeynep Münteha Kot ve Osman Sacid Arı). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Meriç, C. (2016). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milton, J. (1918). *Areopagitica*. (with a Commentary by Sir Richard C. Jebb and with Supplementary Material). Cambridge at the University Press.
- Mystakis, B.A. (2001). “Osmanlı Hükümeti Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa ve Bunun Neşriyatı”. *Türk Kütüphaneciliği*. (Çev. Mâlik Yılmaz). Cilt 15, Sayı 4, s. 436-442.
- Nişanyan, S. (2004). *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: Hil Yayın.
- Özçelik, S. (2000). “Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. Cilt 11, Sayı 11, s. 347-438.
- Özek, Ç. (1978). *Türk Basın Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Özkorkut, N. Ü. (2002). “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 51, Sayı 3, s. 65-84.
- Özonur, D. (2005). *Türkiye’de Sinema Filmlerinin Denetleme Sistemi*. Gazi Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Öztürk, S. (2006). “Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler”. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. Cilt 5, Sayı 5, s. 47-76.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü Cilt III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Perin, C. (1974). *Tarih Boyunca Düşünce Ve Basın Özgürlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2007). *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Saydam, A. (2011). “Emniyet-i Memleket – Hürriyet-i Matbuat İkilemi ve II. Abdülhamit Dönemi Neşriyat Siyaseti”. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid Cilt 1 (İçinde)*. (Hzl. Mehmet Emin Hülagü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları. (s. 37-67).
- Sayılgan, Ş. (2014). “Türkiye’de Basın Özgürlüğü ve Cumhuriyet Dönemi Anayasalarının Basın Özgürlüğüne Yaklaşımları”. *Marmara İletişim Dergisi*. Cilt 1, Sayı 1, s. 267-292
- Sönmez, A. (2005). “Polis Meclisinin Kuruluşu Ve Kaldırılışı (1845-1850)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 24, Sayı: 37, s. 259-275.
- Sunay, R. (2001). *(Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında) İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. (Hzl. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşir, M. (2011). *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri (Başlangıçtan Râşid Halifeler Dönemi Sonuna Kadar)*. Konya: Hüner Yayınevi.
- Tanör, B. (2002). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Temiz, Ö. (2007). *Basın Özgürlüğünün Sınırlandırılmasında İlke Sorunu*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tezcan, A. (2005). “Âli Kararname ve Basın”. *Selçuk İletişim*. Cilt 3, Sayı 4, s.166-172.
- Tikveş, Ö. (1968). *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tokgöz, O. (2013). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Topuz, H. (2011). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (1980). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1985). "1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 27-39).
- Türkmen, A. (1995). *İslam İletişim Hukuku*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmış Doktora Tezi.
- Tütengil, C. O. (1985). "Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)". İstanbul: Belge Yayınları.
- Uran, P. (2015). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi'nin Basın Özgürlüğüne Yaklaşımı". *TBB Dergisi*. Sayı 120, s. 87-130.
- Uşaklıgil, H. Z. (1969). *Kırk Yıl*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Üçok, Ç., Mumcu A. ve Bozkurt G. (2015). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Varlık, B. (1985a). "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 99-102).
- Varlık, B. (1985b). "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1 (İçinde)*. (Genel Yönetmen: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 112-126).
- Yalçın, H. C. (1999). *Edebiyat Anıları*. (Hzl. Rauf Mutluay). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaramış, Ç. (2005). *II. Meşrutiyet Sonrası Basın Özgürlüğü ve Basına Getirilen Kısıtlamalar*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yerlikaya, İ. (1996). *II. Abdülhamit Döneminde Basın Yarı Resmi Vakit Gazetesi (1875-1884)*. Kırıkkale.
- Yıldız, F. (2013). *Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yıldız, S. (2013). *Medya ve Hukuk*. Ankara: Nobel.
- Yılmaz, M. (2013). *Tanin Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler (701-899 Sayılar)*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Zılhoğlu, M. (2014). *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınevi.

İnternet Kaynakları

<http://basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleri/>, erişim tarihi: 11.02.2017

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5665ef35274c18.90661100, erişim tarihi: 07.12.2015

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5677fdd2d16e36.54064946, erişim tarihi: 21.12.2015

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.567fdad760f6f2.57209457, erişim tarihi: 27.12.2015

<http://www.dunyabulteni.net/haber/268099/bati-basini-sultan-abdulhamide-karsi-boyle-propaganda-yapmisti>, erişim tarihi: 06.08.2017

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56892dd6b5a3c5.05520195, erişim tarihi: 3 Ocak 2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5820658930e454.74899658, erişim tarihi 07.11.2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.582312348fc148.16966754, erişim tarihi 09.11.2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58a37453e6ecb7.74120799, erişim tarihi: 09.11.2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58a373b3423156.36565168, erişim tarihi: 09.11.2016

https://www.academia.edu/6976436/Ottoman_Press_from_Tanzimat_to_early_Young_Turk_period_1830s-1909_, erişim tarihi: 11.08.2017

<http://rd.org.tr/medya-yatirimlari-2016.html>, erişim tarihi: 29.11.2016

<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.5352&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>, erişim tarihi: 21.08.2017

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15046&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>, erişim tarihi: 21.08.2017

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5462.pdf>, erişim tarihi: 21.08.2017